

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**HANNAH ARENDT'İN HAKLARA SAHİP OLMA
HAKKI PERSPEKTİFİNDEN TABAKALI GÖÇMEN
HAKLARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Yıldız ÇİRLİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Yusuf PUSTU

DOKTORA TEZİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

KASIM 2024

ankara
HBV

**HANNAH ARENDT'İN HAKLARA SAHİP OLMA HAKKI
PERSPEKTİFİNDEN TABAKALI GÖÇMEN HAKLARI: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**

Yıldız ÇİRLİ

DOKTORA TEZİ

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİM ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada, tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu; bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yıldız ÇİRLİ

27.11.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı Yıldız ÇİRLİ öğrencisi tarafından hazırlanan HANNAH ARENDT'İN HAKLARA SAHİP OLMA HAKKI PERSPEKTİFİNDEN TABAKALI GÖÇMEN HAKLARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ Başlıklı tez çalışması 27/11/2024 tarih ve 13.30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY ÇOKLUĞU ile DOKTORA TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Prof. Dr. Tuncay ÖNDER, AHBVÜ):	☒	☐
Danışman (Doç. Dr. Yusuf PUSTU, AHBVÜ):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Burak TANGÖR, Hacettepe Üniversitesi):	☐	☒
Üye (Prof. Dr. Çiğdem ERDEM, AHBVÜ):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Hasan YAYLI, Kırıkkale Üniversitesi):	☒	☐

HANNAH ARENDT'İN HAKLARA SAHİP OLMA HAKKI PERSPEKTİFİNDEN
TABAKALI GÖÇMEN HAKLARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

(Doktora Tezi)

Yıldız ÇİRLİ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2024

ÖZET

İnsan haklarına en büyük eleştirilerinden birini getiren Hannah Arendt'e göre insan hakları, en temel hak olması gereken haklara sahip olma hakkını içermemektedir. Haklara sahip olma hakkı, kişinin eylemlerine ve düşüncelerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşaması hakkıdır. Arendt, insan haklarını eleştirip haklara sahip olma hakkını savunurken, göçmen hakları giderek daha karmaşık ve tabakalı bir hal almaktadır. Bu tez, Türkiye'de göçmenlerin belirli sivil, sosyal, ekonomik ve siyasal haklarının bulundukları yasal statülerine göre farklılaşmasının oluşturduğu eşitsizlik ve haksızlık durumunu tabakalı yurttaşlık çerçevesinde kavramsallaştırarak haklara sahip olma hakkı bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Tezde Arendt'in haklara sahip olma hakkı, insanlık durumunda yaşama hakkı olarak yorumlanmaktadır. Böylece haklara sahip olma hakkı için gerekli çerçeve, biyolojik ihtiyaçlarının karşılandığı, etrafına bir dünya kurabildiği ve başkaları ile bir araya gelerek konuşup eyleyebildiği bir yer olmaktadır. Göçmenlik statülerinin ve bağlı haklarının karmaşık hiyerarşisini tanımlamak için kavramsal çerçeve olarak tabakalı yurttaşlık kullanılmaktadır. Tez kapsamında Türkiye'deki göçmenler İskân Kanunu'nun tanımladığı göçmen, uluslararası koruma (mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma), geçici koruma ve vatansız statüleri ile düzensiz göçmenler ve bunların dışında kalan diğer yabancılar olarak kategorize edilmektedir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı tezde, bu kategorizasyona dayanarak tabakalı yurttaşlığın haklar ve maddi-manevi kaynaklar eksenlerine odaklanılmaktadır. Haklar eksenine ile ilgili olarak statülere hakları tanıyan ulusal mevzuat taranmaktadır. Maddi-manevi kaynaklarla ilgili olarak statülerin sosyal statü, sosyal ağ, bilgi ve beceri, saygınlık ve iletişim gibi haklardan yararlanma yeterliliklerini açığa çıkaran unsurlara mevcut araştırmalar yoluyla bakılmaktadır. Tabakalı yurttaşlık çerçevesinden statülerin durumuna bakıldığında, statülerin sadece hakları bakımından bir hiyerarşi oluşturabildiği gibi hakları ve maddi-manevi kaynaklarıyla birlikte şekillenen yurttaşlık kazanımı, yurttaşlık açığı, yurttaşlık genişlemesi ve yurttaşlık dışlaması alanlarında da hiyerarşik olabildiği görülmektedir. Tabakalı yurttaşlık sisteminin göçmenleri haklara sahip olma hakkından ve dolayısıyla emek, iş ve eylemi ifade eden insanlık durumu etkinliklerinden yoksun bıraktığı ortaya konmaktadır. Haklara sahip olma hakkının tabakalı yurttaşlık çerçevesi kullanılarak uygulamalarla ilişkilendirilmesinin, Arendtçi düşüncüyü geliştireceği ve Türkiye'deki göçmenlerle ilgili hak tartışmalarına katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Bilim Kodu : 117108
Anahtar Kelimeler : Hannah Arendt, Göçmen Hakları, Haklara Sahip Olma Hakkı,
Tabakalı Yurttaşlık, İnsanlık Durumu
Sayfa Adedi : 257
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Yusuf PUSTU

STRATIFIED RIGHTS OF MIGRANTS FROM HANNAH ARENDT’S PERSPECTIVE
ON THE RIGHT TO HAVE RIGHTS: THE CASE OF TÜRKİYE
(Ph.D. Thesis)

Yıldız ÇİRLİ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

November 2024

ABSTRACT

Hannah Arendt, who has voiced one of the harshest criticisms about the human rights, claims that human rights fall short of recognizing the right to have rights which should be the most prominent rights of a human being. The right to have rights is defined as the right to live in a framework where one is judged according to her/his actions and thoughts. As Arendt criticizes human rights and defends the right to have rights, the migrants’ rights get more complex and stratified. This thesis addresses the inequalities and injustice resulting from the migrants’ specific civil, social and economic rights that vary based on their legal statuses, embracing the concept of civic stratification and guided by the context of the right to have rights. The thesis construes Arendt’s perspective of the right to have rights as living in human conditions. Thus, the framework required for enjoyment of the right to have rights is where the biological needs are fulfilled, one is entitled to build a world of her/his own and come together with others to speak and act. The conceptual framework is built on civic stratification as the complex hierarchy of the migrant status and affiliated rights is defined. The thesis categorizes the migrants in Türkiye as the migrants by the terms of the Settlement Law, the internationally protected (refugees, conditional refugees, and subsidiary protection), the temporary protection, the stateless and the irregular migrants, and lastly the other foreigners. This thesis, which employs qualitative research methods, focuses on the axes of civic stratification rights and its material and moral resources, taking the mentioned categorization as a basis. As far as the axis of rights is concerned, the national legislation is screened as the legal basis of the rights recognised for the statuses. Regarding the material and moral resources, the elements that reveal the capacities of the statuses to benefit from the rights such as social standing and social networks, command of information, and general know-how, dignity, and communication are examined through the existing researches. When the statuses are analyzed from the perspective of stratified citizenship, it is observed that hierarchies can be formed not only in terms of rights of each status; but also in the areas of civic gain, civic deficit, civic expansion, and civic exclusion, which are shaped by both rights and material-moral resources. It is asserted that the stratified citizenship system deprives migrants of the right to have rights and, consequently, of the human condition activities that embody labor, work, and action. Linking the right to have rights and the practices within the framework of civic stratification is considered to promote Arendtian thought and contribute to the debates for migrant rights in Türkiye.

Science Code : 117108
Key Words : Hannah Arendt, Migrants’ Rights, Right to Have Rights, Civic Stratification, Human Condition
Page Number : 257
Supervisor : Doç. Dr. Yusuf PUSTU

TEŞEKKÜR

Doktora tez çalışmam boyunca yardım ve desteğini esirgemeyen, bana sabır gösteren ve rehberlik eden tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Yusuf PUSTU'ya sonsuz teşekkür borçluyum. Manevi desteğini aldığım sevgili aileme ve bu çalışmada bir şekilde emeği geçen herkese çok teşekkür ederim. Değerli görüşleri, eleştiri ve önerileri ile tezime katkı sağlayan Prof. Dr. Tuncay ÖNDER'e, Prof. Dr. Burak TANGÖR'e, Prof. Dr. Hasan YAYLI'ya ve Prof. Dr. Çiğdem ERDEM'e en derin saygılarımla teşekkür ederim. Bu çalışmayı babama ithaf ediyorum.

Yıldız ÇİRLİ

Kasım 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
2. HANNAH ARENDT VE HAKLARA SAHİP OLMA HAKKI	19
2.1. Arendt'in Siyasal Anlayışı.....	19
2.2. Arendt'in Ulus-Devlet ve İnsan Hakları Üzerine Eleştirileri	26
2.2.1. Ulus-Devletin Trajedisi.....	27
2.2.1.1. Ulus ve devlet gerilimi.....	28
2.2.1.2. Emperyalizmin ulus ve devlet gerilimine katkısı	32
2.2.1.3. Pan hareketlerinin ulus ve devlet gerilimine katkısı	34
2.2.2. Ulus-Devlet Düzeninin Yıkılışı	37
2.2.2.1. Kendi kaderini tayin hakkı çelişkisi.....	38
2.2.2.2. Anayasal düzen çelişkisi	41
2.2.3. İnsan Hakları Çıkmazı	45
2.2.3.1. İnsan haklarının teorik çıkmazları	46
2.2.3.2 İnsan haklarının siyasal çıkmazları.....	52
2.3. Haklara Sahip Olma Hakkı ve İnsanlık Durumu	58
2.3.1 İnsanlık Durumu: <i>Vita Activa</i> Etkinlikleri	59
2.3.1.1. <i>Animal laborans</i> 'ın emeği	60

2.3.1.2. <i>Homo faber</i> 'in işi	64
2.3.1.3. <i>Zoon politikon</i> 'un eylemi	66
2.3.2. Haklara Sahip Olma Hakkının Temelleri	71
2.3.3. Haklara Sahip Olma Hakkının Yorumları	75
2.3.3.1. Siyasal topluluğa üyelik hakkı	76
2.3.3.2. Ahlaki ve evrensel hak	78
2.3.3.3 Eylem ve mücadele hakkı	80
2.3.3.4. İnsanlık durumunda yaşama hakkı.....	82
3. HAKLARA SAHİP OLMA HAKKINDAN TABAKALI YURTTAŞLIĞA	89
3.1. Vatandaş Hakları ve İnsan Hakları Arasında: Göçmen Hakları	89
3.2. Göçmen Haklarının Farklılaştırılması.....	92
3.2.1. Göçmenlerin Statüler Aracılığıyla Kategorilendirilmesi	93
3.2.2. Farklılaştırılmış Statülerin ve Hakların Altında Yatan Gerilim ve Karşıtlıklar	100
3.2.2.1. Egemenlik ve haklar gerilimi.....	100
3.2.2.2. Vatandaşlığın içirme ve dışlama mekanizması	104
3.2.2.3. Liberal paradoks	109
3.2.2.4. Göçmen haklarına ulusal ve post-ulusal bakış açısı	110
3.3. Farklılaştırılmış Statü ve Haklar Sistemi Olarak Tabakalı Yurttaşlık	113
3.3.1. Lockwood'un Tabakalı Yurttaşlık Yaklaşımı.....	113
3.3.2. Lockwood'un Tabakalı Yurttaşlık Tipleri	115
3.3.3. Tabakalı Yurttaşlık ve Göçmenler	118
4. TÜRKİYE'DE GÖÇMEN HAKLARININ TABAKALI GÖRÜNÜMÜ ve HAKLARA SAHİP OLMA HAKKI	125
4.1. Türkiye'nin Kısa Göç Tarihi.....	125
4.2. Yurttaşlık Tabakalaşmasının Eksenleri: Haklar ve Maddi-Manevi Kaynaklar	127
4.2.1. Sivil, Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Haklar	129

4.2.2. Maddi-Manevi Kaynakların Anlamı.....	132
4.3. Tabakalı Yurttaşlık Eksenleri Bakımından Göçmen Statüleri.....	134
4.3.1. İskân Kanunu Göçmenleri	136
4.3.1.1. Yasal statülerinin gelişimi	136
4.3.1.2. Yasal hakları	141
4.3.1.3. Maddi-manevi kaynakları	142
4.3.2. Kendi Ülkesinin Ulusal Korumasından Yoksun Olanlar: Uluslararası Koruma Statüsündekiler.....	144
4.3.2.1. Coğrafi sınırlamanın içindekiler: Mülteciler ve yasal statülerinin gelişimi.....	146
4.3.2.2. Coğrafi sınırlamanın dışındakiler: Şartlı mülteciler ve yasal statülerinin gelişimi.....	149
4.3.2.3. Mülteci olmayanlar: İkincil koruma altındakiler ve yasal statülerinin gelişimi.....	150
4.3.2.4. Uluslararası koruma altındakilerin hakları	152
4.3.2.5. Uluslararası koruma altındakilerin maddi-manevi kaynakları	155
4.3.3. Kitlemel akın: Geçici Koruma Altındakiler	157
4.3.3.1. Geçici koruma statüsünün gelişimi.....	157
4.3.3.2. Geçici koruma statüsünün hakları.....	160
4.3.3.3. Maddi-manevi kaynakları	164
4.3.4. Vatandaşlık Kurumunun Dışındakiler: Vatansızlar	167
4.3.4.1. Vatansızlık statüsünün gelişimi	167
4.3.4.2. Vatansızların hakları	169
4.3.5. Yasal Bir Statüden Yoksun Olanlar: Düzensiz Göçmenler	170
4.3.5.1. Düzensiz göçmenlik.....	170
4.3.5.2. Düzensiz göçmenlerin olmayan yasal hakları ve maddi-manevi kaynakları.....	171
4.3.6. Diğer Yabancılar	173

4.3.6.1. Ülkede bulunan diğer yabancılara görünümü.....	173
4.3.6.2. Diğer yabancılara hakları	175
4.3.6.3. Diğer yabancılara maddi-manevi kaynakları.....	177
4.4. Tabakalı Yurttaşlık Tipleri: Tabakalaşmada Sebepler ve Beklentiler	180
4.4.1. Dışlamalar: Yasal Düzenleme Kapsamları	180
4.4.2. Açıklar: Maddi-Manevi Kaynakların Eksikliği	183
4.4.3. Kazanımlar: Mevzuat ve Politika Gelişmeleri.....	188
4.4.4. Genişlemeler veya Daralmalar: Siyasal Tartışmalar.....	190
4.5. Statü ve Haklarda Tabakalaşma Görünümü	197
4.6. Haklara Sahip Olma Hakkı Karşısında Tabakalı Yurttaşlığın Anlamı	208
4.6.1. Tabakalı Yurttaşlık Tiplerinde Haklara Sahip Olma Hakkı	209
4.6.2. Tabakalı Yurttaşlık Hiyerarşisinde Haklara Sahip Olma Hakkı.....	212
5. SONUÇ	221
KAYNAKLAR	233
EKLER.....	255
Ek-1. Göçmenlerin Hakları Konusunda Yararlanılan Mevzuat.....	255
ÖZGEÇMİŞ	257

TABLÖLARIN LİSTESİ

Tablo

Sayfa

Tablo 4.1. Göçmen statülerinin yasal haklar bakımından karşılaştırılması 202

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3.1. Tabakalı Yurttaşlık	115
Şekil 4.1. Tabakalı yurttaşlık tiplerine göre göçmen statülerinin yerleştirilmesi	203

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	Avrupa Birliği
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
IOM	Uluslararası Göç Örgütü
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu
MIPEX	Göç ve Entegrasyon Politikaları İndeksi
SUYE	Sosyal Uyum ve Yaşam Eğitimi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
UNRWA	Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistin Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansı
YUKK	Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

1. GİRİŞ

Göçler, her zaman insanlık tarihinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Yirminci ve yirmi birinci yüzyıllardaki modern göç hareketlerinin karakteristiğini belirlemede ise 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlattığı, Hannah Arendt'in deyiimiyle “zincirleme tepkime” etkili olmuştur. Savaşın sonunda imparatorluklar yıkılmış, enflasyon, işsizlik, iç savaş, azınlıklar ve milliyetçilik sorunları ortaya çıkmıştır. Fakat Arendt'e (2018b) göre bu tepkimenin en önemli sonucu, “hiçbir yere kabul edilmeyen ve hiçbir yerde asimile olamayan göçmen gruplar yarat”mış (s. 256) olmasıdır. Modern ideolojilerin siyasal yaşamı nasıl bozduğunu anlattığı (Beiner, 2000: 49) 1951'de yayımlanan Totalitarizmin Kaynakları adlı kitabında antisemitizm, emperyalizm ve totalitarizmin analizini yapmaktadır. Analizlerinin neticesinde, ulus-devletin azınlıkları, mültecileri ve vatansızları bir hak sorunu ile karşı karşıya bıraktığını ve insan haklarının onları haksızlıktan koruyamadığını savunur. Bu grupları Arendt (2018b), “anayurtlarından ayrıldıklarında artık yurtsuzdular; devletlerini bıraktıklarında artık vatansızdılar; insan haklarından yoksun bırakıldıklarında artık haksızdılar, yeryüzünün posasıydılar” (s. 256) diye anlatmaktadır. Bu şekilde mutlak bir haksızlığa itilenler, toplumsal statülerini ya da mülklerini kaybetmekten öte, devredilemez diye tanımlanan insan haklarını kaybetmişlerdir (Arendt, 2018b: 258).

Arendt, kendi zamanındaki haksızlık problemlerine karşılık olarak haklara sahip olma hakkını önermiştir. Ona göre insan hakları söyleminin temel sorunu, insanın bir takım haklara sahip olabilmesi için yerine getirilmesi gereken temel bir şartı içermemesidir. Bu şart, insanların sivil, siyasal veya ekonomik herhangi bir hakka sahip olmak için öncelikle haklara sahip olma hakkına sahip olmalarıdır. Arendt (2018b) şöyle yazmaktadır:

Haklara sahip olmak diye bir hakkın (ve bu, kişinin eylemlerine ve düşüncelerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşaması anlamına gelmektedir) ve bir tür örgütlü topluluğun üyesi olmak gibi bir hakkın varlığının, ancak yeni küresel siyasi durum nedeniyle bu haklarını yitirmiş ve yeniden kazanması da olanaksız milyonlarca insan ortaya çıktığında farkına vardık. (s. 304)

İnsan haklarının herhangi bir siyasi otoriteden bağımsız olduğu varsayılmasına rağmen, insanlar yurdunu ve siyasi statüsünü kaybettikleri anda, insan haklarının onları korumaya ve haklarını sağlamaya yetmediği görülmüştür. Mesele, özgürlüğün

veya eşitliğin kaybedilmesinden öte, “görüşleri anlamlı” ve “eylemleri etkin kılan dünya üzerinde bir yerden” (Arendt, 2018b: 303) mahrum kalınmasıdır. Arendt (2018b: 304), başlangıç noktasını buradan alarak, haklara sahip olma hakkını, “kişinin, eylemlerine ve görüşlerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşaması” olarak tanımlar. Ardından bu hakkı, “her bireyin insanlığın bir üyesi olma hakkı” (Arendt, 2018b: 307) ile eşit seviyede kullanır. Haklara sahip olma hakkı, siyasal ve ontolojik anlamlara sahiptir. Siyasal anlamda siyasal bir topluma aidiyeti ifade ederken, ontolojik anlamda insanın dünyada anlamlı konuşabileceği ve eyleyebileceği bir yerin anlatımıdır (Parekh, 2008: 29). Anlamlı konuşmasını ve eyleyebilmesini sağlayacak bu yer esasen, Arendt’in insanlık durumu dediği etkinliklerin oluşturduğu bir yerdir. Diğer bir deyişle, biyolojik ihtiyaçlarının karşılandığı, etrafına bir dünya kurabildiği ve başkaları ile bir araya gelerek konuşup eyleyebildiği bir yerdir. Arendt’in haklara sahip olma hakkı önerisi, onun döneminin şartları içerisinde mültecilerin, azınlık ya da vatansızların haksızlık durumlarına, hak taleplerine, insanlık durumunda yaşama çabalarına ve insan haklarının başarılması gerekenlere ışık tutmuştur.

Arendt’ten bugüne dünyada değişmeyen ve değişen pek çok dinamik söz konusudur. Birinci Dünya Savaşı ile başlayan tepkime, en azından göçmenlerle ilgili sonuçları bakımından, savaşın ardından yaşanan gelişmelerle sınırlı ve sadece o döneme özgü kalmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında da bağımsızlık savaşları, iç savaşlar, bölgesel çatışmalar, aşırı şiddet, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, çevresel etkiler ve iklim değişikliği sebepleriyle yaşanmaya devam etmektedir. Arendt’in tespitine paralel olarak, ekonomik, sosyal, çevresel, kültürel sorunların da eşlik ettiği bu siyasi gelişmelerin ortak etkisi, insan hareketleri, diğer bir deyişle göçler ve göçmenler üzerinde görülmektedir. Sürekli tekrarlanan ve gittikçe karmaşıklaşan bu “yeni küresel siyasi durum”da, o zamanlar Avrupa’daki hak-sız milyonlarca insanı oluşturan vatansızlara, azınlıklara ve mültecilere dünyanın her yerinde gün geçtikçe daha fazlası eklenmektedir. Uluslararası Göç Örgütü’nün (IOM) yayımladığı 2022 Dünya Göç Raporu’na göre dünyadaki uluslararası göçmen stoku, 1980 yılında 102 milyon ve 2000 yılında 173 milyon iken 2020 yılında 280 milyona ulaşmıştır (McAuliffe ve Triandafyllidou, 2021: 23). Göçmen sayısının dünyadaki dağılımına bakıldığında 2020 yılı itibarıyla Avrupa’da 86,7 milyon, Amerika’da 73,5 milyon, Asya’da 85,6 milyon ve sadece Türkiye’de ise 6,1 milyon civarında göçmen vardır (Uluslararası Göç Örgütü’nün [IOM], 2020). Ayrıca 2023 yılı sonunda zulüm,

çatışma, şiddet, insan hakları ihlalleri veya kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylar sebebiyle zorla yerinden edilmiş insan sayısının 117,3 milyon olduğu bildirilmektedir (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [BMMYK], 2023b: 2).

Dünyada göçmen stoku artarken, göçmenlere bakışın çok da değişmediği gözlemlenmektedir. Arendt'ten günümüze doğru gelindiğinde, göçün öznelinin yine, “yeryüzünün posası” betimlemesine benzer şekilde, hoş karşılanmadığı hatta haklardan yoksunluklarının normalleştirildiği görülmektedir. Bunu ifade etmek için Giorgio Agamben (2000: 22) vatandaş olmayan insanları, antik Roma hukukundaki ölüme mahkûm “kutsal insan” ile benzeştirir. Zygmunt Bauman (2019: 75) ise günümüzde kitle halindeki mültecilerin istenmeyen nüfus olarak, bir nevi dünyadaki “artık” olarak görüldüklerini iddia eder. Üstelik uluslararası düzen veya egemen devlet, posa, kutsal insan veya artık olarak nitelendirilen göçmenleri sığınmacı, mülteci, vatansız, geçici korunan veya ikincil koruma altında olan gibi farklı yasal statülerle kategorize ederek, vatandaşlıktan veya hakları tam olarak vermekten mahrum bırakmayı meşrulaştırmaktadır. Statüler sayılarla ifade edildiğinde dünyada 31,6 milyonu BMMYK ilgi alanında ve 6 milyonu ise Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistin Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansı (UNRWA) ilgi alanında olmak üzere toplam 37,6 milyon mülteci, 6,9 milyon sığınmacı, 68,3 milyon ülke içinde yerinden edilmiş insan ve 5,8 milyon diğer uluslararası koruma türlerine ihtiyaç duyan insan bulunmaktadır. Gerçekte çok daha fazla olduğu tahmin edilen vatansızların sayısı ise resmî rakamlara göre 4,4 milyon kadardır (BMMYK, 2022: 2). Dünya Göç Raporu'nda belirtildiği üzere, siyasal tarihi ve coğrafi konumunun etkisiyle göçe yoğun bir şekilde maruz kalan Türkiye 2022 yılında -yedinci kez üst üste- dünyanın en çok mülteci barındıran ülkesi oldu. Sayıları 3,6 milyonu bulan mültecilerin büyük çoğunluğu Türk yasalarına göre geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelidir (McAuliffe ve Adhiambo Oucho, 2024: 69). Statüler üzerinden oluşturulan kavramsal, yasal ve ideolojik farklılıkların (Yıldız, 2017) anlamı, ekonomik, sosyal, sivil ve siyasi haklar bağlamında farklılıkları veya haksızlıkları doğurmasıdır. Statüler ve beraberinde gelen haklar, devlet egemenliğinin üstünlüğüne dayanan uluslararası düzenlemelerle ve vatandaş-yabancı ayırımına dayanan ulusal düzenlemelerle kabul edilmektedir. Göçmenlerin statülerinin tayininde, ideolojik ve siyasal farklılıklar, ülkelerin güvenlik ve siyasal çıkarları etkili olmaktadır. Göçmen hakları politikaları ise devletin kendi iç siyasal, ekonomik, toplumsal koşullarına göre şekillenirken, aynı

zamanda insan hakları sorunları, sivil toplum kuruluşlarının veya ulusal ve uluslararası toplumun itirazları ile karşı karşıya gelmektedir.

Dolayısıyla evrensel insan haklarının bütün insanları haklar bakımından eşit ilan etmesine rağmen hakları, sadece siyasi topluluğun üyesi vatandaşlara tam olarak verilmesinin ötesinde, göçmenler söz konusu olduğunda farklı yasal ve siyasi statülere göre farklılaştırılarak verilmektedir. Vatandaş ve yabancı şeklindeki temel ayrımın yanında göçmenler arasında statüye dayalı alt ayrımlar yapılmaktadır. Yasal statüler önemlidir çünkü Utar'ın (2023: 351) ifade ettiği gibi göçmenlerin barınma, iş, sağlık, eğitim ve sosyal yardıma erişim olanaklarını düzenleyerek onların toplumsal statülerinin belirlenmesinde doğrudan etkilidir. Bu durum çağdaş bir bağlamda, güvencesiz yasal ve siyasi statüye sahip başta düzensiz göçmenler olmak üzere bütün göçmen kategorilerinin eşit olmayan haklara sahip olduğu başka bir ifade ile farklı haksızlık biçimlerine maruz kaldığı anlamına gelmektedir. Bazı statülerde bulunan göçmen grupları insan hakları düzenlemelerinde öngörülen minimum hayat standardından yoksun bir şekilde yaşarken; bazı statülerdekiler ekonomik, sosyal ve siyasi haklara çeşitli seviyelerde erişebilmektedir. Yapılan çalışmalar ve istatistikler (Maher, 2002; Morissens ve Sainsbury, 2005; Krause, 2008; Konsta ve Lazaridis, 2010; Bhuyan ve Smith-Carrier, 2012; Güllüpınar, 2014; Torres ve Waldinger, 2015; Akalın, 2014; Reçber, 2014; Yontar ve Savut, 2016; McAuliffe ve Khadria, 2019; BMMYK, 2020) uluslararası koruma altında olanların, düzensiz göçmenlerin ve genel olarak yabancıların, vatandaşlara kıyasla daha az hak talebinde bulunabildiklerini ve haklardan daha düşük seviyede yararlanabildiklerini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda toplumsal, yasal, ekonomik veya siyasal anlamlarda bir tabakalaşma göstergesi olmaktadır. Carmel ve Paul (2013), Bruzelius, Reinprecht ve Seeleib-Kaiser, M. (2017), Spahl ve Österle (2019), Jonitz ve Leerkes (2022), Uslu Ak (2022), Şahin-Mengücek, Gökalp-Aras, Kaya ve Rottmann (2023), Utar (2023) yaptıkları çalışmalarla tabakalaşmanın, göçmenlere verilen yasal statülerin ve bağlı olarak hakların doğal bir sonucu olduğunu göstermektedirler. Ortaya çıkan farklılık, haksızlık ve tabakalaşma görüntüsü, Arendt'e ve haklara sahip olma hakkına dönüşe itmektedir. Çünkü vatansız kişilerin sosyal devletin korumasından mahrum kalmasında (Somers, 2008: 119) veya mülteci ve sığınma arayanların kısıtlanan veya olmayan haklarında görüldüğü üzere sivil, sosyal, politik ve ekonomik haklarındaki eksiklikler, onların tam

bir haklara sahip olma hakkından uzak olduğunu göstermektedir (Benhabib, 2018: 167).

Bu çalışmanın araştırma sorusu, sayıları ve statüleri gün geçtikçe artan Türkiye’deki göçmenlerin sivil, sosyal, ekonomik ve siyasal haklarının bulundukları yasal statülerine göre farklılaşmasının nasıl bir eşitsizlik ve haksızlık durumu ortaya çıkardığı ve bu eşitsizlik ve haksızlık durumunun Arendt’in en temel insan hakkı olarak gördüğü haklara sahip olma hakkına nasıl yansıdığıdır. Soru, devletin göçmenlere verdiği hakları meşrulaştıran statülerin onların sivil, sosyal, ekonomik ve siyasal haklarını sınırlandırıp sınırlandırmadığı ve nihayetinde haklara sahip olma hakkından uzaklaştırıp uzaklaştırmadığını ele almaktadır.

Çalışmada göçmen hakları tartışılırken, Arendt’e başvurulmasının sebebi birkaç açıdan detaylandırılabilir. Göçle ilgili konuları tartışmak, insan hakları ve vatandaşlık fikir ve politikaları ile kuvvetli bir şekilde ilgili olduğundan onları da irdelemeyi gerektirir. Çünkü göçmenlere verilen ya da verilmeyen hakların kaynağında ulus-devletle olan bağları yer alırken, haklardan yoksun kalmaları durumu ise insan haklarına referansla ele alınmaktadır. Diğer yandan insan haklarına en büyük eleştirilerden birini getiren ise Arendt’tir. Bu sebeple sürekli yinelenen ve yenilenen insan hakları, vatandaş hakları ve göçmen hakları tartışmalarında sık sık Arendt’e başvurulmaktadır. Arendt’in eleştirilerinin üzerinden yarım asırdan fazla süre geçmesine ve insan haklarıyla ilgili söylemsel veya yazılı gelişmelere rağmen, Gündoğdu’nun (2015: 11) deyiimiyle “haklar çağında hak yoksunluğunun şaşırtıcı biçimde süregelmesi” önemli bir gözlemdir. Çünkü Arendt’in şiddetle eleştirdiği insan haklarının ikircikliliğini tekrar vurgulamakla birlikte Arendt’in analizinin bugün hâlâ geçerli olup olmadığının sorgulanmasına götürmektedir.

Arendt, tıpkı Carl Schmitt gibi, yazılarında yirminci yüzyılda gözlerinin önünde ortaya çıkan yeni bir gerçekliğe yanıt vermiştir. Her ikisi de bu dönemde modern egemen devletin karmaşıklıklarını analiz etmiştir. Arendt’in bunları anormal yaşam biçimleri olarak görmesi ve Schmitt’in potansiyel yeni bir normatif düzen olarak görmesi bakımından farklılık bulunmaktadır. İkisinin de modern devlet sisteminin ürettiği aşırı olaylarla ilgilenen kanonik teorileri, bugünkü siyasi sistemlere uygulanabilir aksine sadece basit bir sistemin içsel karmaşıklıklarını ortaya koymuş olurlardı (Biletzki, 2011: 12-13). Arendt’in kavramlarının göçmenlerin

karşılaştığı koşullara uygulanması, yalnızca göçmenlerin içinde bulunduğu durumların bilinmeyen yönlerini açığa çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda modern dünyanın evrensel insan haklarından bahsederken haksızlıklar yaratmaya devam ettiğini de ortaya koyar.

Arendt'in *polis* vurgusu sebebiyle eylem, özgürlük, çoğulluk, kamusal ve siyaset anlayışının *polis* gibi küçük mekânda var olabileceği, göçmenlerin bağlantılı olduğu ulus-devlet gibi büyük bir mekân söz konusu olduğunda mekânsal bir uyumsuzluğun söz konusu olduğu düşünülebilir. Ancak, Arendt'in haklara sahip olma hakkı önerisi ya da insanlık durumu betimlemesi aslında vatandaşlık ve ulus-devlet sınırlarını aşma çabasıdır. Ayrıca Arendt ulus-devlet üyesi vatandaş ile ulus-devletin üyesi olmayan mülteci veya vatansız üzerinden aslında göçmenin tanımlandığı statü ile hakları arasındaki derin bağlantıyı incelemiştir. Vatansızlığa ve mülteciye ilişkin kavramsallaştırması diğer statülerin hak durumlarına dair de bir anlayış sağlayabilir. Arendt siyaset, vatandaşlık, insan hakları ve egemenlik kesişimlerini ele aldığı gibi eylem, iş ve emeğin insan için anlamını ve insanlığın yeni başlangıçlar gerçekleştirme potansiyelini ele almaktadır. Bu bakış açısı, kavram ve düşüncelerinin disiplinler arası referans alınan bir niteliğe sahip olma potansiyelini göstermektedir. Örneğin ekolojik çalışmalar kapsamında, Arendt'in çoğulluk açıklamasının insan dışındaki dünyayı hesaba katan bir çoğulculuk politikası olarak değerlendirilip, ekolojik krizin teorik bir anlayışından ziyade, krizde yerleşik bir birlikte yaşama pratiğinin imkanı olarak ele alınması tartışılabilmektedir (Tsuji, 2021).

Gündoğdu'ya (2015: 9) göre Arendt'in haklarla ilgili devam eden alakalılığına dair şüphenin temelinde, 1900'lerin ortalarından beri yalnızca artan sayıda insan hakları antlaşmasına değil, aynı zamanda vatandaşlık, haklar ve egemenlik arasındaki ilişkinin kökten yeniden yapılandırılmasına da tanık olunduğu algısı yatmaktadır. Günümüz göçmenlerini Arendt'in bahsettiği mutlak hak-sızlık durumundan koruyacak mekanizmalar zaman içerisinde geliştirilmiştir. Özellikle, insan hakları normlarının gittikçe daha çok kabul görmesiyle birlikte uluslararası, bölgesel ve ulusal düzenlemelerle kabul edilmiş hakları bulunmaktadır. 1950'de kurulan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), mültecilerin sığınma hakkı, korunma altına alınması, hak ve refahlarının korunması konularında çalışmaktadır. Mültecilere bir statü vermeyi ve verilecek olan bu statü sayesinde sığınmacılara bir

takım haklar sağlamayı amaçlayan 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Cenevre Sözleşmesi (1951 Cenevre Sözleşmesi) kabul edilmiştir. 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokolü (1967 Protokolü veya New York Protokolü) ile tarih sınırlaması kaldırılarak, Ocak 1951 tarihinden sonra ortaya çıkan mülteci grupların korunması sağlanmıştır. 1954 tarihli Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme ve 1961 Vatansızlığın Azaltılmasına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi yapılmıştır. Bütün bu sözleşmeler ve Amerika, Afrika veya Avrupa kıtalarındaki bölgesel düzenlemeler veya mahkemeler taraf ülkelere mülteci ve vatansızların korunması ve haklardan yararlandırılması konularında yükümlülükler yüklemektedir. Vatandaşlık, haklar ve egemenlik arasındaki bağımlılığı kopartacak ve hak sahipliğini milliyetten evrensel kişiliğe kaydıracak ulus-ötesi (post-ulusal) üyelik (Soysal, 1994) önerileri geliştirilmektedir (Gündoğdu, 2015: 9). Ancak, Gündoğdu'nun (2015: 139) gösterdiği gibi, bu artan sayıda insan hakları antlaşması ve vatandaşlığa ilişkin yeni kavramlar, göçmenlerin temel hak mahrumiyetiyle karşı karşıya kaldığı durumları engellememektedir. Özellikle zorla yerinden edilmiş veya uluslararası koruma ihtiyacı duyan kişilerin insani yardıma bağımlı olduğu ve istikrarlı bir günlük yaşam için çoğu olanaktan mahrum bırakıldığı mülteci kamplarındaki yaşam koşulları bunu örneklemektedir. Parekh (2008: 42), bugün insan haklarıyla ilgili büyük problemlerden birinin insan hakları iddiaları ile siyasal uygulamalar arasındaki tutarsızlık olduğunu belirtir. Devletlerin, mülteci statüsünü ve uluslararası koruma ihtiyacı duyan diğer sığınma arayanların statüsünü belirlemek için gittikçe daha karmaşık sistemler geliştirmesi (Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler, 2018) farklılaşan hakların ve tutarsızlıkların sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır.

Arendt, sık sık eylem odaklı olarak anlaşılrsa da aslında İnsanlık Durumu'nda emeği, işi ve eylemi, insan yaşamının temel koşullarına karşılık gelen üç ana insan faaliyeti olarak ayrıştırır. Gündoğdu (2015) bu faaliyetlerin hiyerarşik bir düzene konmasını ve yalnızca eylemden "mükemmel siyasi faaliyet" olarak bahsedilmesini eleştirmektedir (s. 128). "Eylem merkezli okuma" (s. 131) yerine, Arendt'in eylem, emek ve iş kavramlarının her birinin, göçmen haklarının sorunlu koşullarına ve haklarından yoksun olmalarına ilişkin yeni perspektifler açabileceğini göstermektedir. Bu çalışmada ise paralel bir yorum ile Arendt'in haklara sahip olma hakkı, sadece eylem ve ulus-devlet üyesi olmakla ilişkilendirilmek yerine insanlık durumuna ilgisine binaen insanlık durumunda yaşama hakkı olarak genişletilmektedir. Çünkü statüler

Arendt'in kavramları ile söylendiğinde insanlık durumu etkinlikleri olan emek, iş ve eylem imkânlarını belirlemektedir. Haklara sahip olma hakkı ve insanlık durumu söylemlerinin göçmenlerin hak talepleri için varoluşsal bir zemin sağladığı düşünülmektedir.

Bu bağlamda ve araştırma sorusu doğrultusunda bu çalışmanın ana amacı, Türkiye'de göçmenlerin belirli sivil, sosyal, ekonomik ve siyasal haklarının bulundukları yasal statülerine göre farklılaşmasının oluşturduğu eşitsizlik ve haksızlık durumunu tabakalı yurttaşlık çerçevesinde kavramsallaştırarak haklara sahip olma hakkı bağlamında değerlendirmektir. Ana amacı destekleyecek şekilde geliştirilen alt amaçlardan ilki, her bir yasal statüye ulusal mevzuatta tanınan hakları mukayese ederek farklılıkları ortaya koymaktır. İkincisi, Türkiye'de bulunan göçmenlik statülerinin haklarına göre bir tabakalaşma oluşturduğunu göz önüne sermektir. Üçüncüsü, haklara sahip olma hakkının göçmenler için anlamını keşfetmek ve genişletmektir. Dördüncüsü ise göçmenlerin Arendt'in iş, emek eylem kavramlarıyla oluşturduğu insanlık durumundan uzak kalışlarını görünür kılmaktır. Bu noktada çalışmanın temel argümanı, göçmenlerin haklara sahip olma hakkına uzaklığını tabakalı yurttaşlığın belirlediği yönündedir. Göçmenlere verilen hakların, statülerine göre farklılaşması tabakalı yurttaşlığa sebep olmaktadır. Tabakalı yurttaşlık, haklara sahip olma hakkından ve onun içerdiği emek, iş ve eylemden oluşan insanlık durumu etkinliklerinden çeşitli derecelerde uzaklaştırmaktadır.

Türkiye'deki göçmen grupları üzerinden hakların farklılaşmasını ve tabakalaşma sorununu ele alan çalışmalar son yıllarda yapılmaya başlanmıştır. Balun'a (2020: 97) göre, yabancı göçmenlerin ev sahibi ülkedeki yasal konumları, sosyal haklara erişimlerinde belirleyici olmaktadır. Uslu Ak'ın (2022: 237) çalışmasında, geçici koruma, uluslararası koruma statüsündeki ve uluslararası koruma başvuru sahibi bireylerin çalışma yaşamlarındaki deneyimleri incelenmiş ve iş gücü piyasasında yapısal bir olgu olarak gelişen tabakalaşma ortaya konmuştur. Bu tabakalaşmada, iş gücü piyasasının en alt katmanında kayıtsızların yer aldığı ve hatta "yok sayıldığı" ifade edilmiştir. Utar (2023: 351) ise çalışmasında, Türkiye'nin yeni göç yönetiminde yasal statü farklılaşmasına bağlı olarak bir uyruk tabakalaşmasının söz konusu olduğunu iddia etmiştir. Buna göre barınma, eğitim, sağlık ve çalışma gibi haklara erişim açısından Suriyeli mültecilerin en üstte, düzensiz durumda yoğunlaşan

Afganların ise en altta konumlandığı bir uyruk tabakalaşması olduğu tespit edilmiştir. Şahin-Mengücek ve diğerleri (2023: 13) Türkiye'nin sığınma rejimindeki farklı yasal statülerin getirdiği tabakalaşmaların çok belirgin olduğunu iddia etmektedir. Bu statü farklılıkları, ikamet ve iş gücü piyasasına erişim, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi haklara erişim ön koşullarıyla ilgili olarak vatandaşlar, vatandaş olmayanlar ve uluslararası koruma yararlanıcıları arasında farklılıklar yaratmaktadır.

Bu çalışma da göçmenlerin yasal statülerinin çeşitli hak boyutlarında tabakalaşmaya nasıl yol açtığını gösterme ortak amacını taşımakla birlikte, yapılmış olan diğer çalışmalardan farklı olarak tabakalaşmayı tabakalı yurttaşlık (yurttaşlık tabakalaşması) ile kavramsallaştırmaya ve Arendt ile statü ve hak farklılaşmasının ötesine bakmaya girişmektedir. Çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan tabakalı yurttaşlık (civic stratification) aslında haklar konusunda sosyolojik ve farklı bir perspektif sunan yaklaşımlardan biridir. Kavramsal çerçevesini David Lockwood'dan (1996) alan tabakalı yurttaşlık kavramı, Marshall'ın sosyal bütünleşmeyi sağlayacak vatandaşlık idealine karşı, vatandaşlığın hakları uygulama durumuna göre sosyal eşitsizlikleri üretmedeki rolüne odaklanmaktadır. Yasal haklar ve maddi-ahlaki kaynaklar eksenlerinde gelişen tabakalı yurttaşlık kavramını Lydia Morris (1997; 2001; 2002; 2003; 2009; 2015) vatandaşlığın dışındaki konumlara doğru genişleterek, farklı göçmen kategorilerinin haklarının ulus-devlet içerisinde nasıl farklılaştığını analiz etmekte kullanmaktadır. Kofman, (2002), Carmel ve Paul (2013) ve Güllüpınar (2014) çalışmalarında, Avrupa devletlerinde ülkeye giriş durumlarına ve yasal statülerine bağlı olarak farklı göçmen kategorileri sivil, ekonomik ve sosyal haklar boyutlarında değerlendirdiğinde karmaşık bir yurttaşlık tabakalaşması olduğunu göstermektedir. Cinsiyet ve aile göç politikaları (Kofman ve Kraler, 2006), refah, koşulluluk ve göç kontrol politikaları (Morris, 2019), ulusal farklılıklar (Morris, 2001; 2002; Kim, 2018), istihdamla ilgili düzenlemeler (Jonitz ve Leerkes, 2022), tabakalı yurttaşlığın oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Göçmenlerin etnik kökenleri ekonomik haklarının farklılaşmasına sebep olabilirken (Snel, Faber ve Engbersen, 2014), sağlık gibi özel hak alanlarında da tabakalı yurttaşlık görülmektedir (Torres ve Waldinger, 2015).

Statülere göre hakların farklılaşarak yarattığı tabakalaşmayı kavramsallaştırmak için tabakalı yurttaşlık çerçevesi kullanılmaktadır. Gerring (2012:

112), özellikle sosyal bilimlerdeki çalışmaların kavram oluşturma ile ilgili olduğunu ve bir kavram üzerindeki çalışmanın zorunlu olarak o kavramın yeniden kavramsallaştırılmasını içerdiğini savunur. Mesela, demokrasi üzerine bir çalışmanın, yeterince ikna ediciyse, demokrasi anlayışını en azından bir dereceye kadar değiştirmesi muhtemeldir. Buradan hareketle statüler ve haklarla ilgili tabakalı yurttaşlık çerçevesi yoluyla bir kavramsallaştırma da göçmen haklarıyla ilgili kavramları yeniden düşünmeye itebilir.

Çalışma, nitel bir araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. Türkiye’deki göçmen gruplarının ve haklarının belirlenmesi için literatür taraması ile çalışmanın amacına uygun hizmet edecek istatistik, tez, rapor ve makalelere ulaşılmıştır. Çalışmada statülerin hakları nasıl farklılaştırdığı Türkiye’deki göçmen statüleri üzerinden araştırılmaktadır. Bu konuda örnek olarak Türkiye’nin alınmasına çeşitli sebeplerle karar verilmiştir.

İlk olarak, göçmenler için hem hedef ülke ve hem geçiş ülkesi konumunda olan Türkiye, göçe ve özellikle kitlesel göçlere sık sık maruz kalmaktadır. Ülkede büyük ve çeşitli bir yabancı nüfus bulunmaktadır. Rakamlarla bakıldığında, Göç İdaresi Başkanlığı (2023c) verilerine göre Türkiye’ye, cumhuriyetin kuruluş yıllarından beri 6,5 milyon insan göç etmiştir. Bu sayıya eğitim, çalışma ve diğer amaçlarla gelmiş olan kişiler dâhil değildir. Şu an dünyadaki göç koridorlarının en büyüğü Meksika’dan Amerika Birleşik Devletleri’ne iken ikinci en büyük göç koridoru ise Suriye Arap Cumhuriyeti’nden Türkiye’ye olan koridordur (McAuliffe ve Adhiambo Oucho, 2024: 23). Dolayısıyla sayının özellikle son yıllardaki artışının göçmenlerin yasal statülerini ve haklarını etkilemesi şaşırtıcı olmayacaktır. Göçmenlere gösterilen muamele ve verilen hakların seviyesi ise bir noktada göçmenleri ülkeye çekici veya ülkeden itici güce sahiptir. Ayrıca, Türkiye’nin göç yönetimi, sadece göç edenleri değil komşu ülkelerin göç politikalarını etkileyecek ve şekillendirecek konumdadır. Göç, yakın zamanda AB ile ilişkilerde karşılıklı müzakere ve baskı aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, göçmenlerin statüleri ve haklarına dair tartışmalar Türkiye’de gittikçe daha görünür olmaktadır.

İkinci olarak, Türkiye sınırlarından giren yabancıları göçmen, mülteci, şartlı mülteci, geçici koruma altında, vatansız, insan ticareti mağduru veya düzensiz gibi oldukça çeşitli kategorilerde tanımlamaktadır. Türkiye’nin göç politikalarını

oluştururken dini, kültürel, ekonomik ve dış politika gibi pek çok etkene göre hareket etmek durumunda kalması, statü ve hakları nasıl çeşitlendirdiği konusunda fikir verebilir. Bu çeşitlilik aynı zamanda haklar ve statüler bağlamında insani, ekonomik, sosyal veya siyasi sebepleri ve sonuçları açısından bir karşılaştırma imkânı sağlamaktadır. Ayrıca değişen dünya şartlarında Türkiye'ye yeni göç akınlarının yaşanması riski her zaman bulunmaktadır. Her yeni gelen göç dalgası bu karşılaştırmaları genişletecek ve derinleştirecektir.

Üçüncü olarak, Türkiye özelinde mülteci veya geçici koruma statülerinde görüldüğü gibi statüleri veya göçmenlere sağlanan haklar konusunda yoğun tartışmalar söz konusudur. Toplumsal uyuma etkisi bakımından, yabancılar ve ülke vatandaşları arasındaki yasal eşitlik politikalarını değerlendiren Göç ve Entegrasyon Politikaları İndeksi (MIPEX)'nin¹ 2020 yılı sonuçlarına göre Türkiye 43 puan almıştır. Özellikle düzensiz göçmenlerin hak sorunları (Şenses, 2012; Üstübcü Önay, 2015; Çörtoğlu Koca, 2022) veya mültecilerin ve geçici koruma altındakilerin haklara erişim ve haklardan faydalanma konusunda yaşadıkları sıkıntılar (Baban, Ilcan ve Rygiel, 2016; Biner, 2016; Şahin-Mengücek ve diğerleri, 2023) araştırma konularının başında gelmektedir. Geçici koruma altına alınan Suriyelilerin ülkede kalıcılıkları, ekonomiye katkıları veya vatandaşlık hakları tartışılmaya başlanmıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018; Erdoğan, 2022; Özipek ve Tanrıku, 2024). Ülke kaynaklarının yabancılar için kullanıldığına dair vatandaşların endişe ve eleştirileri, bu konuda devlet yönetiminin hesap verilebilirliği, vatandaşlık ve insan hakları sorunları için göçmenlere verilen ya da verilmeyen haklar tartışma kaynağı oluşturmaktadır. Türkiye'nin kendi kaynakları ile birlikte dış kaynaklardan gelen mali yardımlar çok büyük ölçüde göçmenlerin sağlık, eğitim, çalışma gibi temel haklarının sağlanması için kullanılmaktadır. Göç yönetimi kurumsal kapasitesinin artırımına yönelik kaynaklar ise nihayetinde göçmenlerin haklarının ve yaşam standartlarının iyileştirilmesine hizmet etmektedir. Bu kaynak aktarımlarının yarattığı farklılıklar ve aldığı eleştiriler gündeme gelmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin göçmen stoğu büyüklüğü, statü ve hak çeşitliliği, göçle ilgili dış politika ve iç politika gündemi, uyum faaliyetleri bu çalışmada yapılmaya çalışılan göçmenlerin statülerinin ve haklarının

¹ Göç ve Entegrasyon Politikaları İndeksi (MIPEX - Migration Integration Policy Index), 2004 yılından beri ülkelerin sekiz alandaki göçmen entegrasyon politikalarını, eşit muamele ilkesine göre 100 puan üzerinden ölçmektedir.

görünümü ile insanlık durumunda yaşama olanaklarının incelenmesine teorik ve pratik açıdan kullanışlı bir zemin sağlamaktadır.

Çalışmada veri kaynakları, tabakalı yurttaşlığın çerçevesinin iki eksenini esas alınarak toplanmıştır. Yurttaşlık tabakalaşmasında birinci eksenin içerdiği yasal haklar, bunlara denk gelecek şekilde mevzuat kaynaklarına bakmaya yöneltilmektedir. Bu anlamda insanlara hakların tanınması ile ilgili temel göstergeleri oluşturan, haklara erişime izin veren veya hakları sağlayan ulusal mevzuat araştırılmıştır. Ulusal mevzuat kapsamında göçmenlerin statüleri ve haklarıyla ilgili kanun ve yönetmelikler (Ek-1) taranmıştır. Haklar ve statülerle ilgili büyüklük ve göstergeler için ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının istatistik verilerinden faydalanılmıştır.

Tabakalı yurttaşlığın ikinci eksenini maddi-manevi kaynaklarla ilgilidir. Bunlar sosyal statü, sosyal ağ, bilgi ve beceri, saygınlık ve iletişim gibi yeterlilikleri ifade etmekte ve haklardan yararlanma durumunu etkilemektedir. Bu eksen, birden fazla göçmen statüsü ve farklı maddi-manevi kaynak unsurları göz önüne alındığında çok boyutlu bir yapıdadır ve çeşitli ikincil veri kaynaklarını kullanmayı gerektirmektedir. Türkiye'deki göçmenlerin sosyal statü, sosyal ağ, cinsiyet, dil gibi iletişim yetkinliklerine ilişkin istatistik ve verilere topluca ulaşmak mümkün olmadığından, Türkiye'deki göçmenlerin statü ve haklarına nicel ve nitel yöntemlerle yoğunlaşan tezlerden, uluslararası kuruluşların ve sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'de özellikle saha araştırmalarına dayanan raporlarından yararlanılmıştır. Tezler araştırılırken, Ulusal Tez Merkezi veri tabanında bir kapsam incelemesi gerçekleştirilmiştir. Veri tabanında 2000-2024 yıllarına ait olarak yayımlanan ve Türkiye'deki göçmenlerin statülerine, haklarına ve maddi-manevi kaynaklarına ilişkin durum tespitine odaklanmış doktora düzeyindeki tezlerle ulaşılmıştır. Tez taramasında, göçmen, mülteci, sığınmacı, geçici koruma, düzensiz göç, yabancı gibi kategorilerle birlikte Irak, İran, Afganistan, Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Ukrayna, Gürcü gibi uyruğa ait anahtar kelimeler kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanı dışında yapılanlarla birlikte mükerrer çalışmalar elendiğinde 366 adet teze ulaşılmıştır. Bu tezlerin tarihlerine bakıldığında, özellikle Suriyelilerin gelmeye başladığı 2011 yılından sonra göçmenlerle ilgili konulara ilgide artış olduğu görülmektedir. Bahsedilen arama kriterleri doğrultusunda tarandığında 2003 yılında 1 tane olan tez sayısı, 2011 yılında 12, 2020 yılında 50 ve 2024 yılında 43'tür. Ulaşılan tezlerden 156 tanesi, muhtemelen

Türkiye’deki sayısal büyüklüklerinin bir sonucu olarak, geçici koruma altındaki Suriyelilerle ilgilidir.

Bu çalışmanın kapsamına uygun olarak, Türkiye’deki çeşitli göçmen statülerinde bulunan yabancıların özellikle maddi ve ahlaki unsurlarına ait bilgi içeren tezlere odaklanılmış ve bu amaçla 18 tezden faydalanılmıştır. Ayrıca Yugoslavya-Makedonya ve Bulgaristan göçmenlerine ilişkin çalışmalara 2000 yılı öncesinde rastlandığından, tarama tarih aralığı geriye çekilmiştir. Ancak araştırma kapsamına girebilecek tezlerden 2 tanesine yayım izni olmadığı için özet durumda ulaşılmıştır. Toplanan veri kaynaklarını analiz etmek için nitel araştırmalarda sıkça kullanılan içerik analizine başvurulmuştur. Araştırma konusu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesini ifade eden içerik analizinin gücü Krippendorff’a (2013: 125) göre, metinleri analiz etmek için sistematik ve metodolojik bir araç olmasıdır ve metnin okunmasını ve ona kategoriler atanmasını içerdiği sürece, nitel ve nicel içerik analizi arasındaki ayrım önemsizleşmektedir.

Çalışmanın kapsamına İskân Kanunu’nun tanımladığı göçmenler ile Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nda (YUKK) yer verilen uluslararası koruma (mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma), geçici koruma ve vatansız statüleri ile düzensiz göçmenler ve bunların dışında kalan diğer yabancılar girmektedir. Düzensiz göçmen, yasal bir statüyü ifade etmemekle birlikte toplumda yaşayan bir grup olarak tabakalaşmaya dâhil olması ve yurttaşlık tabakalaşmasının derinliğini gösteren özel niteliği sebebiyle kapsama dâhil edilmiştir. Bu grupların temel sivil, sosyal, ekonomik ve siyasal haklar boyutunda analitik amaçlarla seçilmiş hakları incelenmiştir. Statü kavramı, Leerkes, Engbersen, Snel ve de Boom’un (2018: 44) ele aldığı gibi bireyin sahip olduğu özel yasal durumu ifade edecek şekilde belirli ve genel çağdaş toplumlarda bütün bireylere, devlet içindeki resmî üyeliklerini tanımlayan yasal bir statü atfedildiğini belirtmek üzere genel bir anlamda kullanılmaktadır. Çalışma boyunca göçmen kavramı, Türk hukukundaki tanımından² bağımsız olarak mülteci, sığınmacı gibi bütün yabancı kategorilerini içerecek şekilde yine genelleştirilerek ele alınmaktadır. Göçmen kavramı, ulus-devletlerce tanımlanan ve

² 5543 sayılı İskân Kanunu’nda göçmen, “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye’ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlardır” (m. 3) şeklinde tanımlanarak, Türk soyundan ve kültüründen olanlarla sınırlandırılmıştır.

uluslararası otoritelerce kabul edilen mülteci, sığınmacı, şartlı mülteci, geçici koruma gibi kategorik çerçeveler karşısındaki kapsayıcılığı sebebiyle tercih edilmektedir (Karçal, 2023: 2). Uluslararası Göç Örgütü de şemsiye bir kavrama işaret edecek şekilde göçmeni, çeşitli sebeplerle ve geçici veya kalıcı olarak, yaşadığı yerden ayrılarak uluslararası bir sınırdan geçmiş veya ülke içinde yer değiştirmiş olan kişi olarak tanımlanmaktadır (Sironi, Bauloz ve Emmanuel, 2019). Ayrıca çalışmada, hukuki bir yorum yapılmamakta, salt mevzuat metinleri üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirmeye gidilmektedir.

Bu çalışmanın sunabileceği katkılar özellikle göç literatürü, politika yapıcılar ve göçmenler bakımından değerlendirilebilir. Favell'in (2022: 343-346) tespitlerine göre, uluslararası göçe ilişkin literatürün odağında, asimilasyon, entegrasyon (uyum) ve kültürleşme gibi çağdaş ifadelerle atıfta bulunan, göç ve devlet egemenliğine ilişkin yasal ve kurumsal politika çalışmalarından ve tarihten yararlanan bir siyasal ekonomi ve siyaset sosyolojisi birleşimi görmek mümkündür. Siyaset ve sosyoloji kavramlarını birlikte ele almanın, araştırma konusuna etraflıca ve derinlemesine dâhil olmayı sağlayacak şekilde aydınlatıcı olabileceği değerlendirilmektedir. Sosyal bilimlerde büyüyen ve önemi giderek artan bir eğilim, belirli bir araştırma problemini disiplinler arası bir bakış açısıyla düşünmek ve anlamaya çalışmaktır. Bir başka deyişle, bir konuyu incelerken yalnızca belirli bir disiplin alanındaki bilgiye dayanmak yerine, o konunun diğer disiplinlerin kavram ve teorileriyle nasıl ele alındığını da araştırma sürecine katmaktır. Arendt'in haklara sahip olma hakkı, insanlık durumu, emek, iş ve eylem gibi kavramları gibi siyasal kavramları ile sosyoloji alanındaki tabakalaşma ve tabakalı yurttaşlığın birlikte düşünülmesi disiplinler arası etkileşime örnek olmaktadır.

Göçmen hakları ve göçmen statüleri hakkındaki yaygın literatür Avrupa ve Kuzey Amerika merkezlidir. Avrupa ve Kuzey Amerika dışı bağlamda kalan ancak dünyanın en çok mülteci barındıran ülkesi Türkiye'de çok boyutlu çalışmaların yapılması, göç çalışmaları alanını zenginleştirmektedir. Zaten Türkiye özelinde, göçmen hakları ile yapılan çalışmalar, bu konudaki bilginin ilerletilmesi ve kapsamlı bir göç yönetimi pratiğinin oluşturulması açısından daha pek çok çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu tespit etmektedir (Şenses, 2012; Erkıral Tavas, 2015; Üstübcü Önay, 2015; Çallı Kaplan, 2018; Barın, 2019; Barut, 2021; Karçal 2023). Türkiye'nin milyonlarca göçmen için ev sahipliği yaptığı ya da geçiş yolu olduğu gerçeği,

göçmenlerin statüleri ve haklarıyla ilgili teorik düzeyde sosyal ve siyasal değerlendirme yapan çalışma açığını artırmaktadır. Bu çalışma, göç alanında sosyoloji ile siyaset arasındaki disiplinler arası bağlantıya katkıda bulunulurken, statülerin ve hakların altında yatan nedenlerle ve sonuçlarıyla birlikte karmaşık konular olduğunu göstererek göç literatürünün mevcut bilgisini derinleştirmektedir.

Bir ulus-devlet içerisinde yabancılara verilecek statü ve haklar, sınırları kesin çizgilerle çizilmiş alanlara işaret eden unsurlar değildir. Sürekli değişen ve akışkan bir yapıyı takip etmek, sebep ve sonuçların altında yatan etmenleri incelemek ve karşılaştırmak bir o kadar zordur. Bu zorluklar göz önüne alındığında, haklar ile göçmen sayısının büyüklüğü arasında denge kurmak güç olmakla birlikte, bunların nasıl yönetileceği göç politikalarının zorunlu ve önemli bir parçası haline gelmektedir. Mevcut durumu ortaya koyacak çalışmalar, ülke düzeyinde değişen etkenlerin çeşitli mekanizmalarla test edilmesine olanak tanıyabilir. Örneğin Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi (MIPEX) ülkeleri çeşitli hak alanlarında karşılaştırarak, bu alanlardaki politika tercihlerine ayna tutmaktadır. 2004 yılından beri ve şu an 56 ülkenin sekiz alandaki göçmen entegrasyon politikalarını, eşit muamele ilkesine göre ölçmektedir. MIPEX puanları, mevcut mevzuat ve politikalar üzerinden yapılan bir değerlendirmeye dayanmaktadır. İndeks, ülkede yasal ikamet izni ile bulunan yabancılar için genel olarak geliştirilmiştir. Bu nedenle geçici koruma ve uluslararası koruma gibi statülere özel ölçütler içermemektedir. MIPEX'in yanında farklı araçları veya burada olduğu gibi yurttaşlık tabakalaşması kavramsal çerçevesini kullanmak ülkede göç yönetimi ve hak politikaları hakkında bilgi sağlamaya hizmet edebilir.

Çalışmada göçü yönetme aracı olarak geliştirilen statülerin ve bağlı hakların gerçek doğasını Arendt ile birlikte düşünme imkânı araştırılmaktadır. Göçmen haklarını kavramsallaştırmanın bir yolunun, işin, emeğin ve eylemin birlikte olma biçimini ifade eden insanlık durumunun anlaşılması olduğu gösterilmektedir. Böylece haklara sahip olma hakkını sadece eylem ile sınırlamayan, daha geniş ve Arendt'in çalışmalarını bütünleştiren bir yorum olarak insanlık durumuna atıfla bu hakkın akademik ve siyasal anlayışlarının yeniden düşünülmesine teorik bir katkı sunmaktadır. Hakların göçmenler arasındaki eşitsiz farklılığından faydalanarak, Arendt'in hakkında çok açıklama yapmadığı haklara sahip olma hakkının örtük temellerini insanlık durumuyla ilişkilendirmek, Arendt'in bugünkü koşullarda

yorumlanması ve bu hakkın günümüz göçmenleri için anlamı hakkında düşünmeye itmektedir.

Çalışma ayrıca, göçmenler gibi genellikle sessiz, dışlanmış ve duyulmayan bir grubun hayatını iyileştirmeye, göçmen yoksulluğuna ve kırılgan gruplara yönelik insan odaklı yaklaşımlar geliştirilebilmesini ve göçün toplumsal, ekonomik, siyasal veya kültürel sonuçlarından olumlu katkılar elde edilmesini sağlayacak yeni bakış açıları sunma potansiyeli taşımaktadır.

Kısacası, çalışma akademisyen, siyasi aktör ve politika yapıcılarının statüler ve haklar arasındaki eşitsizliği pratik ve teorik zeminde analiz edebileceği ve karşılaştırabileceği yeni açılar ve araçlar geliştirmeye katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bunu, haklara sahip olma hakkının soyut bir haktan öte gerçek hayatta yansımaları olan bir hak olduğunu gösterebileceğinden ve haklara sahip olma hakkının uygulamalar ile ilişkilendirilmesinde tabakalı yurttaşlık kavramının uygun bir çerçeve sağlayabileceğinden hareketle ortaya koymaktadır. Çünkü Arendt'in haklara sahip olma hakkı, insanlık durumu, emek, iş ve eylem gibi teorik kavramları ile tabakalı yurttaşlık kavramsal çerçevesi arasında kurulan ilişkinin, göçmen hakları ile ilgili pratik hayattaki problemlerin teorik zemindeki yansımalarını gösterme ve nihayetinde göçmenlerin içinde bulunduğu çetrefilli durumların analizine katkı verme ihtimali bulunmaktadır.

Çalışma, göçmenlerin haklarının statülerine göre farklılaşmasını haklara sahip olma hakkı çerçevesinde ele almaya çalıştığı için giriş bölümünün ardından teorik ve kavramsal analiz ve temellerin sunulduğu bölümler ve Türkiye'deki durumu ortaya koyan bölümle devam etmekte daha sonra sonuç ve öneriler bölümü ile tamamlanmaktadır. Çalışmanın girişinde, çalışmaya konu olan problem ve teorik arka planı, çalışmanın amacı, kapsamı, önemi ve bölümleri anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, göçmen haklarına bakarken teorik bir mercekle olarak Arendt'e yönelinmiştir. Öncelikle Hannah Arendt'in haklara sahip olma hakkının temellendiği yer olan siyasal anlayışına kısaca değinilmiştir. Siyasal anlayışının temelini oluşturan özgürlüğe odaklanılmıştır. Ardından haklara sahip olma hakkı önerisine götüren ve tarihsel gelişmelere dayanan ulus-devlet ve insan hakları eleştirileri ele alınmıştır. Ulus-devlet düzeninin insan hakları ideali ile olan karşıtlığına ilişkin argümanlarına değinilmiştir. Daha sonra haklara sahip olma hakkı kavramının

anlamına, temeline ve yorumlarına yer verilerek göçmen haklarına teorik bir çerçeve kazandırması tartışılmıştır. Burada Arendt'in haklara sahip olma hakkını inşa eden kavramsal araçları irdelenmiştir. Bu çalışmada haklara sahip olma hakkının genelde eylem ve ulus-devlet üyeliği ile kurulan ilişkisinin aksine insanlık durumunun bileşenleri olan iş, emek ve eylemle olan bağı öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, haklarının statülere dayalı olarak değişmesinin incelenmesini sağlayacak kavramsal yaklaşım önerilmektedir. Bu kapsamda, öncelikle göçmen haklarının insan hakları ve vatandaşlık hakları arasındaki yerine değinilmiştir. Daha sonra devletlerin göçü yönetme araçlarından biri olan tabakalı yurttaşlık kavramına geçilmiştir. Ardından ulus-devletin statüler yoluyla hakları farklılaştırması, göçmen haklarının yönetimine daha bütüncül bir bakış açısı sunması amacıyla tabakalı yurttaşlık kavramına dayanarak tartışılmıştır. Tabakalı yurttaşlığın oluşumunun ardındaki saikler ve tabakalı yurttaşlığın anlamı ile tiplerine yer verilmiştir. Burada amaç, göçmen haklarının yasal olarak yapılandırıldığı ve fakat kullanımının maddi-manevi unsurlarla birlikte alınması gerektiği gösterilerek sonraki bölümde ampirik verilerin yerleştirileceği sistematiki geliştirmektir.

Son bölümde ise tabakalı yurttaşlık bugün dünyanın en çok mülteci barındıran ülkelerinden biri olan Türkiye örneği üzerinden ele alınmıştır. Türkiye'deki göçmen, sığınmacı, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma, vatansız, düzensiz ve diğer yabancı göçmen statü gruplarının yasal olarak nasıl düzenlediği belirlenmiştir. Ayrıca sayısal, tarihsel ve siyasal bilgilerle statülerin ağırlığı ortaya konmuştur. Her bir statü grubunun sahip olduğu belirli sivil, ekonomik, sosyal ve siyasal hakları ile maddi-manevi kaynaklar ele alınmaya çalışılmıştır. Tabakalı yurttaşlık çerçevesinde haklara sahiplik, hakların kullanımını etkileyen maddi ve manevi kaynaklarla birlikte ele alındığında Lockwood'un tabakalı yurttaşlık tipleri adlandırdığı yurttaşlık kazanımı, yurttaşlık açığı, yurttaşlık genişlemesi ve yurttaşlık dışlamasını ortaya konmaktadır. Bu tipler çalışmada iki açıdan kullanılmıştır. İlki tabakalaşmanın sebeplerini içeren alanları tarif etmek içindir. Türkiye'deki göçmenlerin durumuna bakıldığında dışlama alanında *de jure* veya *de facto* olarak dışlanma durumu, kazanım alanında yasal ve prestij unsurların etkisi, açık alanında yasal koşulların, maddi ve damgalanma açıklarının etkisi, genişleme alanında ise olası hukuki ve siyasi gelişmelerin getireceği durumlar ele alınabilir. İkincisi ise her bir statünün yurttaşlık

kazanımı, yurttaşlık açığı, yurttaşlık genişlemesi ve yurttaşlık dışlaması alanlarından genel olarak hangisinde konumlandığını göstermek içindir. Örneğin İskân Kanunu göçmenlerinin kazanım alanında, düzensiz göçmenlerin ise dışlama alanında yer aldığı gösterilmiştir. Ardından, bu şekilde sentezlenen bilgilerle statülerin statülerin tabakalı yurttaşlık görünümü sergileyip sergilemediği irdelenmiştir. Bu noktada statülerin hakları bakımından kendi içinde tabakalaşma gösterip göstermediği ve tabakalı yurttaşlık çerçevesini oluşturan yurttaşlık kazanımı, yurttaşlık açığı, yurttaşlık genişlemesi ve yurttaşlık dışlaması alanlarındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde son olarak göçmen haklarının, sahip oldukları yasal statülere göre farklılaşmasını ifade eden tabakalı yurttaşlık durumunun, Arendt'in haklara sahip olma hakkına erişimi nasıl etkilediği, emek, iş ve eylem açısından ne anlama geldiği değerlendirilmiştir.

Sonuç ve öneriler bölümünde ise Arendt'in haklara sahip olma hakkı ve emek, iş ve eylem kavramları tekrar gözden geçirilmektedir. Haklara sahip olma hakkının göçmen hakları ile tabakalı yurttaşlık üzerinden kurulan ilgililiği özetlenmektedir. Ayrıca bu bilgiler, Türkiye'nin güncel göç politikalarındaki tartışmalara yerleştirilerek önerilerde bulunmaktadır.

2. HANNAH ARENDT VE HAKLARA SAHİP OLMA HAKKI

2.1. Arendt'in Siyasal Anlayışı

Hannah Arendt (1906-1975) Almanya doğumlu, Amerikalı siyaset düşünürüdür. Almanya'da Nazizmin ve antisemitizmin yükselmesi sebebiyle 1933 yılında Fransa'ya geçmiştir. 1941 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ve 1951 yılında Amerikan vatandaşlığını elde etmiştir. Almanya'dan ayrılmasından Amerikan vatandaşlığını kazanmasına kadar geçen on sekiz yıl boyunca mülteci ve vatansız statülerinde yaşamıştır. Arendt'in siyasal anlayışını geliştirmesinde, siyasi ve tarihi olarak analizini yaptığı yaşadığı dönem ve bizzat tecrübe ettiği mültecilik ve vatansızlık statüleri etkili olmuştur. Bu dönem, Arendt'in, “siyasalın tahribatı” olarak nitelendirdiği totaliter rejimlerin sebep olduğu insani ve siyasi felaketlerin sonucunda, kitlelerin vatansız kaldığı ve vatandaşlara sağlanan haklardan mahrum yaşadığı bir süreci içermektedir (McGowan, 1998: 21).

Arendt kendi yaşadığı dönemde büyük bir sorun olan vatansızlığı ve mülteciliği analiz etmiştir. Günümüzde ise vatansız, mülteci ve diğer statülerde bulunan insanların sayısı gittikçe artmaktadır ve Arendt'in vatansızlıktan kaynaklı tespit ettiği sorunlar, bugün diğer göçmen gruplarını da içerecek şekilde tartışılmaya devam etmektedir. Gündoğdu'nun (2015: 2) belirttiği gibi Arendt'in kullandığı “vatansız” terimi sadece uyruğunu kaybedenleri değil, mülteci, sığınmacı, ekonomik göçmen veya uyruğa alınan ama olağanüstü zamanlarda uyruktan kolayca çıkarılan kişileri de ifade etmektedir. Dolayısıyla, Arendt'in, ulus devlet ve insan hakları eleştirileri bugün bütün göçmenler için daha anlamlı hale gelmiştir. Bu sebeple McGowan (1998), Arendt hakkında yazmanın, “şimdi içinde yaşadığımız zamanı tanımlamanın bir yolu olduğunu varsaymak” (s. 150) olduğunu söyler.

Arendt'in analizlerinin başlangıç noktası, vatansız, mülteci veya azınlıkların bir hak-sızlık durumu içinde olduğunu keşfetmesidir. Çünkü örneğin vatansız kalan birisi, hem bir devletin sunduğu korumadan ve haklar dizisinden yoksun kalmaktadır hem de insan haklarının vadettiği hakları kazanamamaktadır. Haksız durumdakiler, sadece yasal veya siyasal hakları bulunmayanlar değil aynı zamanda siyasal bir topluluğa ait olma hakları da reddedilenlerdir (Parekh: 2008: 11). Böylece Arendt, haksız olma durumu ile siyasal topluluk arasında sıkı bir bağ kurar. Haklara sahip olma hakkını, kişinin eylem ve görüşlerinin değerli olduğu bir yerde yaşaması olarak

tanımlarken, örgütlü bir topluluğun üyesi olma hakkına referans verir (Arendt, 2018b: 303). Bu nedenle Arendt'in siyasal anlayışını ortaya koymak, haksızlık sorunu ile ulus-devlet ve insan hakları arasındaki bağlantının kurulmasını ve bu bağlantının neden onu haklara sahip olma hakkına götürdüğünün anlaşılmasını sağlayarak siyasal topluluk ile insanın eylem ve görüşlerine göre yargılandığı yerin ilişkisini aydınlatacaktır.

Arendt, siyasal ile ilgili görüşlerini Yunan antikitesinin siyasal deneyimlerine başvurarak oluşturur. Öncelikle siyasallığı *polis* anlamında kavrayan Arendt için Yunanlılardan önceki toplulukların siyasal etkinliğe kafa yormamış olması, *polis*in Yunanın özgür insanlarına hizmet etmek için kurulmuş olması ve siyasal anlamına gelen “*politics*” kelimesinin köken olarak *polisten* türemesi (Arendt, 2014a: 217), *polis*in siyaseti konuşmak için iyi bir başlangıç noktası olduğunu göstermektedir. Yine, siyasal anlayışına yön veren özgürlük, eylem, kamusal alan, eşitlik gibi kavramları *polisi* ve onun karşısındaki *oikosu* referans göstererek ortaya koyar. Arendt'e göre siyaset, *polis*in siyaset anlayışına paralel olarak belirli bir sebeple ve belirli bir alanda yapılan, oldukça belirli bir insan faaliyetidir (McGowan, 1998: 16). Bu belirli sebep özgürlük, belirli alan kamusal alan ve belirli insan faaliyeti ise eylem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arendt'in siyasal anlayışı özgürlük kavrayışı üzerine kuruludur. Ona (2014a: 210) göre özgürlük ve siyaset birbiri ile çakışır ve bir madalyonun iki yüzü gibi birbirleriyle ilişkilidir. Özgürlük, siyasalın koşulu ve varoluş nedeni yani *raison d'être*'dir (Arendt, 2014a: 207). Özgürlük ile ilgili görüşlerini özellikle “Geçmişle Gelecek Arasında” kitabının “Özgürlük Nedir?” başlıklı bölümünde ortaya koyar. Özgürlük deyince genel olarak her ikisi de siyaset karşıtı olan felsefi gelenek ve Hristiyan gelenek akla gelmesine rağmen, kendisinin özgürlüğü antikitenin felsefe öncesine denk gelen siyasi geleneklerinde aradığını açıkça ifade eder (Arendt, 2014a: 231). Özgürlük, siyaset karşıtı felsefi geleneğin veya Hristiyan geleneğin iddia ettiğinin aksine insanın iç alanına ait değildir. Antikitenin *polis*inde olduğu gibi siyasal alana aittir.

İnsanın özgür olabilmesinin üç koşulu bulunmaktadır. İlki, insanın yaşamın zorunluluklarından özgürleşmesidir. Özgürleşmek, yaşamın fiziksel ve biyolojik ihtiyaçlar gibi *oikosa* ait zorunluluklarından kurtulmaktır. Arendt bu noktada, özgürlük (freedom) ve özgürleşme (liberation) arasında ayrım yapar:

“Özgürleşme (liberation) ile özgürlüğün (freedom) aynı şey olmadığını; özgürleşmenin, özgürlüğün bir koşulu olabileceğini fakat asla doğrudan ona götürmediğini; özgürleşmeyle kastedilen serbestlik (liberty) fikrinin ancak negatif olabileceğini ve bu yüzden de, özgürleşme girişimi ile özgürlük arzusunun bir tutulamayacağını söylemek klişe görülebilir” (Arendt, 2012: 35).

Özgürlüğün ikinci koşulu, diğer insanların varlığıdır. Üçüncü koşul ise müşterek bir kamusal alandır. Özgürlük Antiklerde olduğu gibi “özgür insanın hareketini, evden uzaklaşmasını, dünyaya girmesini ve sözler ve edimleriyle başka insanlarla bir araya gelmesini mümkün kılan bir statü”dür (Arendt, 2014a: 209) ve bu statünün elde edileceği yer ise kamusal alandır. Arendt’in (2014a) bakış açısına göre “siyaseten temin edilmiş bir kamusal alan olmadan özgürlük, kendisini görünür hale getirecek dünyevi bir mekândan yoksundur” (s. 210). Kamusal alan birlikte eylemekten ve konuşmaktan doğan bir alandır (Arendt, 2013: 289). *Polis*in karşısında konumlanan *oikos*, hayatın gereklilikler alanını yönetme kapasitesi hakkındadır ve eksik bir özgürlük sunar. İnsan *oikosta* kendisinin ve diğerlerinin efendisiyken *poliste* özgür ve eşitler arasında ve baskının olmadığı siyasal ilişkiler içerisinde ve tam olarak özgürdür (Brunkhorst, 2000: 186)³. Bu nedenle *poliste*ki siyasal etkinlik, kölelere veya yaşamın zorunluluklarıyla uğraşanlara değil özgür ve eşit insanlara hizmet eder. Kamusal alanda özgürlük, “başkaları tarafından duyulabilecek sözlerle, başkaları tarafından görülebilecek edimlerle ve sonunda insanlık tarihinin büyük hikâyeye kitabının sayfaları arasında yer almadan önce hakkında konuşulacak, hatırlanacak ve öykülere dönüştürülecek olaylarla, dünyaya ait elle tutulur bir gerçeklik olur” (Arendt, 2014a: 217). Kamusal alan, özgürlüğün görünür olduğu, çoğulluğun mekânı olan, eylemin gerçekleştiği ve benzersiz kimliklerin ortaya konduğu kısacası siyasetin ortaya çıktığı yerdir. Arendt’te siyasal ve kamu pratik anlamda eşanlamlı hale gelir. Çünkü kamu, görünümünün alanı ve siyasal da ayırt edici kimliklerin sergilendiği ve yarattığı faaliyetler olarak kabul edilirse, hangisinin önce geldiği önemsiz kalmaktadır (McGowan, 1998: 39).

³ Brunkhorst (2000: 185-186) Yunan ve Roman *polis* ve *oikos* şeklindeki özgürlükler hiyerarşisi köle toplumunun hâkim sınıf ideolojisine uygun olsa da, Arendt’in antik toplumlardaki siyasal özgürlüğün rolüne ilişkin tek taraflı bir bakış açısına sahip olduğunu iddia eder. Aristoteles bile “iyi hayat” düşüncesini, kamusal hayata diğer bir deyişle bir vatandaşın hayatına indirger. Aynı şekilde Plato, *Republic*’te hayatın ekonomi gibi siyasal olmayan alanlarını da içeren hiyerarşik özgürlükler seviyesi geliştirir. Dolayısıyla her ne kadar özgürlük nihayetinde siyasal olsa da, ev hayatının siyasal öncesi durumu da antikler için insan özgürlüğünün önemli bir parçasını oluşturur.

Kamusal alanda beliren negatif özgürlük, Thomas Hobbes'un ve liberal geleneğin kastettiği, siyasal ve yasal kısıtlamalar olmadan kişinin kendi özel alanında istediğini yapabilmesi durumu değil, kişinin kendi varlığını yeniden üretmeye yarayan araçlardan özgürleşmesidir. Elbette bu özgürleşme servet, soy ve mülkiyet gibi ön koşulların varlığına ihtiyaç duymaktadır. Pozitif özgürlük ise kamusal alanda kazanılır. Bireylerin, *poliste* zorunluluktan uzak ve kendisiyle eşitler arasında siyasal ilişkiler geliştirmesidir (Brunkhorst, 2000: 185-186)⁴. Arendt özgürlüklerin (*liberties*⁵), bugün anayasal düzenle ilişkilendirilen ve vatandaşların yasal olarak sahip olduğu sivil hakları ifade ettiğini belirtir. Açlıktan, korkudan, kölelikten veya işkenceden korunmak yasalarca güvence altına alınan hak ve özgürlükler olmakla birlikte negatif niteliktedirler ve “kamusal alana girmeyi öngören gerçek özgürlükler değildirler” (Arendt, 2012: 39-40). Arendt, yasal olarak listelenmiş bu hak ve özgürlükler yerine, mülk edinme hakkı, toplanma hakkı, dilekçe hakkı gibi bir şekilde aktif olarak siyasete katılmaya temel oluşturan pozitif özgürlük haklarına önem vermektedir (Hiruta, 2019: 25). Liberalizmin sivil hakları, hak kişilerini dış baskılardan koruyan ve tercih hakkı sunan negatif haklar iken Arendt'in de savunduğu cumhuriyetçi pozitif haklar, dışardan gelecek müdahalelerden bağımsız olmanın değil, ortak bir eyleme katılmanın güvencesini vermektedir (Habermas, 2018: 152-153). Negatif özgürlüklerden farklı olarak, bireyselliğin ve anlamlı bireysel eylemin imkânı üzerinde ısrar eden pozitif özgürlükler, bir insan topluluğuna üyeliğe dayanır ve bu üyelik mutlak özgürlük üzerinde sınırlamalar ve koşullar gerektirir.

Özgürlüğün görünür olması ise eylemin yerine getirilmesi ile çakışmaktadır. Önce ya da sonra değil eylemde bulundukları süre boyunca insanlar özgürdür. Eylemden öncesi iradeye (seçme özgürlüğüne, karar vermeye), eylemden sonrası ise baştan konmuş ve öngörülebilir amaçlara yöneliktir. Özgürlük irade ve amaçtan doğmaz, eylemin icrası sırasında ortaya çıkar (Arendt, 2014a: 213). “Özgürlüğün

⁴ Brunkhorst (2000: 185-186), Yunan ve Roman *polis* ve *oikos* şeklindeki özgürlükler hiyerarşisi köle toplumunun hâkim sınıf ideolojisine uygun olsa da, Arendt'in antik toplumlardaki siyasal özgürlüğün rolüne ilişkin tek taraflı bir bakış açısına sahip olduğunu iddia eder. Aristo bile “iyi hayat” düşüncesini, kamusal hayata diğer bir deyişle bir vatandaşın hayatına indirgemez. Aynı şekilde Plato, *Republic*'te hayatın ekonomi gibi siyasal olmayan alanlarını da içeren hiyerarşik özgürlükler seviyesi geliştirir. Dolayısıyla her ne kadar özgürlük nihayetinde siyasal olsa da, ev hayatının siyasal öncesi durumu da antikler tarafından insan özgürlüğünün önemli bir parçasını oluşturur.

⁵ “Liberties” şeklindeki çoğul kullanım, Arendt'in düşünce bağlamı içerisinde, “özgürlükler” olarak çevrildiği ve sivil hakları ifade edecek şekilde kullanıldığı için bu çalışmada da bu çeviri kabul edilmiştir. Bkz. Arendt, 2012: 35 ve Hiruta, 2019: 24.

eyleme içkin olarak var olduğunu” (Arendt, 2014a: 215), Machiavelli’nin *virtù* ve *fortuna* kavramlarından faydalananarak açıklar. *Virtù*, talih veya kader anlamına gelen *fortunaya*, gerekli olan herhangi bir zamanda ve herhangi bir şekilde karşılık verme yeteneği ve faziletidir (Nederman, 2019). Benzer şekilde sanatın üstün bir yetenek ile icra edilmesi anlamındaki virtüözlük ise gösteri sanatlarına atfedilen bir fazilettir. Gösteri sanatları bir izleyici topluluğuna ve bir sahneye ihtiyaç duyar ve icra edildiği anda gerçekleşir (Arendt, 2014a: 216). Eylem, rutin insan davranışlarından ayrı olarak, başkaları ile bir araya gelindiğinde yani çoğulluk içerisinde ortaya çıkan ve kişisel inisiyatif gerektiren etkileşimleri kapsayan bir insan faaliyetidir (Canovan, 1995: 131). İşte Arendt, Yunan *polisini* tam da böyle çoğulluk içinde eylemde bulunan ve özgürlüğün görünür olduğu yer anlamında görür. Virtüöz nasıl ki sanatını icra edebilmek için bir sahneye ihtiyaç duyuyorsa, siyaset de *polise* ihtiyaç duymaktadır (Arendt, 2014a: 217). Çoğulluk aynı zamanda dinamiktir. Çünkü her insan eşsizdir ve çoğulluğa katıldığında yeni bir şeyler başlatma kapasitesine sahiptir (Canovan, 1995: 130). Çoğulluk, hem insanların birbirini anlamalarını sağlayan eşitlik niteliğine hem de birbirlerini anlama çabasına gerekçe oluşturan farklılık niteliğine sahiptir (Arendt, 2013: 258). Arendt’in “benzersiz kimlikler” vurgusu, bu eşitliği ve farklılığı ortaya koyar. Çoğulluk, bireylerin diğerleri ile olan ilişkilerinde –en özgür ve yaratıcı ilişki siyasal eylemdir– benzersiz kimliklerini göstermelerini içerir (McGowan, 1998: 23). İnsan, kendisini diğer varlıklardan ayıran eşsiz farklılığı olan eylem ve konuşma etkinliği yoluyla kim olduğunu gösterir, kendi gerçekliğini doğrular. Eylem ve konuşma, “insanlar ne onlara karşı olduklarında ne de onlar adına değil, başkaları ile birlikte olduklarında günyüzüne çıkar – yani salt insani biraradalık durumunda” (Arendt, 2013: 263). Dolayısıyla insan, eylem ve konuşma ile çoğulluğa dâhil olur. Konuşma ise formel konuşmalar olma zorunluluğu olmadan, görüş alışverişi, inandırma ve caydırma şeklindedir. Siyasal konuşma, kamunun iyiliğine uygun olan şeylere karar verme sürecinin bir parçası olarak müzakere ve tartışma şeklindedir. Amaç, siyasal konuşmanın aşırı teknik, ekonomik veya sosyal politikalar üzerine olması değildir, önemli olan sıradan insanların kendi düşüncelerini ifade edebilmeleridir (Kateb, 2000: 133).

Özgürlüğün eylemde tecrübe edildiğini savunan Arendt’e (2014a: 213) göre özgürlüğün siyasetle çakışması anlayışı artık kalmamıştır. Arendt, siyasal özgürlüğün siyasetten azade hale gelmesini, modern öncesi ve modern dönemdeki sebeplere

bağlar. Modern öncesi dönemde filozoflar, en özgür yaşam biçimi olarak gördükleri derin düşünceyi içeren bir yaşam için, *vita contemplativa* için, siyasetten çekilmiştir. Hristiyan geleneği de kamusal alana şüphe ile bakmış ve manevi selamet uğruna siyasetten muaf olmayı dilemiştir (Arendt, 2014a: 212). Sokrates'in felsefi hayatı her ne kadar siyasetle bağlantılı olsa da, öğrencisi Platon ve Platon'un öğrencisi Aristoteles için siyaset gibi insani meselelerin pratiği ve incelenmesi, doğa alanları ve ilahi alanlar hakkındaki incelemeler kadar kutsal ve takdire değer olamaz (Lane, 2018). Öte yandan Yunan ve Roma antikitesinde özgürlük, "kent devletinin ve yurttaşlığın özünü oluşturan münhasıran siyasal bir kavram"dı (Arendt, 2014a: 221), bu nedenle de felsefede yer almaz. Özgürlüğü, diğerlerinden yani siyasal yaşam alanından çekildiğinde başlayan bir olgu ve bir düşünce formu haline getiren felsefi özgürlük, geç dönem antikite ile başlamaktadır. Mesela Sokrates için özgürlük, düşünmek şeklindeki bir iç diyalogdur (Arendt, 2014a: 220). Geç antikitede içsel özgürlüğün mutlak üstünlüğü savunulmuş ve özgürlük nosyonu siyasal yaşamdan ayrılmıştır. Epictetus, antiklerin bir eve, bir yere sahip olarak ve buradaki insanlar üzerinde güç kullanarak zorunluluk alanından kurtulacağı ve özgür olacağı şeklindeki dünyevi bir ilişkiyi, insanın kendi içindeki ilişkiye uyarlayarak içsel özgürlüğün mutlak üstünlüğünü savunmuştur. Epictetus'a göre içsel özgürlük, insanın kendi iktidarının mutlak olduğu, onu her tür müdahaleye karşı koruyan ve herhangi bir evden daha çok kendine ait olan iç alanda gerçekleşirken, Arendt'e göre dünyevi bir özgürlük yoksa içsel özgürlük de bilinemez. Çünkü kendimizle etkileşim içinde olarak değil başkaları ile etkileşim halinde özgürlüğün farkına varırız (Arendt, 2014a: 209). "Gerçeklik duygumuz tamamen görünümüne, bu nedenle de şeylerin karanlıkta korunmuş varoluşlarından dışarı çıkabilecekleri bir kamusal alanın varlığına bağlı olduğu için, özel ve içsel yaşamlarımızı aydınlatan alacakaranlık bile gücünü kamusal alanın keskin parlaklığından alır" (Arendt, 2013: 94).

Hristiyan geleneğinde ise Pavlus ve Augustinus'ta olduğu gibi özgürlüğün "özgür irade" ile özdeşleştirildiği, başkalarıyla birlikte siyasal alanda değil, yalnızlık içinde tecrübe edilen kişinin kendisiyle etkileşimi olarak kabul edilmeye başlandığı görülür (Arendt, 2014a: 222). Dinsel problemlerden doğan ve felsefi bir dille formüle edilen bu durumda "özgürlük ancak 'isteyen ben' ve 'muktedir ben'in çakıştığı yerde ortaya çıkıyordu" (Arendt, 2014a: 225). İradenin ben ile kendi düalizmi, isteyen ve istemeyen, buyruk veren ile buyruğa itaat etmeyen, isteyen ama muktedir olmayan

şeklinde bir iç çatışma durumuna sebep olmaktadır (Arendt, 2014a: 224). Özgürlük, eyleme değil iradenin kudretine, eylemden doğan özgürlüğe değil seçme özgürlüğüne kaydığında, virtüözlük olmaktan çıkarak, diğerlerinden bağımsız ve onlara hâkim olan egemenlik ve özgür irade idealine dönüşmüştür. Böylece on sekizinci yüzyılda Thomas Paine insanın özgürlüğünü bunu istemesine, Marquis de Lafayette ise ulusun özgürleşmesini ulusun özgür olmayı istemesine bağlarken, Jean-Jacques Rousseau egemenlik teorisini bireysel iradeden türeterek, bugünkü siyasal özgürlük anlayışının felsefi temellerine ışık tutmuştur (Arendt, 2014a: 229). Ama Arendt, özgürlük ve irade arasındaki eşitliğin en tehlikeli sonucu olarak, özgürlüğün egemenlikle özdeşleştirilmesini görmektedir. Çünkü muktedir beni başarıya ulaştırmak için güç istemi, baskı istemine dönüşmüştür. Özgürlük ve irade arasında kurulan bu denkleğin siyasal sonuçları olarak, bugün bile, kudret veya iktidar başkaları üzerinde baskı ve egemenlik etkisi anlamında görülmektedir. İrade ve güç isteminin pratikte özdeş hale gelmesi ve “istiyorum”un güce doymazlığı tiranlığı doğurmaktadır (Arendt, 2014a: 228). Özgürlüğün egemenlikle eşit hale getirilmesi, “ya – hangi insan olursa olsun asla egemen olamayacağı düşünülürse – insani özgürlüğün inkârına ya da bir insanın, bir grubun ya da bir siyasi teşekkülün özgürlüğünü ancak başka herkesin özgürlüğü pahasına, yeni egemenlik pahasına satın alabileceği görüşüne götürmektedir” (Arendt, 2014a: 230).

Modern öncesi dönemde kişinin *polisten* özgürleşerek kendini *vita contemplavitaya* adamasından veya laik siyasetten özgürleşerek inançlı bir hayata çekilmesinden farklı olarak (Hiruta, 2019: 17), modern dönemde liberalizmin özgürlüğe bakışı özel alan üzerindendir. Arendt’e (2014a: 211) göre özgürlüğü basitçe güvenceyle özdeşleştiren liberalizm, “kusursuz özgürlüğün toplumun varoluşuyla bağdaşmayacağı” düşüncesiyle özgürlüğün “ancak beşeri meseleler dışında hoş görülebileceği” fikrini geliştirmiştir (Arendt, 2014a: 218). İnsanlar, ortak ve güvenli bir iktidar oluşturabilmek için sınırsız özgürlüklerinden ödün vermeli ve bireysel güçlerinden vazgeçmelidir. Hobbes için siyasal otorite, özgürlükleri ve hakları korumak için vardır. Böylece özgürlüğü özel alana kaydıran liberalizmde devlet ve birey arasındaki ilişki, bireyin devletin yasalarla belirlediği sınırlar içinde hareket etmesi ve karşılığında devletin bireyin hayatının en önemli kısımlarının yaşandığı apolitik alandaki haklarını ve özgürlüklerini koruyarak ona müdahale etmemesi şeklindedir (McGowan, 1998: 24). Arendt, liberalizmin özgürlüğü özel alanın önemli

bir parçası olan zenginliğin biriktirildiği sosyoekonomik alana kaydırarak “siyasetten özgür” olmasını (Hiruta, 2019: 27), ekonomik kaygıların siyasalın ihtiyaç duyduğu müşterekliği sağlayamaması bakımından eleştirir. Siyasal alanın işareti, fikir birliği değil tartışmadır. Oysa burjuva⁶, bütün enerjisini ekonomik alana ve bireysel zenginliklerin biriktirilmesine odakladığı için apolitiktir ve çatışmasız bir kamusal alan ister. Bu tür bir kamusal alan, diğerleri ile etkileşime bağlı olan benzersiz kimlikleri göz ardı etmektedir. “Özel” girişim uğruna, siyasalın ve sivil etkileşimin “kamu”su hakir görülmektedir. Fakat aslında kamusal alanın kaybı, bireylerin, diğerlerinden farklılıklarından dolayı birey olarak değer gördüğü yerin kaybı anlamındadır (McGowan, 1998: 17). Diğer yandan, siyaset ve sosyal bilimlerin gelişmesine paralel olarak siyasal alanın yönetime eşitlenmesi ile özgürlük daha çok toplumun çıkarlarının korunmasını amaçlar hale gelmiştir. Hatta böyle bir tehlike yoksa özgürlük, yönetimin aşmaması gereken sınırı oluşturmaktadır (Arendt, 2014a: 211). Yirminci yüzyılda totaliter rejimlerin, hayata dair her şeyi egemenliği altına alması ile özgürlüğün tamamen yok olduğu görüldüğünden, özgürlük siyaset dışı olarak konumlandırılmaya devam etmiştir (Arendt, 2014a: 210).

2.2. Arendt’in Ulus-Devlet ve İnsan Hakları Üzerine Eleştirileri

Arendt’in haklara sahip olma hakkını siyasal olarak nasıl tasavvur ettiğini aydınlatmak için öncelikle egemenlik, ulus-devlet ve insan haklarına eleştirel bakışını ele almak gerekir (Birmingham, 2006: 132). Arendt’in ulus-devlete ve insan haklarına yönelttiği eleştirilerini dayandığı tarihsel arka planda, Birinci Dünya Savaşı ile siyasi haritası değişen Avrupa ve onun siyasal düzeninin doğurduğu bariz hak sorunları bulunur. Arendt (2018b), Totalitarizmin Kökenleri adlı kitabının Ulus-Devletin Yıkılışı ve İnsan Haklarının Sonu bölümünde “Birinci Dünya Savaşı, Avrupa uluslar topluluğunu tamir edilemez biçimde parçaladı; bundan önce hiçbir savaşın yapamadığı bir şeydi bu” (s. 255) der. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra mutlak monarşi şeklindeki çok uluslu imparatorlukların egemen ulus-devletler halinde

⁶ Hiruta’ya (2019: 27-30) göre Arendt’in “liberal” ve “burjuva”yı eş anlamlı gibi kullanması, onun liberalizmle ilgili ekonomik okumasını yansıtır. Burjuva sınıf çıkarlarının en önemli ideolojik meşruiyetinin liberalizm olmasından yola çıkarak, liberal öznenin siyasal eylem yapamayacağını, siyasal eylem yapanın da liberal özne olamayacağını düşünür. Bu düşüncesini, Nazi ideolojisini benimseyen Alman liberallerini örnek olarak ele alması etkilemiş olabilir.

bölünmesi⁷, savaşın getirdiği ekonomik zorluklar ve iç savaşlar ile birleşince, iki dünya savaşı arasındaki dönem, ulusların birbirinden nefret ettiği, herkesin herkese karşı özellikle de komşusuna karşı olduğu bir Avrupa yaratmıştır (Arendt, 2018b: s. 257). Avrupa'nın politik düzeninin bozulması, oluşan nefret ortamı ve ardından gelen totaliter barbarlık ile birlikte milyonlarca mülteci, vatansız ve azınlık ortaya çıkmıştır. Ne ulus-devletler ne de insan hakları bu insanların haklarını garanti altına alabilmiştir. Arendt, buradaki insan hakları sorunlarını, tesadüfi olayların veya uygulama başarısızlıklarının bir sonucu olarak görmek yerine, ulus-devlet sistemine ve insan haklarına içkin çıkmazların birer yansıması olarak ele alır (Gündoğdu, 2012: 7). Ulus-devleti ve insan haklarını haksızlığın yaratılmasına katkıda bulunduğu için eleştirirken, haksızlığa dair tarihsel açıklamalar da sunmuş olur.

Arendt'in ulus-devlet eleştirisi, ulus-devlet istikrarını olumsuz etkileyen unsurlar üzerinde yoğunlaşır. Eleştirilerini geliştirirken Avrupa emperyalizminin ve pan-ulusal hareketlerinin aydınlanma döneminin kurduğu vatandaşlık ve yasa önünde eşitlik ideallerini nasıl baltaladığı ve nihayetinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mülteci kitlelerinin artışına yol açtığını göz önüne alır (Siegelberg, 202: 10). Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlamış olan ulusal egemenlik düşüncesi, emperyalizm ve pan hareketleri ulus-devletin trajedisini hazırlamış; savaşın ardından ortaya çıkan azınlıkların, mültecilerin ve vatansızların yaşadığı sorunlar ise ulus-devlet düzeninin yıkılışını göstermiştir.

2.2.1. Ulus-Devletin Trajedisi

Ulus-devletin trajedisi, Arendt'in (2018b) Delos'tan aktardığı deyimle “ulusun devleti fethetmesi” (s. 192) ile başlamıştır. Ulus ve devlet arasında zaten var olan gerilim, emperyalizm ve pan hareketlerinin katkısı ile ulus lehine yükselmeye başlamış ve devletin, sınırları içindeki bütün halkları koruma işlevini ulusa ait olmayanların aleyhine bozmuştur.

⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imparatorlukların parçalanıp ulus-devletlere ayrılması sadece Avrupa'yı değil başka bölgeleri de etkilemiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Çekoslovakya; Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla Suriye, Ürdün, Irak, Türkiye; Rusya İmparatorluğu'nun sona ermesiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştur.

2.2.1.1. Ulus ve devlet gerilimi

Ulus-devletin kendisiyle çeliştiği durum olarak tanımlanabilecek ulus ve devlet gerilimi, ulus-devletin en önemli özelliği olan egemenlikle ilgilidir. Westphalia Barış Anlaşması (1648) ile formüle edilmeye başlanan modern egemen ulus-devlet bugün, belirli bir toprak parçası ve halk üzerinde egemenlik hakkına dayanan uluslararası özne olarak tanımlanmaktadır (Mısır, 2015: 56). Tanımdan da anlaşılacağı üzere siyasal yaşamın ve modern devletin temel ilkesi ulusal egemenliktir. Kavramsal anlamı, “kendinden başka hiçbir şey tarafından belirlenmemek gibi, kendine ve yalnızca kendine özgü bir özelliği olan yani sadece kendisi tarafından belirlenen bir irade” (Duguit, 2013: 383) olan egemenlik, Jean Bodin ile siyaset bilimine girmiştir. Bodin (1993) egemenliği, “Latinlerin *majestatem* diye adlandırdığı, bir devletin mutlak ve daimi gücü” (111/74) şeklinde tanımlamaktadır. Egemenin, kralın veya prensin, halkı yönetmek için tanrı tarafından seçilmiş olduğu inancına bakılırsa, egemenliğin kaynağının tanrısal olduğu ve siyasi iktidarın bu tanrısal niteliğinden dolayı itaat gerektirdiği anlaşılmaktadır (Duguit, 2013: 391). 1500 ve 1600’lü yıllarda Bodin ve Hobbes egemenliğin tek bir kişiye ait olması gerektiğini düşünürken, 1700’lü yıllarda Rousseau, devlet egemenliğinin halktan kaynaklandığını ve halkın genel iradesi olarak ortaya çıktığını egemenlik kuramına eklemektedir. Halk, bu genel irade ile artık bir kralın tebaası değil hak ve özgürlüklere sahip vatandaşlar haline gelmiştir (Heywood, 2015: 151-152). Diğer yandan Rousseau’nun siyaset felsefesinde egemenlik, vatandaşların bütününden oluşan halkın genel iradesinin uygulanması iken Abbe Emmanuel Sieyès ile egemenlik ulusal egemenlik kuramına evrilmiştir. Böylece egemenliğin kaynağının tanrıya dayandığı ve kralın onun temsilcisi olduğu anlayışını temel alan devlet, 1789 Fransız Devrimi ile halkın iradesine ve egemenliğine diğer bir deyişle ulusal egemenliğe dayanan ulus-devlete dönüşmüştür.

Ulus-devlet ile kralın egemenliğinden halkın egemenliğine geçişte, ulusun rolünü Habermas (2018) şöyle betimler:

“En üst yönetim organı olarak tanımlanmış halktan, öz-kavrayışı doğrultusunda, öz-bilinçli devlet vatandaşlarının oluşturduğu bir ulus elde edilmeseydi, bu biçimdeki hukuksal-siyasi yeni düzenleme, harekete geçirme ve biçimsel yapılandırılmış cumhuriyet düzeni içerisinde yaşama isteği gücünden yoksun kalırdı. Bu türden siyasi bir seferberlik için, kalplerde ve gönüllerde inanç oluşturan, halk egemenliği ve insan haklarından daha güçlü

bir düşünceye gerek duyulmuştu. İşte bu boşluğu, ulus düşüncesi doldurur.” (s. 21)

Devlet ile ulusallığın (milliyetin) bileşiminin bir sonucu olan ulus-devlet (Arendt, 2018b: 191), Amerikan Devrimi (1776) ile Fransız Devrimi’nin (1789) ortaya çıkardığı bir devlet modelidir (Habermas, 2018: 13). Devrimlerle birlikte, devletin mi ulusu oluşturduğu yoksa ulusun mu devleti yarattığı şeklindeki tarihsel sorunun cevabı Tamir’e (1991: 569-570) göre dönemin siyasi gerçeklerine bağlı olmuştur. Siyasi meselelere katılan vatandaşların milletle özdeş hale gelmesi, demokratik evrensel ideal ile yükselen ulusal ideolojilerin uyumunu getirmiştir. Halkın kendi kendini yönetmesi hakkıyla ulusal kendi kaderini tayin hakkı özdeş hale gelmiştir. Bu uyum, Fransa vakasında ulusun devleti yaratmasını, Amerikan vakasında ise devletin ulusu yaratmasını sağlamıştır. Genel olarak Avrupa çapında ulus-devletin gelişimi ise Batı ve Kuzey Avrupa’nın klasik devlet ulusları ile başlarken, İtalya, Almanya ve daha sonra Orta ve Doğu Avrupa’da görülebileceği gibi ulustan devlete geçiş şeklinde olmuştur (Habermas, 2018: 13). Arendt (2018b: 191) bu ayrımın temelinde, Batılı Avrupa halklarının, tarihsel ve kültürel varlıklar olduklarının farkına vararak ve bulundukları topraklarda geçmiş ve geleceğe bağlı bir yurt yaratacak şekilde yerleşerek; sosyolojik olarak ise özgürleşmiş ve toprağa kök salmış köylü sınıfına dayanarak bir ulus ve devlet haline gelebilmelerinin yattığını savunur. Bunun aksine Avrupa’nın güney ve doğusunda ise biraz etnik bilinç haricinde, gelişmiş bir ulusallık bilinci, köylülerin yerleşip kökleşmesiyle göçlerin bitmesi durumu ve dilin edebi amaçlara dönüşmesi gibi ulusal nitelikler görülmemektedir (Arendt: 2018b: 195). Bu farklı özelliğin sonucu olarak Habermas (2018: 14) ise Avrupa coğrafyasındaki iki farklı ulus-devlet gelişiminin, yani devletten ulusa veya ulustan devlete dönüşümün, devlet veya ulusu biçimlendiren aktörlerden kaynaklandığını ifade eder. Bir yanda, İngiltere’de olduğu gibi, kralın buyruğu altında “rasyonel bir devlet kurumu” oluşturmak için uğraşan hukukçu, diplomat ve asker kesimi; diğer yanda, Almanya’da olduğu gibi, “kültür ulusunun” propagandası eşliğinde diplomatik ve askeri girişimlerle devletsel birliği yaratmaya çalışan bilginler ve aydınlar bulunmuştur.

Devlet içte ve dışta egemen, sınırları belirli bir ülke toprakları üzerinde ve devlet halkının tümüne işaret eden hukuksal bir kavramdır (Habermas, 2018: 15). Buradaki devlet-halkı ve ulus siyasi terminolojide aynı kapsamda düşünülse de, ulusun “ortak köken, en azından ortak dil, kültür ve tarih ile şekillenmiş siyasi bir topluluk”

anlamı da bulunmaktadır (Habermas, 2018: 16). Habermas (2018: 18), devlet halkının bir yanda ulus diğer yanda hukuksal anlamda yorumlanmasının altında modern bir bilinçlenmenin yattığını savunur. On sekizinci yüzyıl sonundan itibaren aydınların öncülük ettiği bir bilinçlenme ile “soylu ulus”⁸, “halkçı ulusa” dönüşmüş ve bu bilinç kitlelere yaygınlaşmıştır. Devlet halkının bu anlamda ulusa dönüşümü ise ulus-devlet ile mümkün olmuştur (Habermas, 2018: 16).

Habermas’a (2018: 19) göre, ulus-devlet suni yapısı ile iki temel soruna çözüm bulunmuştur: Meşruluk ve toplumsal entegrasyon. Ulus-devlet, o güne kadar dini esaslarla meşruluğunu sağlayan siyasi egemenliğin, laikleşme sürecindeki meşruluk kaynağı olmuştur. Ayrıca siyasal temsil vasıtasıyla devlet iktidarını kullanan ulusun temsilcilerinin meşruluğunu da garanti altına almıştır (Ağaoğulları, 2010: 355). Toplumsal entegrasyon ise ulus bilincinin vatandaşları siyasi bir birliktelikle buluşturmayı başarmasıdır. Üyelerini yurttaşlıkta birleştiren hukuksal-siyasal bir yapı olarak kurgulanan ulus-devlette, “milliyet yurttaşlığın bir önşartı ve nüfusun türdeşliği siyasi kuruluşun en belirgin niteliği” haline gelmiştir (Arendt, 2014b: 35). Hatta bir ulusa ait olmanın olumlu yönde kurgulanışı, yabancılardan korunma ve her türlü azınlığı dışlama eğilimlerinde bir araç olmaya başlamıştır (Habermas, 2018: 19).

Ulus-devlet oluşumu, devletin ulus için var olduğu düşüncesini pekiştirerek, ulus ve devlet arasında böyle bir gerilimi de beraberinde getirmiştir. Arendt, bu gerilimi milliyetçilik ekseninde tartışır. Milliyetçiliğin yükselmesi ile birlikte bu gerilimin ilk sonucu, devletin, milliyetine bakmaksızın topraklarında yaşayan bütün insanların haklarının koruyucusu olma fonksiyonunu, sadece kendi ulusuna ait olanlara medeni ve siyasi hakları verme fonksiyonuna dönüştürmesidir. Habermas’a (2018: 23-24) göre de ulus-devlet “eşitlikçi hukuk toplumunun evrenselciliği ile tarihsel ortak yazgılara sahip bir toplumun bölgeselciliği” ikilemini taşır. Bu ikilem, devlet vatandaşlığı anlayışı etno-merkezli ulus anlayışından üstün tutulduğu müddetçe zararsız iken siyaset öncesi doğal yapılanmaya dayalı ulus anlayışı üstün tutulmaya başlandıkça milliyetçilik sorununa kapı aralamaktadır. Arendt (2018b: 194) ise

⁸ Romalılarda *natio* kavramına denk gelen ulus, temelde, siyasi bir örgütlenme biçimi içermeyen sadece coğrafi ve kültürel açıdan örgütlenmiş bir soy topluluğu iken Alman İmparatorluğunda kendilerine çeşitli imtiyazların tanındığı mahalli devletlere mensup ve saray karşısında ülkeyi yani ulusu temsil eden soylu sınıflar anlamını kazanmaktaydı. Fransız Devrimi’nin arifesinde halk sınıfını oluşturan Üçüncü Meclisin (Tiers État) kendini ulus ile özdeşleştirmesi ise halkçı-ulus bilincine geçişi göstermekteydi (Habermas, 2018: 18).

milliyetçiliği⁹ “devletin saptırılarak ulusun bir aygıtına dönüştürülüşünün ve yurttaşın ulus üyeliğiyle özdeşleştirilmesinin ifadesi” olarak betimler. Vatandaşlık ve milliyet birbirini bütünler görünmelerine rağmen, Arendt, potansiyel olarak birbirleriyle çelişen sonuçlar taşıdıklarını fark etmiştir. Vatandaşlık devlete, kendi egemenliği altındaki herkese eşit ve adil haklar garanti etmesini dayatırken, milliyet devleti ulusal çıkarların bir aygıtına dönüştürmüştür (Leca, 1998: 17).

Arendt’in, devlet ve ulus arasındaki gizli çatışma olarak karakterize ettiği bu esas ve derin gerilim, Fransız Devrimi’nin insan hakları bildirisi ile ulusal egemenlik talebini birleştirmesine denk gelmektedir (Beiner, 2000: 51). Bildirge, John Locke’un bireysel haklar fikri ile Rousseau’nun halk egemenliği kavramını birleştirir (Koçak, 2018: 91). Böylece temel haklar, bireylerle birlikte uluslara atfedilen bir özellik haline gelirken; ulusun da hem insan haklarıyla hem de ulusal egemenlikle bağlı olduğu kabul edilmiştir. Aynı zamanda ulusal egemenliğin, üstünde evrensel hukuk dâhil hiçbir şeyi tanımayan bir niteliğe sahip olduğu varsayılmıştır. Bu çelişkili gelişmenin sonucu olarak insan hakları sadece ulusal haklar olarak algılanmaya başlanmış ve devlet, insan haklarının değil ulusal hakların koruyucusu olmuştur (Arendt, 2018b: 193).

Arendt, devletin ulus tarafından fethini siyasal olarak mutlak monarşinin düşüşü, sosyolojik olarak ise sınıfların yükselişi ile ilişkilendirir ve bunlarla bağlantılı olarak, liberal bireyciliğin ve bürokrasinin merkezileşmesinin bu zafere katkılarına değinir (Beiner, 2000: 51). “Ortak çıkarın fiili ve simgesel temsilcisi” olarak, topraklarındaki herkese hizmet ettiği varsayılan mutlak monarşinin düşüşü, sınıf çıkarları arasındaki mücadelelerin yükselişini getirmiştir. “Halk içerisindeki her sınıfa ve kesime, sınıf ya da grup çıkarlarının hükmettiği bir yüzyılda bir bütün olarak ulusun çıkarı”, ortak bir köken olarak işlev gören milliyetçilik ile sağlanabilirdi (Arendt, 2018b: 193). Liberalizmin sınıf ve toplum gibi kolektif varlıklardan ziyade, bireyi esas

⁹ Beiner’e (2000: 46-49) göre, Arendt’in anti-milliyetçiliğine dair görüşleri, Siyonizm karşısındaki duruşu ile yorumlanabilir. Bu duruşta Arendt, öncelikle Siyonizmin siyasal gerçekliği bozan ideolojik karakterini sorgular. Ona göre, Siyonizm büyük güçlerin ve emperyalist otoritelerin etkisiyle, Filistin’de hızlı ve kestirme bir Avrupa tarzı ulus-devleti güvence altına almaktadır. Elit bir icat olan bu Siyonizm, Yahudi topluluklarından kaynaklanan gerçek ulusal devrimci hareketi es geçmiştir. Ona göre, Yahudi milliyetçilik politikası daha geniş sosyal-devrimci bir ajandaya sahip olabileceken, Siyonist liderler tarafından dar bir milliyetçi ideolojiye sıkıştırılmıştır. İkinci olarak, Arendt Yahudi siyasi yazılarında sürekli olarak Yahudi-Arap federalizmine yönelik dilekten öte ihtiyaca ilişkin düşüncelerine yer verir. Arendt’in Yahudi ulus devletinden ziyade Yahudi vatani, Yahudi milliyetçiliğinden ziyade Yahudi siyaseti istediği anlaşılmaktadır.

alan ve onu en üstün değer olarak gören bireycilik anlayışı ile oluşan atomlaşmış bir toplumu ve sınıf mücadelelerini dengelemek için şiddet araçlarını ve iktidar imkânlarını tek elde toplayan merkezi idareyi bir arada tutabilecek o eşsiz çimento, yine milliyetçilik olmaktadır (Arendt, 2018b: 194).

Devletin bu işlevsel dönüşümü, ulus ve devlet geriliminin ikinci sonucunu doğurmuştur. Bu, devletin hukukun bir aygıtı olmaktan çıkıp, ulusun bir aygıtı haline gelmesiyle kurumsal yapısını, yasal ve ussal gücünü yitirmesidir. Ulusallık (milliyet) fikri tarihsel olarak nispeten yeniyken devletin asırlık geleneği, devletin yapısı ne tür olursa olsun, topraklarında yaşayan herkesi koruyan, yüce hukuki bir kurum olma özelliğine dayanmaktadır (Arendt, 2018b: 192). Oysa “devlet, halkın iradesi adına, sadece ‘ulusal gruplar’ı yurttaşları olarak görmeye, bütün toplumsal ve siyasal hakları sadece köken hakkıyla ve doğumla ulusal topluluğun mensubu olan kimselere vermeye zorlandı” (Arendt, 2018b: 192).

Devlet ile ulusun eşleştirilmesi, nihai sonucu vatandaşları için ahlaki-hukuki bir sığınağı ifade eden devletin yıkılması olan bir diyalektiği harekete geçirir. Devleti ulus fikrine tabi kılan vatandaşlığın bir patalojisi olarak milliyetçilik, devletin - ve onun ahlaki limitlerini- sınırlarını aşan daha geniş bir milliyetçilik anlayışında daha ileri bir patoloji üretir. Bu çifte patoloji, ulus-devleti altüst eder (Beiner, 2000: 50).

2.2.1.2. Emperyalizmin ulus ve devlet gerilimine katkısı

Ulus-devletin ekonomik çerçevesi emperyalizm için dar gelmiştir. Arendt (2018b: 15), emperyalizmin doğuşunu, ulus-devletle ekonomik olarak ilişkisini kurarak, burjuvazinin üretim gücünün ulusal sınırlara dayanmasına ve ulus-devletin kapitalist ekonominin büyümesi için yeterli çerçeveyi sağlayamamasına bağlamaktadır. Emperyalizm, o güne kadar siyasetle ilgilenmemiş olan burjuvaya siyasi kurtuluş sunmuştur. Ulus-devletin burjuvanın ekonomik üstünlüğünü desteklemeye yetmediği noktada, burjuva toplumunu devleti ve onun şiddet aygıtlarını kendi emperyalist amaçları uğruna kullanabilmek için ulus-devletle bir iktidar mücadelesine sokmuştur (Arendt, 2018b: 10). Ulus-devlet sınırlarının aksine ekonomik yapının genişlemeye müsait esnek yapısı, burjuvazinin hâkim sınıf olarak siyasi etkinliğini artırarak ulusal sınırların dışına yayılmayı ulusun temsilcilerine kabul ettirebilmesini sağlamıştır (Arendt, 2018b: 15). Ulusun temsilcileri, ulus-devletin hem ulus hem devlet bileşeni ile çatışacak olsa bile, ekonomik sebeplerle kabul gören

emperyalist yayılmayı ulusun çıkarları ile özdeşleştirebilmiştir. Arendt'e (2018b) göre, "hammadde kaynaklarına ulaşmak ve deniz üsleri kurmak, hepsi için gerçekten zorunlu olduğundan, bütün uluslar, ilhâkın ve genişlemenin ulusun kurtuluşuna hizmet ettiğine inanmaya başladılar" (s. 25). Fakat dış politikanın nihai amacı haline gelen bu yayılma pek çok ulus-devletin rekabetçi mücadelesine sahne olmuştur (Arendt, 2018b: 15). Ulusların arasındaki rekabetin, kendi doğal sınırlarını oluşturarak ve bu sınırlar içinde hareket ederek dengeye geleceği şeklindeki liberal inanç sınanmaya başlamıştır.

"Ne ki, bu mutlu denge, hiç de gizemli ekonomik yasaların kaçınılmaz sonucu olmayıp, büyük oranda siyasi kurumlara, dahası hasımların ateşli silah kullanmasını engelleyen polis kurumlarına dayanmaktaydı.... Başka bir deyişle, rekabet en az genişleme kadar siyasi bir ilkedir ve tam da denetim ve kısıtlama için siyasi iktidara şiddetle gereksinme duyar." (Arendt, 2018b: 15-16).

Emperyalizm ulus-devletin ekonomik gerekçeleri üzerinde yükselirken, ulus ve fetih arasında bir iç çelişki (Arendt, 2018b: 19) doğurmuştur. Emperyalizm, yayıldığı yerlerde bir yandan efendi ırkın köle ırka, beyazın siyaha (Arendt, 2018b: 13)¹⁰; yüksek kanın aşağı kana, ileri halkların geri halklara üstünlüğü gibi emperyalist bilinci pekiştirirken (Arendt, 2018b: 22-23), öteki yandan fethedilen halkta ulusal bilincin uyanmasına sebep olmuştur (Arendt, 2018b: 16)¹¹. "Napolyon'un Avrupa'yı Fransız bayrağı altında birleştirmeyi başaramaması, bir ulusun gerçekleştireceği fethin ya fethedilen halkın ulusal bilincinde tam bir uyanışa ve ardından da fatihe karşı ayaklanmaya veya tiranlığa yol açacağını açık bir biçimde göstermişti." (Arendt, 2018b: 19). Emperyalistler bu uyanışın fatihin yenilgisiyle sona ereceğini tahmin etmiştir. Bu sebeple örneğin Fransa, "her zaman ulusal emellerini imparatorluk inşası ile birleştirmeye çalışmış" (Arendt, 2018b: 29), İngiltere ise fethettiği halkları kendi hukuk, kültür aygıtlarıyla baş başa bırakmıştır fakat ulusal egemenlik ve bağımsızlık fikrinin ortaya çıkmasına engel olamamışlardır (Arendt, 2018b: 22).

Diğer yandan ekonomik olarak "sürekli genişleme" (Arendt, 2018b: 14) anlamındaki emperyalist yayılma, Arendt'e göre "ulus-devletin siyasi bünyesini yok etmekteydi" (Arendt, 2018b: 13). Çünkü emperyalizm imparatorluk demek değildir.

¹⁰ "İrk düşüncesi uygar dünyada hiç varolmasaydı bile, emperyalizm, ırkçılığı sadece olası bir açıklama ve yaptıklarının mazereti olarak icat etmek zorunda kalabilirdi" (Arendt, 2018b: 113).

¹¹ Gines (2007: 38), Arendt'in ırkçılığın emperyalizmin bir ürünü olduğu fikrine, kolonileşme sırasındaki ve sonrası dönemindeki ırkçılık ve kölelik arasındaki ilişkiyi zayıflattığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır.

Roma İmparatorluğu örneğinde olduğu gibi, imparatorluk fethettiği topraklardaki heterojen insan topluluklarının, ortak bir hukuka dayalı olarak entegrasyonunu öngörürken; ulus-devlet, homojen bir insan topluluğunun iktidara kesin bir rıza göstermesine dayanmaktadır (Arendt, 2018b: 13-14). Emperyalist yayılma ile ele geçirilen halktan böylesi bir rızayı beklemek zor ve ulus-devletin gerektirdiği bir ulus homojenliğini oluşturmak da mümkün bulunmadığından geriye asimilasyon yöntemleri kalmaktadır. Arendt bu konuda, “Hiçbir ulus-devlet, vicdani bir rahatsızlık duymadan başka halkları fethetmeye kalkamaz; rahat bir vicdansa, ancak fetheden halkın, yaptıkları işin barbarlara üstün bir yasa dayatmak olduğuna inanmasıyla sağlanabilir” (Arendt, 2018b: 16) diyerek, emperyalist yayılmanın gerekçelerini eleştirir.

Ulus-devletin çıkarlarını korumak adına girişilen emperyalist savaşların trajik sonu, kitleler halinde vatansız veya siyasal olarak gereksiz ya da fazla (superfluous) görünen insanın ortaya çıkmasıydı. Bu insanlar fiziksel olarak vardı fakat fiili korumadan mahrum bırakılmış ve kalıcı olarak yok edilme tehlikesi ile karşı karşıya idiler. Bu, bir topluluğa aidiyetin ulusallık

ve ulusal vatandaşlığa sıkı sıkıya bağlı olduğu ulus-devletin tarihinin bir sonucuydu (Balibar, 2007: 731-732).

2.2.1.3. Pan hareketlerinin ulus ve devlet gerilimine katkısı

Emperyalizm, ulus-devlet çerçevesini ekonomik olarak dar bulurken, pan hareketler yayılma amaçları açısından dar bulmuştur. “Tarihlerinden bağımsız ve nerede yaşadıklarına bakılmadan aynı halk kökenine sahip bütün halkları birleştirme” düşüncesini taşıyan pan hareketler, daha çok ekonomik kaygılar taşıyan emperyalizm ile “ulus-devletin darlığı” konusunda hemfikirdir (Arendt, 2018b: 181). Denizaşırı sömürge elde edemeyen ve Avrupa kıtasında kalacağının farkında olan Orta ve Doğu Avrupa ulusları kıta emperyalizmini başlatmıştır (Arendt, 2018b: 180). Pan hareketlerin doğuşu her ne kadar emperyalizmle eşzamanlı olmasa da, Orta ve Doğu Avrupa ulusları batılı ulusların emperyalist genişleme başarıları karşısında, denizaşırı ülkelerde olanakları olmayacaksa Avrupa’da, karada, böyle bir genişleme hakkına sahip olduklarını düşünmüşlerdir. Kıta emperyalizmi, ekonomik çıkarları ve ihtiyaçları sav edinen denizaşırı emperyalizmin aksine, aynı halk (folk) kökenine sahip bütün (pan) halkları birleştirecek bir genişleme çabasıdır. Kıta emperyalizminin bu

Avrupalı uluslar için denizaşırı emperyalizmden daha çekici hale gelmesinin sebebinin Arendt (2018b: 184) şöyle ifade eder: “Ancak, tarihin anahtarının siyasi eyleme tercih edildiği, çözülen topluluk bağlarının ve toplumsal atomlaşmanın ortasında kalmış insanların ne pahasına olursa olsun bir şeylere ait olmak istedikleri bir zamanda bu da yeterli oldu.”

Pan hareketlerinin en önemli ve birinci etkisi, diğer halkları düşman gören bir milliyetçilik doğurarak, ulus ve devlet gerilimini ulus lehine beslemesidir. Nazizmin ve Bolşevizmin varlığını borçlu olduğu Pan Cermen ve Pan Slav hareketler yayılmak için “kendi kaderini tayin hakkı” gibi ulusal haklarını kullanmıştır (Arendt, 2018b: 185). Westphalia’dan beri ulusal özgürleşmenin işareti olarak anlaşılan ulusal egemenlik ve kendi kaderini tayin kavramları, yeni ulus-devletlerin olduğu kadar azınlık grupların milliyetçi hareketleri için de evrensel bir meşrulaştırıcı olmuştur (Volk, 2010: 176). Pan hareketleri meşruluklarını milliyetçi ideolojiden alsalar da bu hareketlerin dayandığı völkisch¹² milliyetçilik, batılı ulus-devlet milliyetçiliğinden farklıdır. Arendt, ulus-devlet ideasının kalbindeki ulus ve devlet gerilimini anlatırken, kıta emperyalizminin itici gücü olarak gördüğü völkish milliyetçiliği batılı ulus-devlet milliyetçiliğinden ayırmaktadır. Völkisch milliyetçilik, Pan Cermen ve Pan Slav hareketlerine “Kutsal Roma İmparatorluğu” ve “Kutsal Rusya” hayallerinin getirdiği kutsallık ruhunun eklenmesiyle, batılı ulus-devlet milliyetçiliğinin derinliğini ve genişliğini aşan bir milliyetçilik olarak doğmuştur (Arendt, 2018b: 185-186). Bu milliyetçilik, çok uluslu Avusturya-Macaristan ve Rusya’nın ulusal kurtuluş süreçlerinden pay almamış ve ulus-devlet egemenliğini gerçekleştirememiş halklarının milliyetçilikleri olarak ortaya çıkmıştır (Arendt, 2018b: 188). Batılı ulusların gurur duyduğu dil, ulusal bilinç gibi ulusal nitelikleri ve ulus-devletlerini oluşturacak ulus-

¹² İngilizce metinde yer alan “tribal” (kabilesel/kabile) kavramı, Totalitarizmin Kökenleri’nin Türkçe çevirisinde (Arendt, 2018b: 186, (*) dipnot) kelimenin Almanca, Almanlara özgü bir milli varoluş şeklindeki özgül anlamını korumak üzere, Völkisch olarak yer almaktadır. Almanca *volk* (halk) isminden türeyen *volkgeist* kelime anlamı olarak, “halkın ruhu; bir halkın, kültüründe ve özellikle lisanında ifadesini bulan organik kimliği”dir. Ulusun, etnik veya kültürel bir varlık olarak kavramlaştırılmasına denk düşer. Bu sebeple, ulusların vatandaşlık bağıyla bağlı insanların oluşturduğu siyasal topluluklar olduğu fikrine karşıttır. Völkish milliyetçilik on dokuzuncu yüzyıl Almanya’sında ulusal bilincin uyanmasında etkili olmuştur. Liberal milliyetçilik, her ulusun kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğu ilkesine bağlı iken Völkish milliyetçiliğin desteklediği yayılmacı milliyetçilik, diğer ulusları düşman ve aşağı görerek, kendi ulusal yeniden doğuşunu yayılmacı politikalarla sağlamaya çalışır. Pan milliyetçi hareketlerin meşruiyet kaynağı olarak kullanılır (Heywood, 2015: 149-162).

toprak-devlet üçlüsünü sağlayan özellikleri, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veya Çarlık Rusyası halkları için mümkün değildi. Völkish milliyetçilik, batılı halk-toprak-devlet üçlüsünün bir arada bulunmadığı bu tür bir köksüzlükten türemiştir (Arendt, 2018b: 196). Avusturya-Macaristan, Rusya veya Balkan ülkelerinin baskı altındaki halklarının sadece kendilerini ortaya koyabildikleri ve diğer halkları düşman olarak kabul ettikleri bir milliyetçilik türü olmuştur (Arendt, 2018b: 187). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ve Çarlık Rusyası'nın, barındırdıkları milliyetleri ezerek veya milliyetlerin birbirini bastırmasına izin vererek yönetme ve kontrol etme şekli de bu milliyetler için ulus olmanın diğer ulusların pahasına olduğunu öğretmiştir (Arendt, 2018b: 203). Arendt'e (2018b: 194-195) göre batılı ulus-devlet milliyetçiliği, yurttaşları arasında ortak köken /canlı bir bağ olmuş, doğuştan yurttaşlar ile sonradan hukuk yoluyla yurttaş olanlar arasındaki ayrımcılıkta bile belli ölçülerde hukukun denetiminde ve ulus-devletin fiziki sınırları içinde kalmıştır. Fakat ulus-devletin darlığında hayata geçemeyecek olan Pan hareketleri, totalitarizmin, ulus-devletin vatandaşlarının hakkını koruma ve diğer ulus-devletlerin haklarına saygı gösterme iddiasını yıkmasını kolaylaştırmıştır (Beiner, 2000: 49).

Pan hareketlerinin ikinci etkisi ise siyasal bir bünyeyi temsil eden devlet aygıtının zayıflatılması üzerinedir. Denizaşırı emperyalizm, ulus-devletin kurumlarını dönüştürürken, kıta emperyalizmi her tür siyasal bünyeye karşı çıkmaktaydı (Arendt, 2018b: 183). Arendt'in (2018b) gözlemlerine göre, bu nedenle "bir kurum olarak devlete düşmanlık, bütün pan hareketlerinin kuramlarında tekrarlanan bir öğedir" (Arendt, 2018b: 204). "Devletin doğası gereği halka yabancı olduğu" (s. 204) ve "tarihin akışı içindeki yegâne kalıcı etkenin devletler değil halk olduğu" (s. 205) düşünceleriyle ulusun çıkarları devletin çıkarlarından her zaman üstün görülmüştür. Bu sebeptir ki emperyalizmin ulusun çıkarlarını temsil etme ve "partiler üstü" olma iddialarına karşın, pan hareketleri kendilerini "partiler üstü" değil "devlet üstü" olarak konumlanan (Arendt, 2018b: 252) bir "hareket" olarak tanımlamışlardır (Arendt, 2018b: 228-229). Partiler üstü parti devleti ele geçirmek için uğraşırken, hareketler devlet aygıtını parçalamak istemektedir (Arendt, 2018b: 243).

Pan hareketlerinin üçüncü etkisi ise, devletin demokratik unsuru olan parti sistemini milliyetçilik eksenine çevirmiş olmalarıdır. Özellikle Avusturya-Macaristan gibi toplumsal statünün ulusal kimlikle bağlı olduğu yerlerde, ulus-devletin birleştirici

gücü olan milliyetçilik, parti sisteminde ulusal bölünme ilkesi haline gelmiştir. Kıta Avrupası partileri özgül bir çıkar, Anglo-Sakso partileri ise örgütlü bir eylem ilkesi ile kurulurken burada parti üyeleri aynı ulusal gruba ait olma fikri ile bir araya gelmektedir¹³ (Arendt, 2018b: 242). Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da parti sisteminin zayıflaması ile birlikte pan hareketler totaliter hareketlere doğru evrilmeye başlamıştır. Göçler sebebiyle ulusal türdeşliğin tehlikeye girmesi, *nation par excellence* olan Fransa için bile ulus-devletin saygınlık kaybına yol açarken, ulus-devlet düzenlemesinin barış anlaşmaları ile çok uluslu Güney ve Doğu Avrupa'ya sokulması, parti sisteminin altını oymaya ve partilerin ulusal çizgiler etrafında örgütlenmeye başlamasına yol açmıştır (Arendt, 2018b: 245). Arendt, (2018b: 252) Pan hareketlerin ulus-devletin parti sistemine saldırmakta olduğunu ve hatta parti sisteminin yerini aldığını düşünür.

Arendt'in ulus ve devlet gerilimi, emperyalizm ve pan hareketlerine ilişkin analizinin açıklaması şudur: Ulus-devlet, ulus-temelli vatandaşlık fikriyle birlikte, devleti ayaklar altına alan çok daha tehlikeli ve yağmacı ideolojilere hem katkıda bulundu hem de sonuçta onların çaresiz kurbanı oldu (Beiner, 2000: 50).

2.2.2. Ulus-Devlet Düzeninin Yıkılışı

Arendt ulus-devletin yıkılışı olarak sunduğu analizinde, ulus-toprak-devlet üçlüsünün bir arada bulunması ve anayasallık ilkesi gibi temel bazı normlar çerçevesinde işleyen Avrupa ulus-devlet düzenini iki savaş arası dönemde tehlikeye atan içsel çelişkileri ortaya koymaktadır. Arendt'e (2018b) göre "ulus-devletin gelenek ve kurumlarından doğan" (s. 259) bu çelişkiler, ulus-devlet sistemine içkindir ve Birinci Dünya Savaşı sadece "Avrupa'nın siyasi sisteminin yüzeyini kazıyarak gizli

¹³ Arendt (2018b: 230-234), Anglo-Sakson iki parti sistemiyle Kıta Avrupası çok partili sistemi arasındaki farklılıklardan dolayı, pan hareketlerin İngiltere'de başarılı olamadığını iddia eder. İki partili sistemde, iktidar partisi geçici olarak devlet ile özdeş hale geldiğinden ve dönüşümle yönetecek iki parti tasarlandığından, muhalefet etkili bir denetim uygulayabilirken, parti içinde örgütlenmiş vatandaşlar için de iktidar veya devlet, ulaşılabilir ve vatandaşların irade ve eylemleriyle bağlı olarak görünür. Bu sebeple iktidar ve devlet hakkında yüksek spekülasyonlarda bulunulacak bir ortam yoktur. Kıta Avrupa'sının çok partili yapısı ise tek parti iktidarının diktatörlüğü veya koalisyon hükümetlerinin tamamıyla sorumlu hissedememesi ile sonuçlanır. Partilerin ekonomik ya da başka özgül çıkarlarla özdeşleştirilmesi, çok partili yapılarda bu çıkarların her bir parti tarafından insanlığın çıkarlarını temsil ettiği iddiası ile ideolojik düşünceleri geliştirirken; iki partili sistemde gücü elde edemeyen parti zaten varlığını sürdüremeyeceğinden teorik gerekçelendirmelere ihtiyaç duyulmaz ve ideolojilerin ortaya çıkabilmesi mümkün olmaz.

yanlarını ortaya ser”miştir (s. 256). Bu gizli yanlar savaşın ardından bir tepkime halinde peş peşe açığa çıkmaya başlamıştır. Arendt’in (2018b) sözleriyle, “1919 ve 1920 Barış Anlaşmalarından sonra mülteciler ve vatansızlar, ulus-devlet imgesine göre yaratılan bütün yeni kurulmuş devletlere bir bela gibi yapıştılar” (s. 292). Çünkü “ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı” ilkesi temel alınarak, fiziki sınırları belirli ve homojen halklardan oluşan ulus-devletlerin kurulması, iç içe geçmiş halklar kuşağının bulunduğu Doğu, Orta ve Güney Avrupa’da karmaşık insan hareketlerini ve vatandaşlık sorunlarını ortaya çıkarmıştır.

2.2.2.1. Kendi kaderini tayin hakkı çelişkisi

Arendt, halkların kendi kaderini tayin hakkının ulus-devlet için doğurduğu çelişkiyi, bu hakkın ulus ve devlet arasındaki gerilime nasıl katkıda bulunduğundan yola çıkarak açıklar. Avrupalı halklara kendi kaderini tayin hakkı veren barış anlaşmaları ve kendi kaderini tayin hakkı elde edemeyen halkların koruyucusu olarak Milletler Cemiyeti’nin seçilmesi bu gerilimi çeşitli açılardan beslemiştir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’nın karşı karşıya kaldığı sorunların başında gelen milliyetçilik sorunu, Çarlık Rusya’sının ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun dağılmasıyla ortaya çıkan iktidar boşluklarıyla birlikte, daha çok Doğu ve Güney Avrupa’da yükselişe geçmiştir. Savaşın galibi ve Avrupa’nın büyük devletleri, bu coğrafyalardaki milliyetçilik sorunlarını çözmek ve Avrupa’nın siyasi istikrarını yeniden tesis etmek için ulus-devleti bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Karmaşık milliyetler sorununun, barış anlaşmaları ile kurulacak yeni ulus-devletler sayesinde çözülebileceği varsayılmıştır (Arendt, 2018b: 260). Birinci Dünya Savaşı’ndan önce sayıları 100 milyonu bulan ve o güne kadar kendilerine ulusal egemenlik hakkı hiç verilmemiş Avrupalı halklara birer devlet kurmak gerektiği düşüncesi; denizaşırı sömürge halklarına bahsedilen ulusal özgürlük ve kendi kaderini tayin haklarını¹⁴ Avrupa’daki halklara da tanıma fikri ile birleşmiştir (Arendt, 2018b: 261).

¹⁴ Batılılar, sömürgelere kendi kaderini tayin hakkının verilmesi konusunda seçici davranmaktaydı ve bu hak, etnik grupların kendi kaderini tayin etmesi anlamına değil, sömürgeciler tarafından belirlenen yerler için bağımsızlık anlamına gelmekteydi. Westphalia düzeni ile sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması arasındaki normatif ilişkinin bir analizi için bkz. Spruyt, 2000.

Bu düşüncelerle yeni ulus-devletleri kuran barış anlaşmaları, ulus ve devlet arasında zaten var olan gerilime iki açıdan katkıda bulunmuştur. Birincisi, ulus-devlet şartlarını taşımayan Güney ve Doğu Avrupa gibi yerlere ulus-devlet götürülmeye çalışılarak (Arendt, 2018b: 260), ulus ve devlet arasındaki yapısal bağlar göz ardı edilmiştir. Bir ulus-devleti ulus-devlet yapan koşul, toprak-devlet-ulus üçlüsünün bir arada bulunmasıdır. Arendt'e (2018b: 260) göre "eski ve yerleşik bir ulusal geleneğe sahip ülkelerde bile dünyanın politik sorunlarıyla baş etmesi mümkün olmayan bir yönetim biçimini", "halkın türdeşliği" ve "toprağa kök salmak" gibi "ulus devleti ortaya çıkaran koşullardan yoksun bir bölgeye ithal etmek" oldukça şüphelidir. Bir arada yaşayan ama birden fazla dilsel, dini, etnik ve kültürel gruptan oluşan Yugoslavya gibi bölgelerde homojen bir ulus-devlet oluşturmak imkânsızdır. Her bir ulusun ayrı bir coğrafi bölgede yaşadığı ve ulus-devletlerin bu bölgelerle örtüşecek şekilde kurulabileceği varsayımı, Avrupa'nın çok uluslu yapısında sadece istisnalar yaratmıştır.

İkincisi, Arendt'e (2018b) göre azınlıklarla ilgili anlaşmalar, devletin ulus için var olduğunu kanıtlamıştır:

"Devletin yasaların bir aygıtı olmaktan çıkıp ulusun aygıtına dönüşmesi sürecinin tamamlandığını itiraf etmiş oldular – ve vatansız halkın ortaya çıkması, bunu pratikte de kanıtlayacak bir fırsatı vermiş oldu –; ulus, devleti fethetti; ulusal çıkar yasalar karşısında önceliği, Hitler'in "hak, Alman halkı için iyi olan şeydir" demesinden uzun zaman önce elde etmişti". (s. 268-269)

Barış anlaşmaları ile sayılı sayıda ulus, ulusal egemenliğini ve kendi kaderini tayin hakkını elde ederken; geri kalanlar göç etmeye ya da diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olmaksızın, yaşadıkları devletlerde birer azınlık grubu olarak kalmaya mecbur edilmişlerdir. Barış anlaşmaları ile ulus-devlet çatısı altında bir araya getirilen halklar, siyasi yönetimi kurmakla görevlendirilen "devletli halk", yönetim konusunda "eşit ortak halklar" ve diğer kalanları oluşturan "azınlıklar" olarak ayrılarak (Arendt, 2018b: 260-261), ulusların devletle ilişkisi hiyerarşik bir hale getirilmiş ve devletin ulus için var olduğu teyit edilmiştir. Ancak barış anlaşmalarının yarattığı bu durumdan, ne devletli halklar ne de azınlıklar hoşnut kalmıştır. Barış anlaşmaları ile kendi kaderini tayin hakkı tanınmayan ve bu sebeple devlet kurma hakkı verilmeyerek azınlık statüsüne alınan milliyetler, bunun keyfi bir efendi-köle düzeni olduğunu düşünürken; devletli halklar da, büyük Avrupalı devletlerden ziyade kendilerinin bu tür anlaşmalar yapmak zorunda kalmalarından memnun olmamışlardır (Arendt,

2018b: 261). Arendt (2018b: 263-264) bu memnuniyetsizliğin kaynağını, Fransız Devrimi'nin ulusal egemenliği ve insan hakları bildirisini birleştirmesinde bulur. Çünkü bu birleşme “gerçek özgürlüğe, gerçek kurtuluşa ve gerçek halk egemenliğine, ancak tam ulusal özgürleşmeyle ulaşılabileceği, kendi ulusal yönetiminden yoksun bir halkın insan haklarından da mahrum kalacağı” inancını yerleştirmiştir.

Ayrıca, azınlık anlaşmalarının işlevinin, bir düzenleme sunmaktan ziyade savaş ortamını yatıştırmak olduğu ve “hükümetlerin itiraz ederek ve asla bir yasa olarak tanımadan” (Arendt, 2018b: 258) imzaladıkları bu anlaşmaların, her zaman için bir koruma sağlamadığı, aksine bazı grupların sürgün edilerek ayıklanmasını sağlayacak bir araç olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştır (Arendt, 2018b: 279). Paris Barış Konferansı'nda hazırlanan anlaşmalar yaklaşık 30 milyon insanı “azınlık” olarak resmî bir şekilde tanımlamıştır (Arendt, 2018b: 263). Azınlıklar özellikle Rus ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının dağıldığı Doğu ve Güney Avrupa'da oluşmuştur. Anlaşmalarda, yeni kurulan Avusturya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya gibi devletlere azınlıkların korunması için vatandaşlık ve diğer hükümler konusunda yükümlülükler verilmiştir (Siegelberg, 2020: 59). Lakin imparatorlukların ardılı devletler, vatandaşlık kurallarını azınlıkları dışlayacak şekilde geliştirmişlerdir. Çekoslovakya'da, Habsburg tebaasından yalnızca kendilerine 1910'dan sonra Çekoslovak topraklarında ikamet hakkı verilenlerin vatandaşlık başvurusunda bulunabileceği; "dil ve ırk olarak Çekoslovak" olmayanların başvurusunun reddedilebileceği yasal olarak düzenlenmiştir. Macaristan'da, resmî ikamet belgesinin nadiren verildiği yoksul Rutenyalılar ve dili Macarca olanlar dâhil olmak üzere, monarşinin binlerce sakininin yasal ikametlerini kanıtlayacak hiçbir belgeye sahip olmaması, vatandaşlık elde etmelerini engellemiştir (Starr'dan aktaran Siegelberg, 2020: 67). Avusturya'da 1918 yılında çıkarılan vatandaşlık yasası, savaştan sonra Viyana'da kalan fakat yerli olarak toprak hakkını talep edemeyen Yahudi mültecileri kapsamamıştır. Avusturya, Çekoslovakya ve Macaristan'da olduğu gibi diğer ülkelerde de azınlıklar ya da mülteciler, hiç sahip olmadıkları belgeler gerekçe gösterilerek hem milliyetleri hem de dini kimlikleri yüzünden dışlanmıştır (Siegelberg, 2020: 66).

Savaş öncesinde de azınlık durumunda bulunan halklar olmasına rağmen, savaş sonrasında azınlık statüsüne alınanların durumunun önceki dönemdekilerden farkı

artık haklarının korunması için Milletler Cemiyeti'ne ihtiyaç duyulması olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan devletlerle yapılan anlaşmalarda ve yeni kurulan devletlerin kuruluş anlaşmalarında azınlıklık haklarına yer verilmiş ve garantör olarak Milletler Cemiyeti gösterilmiştir. Esasen, *de jure* olarak siyasi bünyeye sahip olan azınlıkların haklarının korunmasının, azınlık anlaşmaları ile Milletler Cemiyeti gibi dışarıdan bir gücün korumasına bırakılması (Arendt, 2018b: 270) ise iki açıdan devlet ve ulus gerilimine işaret etmiştir. İlk olarak, ulus-devlet düzeni içinde sadece ulusun üyelerinin yurttaş olabileceği ve ancak yurttaş olanların ulusal haklardan yararlanabileceği sadece varsayımsal bir kabul iken azınlık haklarının ulus-devlet dışında bir yapının yani Milletler Cemiyeti'nin korumasına bırakılması, bu varsayımın fiili ve kalıcı olarak gerçekleştirildiğini göstermiştir. İkinci olarak, devletin ulusun aygıtına dönüştüğü fiilen ispatlanmıştır. Çünkü ulus-devlet içerisindeki farklı milliyetlerin asimile olacakları, asimile olamayanların ise ilaveten anlaşmalara tabi olduğunun azınlık anlaşmalarında açıkça yer alması (Arendt, 2018b: 268-269), azınlık anlaşmalarının Avrupalı eski ulus-devletlerin egemenliklerini tehlikeye atmayacak şekilde “acısız ve insani bir asimilasyon yöntemi” olarak düzenlendiğini göstermiştir (Arendt, 2018b: 264-265). Böylece azınlıklarla ilgili yükümlülükleri bulunmayan ülkeler bile bu düzenlemelerden, asimile olmayanlardan devletin sorumlu olmayacağı yorumlarını çıkarmıştır. Ulus-devlete içkin olan bu özelliğe rağmen, ulus-devletin hukukun egemenliğine dayanması anayasal yönetimler sayesinde sağlanabilmektedir. Ama ulusal çıkarlar ile yasal kurumlar arasındaki denge bozulunca, ulus-devlet örgütlenme biçimi de parçalanmaya başlamaktadır çünkü ulusların kendi kaderlerini tayin haklarının temelindeki inanç, “ulusun iradesinin bütün yasal ve “soyut” kurumların üstünde olmasıdır” (Arendt, 2018b: 269).

2.2.2.2. Anayasal düzen çelişkisi

Arendt, (2018b: 285) kitlesel hale gelen azınlık, vatansız ve mülteci gruplarının ulus-devletin siyasi ve yasal kurumlarına karşı nasıl bir tehlike oluşturduğunu analiz ederek anayasal düzen çelişkisini ortaya koymaktadır. Bu grupların ulus-devletin anayasal düzeni açısından ortaya çıkardığı çelişkinin kökeninde, ulus-devletin anayasal düzenini ifade eden yasama, yürütme ve yargı şeklindeki güçler ayrılığı ilkesini bozmaları yatmaktadır (Volk, 2010: 188).

Dünya savaşları arasındaki dönemin mültecileri, yasal düzenin dışında ve vatansız statüsünde bulunmaktaydı. Devletler karşı karşıya kaldıkları bu fiili durumla baş etmek zorunda olmalarına rağmen, yasal bir kişilik olmayan vatansızlara karşı anayasal ve yasal araçlar kullanamamıştır (Volk, 2010: 186).

Kendi başına ehemmiyetsiz, görünüşe göre yasal açıdan tam bir garabet olan apatride [vatansız], devrimler yüzünden ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmış ve muzaffer yönetimlerce ulusal hakları derhal ellerinden alınmış savaş sonrası mültecilerle aynı yasal statüde bulunduğu, gecikmiş bir ilgi ve önem kazandı. (Arendt, 2018b: 273)

Arendt bu durumu, ulus-devlet düzenine dayanan uluslararası ilişkiler ve ulus-devletin kendi iç işleri açısından incelemektedir. Vatansız insanların, ulus-devletlerin oluşturduğu uluslararası düzende yarattığı sorun barınma (iltica) hakkında somutlaşmıştır. İltica hakkı eski zamanlardan beri insanın neredeyse kutsal bir hakkı olarak görülmüştür. Ortaçağ prensibi *quidquid est in territorio, est de territorio* gereği egemenin sınırları içindeki herkesin egemenin yasasına tabi olduğu kabul edilmiştir. Lakin ulus-devlet düzeninde barınma hakkının devletin egemenlik haklarıyla çeliştiği düşünüldüğünden, bu hak ulusal anayasalarda veya uluslararası hukukta açıkça ifade edilmeksizin muğlak bir şekilde bırakılmıştır (Arendt, 2018b: 276-277). Uluslararası hukuka göre devletler “göç, uyrukluğa geçme, milliyet ve sürülme” konularında daima mutlak egemen olmuşlardır (Arendt, 2018b: 273). Her ne kadar 1880 ve 1890’larda, Uluslararası Hukuk Enstitüsü (L’Institut de Droit International), kitlesel göçün ve vatandaşlık yasalarının ihtilaflarının sert sonuçlarını hafifletmek için bir dizi prensip geliştirip, devletlerin ulusal statüsü olmayanların girişini yasaklamaktan kaçınmasını tavsiye ederek azınlık gruplarının toplu olarak sınır dışı edilmesini kınasa da, bu argümanlar ahlaki ilkelerden ziyade devletlerarası düzeni oluşturan prensiplere dayanmıştır (Siegelberg, 2020: 36). Sığınma hakkının herkesin uymak zorunda olduğu bir yasa olarak var olmaması ve egemenlik hakkının her şeyin üstünde görülmesi, sığınma hakkı konusunda uluslararası bir çözümü de güçleştirmiştir. Ulus-devlet yasama sisteminin bireysel seviyede düzenlediği uyruğa alma uygulaması, kitlesel gruplar karşısında yetersiz kalmıştır (Arendt, 2018b: 283). Hatta uyruğa alma politikalarının aynı uyruktaki başka ülke vatandaşlarına da kapı aralayacağı korkusuyla uyruğa alınmışların işlemleri iptal edilmiş ve dolayısıyla ulusal hakları elinden alınmıştır (Arendt, 2018b: 284).

Devletlerin mülteci ve vatansız sorunlarını, onları ülkelerine iade ederek çözme seçeneği vatansızların sığınma hakkı elde edebileceği hiçbir ülke kalmadığında çökmüştür (Arendt, 2018b: 281). Mültecileri, ne kendi anavatanları ne de bir başka ülke kabul etmediği için, vatansız bu kişileri sınır dışı edecek yasal bir zemin bulunmamaktadır. Bu noktada devlet, toprak egemenliğinin ve kendi kaderini tayin hakkının bir yansıması olarak sınır dışı etme hakkını, yasal olmayan yollar ile kullanmaya başlamıştır. Yasa dışı eylemlerle komşu ülkelere gönderilen vatansızlar, o ülkelerden de aynı egemenlik hakları gereği geri iade edilmek suretiyle bir sınır trafiği oluşturmuştur (Arendt, 2018b: 281-282). Birbirine komşu bütün devletlerin bu şekilde davranmasıyla, ulus-devlet düzeninin oluşturduğu yasal ve egemen bir alan imkânsız hale gelmiştir (Volk, 2010: 187). Bunun neticesinde devlet, hukukun dışında ve ulusal egemenliğe tehdit olarak görülen mülteci ve vatansızlara karşı kendi yasal düzeninin dışında hareket etmeye başlamıştır. Devletlerin hukuksuz işlem yapmaya başlaması ise uluslararası ilişkileri etkilemiştir. Arendt bu konuda, uluslararası ilişkilere kesinlikle katkıda bulunmayan, gizli mülteci kaçakçılığının sebep olduğu küçük savaşları örnek olarak göstermektedir (Arendt, 2018b: 282-283).

Vatansız kişinin sürülmesini önleyen özelliği sınır dışı edilemezliyi ken devleti olmayan dolayısıyla yasanın da dışında olan böyle birini sınır dışı etme görevi, yasal olmayan yolları kullanmayı dert etmeyen polise bırakılmıştır (Arendt, 2018b: 281). Başka bir deyişle egemenlik hakkı ile yurttaşlarını sınır dışı edebilme gücüne sahip olan devlet, vatansızların yasa dışı durumlarından dolayı yasa dışı eylemlerde bulunmaya başlamıştır (Arendt, 2018b: 281-282). “Ulusal bir yönetimin korumasını kaybetmiş kişilere bir yasa temin etmekten aciz olan ulus-devlet”in (Arendt, 2018b: 288) olayları polise sevk etmesiyle polis yönetim gücü büyüdüğünden, devletin bu güce karşı koyması zorlaşmaktadır (Arendt, 2018b: 293). Olayın polise devredilmesi, demokratik hükümetlerin polisin yönettiği bir dış politikaya izin vermesi anlamına gelmektedir. Çünkü insanlar üzerinde polis aracılığıyla doğrudan güç kullanımı, hukuki bir düzen, yasal inceleme ve mahkeme olmaksızın insanların sınır dışı edilmesine yol açmaktadır. Bu önemli kararların anayasal çerçevede, yasama ve yargı organlarının kontrolü altında verilmediği anlamına gelmektedir (Volk, 2010: 190). Diğer yandan, devlet vatansızları yasal kişiler olarak görmeye yetkin olmadıkça ve polis gücüyle yönetimini genişlettikçe, bir noktada bütün yurttaşların haklarından yoksun bırakılması ve yurttaşların takdir yetkisinin devletin mutlak bir polis gücüyle

yönetilmesine engel olamaması kaçınılmaz hale gelmektedir (Arendt, 2018b: 293). Zaten polisin insanlar üzerinde doğrudan hâkimiyet kurmasını sağlayan böyle bir durum, totaliter rejimlerin önemli bir özelliği olarak görülmektedir (Arendt, 2018b: 289). Arendt böylece totaliter rejimlere giden yolun, halk egemenliği ve hukukun üstünlüğü gibi ulus-devlet kurallarının ters yüz edilmesinden geçtiğini gösterir.

Kendilerine oturma veya çalışma hakkı verilmeyen vatansız ve mülteciler, yaşamsal faaliyetlerini sürdürmek için sürekli yasaların dışında hareket etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, bir kişinin ancak bir yasayı çiğneyerek yasal kişilik haline geldiği yasal bir paradoks oluşturmaktadır (Arendt, 2018b: 286). Çünkü suç işlemek kişinin yasal durumunu iyileştirmekte ve bazı haklarını doğurmaktadır. Daha önce hiçbir hakkı olmayan vatansız, suçlu da olsa artık avukat tutma, şikâyetçi olma hakları gibi herhangi bir yurttaşın sahip olduğu haklara sahiptir. Böylece suç işleyerek kanun önünde eşitliği yeniden elde etmiş olmaktadır (Arendt, 2018b: 287).

Yaşamak için yasaların sürekli çiğnenmesi veya suç işleyince hakların başlaması bir yana, artık cezanın tanımlanmış bir suçun karşılığı olmaması gibi bir durum da ortaya çıkmaktadır. Örneğin, iltica hakkı eskiden beri mültecinin sığındığı ülkede değil menşe ülkesinde yasalara aykırı bir suçtan dolayı zulme uğradığında uygulanmıştır. Dolayısıyla mültecinin böyle bir suçu işlediğini kanıtlaması gerekmektedir. Modern dönemin farkı ise vatansız mültecilerin böyle bir suçu işlediklerine dair kanıt sağlayamamalarıdır. Sadece yaşadıkları ülkede herhangi bir ırka veya sınıfta ait olmak gibi değiştirilemez bir özelliklerinden dolayı ulusal haklarından mahrum olmaları ya da uyruktan çıkarılmaları ve sığındıkları ülkede yasal tanımların dışında kalmaları dolayısıyla haklardan yoksun bırakılmaları söz konusudur. Fakat bu tamamen masum olma durumunda aldığı ceza ise haklarından yoksun bırakılmaktır¹⁵ (Volk, 2010: 289). Böylece hukuk düzeninin gerektirdiği yasal koşul ve yasal sonuç ilişkisi ortadan kalkmaktadır.

¹⁵ Volk (2010: 189), Totalitarizmin Kaynakları'nın İngilizce versiyonunda olmayan ancak Almanca versiyonunda (Arendt, H. (2003). *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft*. Munich: Piper) yer alan "Absolute Rechtlosigkeit hat sich in unserer Zeit als die Strafe erwiesen, die auf absolute Unschuld steht" (In our times absolute rightlessness is the punishment for absolute innocence. / Zamanımızda mutlak haksızlık, mutlak masumiyetin cezasıdır.) cümlesine yer verir.

Mültecilerin ve vatansızların, temel felsefesi yasalar önünde eşitlik ilkesi olan ulus-devletler açısından yarattığı tehlikenin kökeninde bu eşitlik ilkesinin bozulması yatar. Arendt'e (2018b: 292-293) göre yasalar önünde eşitlik ilkesi zedelenince ulus-devlet formunun diyalektiği bozulur ve "ulus çözümlere ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız bireylerden oluşan anarşik bir kitle haline gelir". "Ulusun, devleti fethetmesiyle" birlikte ulusa ait olmayanlar siyasetten ve onun getirdiği eşit haklar garantisinden dışlanmaya başlamıştır. Arendt'in ulus-devletin yıkılışı olarak resmettiği tabloda, devletin yasal enstrümanlarının artık bütün yerleşimcileri için eşit derecede işlev görmediği, yabancıları sadece toplumun sınırlarına terk etmekle kalmayıp aynı zamanda ulusal çıkarlara tehdit olarak görüp hukukun da dışına ittiği görülmektedir (Hayden, 2008: 252). Arendt (2018b: 275), ulus-devletin bir yandan insan haklarında ısrar ederken, diğer yandan hak-sızlık durumunda yaşayanları içermesini bir çelişki olarak nitelendirmektedir.

2.2.3. İnsan Hakları Çıkmazı

İnsanların sadece insan olmaları sebebiyle layık oldukları haklarını ifade eden insan hakları, belli bir devletin, ırkın veya dinin mensubu olanlara değil bütün insanlara atfedilir. İnsan hakları anlayışında bütün insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğduğu ve doğmuş olmakla birlikte bir takım haklara sahip oldukları kabul edilir. Felsefi izleri Antik Yunan'a kadar uzanan insan haklarının, siyasi, ahlaki ve hukuki anlamda gelişimi tarihsel süreç içerisinde devam ederken, yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşanan dünya savaşları ile birlikte uluslararası kamuoyu insan hakları konusunda yeni bir adım atmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Birleşmiş Milletler'in 10 Aralık 1948'de Paris'te gerçekleşen genel oturumunda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 48 ülkenin olumlu oyu ile kabul edilmiştir. İnsan hakları konusunda daha önce İngiltere'deki Magna Carta'dan (1215), Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne (1776) ve Fransa'daki İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne (1779) kadar bir dizi tarihi bildiri yayımlanmıştır. Fakat Beyanname'nin, "insanlık ailesinin bütün üyeleri"ni içerecek şekilde evrensel olma amacı vardır ve belki de yıkıcı dünya savaşlarından çıkarılan ders, artık sadece bir millet ya da devlet için değil bütün dünya için evrensel bir insan hakları "söz edimi"nin (Kuçuradi, 2018: 198) gerekli olmasıdır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insanlık ailesinin bütün üyelerinin haklarının korunması ve dünya barışı gibi en yüksek amaçlara hizmet etmesi için ilan

edilirken, Arendt beyannamenin kabulünün ardından, 1949 yılında, insan haklarına yönelik eleştirilerini içeren İnsan Hakları Nedir? (The Rights of Man: What Are They?) adlı makalesini yayımlamıştır. Daha sonra makaleyi Totalitarizmin Kökenleri adlı kitabının Ulus-Devletin Yıkılışı ve İnsan Haklarının Sonu başlıklı dokuzuncu bölümü haline getirmiştir (DeGooyer, Hunt, Maxwell ve L. Moyn; 2018: 5). Arendt'in itirazları, insan haklarına veya insanların evrensel geçerlilikte haklara sahip olmalarına değil (Gallas, 2017: 123), modern insan hakları söyleminin teorik temellerine ve egemen ulus-devlet düzeninde geçerliliği gibi siyasal yüzüne yöneliktir.

Arendt yirminci yüzyıldaki yeni ve radikal durumun “haksızlık” olduğunu gözlemlemiştir (Parekh, 2008: 11). Avrupa’da yaşananların, milyonlar insanı mülteci, vatansız veya azınlık durumunda ve haksız bırakması şu gerçeği gün yüzüne çıkarmıştır: İnsan hakları yerini, yurdunu ve devletini kaybeden insanları koruyamamaktadır. Sanki insan hakları mevhmunun aslında mefhum bir düşünce olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, modern hak bildirilerinin merkezinde yer alan bir çelişkidir, bir çıkmazdan kaynaklanmaktadır. Arendt (2018b) ve daha sonra Agamben’in (1998) insan hakları bildirilerine ilişkin eleştirilerinin başlangıç noktası olan bu çelişki, bildirilerin bir yandan haklarla birlikte doğan ve onların taşıyıcısı olan doğa durumundaki “insanı” varsayarken, öte yandan bu insanı, egemen ulus-devletin bir "vatandaşı" olarak addetmeleridir (Gündoğdu, 2012:7-8). Arendt'in insan haklarının çıkmazları olarak ele aldığı eleştirileri, teorik ve siyasal olarak gruplandırılabilir.

2.2.3.1. İnsan haklarının teorik çıkmazları

Arendt’e göre insan hakları ideallerinin temellendiği doğal hukuk ve liberal ilke ve varsayımlar, aynı zamanda onu çeşitli açılardan yetersiz ve sınırlı bir hale getirmektedir.

İlk olarak, Arendt’e (2018b: 309) göre liberalizmin insan hakları mekanizması, doğal hukukun ilkelerine bağlı olarak soyut bir insan öngörmektedir. Liberalizmde ontolojik olarak doğanın bir ürünü olan insan, doğa durumunda doğal hakların taşıyıcısı olarak doğarlar. Doğal hukuk düzeninde insanların hakları da doğaldır. İnsan bu doğal haklarını doğuştan kazanır ve hakları başkasına devredilemeyecek şekilde kendi varlığına bağlıdır. Liberalizmin öncüsü Locke için de insanın rasyonalitesi yani bir akla sahip olması onu diğer varlıklardan ayırır ve ona haklara sahip olma kapasitesi

sağlar. İnsanın doğuştan getirdiği bu kapasitesi, hak eşitliğinin kaynağını oluşturur ve bütün insanlar mutlak eşit insanlık niteliklerinin sonucu olarak hak eşitliğine ve eşit özgürlük hakkına sahiptirler (Arnhart, 2013: 187-188). Liberalizmde insanlar, tüm sosyal ve siyasi eklentilerinden önce hayali bir doğa durumunda doğarak, bir kanun ya da yönetim nedeniyle değil yalnızca insan oldukları için özgürlüğe ve haklara sahip olmuşlardır. Ardından doğa durumundan çıkmak üzere güvene dayalı sözleşmelerle bir siyasi toplum oluşturmuşlardır. Fakat mükemmel insan özgürlüğü yalnızca doğa durumunda var olabileceğinden, kurumsal temellere veya siyasi desteğe yönelik herhangi bir meşrulaştırma ortadan kaldırılabilir. Doğal haklar şimdi pozitif hukuka alternatif olarak tanımlandığından, Arendt'in (1951) ifadesiyle “devletin yeni egemenliğine” (s. 287) ve “toplumun yeni keyfiyetine” (s. 287) karşı ihtiyaç duyulduğunda insan haklarına başvurmak gerekmektedir (Somers, 2008: 125).

Oysa Arendt, bu varsayımın insanı toplumdan soyutladığını ve insan haklarını gerçeklikten yoksun kıldığını savunur. Fransız Bildirgesi'nin, “hiçbir yerde var olmayan (vahşiler bile belli bir toplumsal düzen içersinde yaşamaktaydı) “soyut” bir insanı göz önüne almış olması” bir paradokstur (Arendt, 2018b: 294). Arendt'in vahşiler kelimesini kullanması, insan eliyle oluşturulan siyasi yapıların evrensel geçerliliğini tartışmak içindir. Çünkü en ilkel görülen, doğa durumunda yaşayan toplumlarda bile sosyal ve siyasal kurallar gereklidir (Somers, 2008: 130). Sosyal bir varlık olan insanın hayatı, sosyal bağları kesildiğinde zorlaşır. Ahlaki standartlar da sosyal bir bağlamda daha iyi sağlanır. Sosyal, siyasi ve yasal statüsü yok olduğunda çok az insan kendi bireysel bütünlüğünü koruyabilir (Arendt, 2007: 271). Bu nedenle hiçbir toplulukla bağı olmayan soyut insan olarak vatansız insan, insan hakları kavramının soyut, resmî, bireysel ve hepsinden öte apolitik karakterini açığa çıkarmaktadır (Krause, 2008: 339). İnsan haklarının bu bireyci ve soyut niteliği, yasal-siyasal açıdan işlevsel olmasını da engellemektedir (Volk, 2010: 195). Arendt'in (2018b: 312-314) savına göre, müşterek dünyadan dışlananlar sadece insan olarak kalırlar ve özel alandaki farklılıklarına geri dönerek, insan ırkının bir üyesi olurlar. Müşterek dünya insanın eşitleriyle bir araya geldiği, onu kurabildiği, değiştirebildiği ve orada eyleyebildiği dünyadır. Ancak eşsiz bireysellikten ibaret bu farklılığın, eyleme gücünden (iş, meslek, düşünce ve görüş sahibi veya yurttaş olma gibi niteliklerden) mahrum bırakılmış insanlar için hiçbir değeri yoktur. İmha kamplarında, toplama veya gözaltı kamplarında tutulanlar veya vatansızlar, “insandan başka bir şey

olmamanın soyut çıplaklığı” (Arendt, 2018b: 310) ile “devredilemez diye düşünülen, hatta öyle tanımlanan hakları, yani İnsan Hakları’nı yitirmişlerdi” (Arendt, 2018b: 258). İnsan olmanın dışında, bütün nitelik ve ilişkilerini kaybetmiş soyut insanlar ortaya çıktığında, insan haklarının uğrattığı hayal kırıklığını Arendt (2018b) şöyle anlatır:

Dünya, insan olmanın soyut çıplaklığında kutsal hiçbir şey bulamamıştır. Ayrıca, nesnel siyasi koşullar açısından, insan haklarının üzerine dayandırıldığı –(Amerikan formülünde) Tanrının imgesine göre yaratılması ya da insanlığın temsilcisi olması veya (Fransız formülünde) doğal hukukun kutsal istemlerini içinde barındırması gibi– insana dair düşüncelerin, bu soruna bir çözüm bulunmasına yardımcı olabileceğini söylemek de zordur. (s. 309)

İkinci olarak, insan haklarının insanların doğuştan eşit ve özgür olduğu varsayımı insanın siyasal varlığıyla uyuşmamaktadır. Liberal düşüncede, insanların ontolojik olarak siyaset ve toplum öncesi varlıklar olarak (Somers, 2008: 130) doğa durumunda eşit ve özgür oldukları farz edilir. Arendt (2012: 37) ise liberalizmin iddia ettiği gibi, insanların eşit doğması ve sonradan insan eseri sosyal ve siyasal kurumlar hükmünce bu eşitliği kaybetmesi fikrinin aksine, Antiklerden yola çıkarak, eşitliğin sadece herkesi eşit kılacak siyasal bir alanda, hatta yurttaşlar olarak ortaya çıktığını iddia eder. İnsan, eşitliğini ve özgürlüğünü *poliste*ki gibi siyasi toplulukta kazanır. Orada, “eşitlik ve özgürlük, insan doğasına içkin özellikler olarak anlaşılmamıştı ve hiçbirisi de doğal akışın ürünleri ya da kendi kendilerinin sebebi değillerdi. Daha ziyade insan çabasının kurgusal ve yapay ürünleri, insan eseri dünyanın nitelikleriydi” (Arendt, 2012: 38). Özgürlük, siyasetin koşulu ve varoluş nedeni olarak özel alanda değil siyasal alanda elde edilebilir.

Üçüncü olarak haklar, insan haklarının kabul ettiği gibi doğal değil siyasaldır. Liberalizm, insanın ilişkisel değil, diğer varlıklardan ayıran aklı ve erdemi sayesindeki rasyonel doğasının ona, vazgeçilmez ve devredilmez doğal haklara sahip olma imkânı verdiğini varsayar. Locke’a göre, insan rasyonalitesi, insana, onu doğuştan yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarına sahip kılan “kendinin efendisi olma kapasitesi” sağlar (Arnhart, 2013: 187). Hakların doğuştan geldiği ve doğal olarak bahsedildiği düşüncesi, hakların toplum ve devlet öncesinde de var olduğu anlamını taşımaktadır (Kuçuradi, 2018: 75). Ama bir noktada bu, bireysel çıkarlarının peşinde koşan rasyonel insanların, bireysel özgürlüklerini ve haklarını koruyacak ve doğa

durumunun güvensizliğinden uzaklaştıracak şekilde bir yönetim üzerinde anlaşmalarına yol açar. Bu tür bir toplumsal bir sözleşme ile kurulan devletin amacı, insanın toplum ve devlet öncesinde zaten sahip olduğu doğal hakları korumakla sınırlıdır. Dolayısıyla doğal haklar, insanı ve doğal onurunu devletin tehditlerinden korumak üzere liberalizmin temel mekanizması haline gelir. Rasyonel ahlaki failer olarak sadece insanlar eylemlerinden sorumlu tutulabildiğinden, saygınlıkla muamele edilmelerini ve haklarının yasal olarak korunmasını sağlamak ahlaki bir ilkeye dönüşür (Arnhart, 2013: 110). Zaten İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi “insan haklarına ve ana hürriyetlerine saygıyı temin etme” görevini devletlere vermiştir. Fakat bu durumda, toplumsal sözleşmenin kurduğu siyasal topluluğun dışına itilen ya da liberal devletin gücüyle karşı karşıya kalan insanın doğal, devredilmez ve vazgeçilmez hakları nasıl korunacaktır?

Arendt, hakları siyasal eylem ve siyasal iyilerle bağlayarak, hakların tamamen siyasal olarak kurulduğunu iddia etmektedir. Siyasal olan, insan yaratımıdır ve her şeyin siyasal olması gibi haklar da tümüyle siyasaldır. Bu nedenle insan, sadece insanlığın erdemi sayesinde hak sahibi olmaz. Belirli bir siyasal topluluğa üye olarak haklarını elde edebilir (McGowan, 1998: 25). Antik Yunan’daki kölenin veya Westphalian düzendeki vatansız insanın siyasi statüsünün yokluğu ile hak ve özgürlüklerinin olmayışı arasında kurulacak ilişki buna işaret etmektedir (Fudge, 2014: 38). Arendt (2018b: 312) “eşit olarak doğmayız; karşılıklı olarak eşit haklara sahip olduğumuzu birbirimize garanti etme doğrultusundaki kararımıza güvenen bir grubun üyeleri olarak eşit hale geliriz” sözleriyle, eşitlik ve hakların siyasi toplulukta kazanıldığını açık bir şekilde ifade eder. Bireysel hakların, toplulukta tanınmasını sağlayan süreç esasta çift yönlü işlemektedir. Ahlaki-siyasal topluluğun eşit bir üyesi olarak her bireyin normatif statüsü, bireysel çıkardan insan haklarına geçiş noktasına ulaşılmasını sağlar. Bir kişinin çıkarları, topluluğun eşit bir üyesi olarak statüsü nedeniyle saygı görür ve diğer üyeler tarafından önemli kabul edilerek insan haklarına dönüşür. Dolayısıyla insan hakları harici olarak ilan edilmez ancak belirli bir siyasi topluluğun üyeleri tarafından karşılıklı olarak tanınır. İnsan hakları, yalnızca bireylerin eşit statüsünün bir sonucu değil, aynı zamanda bu eşit statüyü fiilen kazanmanın ve pekiştirmenin bir yolu olduğundan, bireylerin kendi eşitliklerinin faili ve siyasi topluluklarının üyesi olmasını sağlar (Besson, 2012: 342). Diğer yandan, Özbek’e (2019: 58) göre haklara sahip olma hakkını siyasal üyelik yani vatandaşlıkla

özdeşleştirmesi, insanlık tarihindeki insan hakları ihlallerinin siyasal varlıklar tarafından gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, insan haklarının ontolojik temellerinden ziyade sadece korunmasıyla ilgili gözükmetedir.

Siyasal içerisinde eşitlik ve haklar mümkün hale gelir. Siyaset eşit katılımcılar arasındaki etkileşim alanında olabileceği için eğer katılım eşit (kişiliğin, eylemin ve düşüncelerin eşitliliği) değilse çoğulluk da gerçekleşemez (McGowan, 1998: 26). Ona göre çoğulluk, hiçbir insanın fazlalık (superfluous) olmadığı anlamına gelir çünkü her bir insan dünyanın özneler arası yaratımına tamamıyla özgün bir şeyler katar. Tek bir kişinin eksikliğinde bile dünya azalır, fakirleşir (McGowan, 1998: 30-31). Siyaset çoğulluğu zenginleştirmek için var olurken, haklar da eşitliği korumak için vardır (McGowan, 1998: 26).

Dördüncü olarak insan hakları, insanın güvenilir olmayan doğasına ve erdemine dayandırılmaktadır. Arendt, insanın bu rasyonel doğası ile birlikte insan haklarını doğuran erdemine karşı şüphecidir. Beşeri doğaya olan inanç tarih boyunca zaten sınanmıştır. Lakin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin hem yasanın kaynağı olarak insanı hem de insan haklarının kaynağı, amacı ve tek koruyucusu olarak yine insanı belirlemesiyle birlikte tarihten ve doğadan özgürleşen insan, yasanın kaynağı olarak kendi türünün kaderine karar verecek konuma yükselmiştir. Buradaki kuşkulu yan, biri ya da birilerinin “iyi”si için onlar dışında kalan herkesin yok edilmesi veya insanlığın dışına sürülmesi ihtimalini barındırmasıdır. Arendt (2018b) bunu kendi sözleri ile şöyle anlatır:

Dinin mutlak ve aşkın ölçüleri ya da doğanın yasası otoritelerini yitirir yitirmez, hakkı, “için” –birey ya da aile veya halk ya da en geniş sayı için- “iyi” ile özdeşleşen bir yasa anlayışı da kaçınılmaz hale gelir; ve eğer “için iyi”nin uygulandığı birim insanlık kadar geniş olursa, bu karmaşa asla çözülmez. Çünkü, son derece örgütlü ve donanımlı bir insanlığın günün birinde, bazı parçalarını tasfiye etmenin bir bütün olarak insanlık için hayırlı bir iş olacağına tamamen demokratik bir biçimde – yani çoğunluk yoluyla- karar verecek olması, pratik siyasi ihtimaller alanında bile son derece anlaşılabilir bir şeydir. (s. 308)

Ayrıyeten, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden hemen önceki tarih, insanların doğal kayıtsızlığına dair kanıtları bir kez daha sunmaktadır. Yahudi soykırımı, bir yasa tarafından uygulanmadığı durumlarda, sözde doğal insani özellikler olan acıma ve özenin korkunç yetersizliğini göstermiştir. Avrupa devletlerinin Yahudi vatandaşları, medeni ve siyasi haklarından mahrum bırakıldıklarında ve en sonunda

kamplarda çıplak insanlar olarak kaldıklarında bile bir acıma uyandırmamıştır (Ignatieff, 2001: 79). Toplama kamplarına kapatılan insanlara karşı sanki artık yoklarmış veya yaşadıkları kimseyi ilgilendirmezmiş gibi tavır alınmıştır (Arendt, 2018c: 258). Oysaki İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin birinci maddesinde "Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler." denmektedir. İnsan hakları, bu kardeşçe muameleye ilişkin bir talep getirmektedir (Kuçuradi, 2018: 57). İnsan hakları olarak sayılanlar, insan onurunun pratikteki gerektirdikleri olduğu için, insanlardan, insanın değerini yani evrendeki yerini koruyan bir muameleyi diğer bütün kişilere göstermeyi talep ederler (Kuçuradi, 2018: 73). Arendt'in (2018b: 310) gözlemlerine göre "insan olmaktan başka bir şey olmayan biri, tam da öteki insanların kendisine bir hemcinsleri gibi davranmalarını mümkün kılan niteliklerini yitirmektedir". Yahudi soykırımının gösterdiği gibi Ignatieff'e (2001: 81) göre yalnızca akli rehber edinen herhangi bir etik, insan akli kendi yok edici projelerini rasyonalize etmeye başladığında güçsüz görünmeye mahkûm olmaktadır.

Son olarak, insan haklarının evrenselliği siyasi yönetimini kaybeden insanları kapsamamaktadır. Arendt hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi, milli, servet, doğuş gibi niteliklerden bağımsız şekilde evrensel olduğu yönündeki ilkeyi çelişkili bulur. Dünya savaşlarından sonra vatansız ve mülteci durumuna düşen insanların, sadece vatandaşlık haklarından değil, aynı zamanda insan haklarından mahrum kalmaları çelişkilidir. Çünkü doğal hukuk geleneğine göre, ulus-devlet gibi belirli bir siyasi topluluğa ait olup olmadığına bakılmaksızın, insanın doğası gereği evrensel haklara sahip olması gerekirken, siyasal topluluğunu kaybedenler vatandaşlık hakları ile birlikte insan haklarını da kaybetmişlerdir (Zembylas, 2017: 6). Devletin ulus-devlete dönüşmesi ile insan haklarının uygulanacağı topluluğun kapsamı ulusal bir tanıma dönüşmüştür. Kendilerini ulus-devletlerinden yoksun bulanlar, "evrensel" diye nitelendirilen insan haklarının uygulanmadığını keşfetmişlerdir (Beiner, 2000: 54). Siyasi yönetim kaybedildiğinde, örneğin mülteciler yaptıkları ya da düşündükleri şeyden dolayı değil, tam da insan hakları olarak sayılan herhangi bir ırka ya da sınıftan doğmuş olmaları gibi değiştirilemez bir özelliklerinden dolayı zulüm görebilmektedir (Arendt, 2018b: 300). Arendt (2007: 273) şöyle yazar: "Yahudi olmanın bu dünyada hiçbir yasal statü kazandırmadığını hatırlayın. Eğer Yahudi'den başka bir şey olmadığımız gerçeğini söylemeye başlarsak, bu kendimizi hiçbir kanun ya da siyasal

düzen tarafından korunmayan fakat sadece insan olanların kaderine maruz bıraktığımız anlamına gelir.”

2.2.3.2 İnsan haklarının siyasal çıkmazları

Arendt, insan haklarının doğal hukuktan gelen liberal temelleri ile birlikte siyasal olarak uluslararası ve ulus-devlet düzeyindeki yerini de analiz eder. Hiçbir egemen ulus-devletin vatandaşı olmayan vatansızlar, milliyet bağı bulunmayan vatandaşlar, azınlıklar veya başka devletin vatandaşı mülteciler özellikle kitle halinde ortaya çıktığında, insan haklarının anlamı ve uygulanabilir olup olmadığı sorgulanmaya başlamaktadır. Bu çerçevede Arendt’in insan haklarına siyasal açıdan yönelttiği eleştirilerini dört maddede ele almak mümkündür.

İlk olarak Arendt (2018b: 295), insan haklarının halkların hakları ile özdeşleştirildiği eleştirisini getirir. Eleştirisini, insanın doğal, devredilmez ve kutsal haklara sahip olduğunu ilan eden 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne dayandırır. Arendt, Bildirge’de doğal hukuk geleneğinden alınan devredilemez insan haklarına yapılan atfı yalnızca doğal haklar olarak yani herhangi bir siyasi üyelik hakkından bağımsız olarak okur (Haker, 2017: 25). İnsan hakları, bütün siyasi yönetimlerden bağımsız ve “başka yasalara ya da haklara indirgenemez ve onlardan çıkarsanamaz” (Arendt, 2018b: 294) özellikleri nedeniyle devredilmez kabul edilir. Bildirgenin, insanı insan haklarının kaynağı, amacı ve tek koruyucusu olarak belirlemesi, insan haklarını yerleştirecek ya da koruyacak başka bir hakka ya da otoriteye ihtiyaç bırakmaz. Böylece doğal hakların seküler versiyonu olan insan hakları ile insan, tarihsel törelerden ve tanrıdan özgürleştirilirken, devletin büyüyen gücüne ve toplumsal adaletsizliklere karşı korumasız kaldığı kabul edilerek, tek koruyucusu olarak insan haklarına çağrıda bulunulur. İnsanın devredilmez haklarının garantisini kendi kendine bulması doğal bir süreç olarak beklenir (Arendt, 2018b: 293-294). Lakin Bildirge’nin ulusal egemenliği ve insan haklarını ayrılmaz ikili şeklinde birlikte ele alması, insan haklarının kaynağını insanda bulması fikrini iptal edip halkta bulmasına dönüştürür. Arendt’in tam ifadesiyle (2018b: 295) “Fransız Devrimi’nden sonra insanlık bir uluslar ailesi imgesi içerisinde kavrandığından, insanın imgesinin birey değil halk olduğu da yavaş yavaş açık hale geldi”. Her türlü otoriteden bağımsız, kendi insanlık onurunu bizzat kendisinde bulan insanın, halkın bir unsuruna dönüştüğü tam da bu noktada çelişki doğmaktadır (Arendt, 2018b: 293-294).

Arendt, bu durumun Fransız Bildirgesi'ni eleştiren İngiliz muhafazakâr Edmund Burke'un "İngiliz'in hakları" iddiasını teyit ettiğini düşünür. Burke'e¹⁶ göre insan hakları bir "soyutlama"dır. Oysaki haklar, bir ulusa ait olmaktan kaynaklanır ve bir İngiliz'in hakları şeklinde somut olarak temellenir. Burke'un ifadesiyle, "sahip olduğumuz haklar, "ulusun içinden" doğarlar öyle ki hukukun kaynağı olarak, ne doğal hukuka ne ilahi buyruğa ne de Robespierre'in "insan ırkı", "dünya egemenliği" gibi insanlıkla ilgili herhangi bir tür kavramlaştırmaya ihtiyaç vardır" (Arendt, 2018b: 309). Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde olduğu gibi Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde de bahsedilen yaşamak, özgür olmak, eşit olmak gibi haklar esasen bir ulus-devletin üyesi olan vatandaşın haklarıdır. Arendt (2018b), vatansızların durumunun Burke'un eleştirilerini nasıl örneklendirdiğini şöyle tarif eder:

Bir zamanlar nasıl tanımlanmış olursa olsunlar (ister Amerikan formülüne göre yaşamak, özgürlük ve mutluluğu arama hakkı olarak, ister Fransız formülüne göre yasalar karşısında eşit olmak, özgürlük, mülkiyetin korunması ve ulusal egemenlik biçiminde); mutluluğu aramak gibi belirsiz bir formülasyonu ya da şartsız mülkiyet gibi eskitilmiş bir formülasyonu geliştirmek için ne yapılmış olursa olsun; yirminci yüzyılın yasaların dışına sürdüğü kişilerin gerçek durumu, bunların, yitirmeleri mutlak hak-sızlık durumuna yol açması gerekmeyen yurttaş hakları olduklarını göstermektedir. (s. 301-302)

Agamben (2000: 20) için Bildirge'nin, insan ve yurttaş olarak iki ayrı gerçekliği belirtmek için mi, yoksa ikincinin daima birinciyi içerdiği bir ikileme olarak mı isimlendirildiği net değildir. Fakat Arendt (2012: 196) insan haklarının Fransız yorumu için "bu sözde insan hakları, yani insanın insan *olarak* haklarını, yurttaş hakları ile denk tutar" ve "azınlıklar gibi devletsizler de ulusal hakları yitirmenin insan haklarını yitirmekle özdeş olduğuna, birincinin kaçınılmaz olarak ikincisini gerektirdiğine kaniydiler" (Arendt, 2018b: 296) diyerek aslında bu belirsizliğe yer bırakmaz.

Ulusa ait olmayanların dışlanması, ulusal haklarından mahrum bırakılmaları şeklinde uygulamaya konmuştur. Arendt'e (2018b) göre, "ulusal haklardan yoksun bırakma, totaliter politikaların güçlü bir silahı haline geldi ve Avrupalı ulus devletlerin, ulusal olarak temin edilmiş hakları yitirmiş olan kimselerin insan haklarını garanti

¹⁶ İngiliz milliyetçiliğinin ırk ideolojisinin ilk adımlarını Burke'e dayandırmak mümkündür. Burke gibi İngiliz muhafazakârları, İngiliz'in haklarının insan haklarının eşitlikçi söylemlerinden üstün olduğunu savunarak, ırk düşüncesini ulusal bir hat üzerinde geliştirmişlerdir (Arendt, 2012: 98-99).

etmekte anayasal açıdan gösterdiği kifayetsizlik” (s. 258) ile birlikte “tam da “insan hakları” ibaresi, bütün ilgili taraflar – mazlumlar, zalimler ve onları seyredenler – için, umutsuz bir idealizmin ya da eblehce beceriksiz bir ikiyüzlülüğün kanıtı haline geldi” (s. 259). Arendt’in Avrupalı ulus-devletlerin, totaliter yönetimler karşısındaki pasif konumlarını sert bir biçimde eleştirmesi, insan haklarının totaliter unsurlara yeterli derecede cevap vereceği konusundaki şüphelerinin bir göstergesidir (Menke, Kaise ve Thiele, 2007: 740). Diğer taraftan, etnik köken siyasal kararları etkileyici bir konuma geldiği için, farklı etnik kökenden gelen insanların sınır dışı edilmesi veya sürülmesi gibi durumlar eski ulus-devletlerde bile yasal dayanaklara dönüştürülmüştür (Volk, 2010: 185). Fransa (1915, 1927), Portekiz (1916), Belçika (1922), İtalya (1926), Avusturya (1933) ve Almanya (1921) ulusal çıkarlarına ve kamu düzenine tehdit oluşturduğunu değerlendirdiği yabancıları vatandaşlıktan çıkarabileceğini yasal olarak çöktan düzenlemiştir (Arendt, 2018b: 274).

İkinci olarak, Arendt (2018b: 297) için insan hakları “pratik önemi haiz siyasi bir mesele olmamıştır”. İnsan hakları, siyasi yapılardan bağımsız ve bu nedenle de devredilmez olarak tanımlandığında, insan haklarının mutlak şekilde korunmasını sağlayacak bir yapı aslen öngörülmemektedir. İnsan haklarının insan doğasından kaynaklandığı, rasyonelliğe ve doğuştan gelen bir ahlaki duyguya güvendiği söylemi, temel hakları örgütsel ve kurumsal olarak koruyacak siyasal bir görevden uzaklaştırmaktadır (Cohen, 1996: 170). İnsan hakları, kimsenin yapmakla sorumlu olmadığı ama “olmalı” ideallerinden oluştuğu için gerçeklikten yoksun kalmaktadır (Menke, Kaise ve Thiele, 2007: 742). Her ne kadar devletlere insan haklarına saygılı olması ve koruması gibi prensip ilkeler şeklinde sorumluluk verilse de, devletin korumasının sadece kendi vatandaşları hatta çoğu zaman sadece kendi ulusu için geçerli olduğu açıktır. Çünkü siyasi yönetimlerini kaybeden ve asgari haklarına çekilen insanları koruyacak bir kurum asıl olarak yoktur (Arendt, 2018b: 295). Arendt (2018b: 307) uluslararası hukukun vatandaşlığa alma, vatandaşlıktan çıkarma ve göç konularında mutlak egemen olan devletlerin birbirleri arasındaki anlaşmalarla kuruluyor olmasına dikkat çekerek insan haklarına güvensizliğini ifade etmektedir. Sözleşmecî devletlerin ulusal çıkarlarına fazlasıyla bağlı olan insan hakları rejimi, Arendt’in ima ettiği gibi, hukuk dışı ve bu şekilde siyaset dışıdır çünkü egemen devletler söz konusu olduğunda yapabileceği bir şey yoktur (Haker, 2017: 25).

İnsan hakları siyasi bir meseleden daha çok insani, sosyal ve güvenlikle ilgili bir sorun olarak görülmektedir. Fransız Devrimi’nde yönetimin amacı, siyasal hakların tam kapasite ile geliştirilmesinden ve yasalarla sağlanan ve garantilenen *legal persona* kavramına saygıdan, hayatın gerekliliklerini sağlama garantisi sunmaya dönüşmüştür. İnsan haklarının kaynağı ve amacı, insan doğasının ihtiyaçlarının karşılanmasına ve hayatın idame ettirilmesine odaklanmıştır (Cohen, 1996: 173). Arendt (2012: 77), Fransız Devrimi’nde yoksulların rolünü anlatırken, devrimci yönetimin özgürlüğü kurma çabalarından “giyinme, beslenme ve türünü devam ettirme” haklarına yönelmesiyle, insan haklarından halkın mutluluğuna geçiş yapıldığını iddia eder¹⁷. Fransız Bildirgesi’nin siyasal değil refahla ilgili bir soruna odaklanması gibi 1900’lerin başından beri mülteci problemi ile başa çıkmaya çalışan Milletler Cemiyeti veya ardından Birleşmiş Milletlerin faaliyetleri de siyasi değil, sosyal ve insani niteliktedir. Bireysel değil kitleler halindeki mülteciler söz konusu olduğunda, hem devletlerin hem de Birleşmiş Milletlerin sadece problemin çözümü konusunda değil, meseleyi yeterli şekilde ele almak konusunda da tamamen yeteneksiz oldukları kanıtlandığı için sorun, insani organizasyonlara ve polise devredilmiştir (Agamben, 2000: 18-19). İnsan hakları konusunda çalışan derneklerin ya da bu konuda yeni veya gelişmiş bildiriler için gösterilen gayretlerin, siyasi simalardan ya da kaynaklardan ziyade, insancıl duygularla hareket eden kişilerden ve onların yardımlarından oluşmasından dolayı, Arendt (2018b: 296) bu oluşumları “hayvan koruma dernekleriyle tekinsiz bir benzerlik” içinde bulmuştur. Şaşırtıcı olan ise siyasi anlamda liberal ya da radikal partilerin insan haklarını parti programlarına dâhil bile etmemelerinin yanında, insan hakları kurbanlarının da insan hakları derneklerinin uygulamalarına kayıtsız duruşları olmuştur (Arendt, 2018b: 297). Bunun sebepleri on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl arasında farklılık gösterir. Fransız ve Amerikan Devrimleri ile uygar toplumların bir düsturu olarak sunulan insan hakları, on dokuzuncu yüzyılda bireyleri devletin gücüne ve Sanayi Devrimi ile artan toplumsal eşitsizliğe karşı (Arendt, 2018b: 297) korumak üzere liberalizmin bir mekanizması olarak işlemiştir. Yirminci yüzyılda ise herkesin, bir ülkenin vatandaşı olarak “yasalarla cisimleşmiş” insan haklarının koruması altında olduğu varsayılmıştır (Arendt, 2018b: 298). Fakat etik ya da normatif anlamları bir kenara bırakıldığında,

¹⁷ Arendt (2012: 77), bu konuda 1789 ve 1793 bildirgelerine atıfla, “insan haklarının baldırı çıplaklar haklarına (rights of Sans-Culottes) dönüştüğü” ifadesini kullanır.

uluslararası belgelerle kabul edilmiş insan hakları normları, tıpkı anayasalar gibi egemen kişi ve grupların çıkar ve değerleriyle uyuşmadığı noktada rafa kaldırılabilir. Örneğin, Almanya'nın Weimar Anayasası'nın "etkileyici bir haklar ve özgürlükler nizamı" tesis ettiği kabul edilse de, 1930'larda Hitler'in kendi Nazi diktatörlüğünü kurması ile kenara atılmıştır (Heywood, 2015: 420). İnsan hakları, siyasal alandan çıkarılarak ayrı bir tür hukukun alanına bırakıldığında, siyasal manada önemsiz ve etkisiz kalmıştır (Volk, 2010: 194). Anayasalar gibi, insan hakları normları da belli siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar ile desteklendiğinde işlevselliğini kazanmaktadır (Finnis, 2011: 225). Arendt'in analizini yaptığı iki savaş arası dönemdeki vatansızların çıkmazı ile bugünün göçmenleri arasında az ya da çok bağlantı kurulmakla birlikte iki durum arasında farklılıklar vardır. Sığınma arayanların ve düzensiz göçmenlerin çoğu vatansız değildir; sığınma arayanlar, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nden dolayı haksız da değildir. Sözleşme dini, ırkı, vs. sebebiyle zulme uğrayacağından korkanlara ülkeleri dışında yasal bir statü sağlamaktadır. Lakin bu görünüm yanıltıcıdır çünkü 1951 Cenevre Sözleşmesi çağdaş sığınmacıların tamamını kapsamamaktadır. Sözleşme, ne yabancı ülkelere veya iç savaştan kaçan bireyler ne de genel güvensizlik veya anarşiden kaynaklanan şiddet mağdurları için geçerlidir. Ayrıca ülkeler kendilerini uluslararası zorunluluklardan inatla çıkarma eğilimindedirler (Lacroix ve Pranchère, 2018: 225-226).

Üçüncü olarak, insan haklarının kaybının ne demek olduğu bilinmemektedir. Arendt'e (2018b: 298-299) göre, Martin Heidegger etkisi¹⁸ ile, ilk kaybedilen yurttur; ikinci kaybedilen ise siyasi korumadır. Arendt'e (2018b: 300) göre tarih boyunca meydana gelen göçlerden farklı olarak, yeni çağda yurtlarını kaybedenler herhangi bir yerde yeni bir yurt bulmanın imkânsızlığını yaşamaktadır. Bu imkânsızlık, yer yokluğundan ya da dünya nüfusunun kalabalıklaşmasından kaynaklanmaz, sadece siyasi bir sorundur. Siyasi korumayı kaybedenlere verilen geleneksel sığınma hakkıyla ilgili sorun, "yeni zulüm görenler kategorisinin, istisnai durumlar için tasarlanmış resmî olmayan bir uygulamanın baş edemeyeceği kadar büyümesiyle" (Arendt, 2018b: 300) ortaya çıkmıştır. Bireysel vakaların çok ötesine geçen kitlesel büyüme, dünyanın

¹⁸ Varlığın mekânsallığı ile ilgilenen Martin Heidegger, başarılı bir varoluşun, önemli ölçüde, bireylerin yaşadığı mekânların ve yerlerin uygun şekilde oluşturulmasına bağlı olduğunu düşünmüştür. Bireyin var olduğu yer yıkılırsa ya da çökerse, varlığının derinlerine ulaşan bir tür zarara uğrar. Dünya üzerinde bir yuvadan yoksunluğun sebep olduğu bir tür kaygı (*anxiety*) ile birey yetersiz bir varlığa dönüşür (French, 2015: 356).

bütün topraklarına yayılan uluslar ailesi olarak örgütlenme şekli ile birleştğinde, dünyada yeni bir yurt bulunması olanaksızlaşmıştır.

Sığınma arayanların ulus-devlet sisteminin karşılıklı anlaşma ve antlaşmalar ağının dışında kalması, fiziksel olarak bir yurt bulma sorunu ile birlikte yasal bir statü veya kişilik kazanamama sorununa dönüşmektedir (Parekh, 2008: 27). *Legal personayı* kaybedenlerin “yaşamları, haktan ötürü değil, merhametten dolayı uzamaktadır; çünkü ulusları onları beslemeye mecbur edecek hiçbir yasa yoktur” (Arendt (2018b: 303). Arendt’in (2018) anlatımıyla:

Hak-sızların içinde bulunduğu felâket, yaşamak, özgür olmak ve mutluluğu aramak hakkından ya da yasalar karşısında eşit olmak ve düşünce özgürlüğü haklarından yoksun olduklarından değil –bütün bunlar belli verili topluluklar içerisinde sorunları çözmek üzere tasarlanmış formüllerdir–, her ne türden olursa olsun artık herhangi bir topluluğun üyesi olmamalarından kaynaklanmaktadır. Kötü durumda olmalarının nedeni, yasalar karşısında eşit olmamaları değil, onlar için bir yasanın var olmamasıdır. (s. 302)

Bu sebeple, gözaltı veya toplama kamplarına alınanlar, önce yurttaşlıktan ve *legal persona* olmaktan çıkarılarak hak-sız duruma getirilmektedir. Haksız durumuna düştüklerinde düşünce hakkı, ikamet hakkı, mülk edinme hakkı gibi hakları da anlamsızlaşmaktadır. Yasaların dışında bırakılanlar için bir gözaltı kampında olmak, düşünce özgürlüğünü engellemez ama zaten düşünecek bir konu yoktur ya da hareket özgürlüğü sağlasa bile ikamet hakkı vermemektedir (Arendt, 2018b: 303). Dolayısıyla siyasi yönetimini kaybedenlerin insan hakları sorunu, esasta basit bir haktan mahrum olma sorunu değil herhangi bir siyasal topluluğun üyesi olarak *legal persona* korumasını kaybederek mutlak haksızlık durumuna düşmüş olmalarıdır (Cohen, 1996: 169-170).

Dördüncü olarak, insan hakları insanın en temel hakkı olan “haklara sahip olma hakkını” kapsamamaktadır. Arendt’e göre evrensel insan hakları olarak sayılanlar sadece bir yönetim ya da hükümet tarafından vatandaşına verilen medeni hakları ifade etmektedir ve bunları kaybetmek mutlak haksızlık anlamına gelmeyebilir (Parekh, 2004: 45). “Belli hakların değil, her türden hakkı garanti etme iradesine ve gücüne sahip bir topluluğun kaybı” insanın temel niteliği olan insanlık onurunu kaybettirir (Arendt, 2018a: 305). Oysa insan, siyasal topluluğunu kaybetmeden yani insanlık onurunu kaybetmeden de insan haklarını kaybedebilir (Arendt, 2018a: 305-306).

Kendini mutlak haksızlık durumunda bulan bir insan için insan hakları herhangi bir koruma ya da hak sağlayamamaktadır. Arendt'in gözlemlerine göre, yirminci yüzyılın ilk yarısında vatansızlığın ve milliyetçiliğin yükselmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın vahşeti, bir siyasal topluluğa üyelikten mahrum edilenlerin haklarının korunamadığını göstermiştir (Besson, 2012: 339). Geleneksel devlet-halk-toprak üçlüsünden dışlanan kişi, yasal statüsünden ve siyasi topluluk içinde haklarını olması gerektiği gibi kullanma kabiliyetinden mahrum kalmaktadır. Arendt'in geleneksel insan hakları doktrinine dair eleştirisinin felsefi ve siyasi boyutları bu noktada yakınlaşmakta ve haklara sahip olma hakkının tek temel insan hakkı olması iddiasının temelini oluşturmaktadır (Hayden, 2008: 256). Haklara sahip olma hakkı siyasal anlamda siyasal bir topluma aidiyeti ifade ederken, ontolojik anlamda insanın dünyada anlamlı konuşabileceği ve eyleyebileceği bir yerin anlatımıdır (Parekh, 2008: 29).

2.3. Haklara Sahip Olma Hakkı ve İnsanlık Durumu

Arendt'in (1951: 439) insanın onuruna dayandırılan insan hakları konusundaki fikri, insanlığın icat ettiği “son ve muhtemelen en kibirli mit” olduğu yönündedir. İnsan haklarının insanın onurunu korumadaki başarısızlığı karşısında şu öneride bulunur:

(Sadece Yahudilere duyulan nefretten ibaret olmayan) antisemitizm, (sadece fetihten ibaret olmayan) emperyalizm, (sadece diktatörlükten ibaret olmayan) totalitarizm; her biri diğerinden daha acımasız olan bu [fenomenler], insan onurunun yeni bir güvenceye ihtiyacı olduğunu göstermiştir. Bu güvence, yerküre üzerinde bu kez insanlığın tümünü içine alacak biçimde geçerli olması gereken yeni bir yasada, yeni bir siyasal ilkede bulunabilir ancak. (Arendt, 2014b: 12)

Önerdiği yeni siyasal ilke, haklara sahip olma hakkına referans olabilir. İnsan haklarının, bir insan topluluğuna ait olmaya dayanan insanlık durumunun kendisi olarak ele alındığında ancak anlamlı olacağını savunur. Haklara sahip olma hakkını, siyasal ve ontolojik şekilde ele alarak, “kişinin, eylemlerine ve görüşlerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşaması”, “bir tür örgütlü topluluğun üyesi” olması veya “her bireyin insanlığın bir üyesi olma hakkı” (Arendt, 2018b: 307) şeklinde ifade eder. İnsanlık kavramını sık sık kullanır ve tanımının merkezine alır. Zaten Arendt (1951) totalitarizmin yaptıklarını, “insanlık durumundan mahrum ederek yalnız yaşamaya mahkûm etmek” ve “yaşayanları insanlıktan uzaklaştırmak” (s. 433), “insanlıktan dışlamak”, “insanlık durumundan koparmak” ve “insanlık tarihinden kovmak” (s. 439)

olarak tasvir eder. Arendt insanlık kavramına yaptığı atıflarla birlikte insanlığın oluşturmuş olduğu müşterek dünyadan da bahseder. İnsan haklarını, insanı müşterek dünyadan kopararak doğal verili çıplaklığına gerilettiği iddiasıyla eleştirir (Arendt, 1951: 241, 297-298). Müşterek dünya, insanın işi ile yarattığı yapıtlarından oluşan, içinde çalıştığı, eylem ve konuşması ile kendisini dâhil ettiği dünyadır. Bu nedenle haksız olmanın doğası, müşterek dünyada bir ifadesi olmadığı için, insanın bu dünyaya herhangi bir şey ekleyememesini ve yaptığı hiçbir şeyin önemli olmamasını ifade eder (Parekh, 2008: 33). İnsanlığın birlikte oluşturduğu bu müşterek dünyada yaşamak, insanın bu dünyanın bir üyesi olması ve eylem ve görüşleri ile kendini ortaya koyabilmesi demektir. Arendt'in haksızlıktan, insanlık durumundan veya insanlıktan koparılma ya da ortak dünyadan dışlanma ile kastettiği, en iyi, İnsanlık Durumu'nda çizdiği resim bağlamında anlaşılabilir (Parekh, 2008: 29). İnsan varlığının koşullarını göz önüne seren insanlık durumunu anlamak, haklara sahip olma hakkı ile kastettiği, eylem ve görüşlerin değerli olmasının veya insanlığa ait olmanın ne demek olduğunu ve bu haktan mahrum kalanların insanlıktan ve müşterek dünyadan nasıl koptuğunu açığa çıkaracaktır.

2.3.1 İnsanlık Durumu: *Vita Activa* Etkinlikleri

Öncelikle Arendt'in insanlık durumu dediği şeyin insan doğasından farklı olduğunu belirtmek gerekir. "İnsanlık durumu", Arendt'in insan varlığının temel koşullarını ve aynı zamanda insan etkinliklerinin yarattığı ve değiştirdiği koşulları anlamak için önerdiği bir terimdir (Gündoğdu: 2015: 129). Arendt (2013: 39-40) için insan doğası, insanın "ne" olduğunun sorusunu cevaplamayı gerektirir ki bu ancak ilahi bir çerçevede aranabilir. İnsanoğlunun diğer yaratılanların aksine belirli bir açıklık ve çoğullukla tanımlanabilir bir doğayı belirtmeyi imkânsız kılacak şekilde karakterize edilmiş olduğunu düşünerek insan doğası kavramını kullanmaktan kaçınır (Conavan, 1995: 104). Oysa insanlık durumu, insan doğasının verili durumundan daha fazlasını ifade eder. Çünkü insanlar sürekli olarak "yeryüzündeki yaşamın kendilerine veriliş durumlarına ek olarak, insani kökenlerine ve değişkenliklerine rağmen doğal şeylerle aynı koşullayıcı kudrete sahip, kendilerine ait, kendi eserleri olan koşullar üretirler" (Arendt, 2013: 38). İnsanların ürettiği her şey dünyaya katılır, insanlık durumuna katkı sağlar. İnsan doğasının duruk varlığına karşılık insanlık durumu, verili

olan ile insanlığın kendi etkinlikleriyle yarattıkları arasındaki aktif etkileşimi temsil eder (Gündoğdu: 2015: 129).

Arendt, insanlık durumunu açıklamak için *vita activa* 'yı (aktif hayat) kullanır. *Vita activa* terimini ise üç temel insani etkinlik dediği emek, iş ve eylemi ifade etmek için önerdiğini belirtir (Arendt, 2013: 35). Emek, iş ve eylem yeryüzündeki yaşamı oluşturan insani etkinliklerdir yani *vita activa* 'dır. Arendt'in *vita activa* anlayışı, "insan" olarak bir hayat yaşamının ne anlama geldiğine dair zengin bir bakış açısı sunar (Gündoğdu: 2015: 131). *Vita activa* terimini önerirken, esasen kendisinin terime yüklediği anlamın, geleneksel ya da modern anlam yüklerinden farklı olduğunu da belirtir. Aristoteles'in *bios politikos* 'u gibi hayatın bütün zorunluluklarından özgür bir şekilde sadece *polis* in meselelerine adanmış siyasal eylemi ifade etmez. Lakin emek ve iş ile beraber eylemin de hayatın zorunlulukları arasına girdiği ve geriye sadece derin düşüncenin kaldığı *vita contemplativa* ile de tam bir benzerlik içinde değildir (Arendt, 2013: 44-45). *Vita activa* kimsenin kaçamayacağı bir şeydir ve bu insanın koşulluluğunun veya insanlık durumunun doğası gereğidir. İnsanın canlı organizma olarak devamlılığını sağlayacak emek, insanı barındıracak her şeyi oluşturacak iş ve insanların barış içinde birlikte yaşayabilmesini organize edecek eylem, aynı zamanda *vita contemplativa* 'yı yaşamının bağlı olduğu koşulları da sağlar (Arendt, 1987: 29). Diğer yandan Marx ve Nietzsche, *vita activa* 'yı ters yüz ederek ele almalarına rağmen, bütün düzenin tek bir prensiple kavranabileceği yanılgısını ve *vita activa* etkinlikleri arasındaki farklılıkları ortaya koymadaki başarısızlığı engelleyememişlerdir. Oysa Arendt argümanlarını, insan hayatının tek bir kapsamlı prensip ile tanımlanmasına veya insanlık durumunun eylem ya da emek gibi tek bir faaliyete indirgenmesine karşı geliştirmektedir (Gündoğdu: 2015: 132). *Vita activa* 'yı oluşturan faaliyetlerin birbiriyle ilişkilerini ve her birinin insanlık durumuna katkısını ortaya serer.

2.3.1.1. *Animal laborans* 'ın emeği

Emek veya çalışma (labor), *vita activa* 'da biyolojik yaşamın devam ettirilmesini sağlayan zorunlulukları ifade eden etkinliklere denk gelir. İnsan beslenme, korunma gibi biyolojik ihtiyaçları için emek vermelidir. İnsanlık durumunda emeğin koşulu biyolojik hayatın kendisidir (Arendt, 2013: 35). Canlı olarak insanın biyolojik süreci tarafından belirlenen ve tekrarlanan, canlının doğumu ile başlayıp ölümü ile son bulacak bir emek harcama söz konusudur. Emek, bizzat

yaşamın kendisiyle ilgilidir. Arendt'e göre emek, dünyeviliği en az olan *vita activa* etkinliğidir ama en doğal olanıdır. Mekânı olan şeyler dünyasında başlayan, biten, tekrar eden, gelip giden, üretilen ve tüketilen bir süreçtir (Arendt, 2013: 153-156).

Emek ve iş arasında ayrım yapan Arendt, bu ayrıma dair teorik bir destek bulunmamasına rağmen aslında etimolojik olarak bunun açık olduğunu iddia eder. Aynı etkinlikmiş gibi düşünmeye başlanan emek ve iş için eski ya da modern Avrupa dillerinin esasında etimolojik olarak ilgisiz iki farklı kelimeye yer verdiğini gösterir. Yunanca *ponein* ile *ergazesthai*, Latince *laborare* ve *facere* (veya *fabricari*), Almanca *arbeiten* ve *werken* ve Fransızca *travailler* ve *ouvrer* arasındaki ayrımlarda, emeği anlatan kelimelerin acı ve ıstırap içerdiği ve serfler, köleler gibi bedeniyle çalışanları kastettiği, oysa işi anlatan kelimelerin zanaat ile ilgili olduğu görülür (Arendt, 2013: 132-133, 3. dipnot). Locke'un "iş gören el ile bedenin emeği" ayrımı da buradan gelmektedir (Arendt, 2013: 132). Antikitede emek ve iş ayrımı bulunmaz. *Poliste* emek ve iş zorunlulukları alanında konumlandığından, bu alanda gösterilen çabalara bir önem atfedilmeyerek emek ve iş arasında bir ayrıma gidilmez (Arendt, 2013: 134). *Poliste* önemli olan, zamanın ve çabanın özel alanda mı yoksa kamusal alanda mı harcandığı olduğundan diğer ayrımlar anlamsız kalmaktadır (Arendt, 2013: 139). Önem atfedilmediği gibi, kamusal alana ve siyasal işlere en yüksek derecede önem verildiğinden, özel alanda kalan ve yaşamın zorunluluklarını karşılayan emeğe bir nevi küçümseme ile yaklaşıldığı da aşikârdır (Arendt, 2013: 134-135). Sadece emek değil iş de, hayatın zorunluluklarını temin etmek üzere yapılıyorsa önemsizdir. Kölelik kurumunun varlığı bu zorunlulukları karşılamak ve çalışmayı insani yaşam koşullarının arasından çıkarmak için şarttır. Çünkü antikitede yaşamın zorunluluklarına mahkûm yaşamak özgürlüğe aykırıdır (Arendt, 2013: 137-138).

Arendt'e (2013: 161) göre modern teoriler, emeğe işin sahip olduğu doğal yetenekleri yükleyerek iş ile eşitlemişlerdir. Locke emeği mülkiyetin, Smith zenginliğin ve Marx ise üretkenliğin kaynağı olarak görmüştür (Arendt, 2013: 160). Hâlbuki Locke, her ne kadar özel mülkiyeti özel alana çekerek kamusal alandan korumaya çalışsa da, mülkiyet ortak dünya ile ilişkisini sürdürür. Mülkiyet kendi varoluş kaygısı ile çalışma ve dünya arasındaki bağlantıyı korur (Arendt, 2013: 178-179). Marx'ın emeği yücelterek, *animal laborans*ın (çalışan hayvanın) üretkenliğinin artışı ile yaşamın zorunluluklarından kurtularak enerjisini daha iyi etkinliklere

harcayabileceği umudu, *animal laborans*ın boş zamanını artan bir tüketim ve açgözlülükle doldurduğu gerçeği karşısında söner (Arendt, 2013: 201). Arendt, kapitalizmin özel mülkiyet saplantısını modernitenin kamuyu tahrip etmesi ile bağdaştırır. Ona göre Marx'ın kolektif mülkiyeti buna çözüm değildir çünkü yine mülkiyetle bağlıdır (McGowan, 1998: 43). Emeğin ve ekonominin kamusal alanda önceliklendirilmesi, özgürlüğün ve siyasetin kamusal alanda oluşmasını engeller.

Emeğin bir özelliği, insanın biyolojik yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu ve tekrarlanan bir etkinlik olmasıdır. İnsanoğlu tıpkı hayvanlar gibi zaruretle hareket eder ve zaruretle hareket etmek, insanın ayırt edici özelliği olan özgürce eylemenin tam tersidir (McGowan, 1998: 42). İnsan zorunluluklardan kaçınarak özgürlüğüne kavuşma amacı içindedir. Fakat varlığı zorunluluklara tabi olduğundan bunlardan kaçamaz. Sanayi Devrimi'nden bu yana dünyadaki yaşam ne kadar değişmiş olsa da insani yaşamın temel koşulları değişmemiştir (Arendt, 2013: 186). Emek, doğum ve ölüm arasındaki biyolojik yaşam sürecinde gerekli olan zorunlu ve faydalı ihtiyaçları karşılamak için olduğundan bir zorunluluk ve dayatma niteliği taşır. Ancak doğa bu ihtiyaçları zorunlu kıldığından, çok az zekâ ve maharet gerektirir (Buckler, 2011: 86). Bütün canlılar bu zorunluluktan nasibini alır. Emek, yaşama içkin olarak açıkça ortadadır. Arendt'in (2013) ifadesiyle, "emek, bir işlev değil bir etkinlik olma hasebiyle en az özel olandır, daha açık söylersek gizleme/saklama gereği duymadığımız yegâne etkinliktir" (s. 173). Emek, biyolojik ihtiyaçları karşıladığından, doğaya benzer nitelikte tekrarlı bir forma sahiptir. Süreklilik halindeki insan ihtiyaçlarını karşılamak ve biyolojik yaşamın devamını sağlamak için tekrarlanmak zorundadır.

Emeğin bir başka özelliği, acı ve çaba gerektirmesi ve üstelik acil olmasıdır. Yaşamın sürdürülebilmesi zahmet ve çaba gerektirir, bunlara katlanmak ve yaşamın acil kıldığı bu zorunlulukları yerine getirmek insanı bunaltır ve tüketir. Antik zamanlarda köleler, bu tüketim işini üstlenmiştir (Arendt, 2013: 183-184). Emek, *animal laborans*ın alanıdır. Emeğin özellikleri açısından insanlığın bu hali herhangi bir hayvanla en yakın durumdadır. Arendt, çalışan hayvan anlamında *animal laborans*ı kullanmıştır. *Animal laborans* bedeninin istekleri doğrultusunda hareket eder ve onunla kısıtlıdır (Arendt, 2013: 182). *Animal laborans* yaşamı daha uzun ve kolay kılmak ister. *Homo faber*in araçları da *animal laborans*ın işini sadece kolaylaştırır,

acısını ve çabasını azaltır ama zorunluluğun kendisini ortadan kaldıramaz (Arendt, 2013: 191).

Emeğin bir diğer özelliği, sadece biyolojik ihtiyaçları karşılayan bir tüketim oluşudur. Çalışmak ve tüketmek yok edicidir. Çalışmanın dünyanın doğal büyüme ve çürüme süreçlerine karşı bitmeyen bir mücadelesi vardır. *Animal laborans*ın bu mücadelede durmadan tekrar tekrar zahmete girmesi, çaba göstermesi gerekir (Arendt, 2013: 158). Fakat emeğin sonunda kalıcı bir şey yaratılmaz ve emeğin çabası hemen tükenir. Tüketim amaçlı olduğundan dünyada bir iz bile bırakmaz (Buckler, 2011: 86). Yaşam sürecinin kendisi için geçerli olduğundan sürekliliği azdır. “İnsanın doğal metabolizmasının ürünleri olan emek ürünlerinin dünyada bulunma süreleri, dünyanın bir parçası olmaya yetecek uzunlukta değildir” (Arendt, 2013: 182). Emeğin verimliliği söz konusu edildiğinde, insan doğası bakımından verimliliğin sunduğu tek avantaj birden fazla kişinin ihtiyaçlarını karşılayabilir duruma gelebilmesidir (Arendt, 2013: 182). Diğer yandan *homo faber*in yardımıyla tamamen acısız ve zahmetsiz bir tüketim, “yaşamın öğütücü niteliğini” değiştirmede için yalnızca daha fazla üretmeye ve daha fazla tüketmeye yol açar (Arendt, 2013: 199).

Fakat emeğin somut olmayan bir özelliği, sadece yaşamsal maddelere duyulan ihtiyaçla ilgili olmamasıdır; çünkü hayata bir canlılık, düzen ve gerçeklik getirir (Gündoğdu, 2015: 143). İnsanın doğal yaşam döngüsünde emeği yerine getirirken duyulan acı ve sıkıntı ile hayatta olma hazzı birbirini tamamlar. Modern emek teorilerinde çok büyük bir rol oynayan "emeğin kutsanması ya da sevinci" boş bir kavram değildir. Yaşayan bir varlık olduğu sürece insanın, doğanın belirlenmiş döngüsünde, gece ve gündüzün, hayatın ve ölümün birbirini takip ettiği bir düzende hayatta kalmasının tek yolu çalışmaktır. Arendt için bu meşakkat ve ıstırapın mükâfatı, arkasında hiçbir şey bırakmasa da, diğer mutluluk biçimlerinden daha gerçek ve daha az beyhudedir (Arendt, 1987: 33-34). Emek, bizzat yaşamın kendisine tekabül ettiği için zorunlulukların gerektirdiği acı ve çaba sürekli tekrarlanmak zorundadır. Böylece yaşamın doğrudan kendisini hissedilir ve canlı kılan bir insanlık durumudur. Zorunlulukları yüklenme iradesi göstermesi insanın zindeliğini ve canlılığını muhafaza etmesini sağlar (Arendt, 2013: 184-185). İnsan hayatını idame ettiren ve hayatta kalmasını sağlayan rutin işler olarak üstlenildikleri sürece, tüm insani etkinliklerde bir emek unsuru mevcuttur. Çoğu zaman insanı tüketen bir yük olarak

hissedilse de tekrarlayıcılıkları, o asgari hayvansal tatmini sağlayan şeydir (Arendt, 1987: 34). Emek, insana âdet ve alışkanlık kazandırarak asıl olarak dünyaya bir aşinalık oluşturur ve insanlar arasındakine olduğu kadar, insan ve şeyler arasındaki etkileşime de katkıda bulunur (Arendt, 2013: 150). Kişinin emek etkinliği ile kendi ihtiyaçlarını karşılaması, bireysel kaderini ve özel varlığını kurması bakımından hayati önem taşır. Emek, insanın, günlük olarak rutin ve tekrarlayan aktivitelerle uğraşarak yaşamdan yabancılaşmasını engelleyendir. Bunların olmayışı insanı mutsuzluğa, güvensizliğe ve cansızlığa sürükler (Gündoğdu, 2015: 142-143).

Tersten bir okuma ile Arendt'te emek, insanın insan olarak yaşamasını zorlaştıran iki unsura dikkat çeker. Birincisi, emeğin kaybedilmesi hayatın düzenine ve gerçekliğine dair güvenin kaybedilmesine yol açabilir (Gündoğdu, 2015: 143). Arendt (2007), Biz Mülteciler makalesinde “günlük yaşamın aşinalığı anlamına gelen evimizi kaybettik, bu dünyada bir işe yaradığımız güvenini veren işimizi kaybettik” (s. 264) diye yazar. İkincisi ise insan, emeğini kaybettiğinde biyolojik metabolizmasına hapsolabilir. Bu güven olmadan, ölümlülük koşulunun getirdiği anlamsızlık hissiyle baş etmek zorlaşır. Emek faaliyetlerinin kaybı ile yaşanacak dünyadan yabancılaşma kendini örneğin mülteciler arasındaki akıl sağlığı sorunları ve intihar oranları ile göstermektedir (Gündoğdu, 2015: 143).

2.3.1.2. *Homo faber*'in işi

Vita activa'nın kategorilerinden iş (work) veya eser, insanın doğa dışı etkinliklerine tekabül eder. İş, insan eseri dünyayı oluşturan yapay şeylerdir ve doğum-ölüm döngüsünün dışındaki dünyevilik koşuluna bağlıdır (Arendt, 2013: 35). İnsan iş ile çevresine bir dünya inşa eder; sığınak yapar, köy ve devlet kurar; tarla yapar, kültür geliştirir (Young-Bruehl, 2006: 81). İşin sahibi *homo faber* (maharetli insan), şeyler dünyasını kuran, onun sürekliliğini sağlayan, ürettiği üzerinden dünyayı daha dengeli, yararlı ve daha güzel görendir (Arendt, 2013: 215). Modern teorilerde ise işin ortaya çıkardığı kullanım nesneleri, Locke için mülkiyete süreklilik kazandırandır, Smith için pazar piyasasında değeri oluşturmaktadır ve Marx için insan doğasını temsil eden üretkenliği sağlayandır (Arendt, 2013: 205-206).

İşin özelliklerinden biri, dünyaya istikrar ve dayanıklılık kazandırmasıdır. İşin ürünleri kullanılsın ya da kullanılsın, yok edilmediği sürece dünyada bir süre kalıcıdır (Arendt, 2013: 208). Kullanıldıkları anda bitip tükenmedikleri için dünyaya

istikrar ve dayanıklılık sağlar. Böylece insanın dünyada barınmasına ve yaşamasına imkân vererek insani yaşama da istikrar kazandırır. İnsan, şeyler dünyasını sürekli yeniden üretme ve kullanma potansiyeline sahiptir. İnsan eseri olan bu dünya sürekli'dir. Şeyler dünyasına nesnelliğini veren de bu dayanıklılık ve sürekliliktir (Arendt, 2013: 206-207). İşin ürünleri, dünyaya kalıcılık ve süreklilik sağlayarak aynı zamanda onun bir parçası haline gelir (Arendt, 2013: 150). Çünkü işle yapılan üretim sürecinde bir amaç vardır ve o amaca ulaşmanın tek yolu üretmektir. Emek, tüketim amaçlı üretimde bulunurken, amacı bir ürünün ortaya konması değil emek gücünün tüketilmesidir. Emek gücü tüketilerek yeniden üretimin bir aracı olmaya devam eder. Fakat iş ile ortaya yeni bir ürün çıkarak, en azından bir süre kalmak üzere şeyler dünyasına katılır (Arendt, 2013: 214).

İşin bir diğer özelliği yıkıcı olmasıdır. Emeğin öğütücü ve yok edici olduğu sanılsa da işin meydana getirdiği dünyaya bakıldığında esas yıkıcının iş olduğu görülür. İş malzemeye dönüştüren *homo faber* dünyayı insanlığın içinde yaşayabileceği bir yere dönüştürmek amacıyla doğayı sürekli tahrip eder (Arendt, 2013: 158). Kalıcı, istikrarlı ve sürekli bir dünyanın imalatçısı olan *homo faber*in doğuşu, araç gereçlerin icadıyla aynı döneme denk gelir (Arendt, 2013: 192, 187). *Homo faber*, araç gereçleri vasıtasıyla doğanın sunduklarını ondan kopartarak nesneler üretir. Malzeme, odun sağlayan ağaç örneğinde olduğu gibi bir yaşam sürecini öldürerek ya da demir ve taş örneğinde olduğu gibi doğanın daha yavaş süreçlerinden birini kesintiye uğratarak onu doğal konumundan uzaklaştıran insan elinin ürünüdür. Bu ihlal ve şiddet unsuru tüm üretim süreçlerinde mevcuttur ve şeyler dünyasının yaratıcısı olarak insan her zaman doğayı yok etmiştir. Bu şiddet, insan gücünün en temel deneyimidir ve emek sırasında yaşanan acı verici ve yorucu çabanın tam tersidir (Arendt, 1987: 35). Burada Arendt (2013) *animal laborans* ve *homo faber* farkını şöyle anlatır: “Bedeniyle ve evcilleştirdiği hayvanlarla yaşamı besleyen *animal laborans* bütün canlı varlıkların efendisi ve Tanrısı olabilir ama yine de doğanın ve yeryüzünün hizmetkârı olarak kalır; sadece *homo faber* bütün yeryüzünün efendisi ve Tanrısı olarak davranır” (209-210).

Elbette *homo faber*in buradaki yaratımı, yoktan var etme değil yeryüzünü tahrip ederek ve cevherini kullanarak insan yapısı bir dünya kurmasından ibarettir (Arendt, 2013: 210). İşle inşa edilen dünya ile ilgilenmek için emek gerekiyorsa,

emeğin acısını dindirmek için de *homo faber*in araçları gereklidir. İşin ürünleri, emeğin çabasını kolaylaştırır (Arendt, 2013: 186). Alet ve araçlar emeğin içerdiği acı ve çabayı hafifletir (Arendt, 2013: 191). *Animal laborans*ın çalışmasını kolaylaştırmak ve acısını dindirmek için *homo faber* gerekiyorsa, eyleyen ve konuşan insanların da *homo fabere* (sanatçı, şair, tarihçi vs.) ihtiyacı vardır (Arendt, 2013: 255). *Homo faber*, ürettiği ürünlerle ile dünyayı dengeye getirirken aynı zamanda dünyayı eylem ve konuşmaya hazırlar. Ancak bu şekilde insanların oynadıkları, söyledikleri ve anlattıkları geleceğe kalabilir. Çünkü günlük objeler bile, insanın biyolojik ihtiyaçlarını karşılamaktan öte sosyalleşmesini, bir şeyler paylaşmasını ve bir dünya inşa etmesini sağlar. Örneğin, bir sandalyede insan oturabilir ve ayakta kalmanın acısını dindirebilir. Aynı zamanda bir arkadaşıyla sohbet edebilir. Sanatçının, mimarın veya şairin yokluğunda dünya bir arada kalamaz. Emek harcayan ve eylemde bulunan insan için iş, kendinden daha kalıcı ve istikrarlı bir dünya inşa edilmesini sağlar. Günlük eşyalar insan etkileşimini sağlar, geçmiş, gelecek ve bugünle iletişim kurar (Gündoğdu, 2015: 146-147). Arendt'e göre eğer medeniyet vahşi ve barbarları bir kültür üretmeyen ve bunu nesilden nesile aktarmayanlar olarak tanımlıyorsa, haksızlık durumunda insanları dünyaya bir şey katmadan, ardında bir iz bırakmadan vahşi koşullarda yaşamaya iterek aslında barbarlar yaratıyoruz demektir (Parekh, 2008: 34).

Bu nedenle işin bir başka özelliğini, dünyadaki şeyleri meydana getirerek hayata nesnellik kazandırma işlevi oluşturur. İnsan yaşamını istikrara kavuşturan bu nesnellik, insanların sürekli değişen doğalarına rağmen, nesnelerin kalıcı aynılığıyla, bugün ve yarın aynı sandalyeyle veya doğumdan ölüme kadar aynı evle ilişki kurarak kimliklerini yeniden kazanabilmelerinde yatmaktadır. İnsanların öznelliğinin karşısında, doğanın kayıtsızlığı değil, insan yapımı şeylerin nesnelliği durur. İnsan ancak doğanın sunduklarından yine doğada bir nesneler dünyası kurduğu ve kendini doğadan koruduğu için doğaya nesnel olarak bakabilir. İnsanlarla doğa arasında bir dünya olmasaydı sadece sonsuz hareket olurdu ama nesnellik olmazdı (Arendt, 1987: 35). Bu yüzden, insan eliyle yaratılmış bir dünya olmaksızın sadece yeryüzünde bulunmak tam bir yaşam anlamına gelmez (Berktaş, 2023: 152-153).

2.3.1.3. Zoon politikon'un eylemi

Dünyayı yuva yapmak için yaşamın zorunluluklarından ve dünyadaki şeyleri üreten imalattan daha fazlası gerekir (Arendt, 2013: 255). *Vita activa*nın eylemi

olmazsa, insan emek ve iş arasında sıkışıp kalır (Arendt, 2013: 36). Emek ve işle kurulan ve şekillenen dünya, bir araya gelen insanların ortak etkinliğine ihtiyaç duyar. İnsanlar, bir arada yaşayan varlıklar olduğu için esasen her türlü etkinlik için insanlara ihtiyaç vardır. Lakin Arendt bunlar arasında, insanların çoğulluğuna en fazla ihtiyaç duyan ve koşullu olanın eylem olduğunu düşünür.

Bu nedenle eylemin en önemli özelliği beşeri çoğulluk gerektirmesidir (Arendt, 2013: 258). Kişi tek başına emek verebilir, iş yapabilir ancak başkalarının varlığına bağlı eylemi tek başına gerçekleştiremez. Eylem, insana has bir ayrıcalıktır ve tamamen başkalarının daimi mevcudiyetine bağımlıdır (Arendt, 2013: 58). Eylem, “şeylerin ya da maddenin aracılığı olmadan, doğrudan insanlar arasında geçen yegâne etkinliktir” ve “yeryüzünde İnsan’ın değil insanların yaşadığı” gerçeğine tekabül eder (Arendt, 2013: 36). Başka bir deyişle, yalnızca eylem, hayatın her zaman insanlar arasında, kendisiyle eşit olanlar arasında yaşamak anlamına geldiği gerçeğiyle özel olarak ilgilidir (Arendt, 1987: 39). *Homo faber* insanın ürünlerini en değerli addederken ve *animal laboran* yaşamı bütün iyilerin en yücesi olarak konumlandırırken, eylem ve konuşmayı bir tür tembellik ve boşboğazlık gibi addedebilir. Fakat “bir tezahür sahası olmadan ve eylem ile konuşmaya birarada olmanın bir biçimi olarak güven duyulmadan ne bireyin kendi gerçekliğini, ne kimliğinin gerçekliğini, ne de [onu] çevreleyen dünyanın gerçekliğini bütün kuşkların ötesinde [bir gerçeklik olarak] oluşturabilmek mümkün olabilir.” (Arendt, 2013: 303). İnsana dünyanın gerçekliğini garanti eden, dünyanın gerçek varlığına tanıklık eden diğer herkesin varlığıdır (Arendt, 2013: 290).

Eylemin koşulu olan beşeri çoğulluk, benzersiz varlıklar olarak insanların bir araya gelmesiyle oluşur (Arendt, 2013: 259). Beşeri çoğulluğun eşitlik ve farklılık olarak paradoksal gibi görünen iki temel özelliği bulunur (Arendt, 2013: 258). İnsanların eşitliği, hem birbirlerini hem de kendinden öncekilerini ve sonrakilerini anlayabilmeleri anlamına gelir. İnsanların farklılığı ise konuşma ve eylemde bulunarak kendilerini anlaşılır kılabilmelerini ifade eder (Arendt, 2013: 258). Bu anlamda eşitlik, Fransız Devrimi'nin soyut siyasi eşitliği, Tanrı önünde ahlaki eşitlik ya da insanın soyut eşitliği değildir; insanların birbirleriyle iletişim kurma ve anlama kapasitesine dayanan bir eşitliktir. İnsanların birbirinden farklılığı geçmişte, bugünde ve gelecekte birbirlerini anlayabilmeleri için eylem ve konuşmayı gerekli kılmaktadır

(Parekh, 2008: 32). İnsanlar aynı türden olmalarına rağmen eşitlik ve farklılık arzu ederler. Eşitliği ve farklılığı, varlıklar arasında sadece insan ifade edebilir. Konuşma ve eylem ile farklılıklarını ortaya çıkarma hali olmazsa insanlığın sürdürülmesi mümkün olmaz. Bu, *vita activa*nın diğer etkinliklerinde bulunmayan bir niteliktir. Çünkü insan çalışmadan da yaşayabilir, iş yapmadan da dünyanın nimetlerinden faydalanabilir ama eylem ve konuşma olmaksızın yaşamak tam anlamıyla “yaşarken ölmek”tir (Arendt, 2013: 259).

Eylemin bir başka özelliği merkezinde konuşmanın yer almasıdır. Eylemin, konuşmaya ihtiyacı vardır. Arendt’in konuşmaya ilgisi, kullanışlı bir iletişim aracı olmasından değil, eylemin öznesini bulma gücünden dolayıdır. Eylemi fail başlatır ve sözle dışa vurur. Böylece eylem fail tarafından anlatılarak anlamlı hale gelir (Arendt, 2013: 262). Eylemekte, faili açığa çıkarma eğilimi vardır. Eylemde eğer bir kimlik ifşası yoksa bu sadece herhangi bir etkinlik olmasına sebep olur. İnsani bir aradalık yoksa eylem, propaganda örneğinde olduğu gibi sadece amaca yönelmiş bir araca dönüşür (Arendt, 2013: 264). Bir kişinin “ne” olduğu (kolayca algılanabilen nitelikler olan yetenekleri, özellikleri, hataları, vb.) gizlenebilir veya manipüle edilebilir, ancak kişinin “kim” olduğu ne gizlenebilir ne de kasıtlı olarak ifşa edilebilir (Parekh, 2008: 31). Kişinin “ne” olduğunu yani fiziksel kimliğini, bedeninin görüntüsünü ve sesini göstermek için eylemde bulunması gerekmez. Fakat “kim” olduğunu ortaya koyabilmesi için konuşması ve eylemde bulunması gerekir. Konuşma ve eylem de çoğulluğa ihtiyaç duyduğundan, insanın benzersiz bireysel kimliği sadece insanlarla bir araya geldiğinde ortaya çıkar (Arendt, 2013: 263). Konuşma ve eylem yoluyla insanlar, birbirinin karşısına salt fiziksel nesneler olarak değil ama insan sıfatıyla çıkmış olurlar (Arendt, 2013: 259). Dolayısıyla eylem ve konuşma, insanların benzersiz kimliklerle siyasal olarak kurulumu için de hayatidir. Hiçbir iki insan benzer olmadığı için insanlar bir araya gelmek, farklılıklarını tartışmak, fikir alışverişinde bulunmak, yarattıkları dünyada siyasal kurumlar geliştirmek zorundadır (Young-Bruehl, 2006: 81).

Arendt, eylem ve konuşmanın önemini Aristoteles’in düşüncelerine dayandırır. Aristoteles insanı *zōon politikon* (siyasal hayvan) ve *zōon logon ekhon* (konuşmaya muktedir hayvan) olarak tanımlar (Arendt, 2013: 63). Dünyadaki herhangi bir yapıyı kurmak için olduğu gibi siyasi bir yapının hayata geçmesi için de insan etkinliğine

ihtiyaç vardır. Bu etkinlik eylemdir. Eylem, siyasal olan ile çoğulluk koşulunu paylaşır. Çünkü siyasal hayatın koşulu da çoğulluktur. İnsanların bir arada oluşunu ifade eden çoğulluk özelliği, Aristoteles’in *zōon politikonu* ile özdeşdir. Ancak Arendt, *zōon politikon* olarak insanın “doğası gereği toplumsallığının” diğer türlerle ortak olmasına rağmen, asıl “doğası gereği siyasallığının” onu ayırtan özelliği olduğuna dikkat çeker (Arendt, 2013: 58-59). Kent devletlerinin doğuşu ile birlikte özel alan ve kamusal alan ayrımının ortaya çıkışı, insan etkinliklerini bu iki alan arasında ayırır. Yunan düşüncesinde siyasal olarak addedilen insan etkinlikleri sadece eylem (*praxis*) ve söz (*lexis*) olduğundan siyasal yaşamı yani *bios politikos* oluşturan da bu ikisidir (Arendt, 2013: 60-61). Siyasal alan olarak *polis*, birlikte eylemekten ve konuşmaktan doğar (Arendt, 2013: 289-290).

Aristoteles’ten beri insan, konuşabilen ve siyasal olan tek varlık olarak kabul edildiğinden, insan haklarının ya da insanlık durumunun kaybedilmesi, konuşmanın bağlamının yitirilmesi ve bütün beşeri ilişkinin kaybedilmesi anlamına gelmekteydi (Arendt, 2018b: 304-305). Bu neden Arendt (2018b), “bundan önce, bugün “insan hakkı” demek durumunda olduğumuz şeyin, hiçbir tiranın alamayacağı insanlık durumunun genel bir özelliği olduğuna inanılırdı.” demektedir (s. 304). İnsan hayatının en önemli özelliklerinin kaybı, çoğulluk koşullarını tahrip ederek eylem yeteneğini etkiler ve toplumun çoğulluğundan dışlanmaya zorlayan koşullar, muhakeme etme ve düşünce geliştirme yeteneğini bozar (Parekh, 2008: 30). Arendt’e göre siyaset, düşünce alanıdır. Düşünce, dünyanın bireye nasıl görüldüğünün bir ifadesidir. Önemli bir düşünceye sahip olma hakkı, sadece ne isterse düşünme hakkı değildir; bir fikir geliştirme ve bunu öznel arası temelde test etme hakkıdır. Anlamlı düşünce oluşturma kapasitesi olmadan kimse siyasi alanın parçası olamaz. Görüş, eşitlerle düşünme ve hareket etme, yani bir çoğulluk içinde yaşamının gerçek siyasi deneyimine dayanır. Siyaset hak üzerine kurulu olsaydı, söz ve eyleme gerek kalmazdı (Parekh, 2008: 33). Konuşmadan ve siyasi topluluktan mahrum bırakılmak en temel insani özelliklerini yitirmek ve mutlak haksızlık demektir. Bu nedenle Arendt, insan haklarının veya insanın kayıp haklara sahip olma hakkını, ortak dünyada yaşayarak insanlığın bir parçası olmak veya kişinin eylem ve görüşlerine göre yargılandığı bir dünyada yaşamak olarak tanımlar.

Eylemin bir diğ er  ozelliği, kamusal alanı kuran etkinlik olmasıdır. Arendt (2013: 92-93) kamusal ığa iki anlam y ukler. Birincisi, kamusal alanda meydana gelen her Şeyin herkes için görülebilir ve duyulabilir olmasıdır. Özel alanda ve bireysellikte olan Şeyler, kamuda görünür, duyulur ve bilinir hale getirildiğinde gerçeklik halini alırlar. Kamusal alan görünen gerçekliktir. Bu sebeple “gördüklerimizi gören, duyduklarımızı duyan birilerinin mevcudiyeti, kendimiz ile dünyanın gerçekliği hakkında emin olmamızı sağlar” (Arendt, 2013: 93). İkincisi ise, kamusal alan “hepimiz için müşterek bir dünyayı ifade eder” (Arendt, 2013: 95). Arendt’in müşterek dünyası, insanları bir araya getirir, farklılıklarını ve kendi perspektiflerini ortaya koymalarını ve ilişki kurmalarını sağlar. Dünyevi gerçekliğin en hakiki ve güvenilir olarak kendini gösterdiği yer, herkesin kimliklerini deđiŐtirmeden farklılıklarıyla bir araya geldiği ve birbirini izleyebildiği yerdir (Arendt, 2013: 102). Bu sebeple, müşterek dünyanın kaybı, kişinin özel hayatının bile anlamını yitirmesini ifade eder. Örneğin vatansız kişi müşterek dünyanın dışındadır ve ona herhangi bir katkıda bulunamaz veya kimliğinin bu dünyada anlamlı kılınmasını sağlayamaz. Eylemlerini tutarlı bir bütün halinde birleştiren kimliğini kaybeden bir kişi, yalnızca bireysel nitelikleriyle kalarak yalnızlaŐır. Müşterek dünyanın dışında yaşamaya zorlandıkları için, bir siyasal topluluk içinde farklılıklarını eŐitleme yeteneğinden zorunlu olarak yoksundurlar. Böylece, benzersiz bireyselliği temsil eden bu farklılıklar, müşterek dünyada ifadeden yoksun kalır ve tüm anlamını kaybeder (Parekh, 2008: 34).

Eylem bütün özellikleri ile birlikte belki de en karmaşık etkinliktir ve elbette, Arendt bu terimi yaygın kavrayıŐtaki “faaliyet” anlamında kullanmaz (Parekh, 2008: 30). Orijinal anlamını Latince *agereden* alan ve Yunanca’da bir Şeyi harekete geçirmek anlamındaki *arkhein* kelimesinin işaret ettiği gibi en genel anlamıyla inisiyatif almak ve başlamak olarak anlar. Biyolojik olmayan anlamıyla hayat, yani her insana doğum ile ölüm arasında verilen zaman aralığı, eylem ve konuşmada kendini gösterir. Kişi kendini konuşma ve eylemle insanların yaşadığı bu dünyaya dâhil eder. Bu dâhil olma, emekte olduğu gibi bir zorunlulukla dayatılmaz veya işte olduğu gibi istek ve arzularla yönlendirilmez. KoŐulsuzdur ve dürtüsü, insanın doğmasıyla dünyaya gelen ve kendi inisiyatifiyle yeni bir Şeye başlayarak yanıt verdiği başlangıçtan kaynaklanır (Arendt, 1987: 39).

2.3.2. Haklara Sahip Olma Hakkının Temelleri

Arendt haklara sahip olma hakkını, eylem ve görüşlerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşamak (2018b: 304) veya insanlığın bir üyesi olmak (2018b: 307) olarak tanımlamaktadır. Arendt çok kısa ve öz bir şekilde ifade ettiği bu hakkı, insanın bir doğaya sahip olduğu yönündeki metafizik anlayışa dayandırmaz; bunun yerine, insan varoluşunun temel olayına yani doğuma dayandırır (Birmingham, 2006: 57).

Arendt, insan koşullu bir varlık olduğu için *vita activada* emeğinin biyolojik yaşam koşuluna, işinin dünyevilik koşuluna ve eyleminin ise çoğulluk koşuluna bağlı olduğunu ifade etmiştir. Ama bu koşullar aslen insan varlığının en temel iki koşulu olan doğumluluğa (natality) ve ölümlülüğe (mortality) bağlıdır. Emek, hayatta kalma ve türün devamı ile ilgili olduğundan bu temel koşullarla ilgilidir. İş, ölümlü hayata karşılık dünyaya bir kalıcılık ve süreklilik sağlar. Eylem ise kurduğu siyasi yapılarla tarihin ve kesintisiz belleğin koşulunu yaratır (Arendt, 2013: 37). İnsan ölümsüz olacağını düşünerek işler yapar. Sanatçıların ve hikâye anlatıcılarının eserleri ve kelimeleri ölümsüzlüğü adresler (Young-Bruehl, 2006: 87).

Doğumluluk ve ölümlülük *vita activa* için temel koşullar olmakla birlikte, özellikle doğumluluk fikri, Arendt için insan hayatının ve insan eyleminin ontolojik başlangıcıdır (Brunkhorst, 2000: 188). İnsanın eylem yetisinin ontolojik olarak köklerini doğumlulukta bulduğunu açıkça ifade eder (Arendt, 2013: 356). Bu, haklara sahip olma hakkının altında yatan eylem ve konuşmanın insanlık koşulunu doğumluluk olarak isimlendirmesidir. Her ne kadar modern zamanda emek en üst etkinlik olarak düşünülse de antik dünyada eylem tepede yer almıştır ve Arendt'in eylemin ontolojik saygınlığını yeniden keşfetmekle ilgilendiği açıktır (Parekh, 2008: 30).

Doğumluluk veya doğumlu olma potansiyeli ise çift prensiplidir. Birincisi, doğumluluğun insanın doğmuş olmasının ve doğmanın varoluş armağanı olarak verilmesidir. İkincisi ise doğumluluğun insana eylem ve konuşma yoluyla yeni bir şeyler başlatabilme kapasitesi sağlamasıdır (Birmingham, 2006: 9). Doğumluluğun barındırdığı başlangıç prensibi dünyaya insanın yaratılmasıyla girmiştir (Arendt, 2013: 261). Başlangıç, insanın yaratılmasıyla ilgilidir çünkü insan *initium* yani doğmak suretiyle gelendir, başlayandır (Arendt, 2013: 260). Augustinus'un ifadesiyle, "[initium] ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit (kimse yokken, bir

başlangıç olması için insan yaratıldı)” (Arendt, 2013: 260). Arendt’in doğumluluk fikri temelini, Yunan ve Roma’nın seçilmiş eşitliğinin siyasal özgürlüğünden değil, Augustinus doktrininden aldığı için sadece seçilmişlere özgü değil, toplumdaki bütün insanları kapsayan bir koşuldur (Brunkhorst, 2000: 190).

Doğmak suretiyle dünyaya gelmek ve başlatma kapasitesine sahip olmak, bütün insanların inisiyatif alma ve eylemde bulunma yetisinin de sebebidir. “Kendimizi insani dünyaya söz ve edimle sokarız” (Arendt, 2013: 259) diyen Arendt için bu ikinci bir doğuştur ve insani dünyaya dâhil oluş, itkisini başlangıçtan alır (Arendt, 2013: 260). Zaten eylemek fiilini, Yunanca *archein* (başlamak) ve *proteîn* (bitirmek); Latince *agere* (ön ayak olmak, harekete geçirmek) ve *gerere* (taşımak) fiilleri karşılamaktadır (Arendt, 2013: 277). Eylem olmaksızın, insanın doğum ile ölüm arasında geçen hayatı bir çeşit mahkûmiyet olacaktır. Ölüme doğru ilerleyen yaşam sürecinin kendisi, insanı kaçınılmaz olarak yıkıma sürükleyecektir. Eylem, tüm belirsizlikleriyle birlikte, insanların ölmek zorunda olsalar da ölmek için değil, yeni bir şeye başlamak için doğduklarını sürekli anımsatan bir hatırlatma gibidir. İnsanın yaratılışıyla, başlangıç ilkesi dünyaya gelmiştir ve bu elbette, insanın yaratılışıyla birlikte yeryüzünde özgürlük ilkesinin ortaya çıktığını söylemenin başka bir yoludur (Arendt, 1987: 42).

Söz ve edimle gerçekleşen bu ikinci doğuş, “orijinal fiziki tezahürümüzün çıplak gerçeğini olumlar” (Arendt, 2013: 260) ve aslında bir çeşit dilsel doğuştur. Birmingham’a (2006: 29) göre, Heidegger’in Varlık ve Zaman’da doğmanın asla yalnızca fiziksel varoluşun çıplak gerçeğini yansıtmadığını zaten dille aşılınmış olduğunu öne sürmesi, Arendt’in konuşmanın yalnızca cisimleşmeye ilâştirilmiş temelde gereksiz bir üstyapı olmadığı yönündeki iddiasına ışık tutar. Çıplak olgusalılık zaten her zaman dilin mekânıdır yani insanı var eden adrestir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin “çocuk, doğumdan itibaren bir isim hakkına sahiptir” diyen yedinci maddesi bu anlayışı açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla birinci doğuş ile ikinci doğuş birbirine bağlı hale gelir. İnsanların “kim” olduklarını ortaya çıkaran dilsel doğumları olmadığı sürece aslında ölü sayılırlar. Arendt, konuşma ve eylemin olmadığı bir yaşamı yaşarken ölmek sayarken, konuşma yetisinin insana hayat verdiğini söylemeye çalışır.

Eylem ve konuşma, yeni doğan her insan için bir hayat hikâyesi başlatan ve temasa geçtiği insanların hayatına dokunacak, yaşamlarını etkileyecek yeni bir şeyler başlatan süreçtir. Bu süreç birbirini etkileyen, birbiriyle etkileşimde olan bir insan ağını oluşturur (Arendt, 2013: 270). İnsanların bir arada yaşadığı her yerde, ölüler kadar yaşayanlar tarafından da sayısız kişinin eylemleri ve sözleriyle örülmüş bir insan ilişkileri ağı vardır. Her eylem ve her yeni başlangıç, zaten var olan bir ağa düşer ve yine de bir şekilde, temas kurduğu kişilerin ötesinde bile birçok kişiyi etkileyecek yeni bir süreci başlatır (Arendt, 1987: 40). Arendt'e göre herkes eylem ve konuşma yoluyla kendini insani dünyaya dâhil eder ama kendi yaşam öyküsünün yazarı ya da yapımcısı olamaz (Arendt, 2013: 270). Her zaman bir ilişkiler ağı içinde hareket ettiğimiz için her eylemin sonuçları sınırsızdır; her eylem sadece bir tepkiyi değil zincirleme bir reaksiyonu da tetikler. Her süreç öngörülemeyen yeni süreçlerin nedenidir (Arendt, 1987: 41). Eylem, öngörülemez ve geri döndürülemez başlangıçlara neden olur.

Arendt beklenmeyen ve yeninin yalnızca eylemde ortaya çıktığı konusunda ısrar ettiği sürece, dilsel doğum eylemle ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Bu dilsel doğuş sayesinde insanlar, siyasal benliğine kavuşur ve siyasal türde varlıklar haline gelir (Birmingham'a (2006: 29). Yeni başlangıçlar yapabilen insanların bir araya gelişlerindeki siyasal gücün temelinde doğumluluk yatmaktadır. İnsanlar karşılıklı söz ve anlaşmalarla ortaya koyduğu kolektif bir rıza ile yeni siyasal topluluklar oluşturur. Bu sebeple, siyasal eylemde bulunmak, iletişimsel bağlamda siyasal birliği kuran ya da koruyan ilk başlangıç eylemi demektir. İnsanın kendi inisiyatifiyle yeni bir şeyi başlatarak neden olduğu başlangıç veya bu ikinci doğum, iletişimsel bir eylemle bir şeye evet ya da hayır deme seçimiyle karşılaşıldığında veya bir duruma razı ya da karşı olduğunda başlar ve benzer yeniden doğumlarla devam eder (Brunkhorst, 2000: 188-189).

Arendt'e göre anlamlı konuşma ve eylemin, yeni bir şeyi başlatma kapasitesi yalnızca siyasal alanda ortaya çıkabilir. Haklara sahip olma hakkı temelinde anlaşıldığında bu, kişinin nereye giderse gitsin, anlamlı konuşma, eylem ve başlatma kapasitesini mümkün kılacak siyasi bir alana ait olma hakkına dönüşür. Bunun nedeni, her insanın kim olduğunun ortaya çıkabilmesi için siyasal alana ihtiyaç duyulmasıdır. Arendt'e (2013: 290) göre Yunan kent devletlerini kuran "nereye giderseniz gidin oraya *polisi* de götüreceksiniz" ifadesi bu ihtiyacın yansımasıdır. Siyasal alandan

“yoksun olmak, insani ve siyasi olarak düşünıldüğünde, görünümle aynı şey olan gerçeklikten yoksun olmak demektir” (Arendt, 2013: 290). Hem pasiflik hem aktiflik ifade eden doğumluluğa göre insan doğumunun ve hayatının yerini, zamanı veya şartlarını seçemez ama kendi kararlarını verebilir ve hayatını yönetebilir. Bunu yapabilmek için kendini bulabileceği Yunan *polis*i veya gelişmiş endüstriyel demokrasi gibi bir dünya oluşturmak durumundadır aksi takdirde eylemde bulunamaz. İnsan böylesi bir konumda, kendi planlarını yapar ve diğer insanların plan ve projeleriyle oluşan bir dünyada onlarla bir araya gelir. Burada olmak özgürlüğün de mutlak özelliğidir (Brunkhorst, 2000: 188). Eğer eylem, insanın doğumlu olma koşulundan temelleniyorsa, nasıl kaybedilebilir sorusunun cevabı da siyasal alanla ilişkilidir. İnsanın eylem kapasitesini açığa çıkarması için siyasal alan gerekir, bunu kaybederse başkaları ile işbirliği içinde yeni şeyler yapma kapasitesini kaybeder (Gündoğdu, 2015: 154).

Margaret Canovan’ın İnsanlık Durumu’nun önsözünde ifade ettiği gibi, Arendt’in insanın doğumluluğuna ve başlangıç yapabilme yeteneğine vurgusu, eylemleriyle daha önce yaratılan olaylar zincirini durdurabilme veya yeni istikametlere yönlendirme kapasitesine yöneliktir (Arendt, 2013: 22). Dünyayı ve beşeri meselelerin alanını yıkımdan kurtaracak mucize doğumluluktur. İnsan doğmak suretiyle yeni bir şeylerin başlatıcısı olur. Beşeri meselelere inanç ve umudu kazandıracak olan eylemin gerçekleşmesidir (Arendt, 2013: 356). İnsan haklarını haklara sahip olma hakkı veya insanlığa ait olma hakkı olarak yeniden formüle ederken, bu hakkın garantisini insanlığın kendisine bırakmıştır (Arendt, 2018b: 307). Fakat böyle söylerken insanlığı kutsama halinde değildir. Aksine insanlık ideali korkunçtur (Birmingham, 2006: 6). Arendt’in insanlığa olan inancı, onun olasılıklarla dolu yeni bir şeyler başlatma kapasitesine ve inisiyatif almasıdır. Başlangıcın doğası gereği, onunla birlikte beklenmeyen ve tamamen yeni şeyler gelir; başlangıç mucize gibidir. Her insan benzersiz olduğundan başlangıç, doğası gereği sonsuz olasılık barındırır. “İnsanın eyleyebilir olması, ondan beklenmedik olanın beklenebilir olması, sonsuz olasılıklardan birini gerçekleştirebilir olması demektir” (Arendt, 2013: 261). Eylemin yeni bir şeyler başlatabilme kapasitesi bir taraftan dehşet verici diğer taraftan umut vericidir.

Arendt, haklara sahip olma hakkı için ontolojik bir temel sunarken, çeşitli siyasal sorunlara çözüm getirecek ontolojik bir siyaseti düşünmez. Siyasalın ontolojik temeli yalnızca siyasal eyleme ilham veren ve onu yönlendiren evrensel ilkeyi sağlar; yoksa ne siyasi eylem için bir model sunar ne de belirli bir siyasi eylemi emreder. Adalet ilkesi gibi eylemin başlangıç özelliği de somut bir yön göstermek yerine ilham verici bir ilke haline gelir. Adalet ilkeleri yalnızca adil eylemlere ve adalet arayışına yönlendirir; adaletin yeryüzünde gerçekleşmesini sağlamaz (Birmingham, 2006: 15). Sadece eylem değil iş ve emek açısından da Canovan'ın yorumuyla, "Arendt'in emeğe ve işe modern bilimin ve ekonomik kalkınmanın etkilerine dair uzun çözümlemeleri, siyasetin kendisinden çok çerçevesine ilişkindir" (Arendt, 2013: 11). Dolayısıyla Arendt'in insan haklarının temellerini belirlemekten veya bunların nasıl ortaya konulabileceğine ilişkin olarak felsefi bir anlayış geliştirmekten ziyade uygulamaya giden yolu açan siyasal bir haklar anlayışına sahip olduğu kabul edilmektedir (Lacroix ve Pranchère, 2018: 224). Haklara sahip olma hakkını sağlayacak bir önerisi olmaksızın, görevi insanlığa bırakması Canovan'ın dediği gibi, siyasi bir düşünür olarak rolünün gelecek için bir taslak sunmak ve insanlara ne yapmaları gerektiğini söylemek olduğunu kesinlikle reddetmesi olabilir. Çünkü ona göre siyaset, tek bir kişinin görüşüne bağlı olmaksızın, "her biri eyleyebilen ve yeni bir şey başlatabilen *çoğul* insanlar arasında gerçekleşir" (Arendt, 2013: 11).

2.3.3. Haklara Sahip Olma Hakkının Yorumları

Arendt'in hakkında fazla açıklama yapmadığı bu hakkın, siyasi, yasal ya da demokratik bir anlam mı ifade ettiği konusunda farklı bakış açıları ortaya konmaktadır. Ingram (2008: 403), haklara sahip olma hakkının siyasal yorumlarını üç kategoriye ayırır: Bunlardan birincisi, hakları uygulama gücünün kullanımına, ikincisi hukuk ve kurumların kullanımına ve üçüncüsü ise hakları iddia etme ve hakkın sahibi olma eylemine ilişkindir. Ancak Arendt için bu hakkın bütün anlamları için gerekli olan siyasal alan, sadece bir ulus-devleti ya da bir devleti işaret etmez, Arendt için *vita activa* ile yaratılmış müşterek bir dünya olarak örgütlenmiş toplum yeterlidir (Gündoğdu, 2015: 142). Bu nedenle haklara sahip olma hakkını basitçe ulus-devlete üyelik olarak değil ama *vita activa* ile ortak bir dünyanın yaratıldığı örgütlü bir toplulukta yaşamak şeklinde yorumlamak insanlık durumuna daha da yakınlaştıracaktır.

2.3.3.1. Siyasal topluluğa üyelik hakkı

Arendt, siyasal topluluğa üyelikten mahrum edilenlerin haklarının da korunmadığını gösterdiğinden, haklara sahip olma hakkı diğer hakların üzerine inşa edileceği siyasal bir topluluğa üyelik hakkı olarak düşünülmektedir. Çünkü Arendt'e göre siyasal topluluk olmaksızın bir diğerinin haklarının tanınması ve korunması mümkün değildir. Aynı zamanda siyasal topluluk konuşma ve eylem kapasitesi sağlayarak haklara sahip olma hakkını garanti eder. Üyelik hakkı yorumu Arendt'in, hakların doğal değil siyasal ve yasal olduğunda ısrarcı olmasından beslenir. Ona göre haklar, siyasal topluluk içerisinde oluşturulur ve sadece bu topluluğa üye ve onun kurallarına tabi olanlar tarafından kullanılabilirler (McGowan, 1998: 21).

Modern siyasal düzende siyasal topluluk ulus-devletleri, üyelik ise vatandaşlığı işaret etmektedir. Siyasal bir topluluğa üyelik hakkını vatandaşlık hakkı olarak yorumlayanlar, vatandaşlığın Arendt'in düşündüğü gibi diğer bütün haklar için yasal ve siyasal bir zemin hazırladığından yola çıkmaktadır. İnsan haklarının belirsiz yaptırımlarına karşın, demokratik rejimlerdeki vatandaşlık hakları görece daha etkili uygulamalarla oluşmaktadır. Ulus-devlet kurumları, hakların en etkili sağlayıcısı ve uygulayıcısıdır (Tilly, 1996: aktaran Shafir, 2004: 23). Zaten Arendt azınlık anlaşmalarını da, vatandaşlık yoluyla elde edilen yasal ve siyasal üyelik olmadığı sürece, içerdikleri haklar demetini ifa edebilecek bir failden yoksun oldukları için eleştirir. Somers'e (2008: 123-124) göre anlaşmaların vatandaşlık konusunu göz ardı etme düşüncesinin kaynağı, klasik liberalizmin kaçınılmaz mirasından gelmektedir. Milletler Cemiyeti'ndeki liberal demokratik ulus-devletler için üyelik hakkının kurucu ontolojik bir temel olarak kavramsallaştırması, liberalizmin siyasi ve normatif sözlüğünün dışındadır. Çünkü liberalizme göre haklar, Arendt'in belirttiği gibi, tanrıdan, hukuktan veya tarihten değil insanın doğasından gelmektedir ve böylece insan hakları ya da doğal haklar, vatandaşlık ihtiyacını imkânsız kılmaktadır.

Diğer yandan eğer haklara sahip olma hakkı, hakları koruyacak ulusal bir devlete sahip olma hakkı ise Arendt'in ulusa dayalı devlet fikrini eleştirmesi, ulus-devleti azletmekten çok ona dönüşü dikte etmektedir ve bu bir paradokstur. Fakat Arendt'in bu paradoksa verdiği cevap, ulusun ulus-devlet dışında düşünülmesidir (Beiner, 2000: 55). Arendt'in, ulus-devlete ilişkin temel eleştirisi, ulusal egemenliğin hukukun üstünlüğünü alt etmesidir. Buradaki asıl problem, vatandaşlığın siyasallık ve

anayasal devletin yasallık ilkelerinin, kolektif kimliğin ve milliyetçiliğin dışlayıcılığına indirgenmesidir. Arendt, vatandaşlığın ulusal kimlikten ayrılmasını, diğer bir ifadeyle vatandaşların sivil ve siyasal haklarının milliyetçilik temeline dayandırılmamasını savunur. Devletler milliyetle değil yasal dayanaklarla vatandaşlığı garantilemelidir (Cohen, 1996: 168). Bu açıdan bakıldığında Arendt ulus-devleti, “milliyetçi olmayan ulus-devlet” şeklinde açık bir toplum olarak görür ve milliyetleri değil vatandaşlıkları tanır (Birmingham, 2006: 140).

Cohen (1996: 170), Arendt’in ulus-devlet durumunda fark ettiği sorunların vatandaşlık ile çözülebileceği düşüncesine eleştirel yaklaşır. Çünkü Arendt, bir kişinin haklardan faydalanabilmesi için bir devletin vatandaşı olması gerektiğine ikna olmuştur fakat bu devlet ulus-devlet olursa azınlıkların tam veya eşit haklardan mahrum bırakılacağını ve böylece insan haklarının ihlal edileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla, vatandaşlık sadece ulus-devlette değilse ve yasal prensiplerle üyeliği esas alıyorsa, eşit ve güvenlidir. Cohen (1996: 170), bu gerekçelendirmeyi tatmin edici bulmaz çünkü bunun kısmen ulusun kelime anlamıyla oynadığını kısmen de tanım olarak liberal ve demokratik bir devlet ihtimalini dışladığını savunur. Ulus-devlet, vatandaşlık kriteri ırksallaştırılmadığı ve medeni ve siyasal haklar eşit olarak bütün üyelere garanti edildiği sürece, Arendt’in tasvir ettiği adaletsizliğe ve tiranlığa mahkûm olmaz. Ayrıca, haklara sahip olma hakkının kaybedilmesine karşı koruyan vatandaşlık statüsü değildir. Hatta etnik bir ulusta üyelik de güvenli bir garanti değildir. Herhangi türde bir devlet, iç düşmanlarını tanımlamak, onları “diğerleri” olarak ayırt etmek için etnik ve kültürel aitliklerine rağmen vatandaşlık statülerini aşındırmak üzere egemenlik hakkını işletebilir. King’in (2007: 256) belirttiği gibi, ulus devletin insan haklarının garantörü olarak Birleşmiş Milletler gibi diğer tüm kuruluşlardan daha güvenilir olacağını varsayma konusunda sorunlar vardır. Örneğin, Almanya'dan Yahudilere, Ruanda'dan Tutsilere, Yugoslavya'da Bosnalılara, İsrail'den Filistinlilere, Sudan hükümetinden Darfur halkına karşı gelişen şiddet ve çatışmaların gösterdiği gibi, bir azınlık veya çoğunluğun devlet aygıtını kendi amaçlarına çevirmesi durumunda çatışmaların zulüm ve etnik temizliğe dönüşme potansiyeli hep bulunmaktadır. Ancak Arendt, bu tür durumlarda soykırımın her zaman gerçekleşecek gibi görüldüğü veya gerçekten gerçekleştiği konusunda haklı çıkmaktadır.

2.3.3.2. Ahlaki ve evrensel hak

Bu açıdan bakıldığında, haklara sahip olma hakkı evrensel, soyut ve ahlaki bir insan hakkını ifade eder. Ahlaki ve evrensel bir hak olarak nasıl yorumlandığını ortaya koymak açısından, Arendt'in retorik bir şekilde ifade ettiği "haklara sahip olma hakkı"nın söylemsel çözümlemesine bakılabilir. Haklara sahip olma hakkı ifadesi ilk bakışta kafa karıştırıcıdır. Eğer insan hakları bir işe yaramıyorsa, yeni bir hakkın eklenmesi ne kazandıracaktır? Michelman ve ondan yola çıkan Benhabib için ifadedeki "hak" ve "haklar" farklı anlamlardadır. "Hak", insanlık kavramına atıfla, insanlardan oluşan bir gruba dâhil olmayı ifade eden "ahlaki bir buyruk" gibidir ve herkesin sahip olması gereken bir hakkı ifade eder. "Haklar" ise, topluluğu oluşturanlar arasındadır ve hak talep edene karşılık verme yükümlülüğü ile oluşan yasal-sivil bir kullanıma sahiptir. Bu kullanım, sivil ve siyasal hakları ya da vatandaşların hakkını ifade eder. Arendt'in aksine Benhabib, Kantçı bir bakış açısıyla, bir talep ve ödev yükleyen bu ahlaki hakkın gerekçesini Kant'ın kozmopolit hukukunda bulur. İnsanın kişiliğine içkin ve insan haysiyetine uygun muamele görmeyi ve göstermeyi meşrulaştıran insanlık hakkı, insanları hukuksal bir sözleşmeye ikna eder (Benhabib, 2018: 66).

Michelman'a (1996: 201-202) göre, "A, X'e sahip olmak için ahlaki bir hakka sahiptir" önermesinin çeşitli anlamları vardır: Birincisi, önerme, A'nın X'e sahip olması ihtimallerini etkileyen en az bir faile yani B'ye ihtiyaç olduğunu belirtir. B, A'nın X'e sahip olmasını özgürce sağlayabilecek veya X'i bahşedecek ya da X'ten alıkoyacaktır. İkincisi, her şey eşit olacaktır yani B, ahlaki anlamda A'nın X'i elde edebilmesi ya da elde edememesi konusunda eşit davranacaktır. Buradaki ahlakilik, eylemin doğru veya yanlış olarak yargılandığı kriterlerdir. Üçüncüsü ise B, ahlaken değerli ve caiz diğer amaçlar arasından biriyle A'nın X'e sahip olmasını sağlayacaktır. Dördüncüsü, A'nın X'e sahip olmasının ahlaken uygun sebeplere dayandığını belirtecektir. Buradaki ahlaki görevleri yerine getirecek olan B, bir memur, bir hükümet, bir devlet veya bir insan olabilir.

"Hak", ampirik haklara sahip olmanın belirli bir önkoşulunun yerine getirilmesini sağlayacak ahlaki haktır. Bu önkoşul ise yasa dağıtan bir devletin toplumuna üyeliktir (Michelman, 1996: 202). Kişi insanlardan oluşan bir topluluğun üyesi ise bu üyelik hakkına istinaden, belirli eylemler doğrultusunda hareket etmek ya

da etmemek talebinde bulunabilir. Hakları talep etme durumu, bir toplumda topluluğu teşkil eden ortaklar arasında olabilecektir. Böyle bir durumda ise hak talep edenler ve bu hakkın yerine getirilmesi konusunda onay verme yükümlülüğündeki topluluk üyeleri ile bu hak ve yükümlülükleri koruma altına alacak alan yasal bir organ arasında üç cepheli bir ilişki kurulur (Benhabib, 2018: 67). Botha'ya (2013: 245) göre ise Benhabib, haklara sahip olma hakkının siyasetle bağını kesmek istemektedir. Fakat bunu yaparak hem vatandaş olmayanların siyasi niteliğini göz ardı etmekte hem de hukuk oluşturma süreçlerinin etkisini fazla önemsemektedir. King'e (2007: 256) göre de insana dünyada bir yeri garanti edecek ve aslında bir önem ve koruma alanı oluşturacak bir tür meta-hak olarak tanımlanan haklara sahip olma hakkı, uluslararası sınırların çökmekte olduğu ve bölgesel ve uluslararası örgütlerin etkisiz olduğu bir dünyada rehberlik sağlayabilecek bir tür normatif standart sunmaktadır. Ancak başarısı, ulus-devletlerin bunu garanti etme ve uygulama becerisinde yatmaktadır.

Haklara sahip olma hakkında, tekil hakkın ahlaki bir hak olduğu ve çoğul hakkın ise yasal haklar olduğu düşüncesi Besson'a göre, Arendt'in temel sezgilerinin yani insan haklarının yasallığı veya uluslararası ve ulusal düzeydeki insan hakları hukuku arasındaki etkileşimin hakkını vermemektedir (Besson, 2012: 341). Besson (2012: 348), siyasal eşitliğin sağlanmasına katkıda bulunacak insan hakları ile siyasal bir topluluğa eşit üyelikle ilgili insan hakları arasında ayrım yapar. İlkine, egemenlik sınırları içinde sağlanamayacak olan, soykırım ve işkencenin yasaklanması, iltica ve geri gönderilmeme gibi haklar örnektir. İkincisi ise, siyasal topluluğun bir üyesi olarak insan haklarının garanti edilmesine dair haklardır. Arendt'in haklara sahip olma hakkı ise bu anlamda uluslararası yasal haklar olarak korunacak evrensel ahlaki haklara işaret etmektedir (Besson (2012: 349).

Haklar, kişi olma nedeniyle ve tabiiyet veya vatandaşlığın hukuki statüsüne bakılmaksızın elde edilir. Birey artık uluslararası düzeyde haklara sahiptir. Post-national vatandaşlık teorileri bir devletin topraklarında vatandaş olmayanlara (özellikle vatansız ve belgesiz olanlara) sağlanan uluslararası insan hakları normlarının korunması için hakların milliyet veya vatandaşlık statüsünden ayrılması ve kişiliğe dayandırılması gerektiğini iddia eder (Kesby, 2012: 11). Jürgen Habermas ise Kant'ın ebedi barış ideali için küresel bir hukuk durum ve dünya vatandaşlığı düşüncelerinden yola çıkarak, dünya vatandaşlık haklarına ilişkin bir hukuk durumunun

oluşturulmasını savunmaktadır (Habermas, 2018: 107)¹⁹. Ancak Arendt, haklara sahip olma hakkını garanti edecek olanın insanlığın kendisi olabileceğini söylerken, egemen ulus-devlet ilkesine göre işleyen uluslararası hukukun da ötesine geçebilecek bir alanın oluşturulması veya bir dünya hükümeti kurulmasının olasılığı karşısında gerçekçiliğe davet eder (Arendt, 2018b: 307-308).

2.3.3.3 Eylem ve mücadele hakkı

Arendt'e göre haklara sahip olma hakkı sırf hukuki bir haktan çok daha fazlasıdır. Ona göre haklara sahip olma hakkı temel bir siyasi haktır; siyasi bir alana ait olma hakkıdır. Arendt'in İnsanlık Durumu'nda siyasi alanı çevreleyen duvar olarak hukuk ile siyasi alanın kendisi arasında yaptığı ayrım burada yardımcı olur. Kamusal alan önemli bir konuşma ve eylem alanıdır; yasa ise bu eylemi düzenleyen şeydir. Haklara sahip olma hakkı, kanun önünde resmî eşitlikle olduğu kadar siyasi temsil ve siyasi eylem olasılığıyla da ilgilidir (Birmingham, 2006: 59). Arendt, siyaseti Weber gibi bir baskı modeli olarak görmezken, siyaseti ahlaka ve hukuka indirgeyen Kantçı yaklaşımı da reddeder. İnsanlık Durumu'nda hukuku, Yunan modeli gibi siyasete alan yaratan unsur olarak görür. Devrim Üzerine'de hukuku Roma modelinde olduğu gibi işleri güvence altına alan, otorite oluşturan ve devamlılığı sağlayan unsur olarak ele alır. Arendt için hukuk ve kurallar siyasetin kendisi değildir sadece çerçevesi ve en önemli sonucudur. Bu açıdan Arendt'in siyasal ne toplumun iyiliği ile tanımlanan bir cumhuriyetçi ne de hak ve hukukla ve bunların sağladığı özel, kişisel özgürlükle tanımlanan bir liberaldir. Onun yerine, ona göre siyaset, *isonomia* dediği, yasalar önünde eşitlikten ziyade herkesin siyasal eylem için aynı iddiaya sahip olmasıdır. Bu eylemin kendisi siyasettir ve insanların ortak bir kamusal alan oluşturmaları yoluyla yapılan karşılıklı tanınma, etkileşim, çatışma ve işbirliği pratiklerine karşılık gelir (Ingram, 2008: 410).

Herkese karşı iddia edilen, ideal ve ahlaki “hak”ın genelde pratik bir etkisi yoktur. “Haklar” ise çiğnenmesi önlenen, çiğnendiğinde ise etkin savunma imkânı veren haklardır yani siyasal anlamda “gerçek” haklardır. Arendt'in haklara sahip olma hakkı formülasyonu bu ahlaki hakla ilgili sorunu çözmemektedir fakat insan hakları

¹⁹ Donald'a (2012: 143) göre, Habermas'ın anayasal vatanseverliğinin altında, Almanya tarihinin tekrarlanması engellenmesi ve etnik veya kültürel bir topluluğa üyeliğin, asla haklara sahip olma ya da olmama zeminini oluşturmamasının sağlanması fikri yatmaktadır.

fikrini pratik-siyasal bir mücadeleye çekmektedir. Önemli olan bu ahlaki hakkın pozitif bir hakka nasıl dönüştürüleceğidir (Ingram, 2008: 403). Arendt'in (2018b) görüşlerine göre eylem ve düşünme, siyasal olduğundan ve pratikte gerçekleşebildiğinden, siyasal topluluğun dışına itilenler, "özgürlük haklarından değil, eyleme haklarından; istedikleri bir şeyi düşünme hakkından değil, kanaat oluşturma hakkından" (s. 304) mahrum bırakılmaktadır (Ingram, 2008: 410).

Haklardan mahrum bırakılmanın önlenmesi konusunda, uluslararası insan hakları düzenlemeleri ulusal yasalar karşısında hala orantısız bir etkiye sahiptir. Süresiz olarak gözaltına alınan vatansız bir kişi, uluslararası insan hakları hukukunda keyfi gözaltından korunma hakkına sahip olabilir, ancak yine de vatandaş olmadığı için ulusal hukuk kapsamında bu haktan mahrum bırakılabilir. Haklara sahip olma hakkı vatandaşlık hakkıysa bile bu bazı gruplar için güvencesiz bir vatandaşlık anlamına gelebilir (Kesby, 2012: 10-11). Kesby'a (2012: 11) göre insanlık, sınırların dışlayıcılığını ve göçmenlik statüsü temelinde hak sahipliği inşasını zaman zaman bünyesine katar zaman zaman ise dışlar. Dolayısıyla uluslararası ve ulusal hukuk arasındaki sınırı sürekli yeniden çizilir. Özetle insanlık, haklara sahip olma hakkının yanıtı değil, onun mücadele alanıdır.

Haklara sahip olma hakkına, dünyada bir yere sahip olmanın edimsel bir anlayışı olarak bakan Rancière için bu hak, öznelere hak mücadelesinde bulunduğu bir eylem alanıdır. Vatansız bir kişinin, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında özgürlük hakkına sahip olmasına rağmen ulusal hukuk kapsamında bu hakkı kullanmasının reddedilmesi, insan haklarının haksızların hakkı mı olduğu veya hakların öznesinin kim olduğu sorularının cevabını yeniden düşünmeye itmektedir. Rancière, Arendt için insan haklarının, yurttaşın hakları (hak sahibi olanların) ya da haksız kalanların (hakları reddedilenlerin) hakları değil, sürekli değişken bir öznenin hakları olduğunu ileri sürer. Haklar, önceden belirlenmiş özneler (milliyet, vatandaş veya insan) tarafından değil insanla yurttaş arasındaki uçurumda ortaya çıkan ve kendi terimlerine kimin dâhil olduğu konusunda tartışma yaratan siyasal özne tarafından sahiplenilir. Özne, fikir ayrılığına dayalı politikalara girişen, eşitliklerini iddia eden ve daha sonra doğrulayan veya gösteren kolektif bir öznedir. Dolayısıyla haklardan dışlananların, hak sahibi olarak tanınmaları yukarıdan sağlanmaz sadece kendileri tarafından talep edilir. Bu şekilde kendilerine dünyada bir yer edinir ve aynı zamanda

kimin siyasi topluluğun bir üyesi olarak kabul edildiğine meydan okuyarak bu yeri yeniden şekillendirirler (Kesby, 2012: 11-12).

Gündoğdu 'ya (2015: 165) göre de Arendt'in haklara sahip olma hakkı, yeni haklar ortaya çıkaran, var olan hakları beklenmeyen yönlerle çeken ve yeni hak öznelere tanıtan tarihsel ve çağdaş mücadelelere dikkat çeken kurucu bir formülasyondur. Benzer yorumla, Lida Maxwell'e (2018: 41) göre de haklara sahip olma hakkı, herkes tarafından hakların ve meşruluğunun talep edildiği ortak bir siyasal dünyada hakların ortaya konmasına, yaratılmasına ve sürdürülmesine katılmak demektir. Ortak dünyaya dâhil olmak çoğulluk için gereklidir. Çoğulluğun nitelikleri olan eşitlik ve farklılık ise siyasi yaşam için çok önemlidir. Ancak bu nitelikler dünyada öylece bulunmaz; tüm kurumlar gibi onların da çalışarak ve eylemle inşa edilmesi gerekir. Dolayısıyla haklara sahip olma hakkı ancak bu kurumu destekleyecek gücü üreten kolektif eylemle garanti altına alınabilir. İnsan hakları, kolektif gücümüz aracılığıyla canlı tutulan insan kurumları olarak anlaşılmalıdır (Parekh, 2008: 167). Arendt'in haklara sahip olma hakkı farklılık, adaletsizlik ve eşitsizlik üzerinde düşünmeye; insan, yurttaş ve göçmen arasındaki ilişkilere dair yeni anlamları ortaya çıkarmaya yönelik siyasi ve etik ikilemleri ele almaya itmektedir (Gündoğdu, 2015: 5).

2.3.3.4. İnsanlık durumunda yaşama hakkı

Haklara sahip olma hakkının, siyasal üyelik, evrensel bir ahlaki hak ile eylem ve mücadele hakkı yorumları birbirini bütünler niteliktedir. Ahlaki hakkın elde edilmesini temin edecek ve garantiye alacak olan siyasi bir yapıdır. Siyasal bir topluluğa üyelik, hakların yasal ve siyasal olarak kurulumu için ön şart haline gelmektedir. Yine, eylem ve mücadele olmaksızın siyasal bir yapı her zaman hakların garantisi olmamaktadır. Bu yorumlarla birlikte, Arendt'in siyasal düşünce mantığının bütüncüllüğünü yansıtmak adına insanlık durumu ile daha yakın bir bağlantı kurularak haklara sahip olma hakkına yüklediği anlam zenginleştirilebilir. Çünkü Arendt, sorunları tek boyutlu ele alarak analiz etmez; tek bir çözüm veya somut bir çözüm sunmaz. Haklara sahip olma hakkını tanımlarken görüş ve düşüncelerin anlamlı olduğu bir çerçevede yaşamaya, insanlığa, insanlığa ait olmaya veya müşterek dünyaya atıf yaparak, içini insanlığın dolduracağı çok geniş bir perspektife yöneltir. Kesby'a (2012: 11) göre, haklara sahip olma hakkının ima ettiği bir insanın dünyadaki yeri, insanlığın ona bahşettiği yerdir.

Siyasal üye olan insanların her zaman ve tam olarak insanlık durumunda yaşadıklarını iddia etmek zordur. Vatandaş olan yabancılar da çeşitli kısıtlamalara maruz kalabilirler. Aynı milliyeti paylaşan ve vatandaş olanlar insanlık durumunun emek, iş ve eylem aktivitelerine tam olarak sahip olmayabilirler. Modern insan hakları öğretisi, evrensel ahlaki taleplere dayanırken ve bunlar yeryüzünde tam uygulanamazken yeni ve daha üst seviyede bir ahlaki ilkeye insanlığı ikna etmek zordur. Arendt için insanlığın, beşeri çoğulluğun veya dünya sevgisinin önemli olduğu kabul edilirse, felsefi seviyede yeni bir insan hakkı önermek, kendi eleştirilerine konu olmak demektir. Eylem ise her ne kadar Arendt tarafından siyasalın kaynağı olarak görülse de, siyasalı var edebilmek için ortaya koyduğu sosyal ve ekonomik değerlendirmeleri, insanlığa aitlik açısından göz ardı edilemez. Onun mutlak haksızlık durumu olarak gördüğü esasen insanlıktan uzaklaşılmasıdır. Emek, iş ve eylem insani varlığın ve insani dünyanın bileşenleri olduğundan siyasi toplumu kaybeden bunları kaybetmektedir ve insanlık durumundan kopmaktadır. Zaten haksızlık durumu baş başına hakları iddia etmenin de temel koşuludur.

Arendt'e ilişkin eleştiriler, Arendt'in siyasal ve sosyal ayrımından yana olduğunu yani yoksulluk, işsizlik ve barınma gibi sosyal hakları, siyasal tartışmaların bir konusu ve kamusal alan müzakerelerinin bir parçası olamayacak idari bir sorun olarak düşündüğü yolundadır. Lakin Arendt'in eleştirilerinin konusu olan insan hakları mücadeleleri, basitçe bir eylem sorunu değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik hakları da içeren bir taleptir. Zaten insan hakları olgusu siyasi, sosyal ve ekonomik vb. boyutları içerecek şekilde çok boyutludur. Gündoğdu, insanlık durumundaki emek, iş ve eylemi bu bağlamda ele alır (Gündoğdu, 2015: 14-15).

Arendt'in fenomenolojik bakış açısında, emek-iş-eylem etkinlikleri farklı olmakla birlikte aynı zamanda birbiriyle ilişkilidir. Bu etkinlikler, dünyada var olmanın koşullarını ifade ederler ve her bir etkinlik insan olarak yaşamakta hayati öneme sahiptir (Gündoğdu, 2015: 126). İnsan yaşamını emek, dünyanın kurulumunu iş sağlar ve beşeri ilişkilerin ve meselelerin dokusunu ise eylem ve konuşma oluşturur (Arendt, 2013: 151). Emek, iş ve eylem dengesinin bozulması haksızlık ve eşitsizlik doğurur. Örneğin vatansızların açmazı, en temel hayati ihtiyaçlarının karşılanması için insani yardımlara mahkûm olmaları, hayatın rutin düzenini ve gerçekliğini kaybetmeleri ve bireysel ya da kolektif hayatı sağlayabilecek bir konut bulmalarının

önündeki engellerdir. Bu koşullar altında vatansızlar için görünür olmak, tanınmak ve eşit haklarla donatılmış bir insan olmak zordur (Gündoğdu, 2015: 20).

Arendt'in haklara sahip olma hakkına mutlak bir haksızlığın var olduğu tespitiyle ulaştığı düşünüldüğünde, haksızlığı ve *vita activitayı* birlikte okumak gerektiği görülebilir. Tamamen haksız olmak, insan hayatının konuşma, eylem, düşünce geliştirme ve siyasal alanın bir parçası olma gibi bazı esas özelliklerinden mahrum olmayı ifade eder. Fakat ayrıca haksızlığın hemen belirgin olmayan başka bir yönü daha vardır. Arendt'e göre haksızlığın doğası, onun müşterek dünya dediği şeyden dışlanmayı da içerir. Bu dünya, işle oluşturulan insan ürünlerinin katıldığı, emek verilen, eylem ve konuşma ile insanın kendini dâhil ettiği yerdir. Haksız kalınması bu dünyaya hiçbir şey katılmaması ve ortak dünyada ifade edilmeyeceği için her şeyin önemden yoksun kalması demektir (Parekh, 2008: 33). Siyasi topluluğundan çıkarılarak insanlık durumunu kaybeden biri, “insan ustalığının ürünü” ve “ortak emeğimizin sonucu” oluşan dünyayı ve “topluluk içindeki yerini, zamanın mücadelelerinde siyasi konumunu ve eylemlerini ve yazgısının bir bölümünü tutarlı bir bütün kılan yasal kişiliğini” yitirmektedir (Arendt, 2018b: 311).

Haklara sahip olma hakkı, haksızlık durumundan doğar ve haksızlığı *vita activa* ile birlikte okumak, haksızlığın sadece eyleme hakkından mahrumiyet değil aynı zamanda emek ve iş hakkından da mahrumiyet anlamına geldiğini öne sürmek demektir. Arendt'in kastettiği haksızlık durumu, en iyi uzun süre kamplarda ve geri gönderme merkezlerinde kalan sığınmacıların, mültecilerin ve düzensiz göçmenlerin kırılgan siyasi ve insani durumlarında açığa çıkmaktadır. Onlar sadece görünecekleri, konuşacakları ve eylemde bulunacakları kamusal alanı kaybettikleri için haksız değillerdir. Aynı zamanda hayata gerçeklik, düzen ve aşinalık kazandıran emek etkinliğini zorlaştıran koşullarda yaşadıkları için haksızdırlar. Ayrıca kendileri için yaşanabilir ve dayanıklı bir dünya inşa etmelerini sağlayan iş etkinliğine sahip olamadıkları için haksızdırlar (Gündoğdu, 2015:127-128).

Emeğin kendini gösteremediği mekânlar olarak mülteci kampları, hareket özgürlüğünden, çalışmaktan hatta eğitimden yoksunluğu ifade eder. Burada insanlar, biyolojik olarak yaşamlarını sürdürebilmek için dışarıdan, başkalarından gelecek yiyecek yardımlarına muhtaçtır. Biyolojik ihtiyaçlarını karşılayacak aktiviteleri yapamamak, insanın insan olarak tanınıp yaşayabildiği bir hayat kurmasını zorlaştırır

(Gündoğdu, 2015: 142). Arendt, Devrim Üzerine’de (2012) yoksullukla ilgili şunları yazar: “Yoksulluk, yoksunluğun ötesidir; muhtaçlığın ve vahim bir sefaletin kalıcılığıdır. Rezilliği de insanlıktan çıkaran gücünden gelir. Dahası yoksulluk, aşağılık bir şeydir çünkü insanı, kendi bedeninin mutlak emirleri altına sokar.” (s. 76). Bedenin bu mutlak diktesi, kamusal yaşama eşit düzeyde katılımı son derece zorlaştırır (Lacroix ve Pranchère, 2018: 226).

Göçmen, kamp dışından yasal olmayan yollarla ihtiyaçlarını karşılamaya zorlanır. Hatta kamplar kolaylıkla hukuk dışı muamelenin ve haksızlığın mekânı olur (Gündoğdu, 2015: 142). Toplumdan izole fiziki mekânlarda yaşamak zorunda olan ve istihdam talepleri de reddedilen mülteci ve sığınmacılar suçlu ya da potansiyel suçlu gibi görüldüğünden, yabancı düşmanlığına ve sınır dışı edilmeye açıktır (Benhabib, 2018: 172). Sivil toplum kuruluşları emekten yoksunluğun görünümüne dair pek çok gözlemde bulunmaktadır. Örneğin Sınır Tanımayan Doktorlar’a göre dünyanın en büyük vatansız grubunu oluşturan Rohingya halkı, en temel insani ihtiyaçları karşılamaktan yoksun mülteci kamplarında hareket özgürlüğü, çalışma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim haklarından yoksun yaşamakta; yetersiz beslenme, fiziksel ve zihinsel hastalık, intihar girişimleri gibi çokça sorunla mücadele etmektedir (Ten years, 2022). Torres ve Waldinger’a (2015) göre Amerika’da kimlik gösteremediği için çalışma imkânı ya da izni bulunmayan ve kalabalık gruplar halinde yaşayan düzensiz göçmenlerin bu koşulları besin eksikliği, stres yüksekliği ve sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinin daha ilk basamaklarını tamamlayamayan mülteciler, yerinden edilmişler, düzensiz göçmenler veya sığınmacılar, emeğin insanlık durumundaki eksikliğinin çarpıcı örneklerini oluşturur. Mülteciler kamplarda, emeğin sağlanamadığı bu şartlara karşı çıkarak eylemde bulunurlar. Bu da Arendt’in doğumluluk ve başlangıç nosyonlarının emekte dahi geçerli olduğunu gösterir (Gündoğdu, 2015: 144).

Emeğin olmaması ise, aynı zamanda dünyevilik koşuluna bağlı işi de etkileyerek, günlük temel aktivitelerini yerine getiremeyen insanların etraflarında sosyal bir dünya inşa etmesini zorlaştıracaktır (Gündoğdu, 2015: 144). İnsanın etrafına bir dünya inşa etmesini sağlayan ve dünyasına istikrar kazandıran iştir. Mesela mülteci kamplarının geçici oldukları varsayımıyla kurulmaları ve yapılandırılmaları, insanın bedenlen rahat edebileceği, yaşanabilir bir dünyaya çevirebileceği ve eylem ve

konuşma için yer açacağı bir dünya yaratmasını engellemektedir (Gündoğdu, 2015: 150). İşten yoksun bırakılan göçmenlerin insan olarak eşit haklara sahip olduklarını söylemek zordur (Gündoğdu, 2015: 149). Fakat mülteciler de kampları yaşanabilir hale getirmeye çalışır. Eşya alır, diğer mültecilerle konuşur hikâyeler paylaşır, hak talepleri için gösteriler düzenler (Gündoğdu, 2015: 151) yani eyleme geçer.

Eylem ve konuşma siyasal toplumun sürekliliği için merkezidir. Eylem ve konuşma insanlığın sürekli oluşumuna katılımda esastır (Gündoğdu, 2015: 154). Çünkü Arendt'e (1968: 24-25) göre dünya sırf insanlar tarafından yapıldığı için insani değildir ve sırf içindeki insan sesi yüzünden de insani hale gelmez, söylemin nesnesi haline geldiği zaman ancak insani olur. İnsanlar dünya olaylarından ne kadar etkilenirse etkilensin bunlar ancak hemcinsleriyle tartışabildiğinde insani hale gelir. Dünyada ve kendimizde olup biteni sadece konuşarak insanileştiririz ve konuşurken insan olmayı öğreniriz.

Her bir aktivitenin, insanlık durumuna yaptığı, birbirinin yerine geçemez katkıyı ve birbiri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkardığımızda, Arendt'in *vita activitatis* daha iyi anlaşılmaktadır. *Vita activa*, dışlayıcı bir şema ya da katı bir ayırım değildir; kritik bir fenomenoloji olarak sığınmacı, mülteci, düzensiz göçmenlerin tecrübe ettiği bir nevi şiddetin görünmeyen formlarına ayna tutar. Bu şiddet formları onları, hayatın günlük yaşamsal aktivitelerinden ve neşesinden, hayatın düzeninin ve gerçekliğinin güvenilirliğini yaşamaktan, diğerleri ile konuşup eyleyerek görünür olunacak alanlar yaratmaktan ve diğerleri ile paylaşılacak istikrarlı bir dünya kurmaktan alıkoyar (Gündoğdu, 2015: 138-139).

Ortak dünya, *vita activa*nın etkinlikleriyle oluşur. Her bir etkinliğin kendine has bir karakteri vardır. Bu etkinlikler sadece fenomenolojik tanımlamalar değil aynı zamanda sosyal, ekonomik ve siyasal koşulları aydınlatarak etkinliklerin sınırlarını ortaya koyan kategorik ayrımlardır (Buckler, 2011: 86). Bu bağlantıları göçmenlerde görmek mümkündür. İnsan haklarına ilişkin demokratik ve Arendtçi bir bakış açısı, yalnızca belirli normların desteklenip desteklenmediğine veya belirli kurumların var olup olmadığına değil, aynı zamanda bunların altında yatan sosyal ve siyasal kapasitelere - kaynakların ve her şeyden önce gücün dağılımına - odaklanmanın öneminin altını çizerek (Ingram, 2008: 414). Arendt'in amacı, siyasal ve toplumsal arasına değişmez bir çizgi çekmek yerine, toplumsal meselelerin kamusal alandaki

aktörlerin yararlandığı eşitlik ve özgürlükle bağlantılı olduğu ölçüde siyasallaştırılması gerektiğini vurgulamaktır (Lacroix ve Pranchère, 2018: 227). Haklara sahip olma hakkı ancak, insan hakları, siyasal katılımın koşullarını genişletme çabasıyla uygulamaya konduğunda aktifleşecektir (Ingram, 2008: 412). Bu nedenle haklara sahip olma hakkı kavramı, hakların elde edilmesinin önünde duran somut toplumsal engellerin ve her durumda bireylerin seslerini duyurmasına yardımcı olabilecek eylemlerin belirlenmesinde değerli olmaya devam etmektedir (Lacroix ve Pranchère, 2018: 227).

Siyasal eylem ve konuşma bağlamında önemlidir ancak iş ve emek gibi sosyal ve ekonomik ön gereklilikler yerine getirilmeden mümkün veya anlamlı değildir. Eylem ve konuşmanın edim, olgu, düşünce, fikir gibi dünyevi bir şeye dönüşmesi için görünür olmaları, hatırlanmaları, işitilmeleri, şiire kitaba dönüşmeleri gerekir. Bunun için de iş ve emeğe ihtiyaç vardır (Arendt, 2013: 152). Bu nedenle Arendt'in haklara sahip olma hakkı, siyasi katılım için sosyal ve maddi boyutları yok saymaz. Dolayısıyla özellikle göçmenlerin haksızlık durumları bağlamında düşünüldüğünde, haklara sahip olma hakkını kendi tanımı çerçevesinde insanlık durumunda yaşama hakkı olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

3. HAKLARA SAHİP OLMA HAKKINDAN TABAKALI YURTTAŞLIĞA

3.1. Vatandaş Hakları ve İnsan Hakları Arasında: Göçmen Hakları

Haklara sahip olma hakkının anlamı ve pratikteki görünümü üzerine en verimli tartışmalar göçmenler söz konusu olduğunda açığa çıkmaktadır. Arendt'in haklara sahip olma hakkı önerisine başlangıç noktası oluşturan devletsiz, azınlık veya mülteci grupların haksızlık durumları, günümüz koşullarının etkisi ile daha derin ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Göçmen haklarını bu yapı içerisinde tartışmak, ulus-devlete dayalı mevcut siyasal sistemin ürünü olan vatandaş haklarına ve insanlık için uluslararası düzenleme ihtiyaçlarının ürünü olan insan haklarına referans vermeyi zorunlu kılmaktadır. Aslında vatandaşlık ve insan hakları temel iki hak geleneğini oluşturmaktadır. Vatandaşlık geniş talepler ve haklar temelinde devlete tam üyelik anlamına gelirken, insan hakları kapsam olarak daha evrenseldir fakat daha mütevazı bir hak dizisini içermektedir (Brysk ve Shafir, 2004: 3). Göçmen hakları ise bu iki hak geleneğine birlikte bağlı olarak ülkeden ülkeye değişen bir görünüm sergilemektedir. Krause'a (2008: 331) göre göçmenler, vatandaşlık kurumu ile insan hakları arasındaki çelişkiyi ortaya koyan bir gruptur. Zira göç, modern zamanların vatandaşlık kavramını en çok aşındıran veya genişleten, insan hakları söylemini en çok tartışmaya açan olgu olmuştur.

Göçün, vatandaşlık ve insan hakları üzerindeki etkisi tarihsel olarak Amerika ve Avrupa örneklerinde en iyi görülebilir. Amerika Birleşik Devletleri örneğinde, göçmenlerle beraber azınlıkların sivil ve sosyal hakları önemli derecede genişlemiştir. Bu genişlemenin sebepleri olarak, soğuk savaş konjonktüründe ulusal güvenlik kaygısı ve Birleşik Devletlerin bir sığınma ve mülteci adası olduğuna dair eski inancın yeniden canlanması gösterilebilir. Avrupa örneklerinden biri olan Alman vatandaşlık modelini şekillendirmede Alman tarihinin soykırım ve İkinci Dünya Savaşı tecrübelerinden kaynaklı bunaltıcı yükü rol oynamıştır (Hollifield ve Wong, 2015: 267). Fransa'da ise Fransız Devrimi'nin ulusa bağladığı vatandaşlık, 1980'lerdeki göçler sebebiyle tekrar tartışılır hale gelmiştir. Fransa'da vatandaş statüsünde olmayan dört milyondan fazla yabancının yaşamaya başlaması ile birlikte, vatandaşlık ve milliyet arasında devrim zamanında kurulan ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisine aykırı olarak tam haklardan dışlayan bağ yeniden sorgulanmaya başlamıştır (Silverman, 1991: 333-334). Dünyanın çeşitli coğrafyalarında yaşanan mülteci, azınlık, vatansız veya yerinden

edilmiş kişiler sorunu vatandaşlıkla ilgili sorunlar ve insan hakları ihlali üzerine tartışmaları sürekli hale getirmiştir.

Göçmen haklarının vatandaş hakları ile insan hakları arasında salındığı dört açıdan görülebilir. Birincisi, göçmenlere verilen haklar, vatandaşın haklarına referansla tanımlanmakta ve uygulanmaktadır. Vatandaşların haklarının sistematik olarak ulus-devlet oluşumunda kurumsallaşması, vatandaş olmayanların sivil haklarında gelişmeler yaşanmasının ve örneğin Avrupa’da göçmen hakları konusundaki uluslararası anlaşmalara rağmen, göçmenlerin haklarının esasında ulusal çerçevede ifade edilmesinin de sebebidir (Silverman, 1991: 334). Uluslararası toplum, hukuk ilkelerine bağlı olarak vatandaşlığın içerme prensibini paylaşıırken, ulusal seviyede bir dışlama gözükmemektedir. Bazı vatandaşlık hakları göçmenlere doğru genişletilse de göçmenlerin bunlardan yararlanma durumu, göçmenlerin müzakere yeteneklerine, devletin hukuk kuralları ve ilkelerine bağlılığına göre değişmektedir. Uluslararası göçmenler vatandaşlığın, haklara yasal erişim, topluluğa üyelik veya kimlik boyutları arasında sıkışmaktadır (Basok, 2004: 48).

İkincisi, uluslararası hukuk vatandaş olmayanların haklarını vatandaşların haklarından daha dar bir çerçevede garantilemektedir. Ulusal veya uluslararası hukukta, göçmenlere verilen hakların vatandaşa sağlanan haklardan fazla olacak şekilde yorumlanamayacağı ifade edilmektedir. Göçmen hakları, devletlerarası karşılıklı anlaşmalar yoluyla müzakere edilebilir bir zeminde tutulmaktadır (Silverman, 1991: 336). Mevcut insan hakları çerçevesi, devletlere göçmenlerin dolaşım, kamu işlerine katılım, aile birliği vb. haklarını reddetme izni vermektedir (Gündoğdu, 2015: 164). Bu, insan haklarının göçmenlerin sosyal ve ekonomik eşitsizliklerini düzeltmek için oynadığı belirsiz rolü pekiştirmektedir (Fudge, 2014: 42). Ayrıca insan haklarının korunmasına ilişkin pek çok uluslararası mevzuat geliştirilmesine rağmen bu düzenlemelerin, evrensel olarak nitelendirilse bile, ulus-devletler tarafından aynı derecede uygulandığını söylemek mümkün değildir. İnsan hakları ve ulus-devlet ilişkisi, devletlerin kendi demokratiklik düzeyleri, ekonomik gelişmişlikleri, dünya ile entegrasyon ve iletişim seviyeleri ve uluslararası yaptırımlar gibi çeşitli etkenlerin gölgesindedir (Milner, 2002: 77-79; Donnelly, 2002: 226).

Üçüncüsü, insan hakları ve göçmen haklarının işaret ettiği öznelere net olmayışı, göçmen haklarını yoruma açık hale getirmektedir. Ne insan hakları

dokümanlarında ne de insan hakları teorilerinde insan olmanın anlamı açıktır. 1948 Bildirgesinde “herkes” kelimesi tercih edilirken, 1993 Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı’nda “insanoğlu” kelimesi tercih edilmektedir. Haklar, insan genel kategorisi altında çocukların, kadınların, göçmen işçilerin hakları gibi alt kategorilere ayrılmaktadır (Deveci, 2002: 51). Kategori ve bölümlendirmelere neden ihtiyaç duyulduğu önemli bir sorudur. Bu soru ışığında kırılgan gruplara bakıldığında, bu gruplara ya da bu koşullara düşen insanların kolaylıkla dışlanma ve insanlık dışı muamele ile bu gruplarda olmayanlara göre daha fazla karşılaşma ihtimali bulunmaktadır. Belirli koşullar altında çocuklara, göçmen işçilere “daha az insan” gibi davranıldığı görülür. Bu nedenle genel insan haklarının altında ayrıyeten belirtilir. Aslında bu gruplar için tanınacak hakların aciliyeti ve önemi ortaya çıkartılır (Deveci, 2002: 53). Diğer yandan, vatandaş olmayanların insan haklarının, mülteciler, sığınmacılar, göçmen işçiler gibi çeşitli alt grupların bir birleşimi olarak değil, ayırt edici tek bir alan olarak görmenin tercih edilmesi gerektiği savunulmaktadır (Weissbrodt, 2008: 5’ten aktaran Sabates-Wheeler ve Feldman, 2011: 50).

Dördüncüsü, vatandaş haklarının somut varlığı karşısında insan haklarının bir ideal olarak tasavvur edilmesi, göçmen haklarının pratikteki yerinin de vatandaşlıkla bağlı olmasına sebep olmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin kabulünden bu yana çokça gelişme yaşanmıştır. Bir dünya savaşı çıkmamış fakat dünyanın farklı yerlerinde arkasında binlerce ölü bırakan küçük savaşlar yaşanmıştır (Kuçuradi, 2018: 231-232) ve yaşanmaya devam etmektedir. Bu süreçteki en önemli entelektüel başarı olarak görülen insan haklarının korunması gerektiği fikrinin dünya çapında farkındalığının ve kabulünün, gerçekte sözel bir kabul olduğu görülmektedir (Kuçuradi, 2018: 232). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nden sonra en önemli uluslararası düzenleme olan 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin uluslararası toplumdaki yeri de benzer niteliktedir. Arendt’in analizini yaptığı iki savaş arası dönemdeki vatansızların çıkmazı ile bugünün göçmenleri arasında az ya da çok bağlantı kurulmakla birlikte iki durum arasında farklılıklar vardır. Sığınma arayanların ve düzensiz göçmenlerin çoğu vatansız değildir; sığınma arayanlar, 1951 Cenevre Sözleşmesi’nden dolayı haksız da değildir. Sözleşme dini, ırkı, vs. sebebiyle zulme uğrayacağından korkanlara ülkeleri dışında yasal bir statü sağlamaktadır. Lakin bu görünüm yanıltıcıdır çünkü 1951 Cenevre Sözleşmesi çağdaş sığınmacıların tamamını kapsamamaktadır. Sözleşme, ne yabancı ülkelere veya iç savaştan kaçan bireyler ne

de genel güvensizlik veya anarşiden kaynaklanan şiddet mağdurları için geçerlidir. Ayrıca ülkeler kendilerini uluslararası zorunluluklardan inatla çıkarma eğilimindedirler (Lacroix ve Pranchère, 2018: 225-226). İnsan hakları söylemleri ve hukuk ilkesi üzerine kurulu modern ulus-devletler, milyonlarca mülteci veya geçici koruma altındakileri veya diğerlerini, Arendt'in deyiimiyle "haklara sahibi olma hakkı"ndan mahrum bırakmaktadır. Bu nedenle Arendt insan haklarına güvensizliğini, uluslararası hukukun hala egemen devletler arasındaki anlaşmalarla yapıyor olması ile gerekçelendirmiştir (Arendt, 2018b: 307).

Vatandaşlığın işlevlerinden biri, insanların evrensel insan haklarına standart olarak erişmelerini sağlayan araçları temin etmektir. İnsan hakları bildirgelerinde yer alan hakların çoğu vatandaşlık kurumunda da yer almaktadır. Göçmenlerin hakları ise genellikle vatandaşlık yoluyla tam bir içerme ölçütü referans alınarak düzenlenmektedir. Vatandaş olmayanların haklarının reddedilmesi durumlarında insan hakları çağrılmaktadır. Dolayısıyla insan hakları, vatansızlar ve göçmenler için de normatif bir ölçü haline gelmektedir (Morris, 2015: 4). Nash, (2014: 28-29) evrensel normların en önemlilerinden biri olan insan haklarını hayata geçirmenin zorluklarından bahsederken, hareket özgürlüğü, demokratik karar alma süreçlerine katılım, eğitim, sağlık, barınma gibi hakların kurumsallaşmasının, adaletsizliğe karşı koymaktan daha fazlasını gerektirdiğini savunur. Vatandaşlık ulusa ya da ikamete bağlı oldukça ve belirli yasal haklar sadece üyelere tanındıkça, siyasal topluluk ile üye olmayanlar arasındaki sınır sürekli yeniden çizilecektir (Besson, 2012: 352). Aslında insan haklarının etkisi, Besson'a (2012: 353) göre, bu sınırları dışlama üzerine değil fakat daha çok bu sınırları sürekli sorgulama ve sürece daha çok paydaş ve karar vericiyi dâhil etmeye itme yönündedir. Bu ise insan hakları ve vatandaş hakları arasındaki verimli fakat çözülemez gerilimin bir sonucudur.

3.2. Göçmen Haklarının Farklılaştırılması

Haklara sahip olma hakkı, bütün yorumlarında ulaşılması hedeflenen ideal bir hak şeklinde ele alınmaktadır. Diğer yandan dünyadaki sosyal, siyasal, ekonomik veya güvenlik olguları göçmenlerin bu haktan aslında çeşitli derecelerde uzak olduğunu göstermektedir. Bu uzaklığın derecesinin göstergelerinden biri olarak göçmenlerin uluslararası veya ulusal seviyede tanınan mülteci, sığınmacı, geçici koruma gibi statüleri gösterilebilir. Devletler göçü yönetirken, artan göç akınının getirdiği

karmaşıklık ve baskının (Kofman, 2002: 1035), göçmen politikalarının gittikçe karmaşılaşmasının ve siyasi pazarlıklara konu olmasının (De Haas, Natter ve Vezzoli, 2016: 3) ve farklı ulusal refah rejimleri ve göç geçmişlerinin (Morris, 2001: 389) etkisiyle göçmenleri kategorilendirerek hukuki statüler oluşturma ve ona göre haklar verme yoluna gitmektedir. Çünkü göçmenlerin statüleri, haklarını belirlemede anahtar rol oynamaktadır. Göçmenlerin statülerinin ve bununla bağlantılı olarak haklarının farklılaştığı konusunu ilk ele alanlardan Hammar (1990) yabancılar, denizenler ve vatandaşlar ayrımını yapmıştır. Devletler, istenmeyen göçmenleri dışarda tutmak ve istenenleri ülkeye çekmek için farklı statüleri ve bunlara bağlı olarak sağlık, eğitim, çalışma gibi alanlarda farklılaştırılmış hakları kullanmaktadır (Snel ve diğerleri, 2014: 518). Bunun sonucunda her koşulda herkes için tam olarak geçerli olmayan bir haklar dizisi, haklara sahip olma hakkına erişimi de zorlaştırmaktadır.

3.2.1. Göçmenlerin Statüler Aracılığıyla Kategorilendirilmesi

Arendt modern siyasi düzenin, “vatandaş” kavramından dışlanan insan grupları üretme potansiyeline dikkat çeker. Vatansız dışında farklı grupların doğduğunu belirtirken şu tespitte bulunmaktadır: “... Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelen her siyasi olayın, yasaları dışında yaşayan insanlara kaçınılmaz olarak yeni bir kategori eklerken, başlangıçtaki kümeleniş ne denli değişmiş olursa olsun bu kategorilerden hiçbirinin yeniden normale döndürülmesi mümkün değilmiş gibi görünmektedir” (Arendt, 2018b: 271-272). Arendt, 1943 tarihli Biz Mülteciler makalesinde, mültecinin sınırlarını aşan durumları anlatmak için, “belli ki kimse çağdaş tarihin yeni bir insan türü yaratmış olduğunu bilmek istemiyor – düşmanları tarafından toplama kamplarına ve arkadaşları tarafından gözaltı kamplarına konulan türde” (Arendt 2007: 265) diye yazar. Arendt’in (2018b: 271) “... devletsizlik, çağdaş tarihin en yeni kitlesel görüngüsü ve devletsiz kişilerin oluşturduğu durmadan büyüyen yeni bir halkın varlığıyla çağdaş siyasi yaşamdaki en semptomatik grubu oluşturmaktaydı” cümlesi ise bugün, vatansızlarla beraber ülke içinde yerinde edilmişler ve geçici koruma altındakiler gibi diğer statüleri de içine alarak her bir göçmen kategorisi adına söylene yine doğru olacaktır.

Ortaya çıkan her kategorik grup, belirli isimlerle sınıflandırılarak tanımlanmakta ve tanınmaya başlamaktadır. İnsanlar, vatandaş oldukları ülkenin sınırını geçtikleri ya da devletler tarafından öyle tanımlandıkları anda “yabancı”

statüsüne girmektedir. Yabancı genel çatısı altındaki bireyler, göç eylemine geçtiklerinde “göçmen” olarak özneleşmektedir.²⁰ Göçmenler kendi içinde en basit şekliyle “zorunlu-gönüllü”, “kalıcı-geçici”, “düzenli-düzensiz” gibi ikilikler üzerinden kategorilendirilmektedir. Ancak bu genel tanım veya kategorilerin dışında, ulusal ve uluslararası düzenlemeler, vatandaşı olduğu devletten ayrılan bir insanı, genellikle ayrılış sebebine göre sınıflandırılarak farklı hukuki statülerde tanıma yoluna gitmektedir. Bu noktada göçmen statüsü (immigration status), ev sahibi ülkenin kanunlarına göre bir göçmene verilen statü olarak tanımlanmaktadır (Perruchoud ve Redpath-Cross, 2013).

Esasen sınıflandırma, kavram olarak kendi içinde bir bölünmeyi, ayırt etmeyi, hiyerarşiyi, karşılaştırmayı ve eşitsizliği barındırmaktadır. Göçmenlerin statüleri bir tür sınıflandırmadır. Dünya tarihi boyunca çeşitli sebeplerle ve ölçeklerde göçler gerçekleşmiştir. Ulus-devlet sisteminin hâkim olduğu modern zamanlara gelindiğinde göç edenlerin kategori, tanım ve haklarının uluslararası kurallarla düzenlenmesi konusunda genel kabul oluşmuştur. Fakat bu kabulün, ulus-devletin göç alanındaki neredeyse mutlak egemenliğini değiştirmedeğini hatırd tutmak gerekir. Devletler için bu tür sınıflandırmalar göçü yönetmede kullanılan işlevsel bir araç niteliğindedir. Dwyer (2005: 630) devlet için belirli bir sosyo-yasal kategori tahsisinin, başlı başına göçmenin refah haklarını tanımlayan bir yönetim aracı olduğunu savunur. Benzer şekilde, Perocco ve Della Puppa (2023: 14-15) devletlerin istenmeyen göçmenleri dışarda tutmak ve göçü kontrol etmek için ırksallaştırılmış refah sistemlerini bir araç olarak kullanabildiğine dikkat çeker. Bu nedenle göçmen statüleri her ne kadar genel olarak uluslararası hukuk ile çerçeveleniyor olsa da, bu tür sınıflandırmaların ülkeden ülkeye değişiklik göstermesine, özünde, devletlerin egemenlik haklarının bir yansıması olarak bakılabilir.

Hatta Benhabib’e göre göçmen grupları veya statüleri, ulus-devletin kendi eylemleri tarafından yaratılır. Benhabib, ulus-devletin bu konumunu şöyle betimlemektedir (Benhabib, 2018):

²⁰ TBMM’nin (2018: 240) Göç ve Uyum Raporu, özellikle sosyolojik açıdan göçe muhatap olanlar için göçmen teriminin kullanılmasının, dışlayıcı bir anlama evrilen “yabancı” terimine kıyasla daha kapsayıcı bir algı oluşturduğunu savunarak, bu algıyı güçlendirmek için Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun isminin Göçmen Kanunu olarak değiştirilmesini önermektedir.

Sığınmacılar, azınlıklar, uyruksuz ve yersiz yurtsuz insanlar, ulus devletin eylemleri doğrultusunda yaratılmış özel insan kategorileridir. Bölgesel olarak sınırlandırılmış bir ulus devlet sisteminde, yani “devlet merkezli” bir uluslararası düzende kişinin yasal statüsü, ikamet ettiği toprağı yöneten ve hakkı olan belgeleri düzenleyen en yüksek otorite tarafından himaye altında tutulmasına bağlıdır. Kişi zulüm gördüğünde, sınır dışı edildiğinde ve vatani olan topraklardan sürüldüğünde *mülteci* konumuna gelir. İktidardaki politik çoğunluk, belli grupların sözde “homojen” halka dahil olmadıklarını ilan ettiği takdirde kişi *azınlık* haline gelir. Kişinin şimdiye dek koruması altında bulunduğu devlet korumayı kaldırdığı ve ayrıca sunduğu evrakları hükümsüz kıldığı takdirde kişi *uyruksuz* bir yaşam sürecektir. Mülteci, azınlık ya da uyruksuz olarak nitelenmiş bir kişi, kendisini üyeliğe kabul edecek bir devlet bulamadığı ve durumu, hiçbirisi kendisine ikamet edeceği bir yer sunmaya gönüllü olmayan ülkeler arasında sıkışıp kalmış biçimde, belirsizliğini koruduğu sürece, *yersiz-yurtsuz* olacaktır. (s. 65)

Uluslararası düzenin dayanağını ulus-devlet sisteminden alması, göçmenliğin ve göçmen kategorilerinin ulus-devlet sınırlarının aşılması ve ülkeye giriş sebepleri gibi kriterlere bağlanmasını sağlamıştır. Dünya savaşlarının ardından Birleşmiş Milletler’in ve uluslararası hukukun düzenlemeleri ile tanımlanan genel kategoriler, zamanın veya bölgelerin ihtiyaçlarına göre gelişmiştir. En genel yabancı kategorisi olan göçmeni Birleşmiş Milletler’e bağlı Uluslararası Göç Örgütü **göçmeni**, çeşitli sebeplerle ve geçici veya kalıcı olarak, yaşadığı yerden ayrılarak uluslararası bir sınırdan geçmiş veya ülke içinde yer değiştirmiş olan kişi olarak hukuki değil kapsayıcı bir kavram şeklinde tanımlamaktadır. (Sironi ve diğerleri, 2019). Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi’nin (2007/862) 862/2007 sayılı Tüzüğü (m. 2/1), Uluslararası Göç Örgütü’nün tanımına bir zaman boyutu ekleyerek göçmeni, daha önce yerleşik olduğu başka bir üye devletten ya da üçüncü bir ülkeden, bir üye devletin topraklarına, en az 12 aylık bir süre için ya da tahminen 12 aylık bir süre için yerleşen kişi olarak tanımlamaktadır.

Göçmen kategorisinin ardından uluslararası seviyede en temel hukuki statü mültecidir. Mülteci olgusu bir kitle halinde ilk defa, Rus, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının çöktüğü ve barış anlaşmaları ile yeni bir düzenin yaratıldığı Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda görülmüştür. Uluslararası barış anlaşmalarıyla ulus-devlet modeline dayanarak oluşturulan yeni ülkelerin nüfusunun yüzde otuzunu azınlıklar oluşturmuştur. Birkaç yıl sonra Almanya’da ırk yasaları ve İspanya’daki iç savaş ile birlikte mülteciler, yeni ve önemli bir grup olarak bütün Avrupa’ya dağılmışlardır (Agamben, 2000: 16-17). 1948 tarihli İnsan Hakları

Evrensel Beyannamesi'nin sığınma hakkını ilan etmesi, 1950'de BMMYK'nin kurulması, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokolü'nün oluşturulması mültecilerin statü ve hak sorunlarını gidermek için geliştirilen uluslararası çözüm araçları olmuştur. 1951 Cenevre Sözleşmesi mültecilere bir statü verme gayesi gütmekte ve verilecek olan bu statü sayesinde sığınmacılara bir takım haklar tanınmaktadır (TBMM, 2018: 108-109).

Mülteci, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre "1 Ocak 1951 tarihinden önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsı" (1.m./A-2) ifade etmektedir. Sözleşme 1951 tarihini başlangıç noktası alırken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkesini terk eden Avrupalıların ülkelerine dönmeleri amaçlanmaktadır (Bozbeyoğlu, 2015: 64). Öbür yandan, 1950'li yılların sonlarında ve 1960'lar boyunca özellikle Afrika'da sömürge döneminin sona ermesi ile yeni ve geniş çaplı mülteci hareketleri olmuştur. 1967 Protokolü ile tarih sınırlaması, "Sözleşme'deki tanımın kapsamına giren bütün mültecilerin, Ocak 1951 tarih sınırlamasına bakılmaksızın eşit hukuki statüden yararlanmaları" şeklinde düzenlenerek kaldırılmıştır (Bozbeyoğlu, 2015: 67). Avrupa Konseyi, Afrika Birliği Örgütü ve Cartagena Mülteciler Bildirisi ile Latin Amerika ülkeleri bu genel tanımdan beslenerek kendi mülteci tanımlarını yapmışlardır. Mültecilerin uluslararası koruma işlevini üstlenen BMMYK, mülteci statüsü ile ilgili tek yetkilidir. Statü belirleme ilkeleri devletleri bağlıyor olsa da mülteci tanımı devletlerin takdir yetkisine bağlıdır (Özkan, 2017: 293).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, "herkesin, sürekli baskı altında tutulduğunda, başka ülkelere sığınma ve kabul edilme hakkı vardır" (m. 14) diyerek sığınma hakkını tanıır. Yabancılar, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde (m.1/A-2) belirtilmiş nedenlerden dolayı, başka bir ülkeye korunmak için başvurdukları ve yaptıkları başvurunun sonucunu bekledikleri aşamada sığınmacı statüsüne girmektedir. AB

hukuku kapsamında, haklı nedenlerle zulüm görme korkusu duydukları veya kötü muamele ya da diğer bir şekilde ciddi zarar görme riski taşıdıkları için kendi ülkelerine geri dönemeyen ya da geri gönderilemeyen ve bu sebeplerle uluslararası koruma başvurusunda bulunanlar **sığınmacı** olarak tanımlanmaktadır (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, 2014: 43). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1967'de kabul ettiği Devlete Sığınmaya İlişkin Beyanname, devletin sığınmaya ilişkin uygulamalarında dayanmalarını tavsiye ettiği ilkeleri belirlemektedir. Dublin III Yönetmeliği ise AB içerisinde üye devletlerin izleyeceği sığınma prosedürlerini belirleme amacı taşımaktadır.

1951 Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan statü tanınmasına yönelik şartlar, Sözleşme'nin düzenlendiği dönemin tarihi bağlamına dayalı olduğu için zaman içerisinde bu şartları taşımayan ama uluslararası koruma ihtiyacı duyan bireylerin durumu belirsiz hale gelmiştir. Bu belirsizliği gidermek üzere, BMMYK tamamlayıcı bir koruma yöntemi olarak ikincil koruma statüsü (tamamlayıcı koruma statüsü) şeklinde uluslararası bir koruma yöntemi geliştirmiştir (Öztürk, 2017: 205). Mülteci olarak nitelendirilemeyen ancak menşe ülkesine geri gönderilmesi halinde, ciddi ölçüde zarar görebileceğine inanmak için önemli gerekçelerin olduğu üçüncü ülke vatandaşı veya vatansız kişi **ikincil koruma (tamamlayıcı koruma)** statüsünde olmaktadır (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Yönergesi, 2011/95).

Uluslararası koruma usulleri bireysel korumaya dayandığından, sığınma amacıyla kitlesel (en masse refuge) olarak uluslararası koruma arayışına giren bireylerin nasıl korunacağına yönelik uluslararası hukukta açık ve doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Özellikle yakın tarihte karşı karşıya kalınan kitlesel göçlerle ilgili farklı ve acil düzenleme yapılması ve temel hakların sağlanması ihtiyacıyla, herhangi bir uluslararası sözleşmede tanımlanmayan ve bir uygulama olarak gelişen **geçici koruma** terimi kullanılmaya başlanmıştır (Öztürk, 2017: 206). Geçici korumanın ortaya çıkmasında, uluslararası hukukta bağlayıcı bir kural olarak kabul edilen geri gönderilmeme ilkesinin ve devletlerin kitlesel göç akınları ile karşılaştığında 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamındaki mülteci rejimini benimsemekten kaçınmalarının etkisi bulunmaktadır. Geri gönderilmeme ilkesi, mültecilerin sınır dışı edilmelerini, hayatlarının ya da özgürlüklerinin tehlikeye girebileceği yerlere gönderilmelerini yasaklamaktadır. Mülteci rejiminin getirdiği

külfet ve ülke çıkarları ise devletlerin gerçekçi politikalara sığınarak kolaylıkla mülteci statüsü vermekten geri durmalarına yol açmaktadır (Apan, 2022: 7). BMMYK, savaş ve şiddet durumlarından dolayı yaşadıkları bölgelerden kaçan insanların geri gönderilmesini önlemek amacıyla geçici koruma uygulamalarını desteklerken (Apan, 2022: 26), lkeler tarafından bu statü insanları savaş, şiddet, iklim değişikliği gibi çeşitli koşullardan korumak üzere sağlanabilmektedir. Avusturya, geçici koruma statüsünü iklim değişikliğinin sebep olduğu doğal afetlerden dolayı yerinden olmuş kişilere ve göçmenlere verirken; Kanada iklim değişikliği kaynaklı sebeplere ek olarak silahlı çatışma ve diğer olağan üstü durumlar ile karşı karşıya kalan belli gruplara vermektedir. Amerika Birleşik Devletleri ise halen Amerika topraklarında yaşayan ve menşe ülkesinde döndüğünde, süregelen silahlı çatışmalar, çevresel afetler gibi olağandışı sebeplerden dolayı kişisel güvenliği ciddi tehdit altına girecek olan belli ülkelerden gelenlere geçici koruma statüsü vermektedir (G İdaresi Başkanlığı, 2023a). Avrupa Birliği, 1990'lı yıllarda önce Yugoslavya ardından Kosova'daki kriz ve şiddet olaylarından kaçan insanlara koruma sağlamak amacıyla bu mekanizmayı kullanmış ve ardından 2001 yılında mevzuat oluşturma çabasına girmiştir. Avrupa Birliği sığınma mevzuatında geçici korumanın hukuki temelini oluşturan 20 Temmuz 2001 tarihli Avrupa Birliği Konseyi'nin Geçici Koruma Yönergesi'nin (2001/55) ilk maddesi, üçüncü ülkelerden menşe ülkesine dönemeyen yerinden edilmiş kişilerin kitlesel akını durumunda geçici koruma sağlanmasına yönelik asgari standartların oluşturulmasını amaçlamaktadır. Hazırlanmasına rağmen hiç işletilmeyen Yönerge, ilk kez Ukrayna – Rusya savaşı sebebiyle Ukrayna'dan kaçan Ukrayna uyruklular için 2022 yılında uygulamaya konmuştur. Fakat sadece Ukrayna uyruklular için uygulanacak olması ifte standart olarak eleştirilmektedir (Uluslararası Af rgt, 2022).

Dünya savaşlarının sonunda ortaya çıkan siyasi haritanın sonuçlarından biri olan nüfus hareketleri mültecilerle birlikte bir başka kategori olan vatansızları (haymatlos veya apatride veya devletsiz) gündeme taşımıştır. Sadece vatansızları konu edinen 1954 Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, uluslararası hukukta vatansız kişilerin hakların düzenleyen ilk temel belge olarak ortaya çıkmıştır (Asar, 2022: 251). Sözleşmeye göre **vatansızlar** kendi yasalarının işleyişi içerisinde, hiçbir devlet tarafından vatandaş olarak sayılmayan kişilerdir. Sözleşme, vatansız kişilere uygulanacak muamelenin standartlarını belirler. Bir devletin vatandaşlığını kazanma

konusunda uluslararası hukukta bir hüküm olmadığı gibi AB hukuku ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında da bulunmamaktadır. Avrupa Birliği'nde vatandaşlık verme yetkisi ulusal boyutta ilgili ülkeye aittir (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, 2014: 55). Bununla beraber, vatansızlığı önleme ve azaltma amacıyla ulusal ve uluslararası seviyede girişimler bulunmaktadır. Birleşmiş Milletlerin Vatansızlığın Azaltılmasına Dair 1961 Sözleşmesi bunlardan biridir. Ancak doğrudan vatansızların durumlarına yönelik az sayıda da olsa yapılan düzenlemeler, bir yanda güvence sağlarken diğer yanda güncel metinlerde vatansızlara yer verilmemesine neden olmaktadır. Ayrıca vatansızların hak temelli sorunları, her devlette eşit muamele görmemeleri, aynı haklara sahip olmamaları ve devletlerin veri paylaşma konusundaki isteksizlikleri sebebiyle devam etmektedir (Asar, 2022: 252). Hayden (2008: 250) Arendt'in vatansızlık analizinin en önemli özelliğinin, vatansızlığı devletlerin önlemek için büyük gayretler göstermesine rağmen ortaya çıkan istisnai ya da kazara bir olgu olarak değil; egemenliğin esası olarak dışlama gücünü temel alan uluslararası düzenin ürettiği, normalleştirilmiş sistematik bir durum olarak ifade etmesi olduğunu ileri sürmektedir.

Yukarıda sayılan statüler, ülkelerin göç kurallarına (pasaport, vize kuralları gibi) riayet edilerek yapılan düzenli göçler sonucunda oluşurken; uluslararası göçün bu kurallar ihlal edilerek gerçekleştirilen yönünde **düzensiz göçmen** kavramı ortaya çıkmaktadır (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 2018). Kısıtlayıcı sığınma ve göç politikaları sebebiyle dünyada milyonlarca göçmen, görünmez ve belirsiz bir hayatı yaşamak zorunda olan düzensiz göçmenliğe düşmektedir (Gündoğdu, 2015: 187). AB hukukunda düzensiz göçmenlik durumu, yasal bir izin ya da gerekçe olmadan bir ülkeye giriş yapma, mecburi adresten kaçma ya da kişisel durumun değişmesi sebebiyle önceden kanuna uygun olan ikamet izninin yenilenmesi için artık uygun olmama hallerinde oluşabilir. Düzensiz göçmenin kanuni bir statüye sahip olmaması temel haklardan faydalanma olasılığını da etkilemektedir (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, 2014: 48).

Göç akınları göçmenlerin menşe ülke, ülkeye giriş koşulları, eğitim durumu, ekonomik gücü gibi açılardan çeşitlenerek arttığı için devletler de bu karmaşık ve gerilimli duruma göçmenleri kategorize ederek yanıt vermektedirler. Yukarıda sayılan kategoriler, uluslararası seviyede kabul görmüş ve anlam bakımından devletlerin

ulusal yasal düzenlemelerine neredeyse aynı şekilde yerleşmiştir. Bununla birlikte ulusal seviyede farklı yorumlar, ülkeye özgü kategoriler ve alt kategoriler geliştirilmektedir. Türkiye’de “göçmen” kavramının hukuki olarak Türk soyluları ifade etmesi veya uluslararası kamuoyunda mülteci olarak değerlendirilen fakat Türkiye’de geçici koruma statüsünde bırakılan Suriyelerin durumu, genel kategorilerin farklı yorumlarına örnektir. Uluslararası hukuk, egemen ulus-devletlere kendi göç yasa ve kuralları ile ülkeye gireceklere ilişkin yetenek ve beceri gibi kıstaslar koyma, onları sınıflandırma veya verilecek özgürlükleri, imtiyazları, hak ve yükümlülükleri belirleme hakkı vermektedir. Öte yandan bu statüler arasındaki sınırlar geçişlidir. Ev sahibi ülkelerin düzenleme ve değişiklikleri ile bir statüden diğerine geçiş mümkün olabildiği gibi, göçmenin kendi özel koşulları sebebiyle bir statüden diğerine geçmesi ihtimali bulunmaktadır.

Bu kategorizasyon, göçmenlerin formal ya da informal tanımlarını ve sahip oldukları hakları şekillendirmektedir. Yaratılan statüler, ulusal ve uluslararası seviyede insanlık içinde ayrımlar ve tabakalar yaratmaya devam etmekte ve zaten oldukça güvensiz bir şekilde bazı haklara sahip olan göçmenleri daha da dar haklar setine mahkûm etmektedir (Gündoğdu, 2015: 5).

3.2.2. Farklılaştırılmış Statülerin ve Hakların Altında Yatan Gerilim ve Karşıtlıklar

Mülteci, sığınmacı, ikincil koruma gibi statüler uluslararası düzenlemelerle tanımlanmış ve genel olarak kabul görmüş statüler olmakla birlikte devletler, uluslararası sözleşmelere katılmayabilmekte, sözleşmeleri çeşitli çekinceler koyarak kabul edebilmekte, vatandaş-göçmen ikiliğini bu statüler dışındaki statülerle de tanımlayabilmekte, bu statüleri alt kategorilere ayırabilmekte ve bu statülere göre de haklarını tayin edebilmektedir. Bu tayinde devletlerin kendi ulusal özellikleri, tarihleri, siyasi, ekonomik, hukuki ve kültürel yapıları etkili olmaktadır. Bu yapıları da kapsayacak şekilde, genel olarak devletlerin göç yönetimlerini yönlendiren hususlar dört başlıkta ele alınabilir.

3.2.2.1. Egemenlik ve haklar gerilimi

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa’daki azınlıkların ve vatansızların haklarını korumadaki başarısızlık, kısmen bir ulusun egemenlik hakkı ile bireyin temel insan haklarına sahip olma hakkı arasındaki gerilimle açıklanabilir (Parekh, 2004: 43).

Bugün bile modern dünyada Batılı ulus-devletleri, evrensel liberalizm ile tikelci ulusallığın arasındaki gerilimle işaretlenmiştir: İlki, bütün üyeleri için eşit hak ve özgürlükleri öne sürerken, ikincisi üye olmayanları bu ayrıcalıklardan dışlamaktadır (Joppke, 2005: 44). Devlet egemenliği ve kendi kaderini tayin hakkı uluslararası düzenin bir sütunu iken uluslararası insan hakları hukuku ikinci sütunudur. Uluslararası hukuk düzeni, bir tarafta devlet egemenliği ve kendi kaderini tayin hakkı yoluyla siyasal eşitliğin temel koşullarını garanti altına alırken, diğer taraftan insan hakları ve haklara sahip olma hakkı yoluyla bu koşulları kullanma olanağını güvence altına alarak, demokrasi ve insan hakları arasındaki bağımlılığı kormaktadır (Besson, 2012: 352).

Klasik egemenlik doktrini, egemenliğin hiçbir otoriteye bağımlı olmaması ve sınırlandırılmamasını savunmaktadır. Bodin için mutlak olan egemenlik, Hobbes için de eğer kamu huzurunu güvence altına alacaksa mutlak olmalıdır. Çünkü doğa durumunda herkesin özgürce kişisel çıkarlarının peşinde koşmasından kaynaklanacak felaketlerden sakınmak için yönetsel zor kullanmak kaçınılmazdır. Hobbes, böylesine mutlak egemen bir iktidarın bu gücünü hakkaniyetsiz olarak kötüye kullanabileceği ihtimalini göz ardı etmez ama buna rağmen egemenin iktidarının mutlak olması gerektiğini savunur (Arnhart, 2013: 171-172). Hobbesçu düşüncenin özelliği, siyasi rejim ne olursa olsun, egemenin iktidarının mutlak olması gerektiğidir:

... egemen iktidar, ister monarşide olduğu gibi bir kişinin elinde, ister meclis aracılığı ile halkın elinde, isterse aristokratik unsurlarda olsun, insanın hayal edebileceği en büyük ve sınırsız güçtür. Böyle sınırsız bir gücün kötüye kullanılması kötü sonuçlar doğursa bile, egemen iktidarının/gücün yokluğu durumunda herkesin kendi komşusu ile sürekli savaş durumunda olması daha kötüdür. (Hobbes, 1965: 160)

Siyasal egemenliğin taşıyıcısı olan devletlerin iç ve dış egemenliği, Westphalia'dan beri uluslararası düzende korunmaktadır. Bu koruma, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 2/4'üncü maddesinde üye devletlerin bir başka devletin "toprak bütünlüğüne" ve "siyasal bağımsızlığına" karşı bir eylemde bulunamayacağı şeklinde açıkça belirtilmiştir. Devletlerin toplum üzerindeki bu mutlak egemenlik güçlerini korumaları, devlet ve vatandaşlık ikili karşılığı üzerine kurulu ideolojik bir varoluş biçimi tanımlarını zorunlu kıldığından, egemenlik kuramı bu ihtiyaca uygun şekilde, vatandaşların temel hak çerçevesinin ulus-devletler ile onların sınırları olduğunu ileri sürmektedir (Mısır, 2015: 64). Devletlerin iç ve dış egemenlik gücü aynı zamanda vatandaş ve yabancı ayrımını meşrulaştırmaktır. Bir ülkeye giriş, vatandaş

olma, yabancı olarak yaşama veya ülkeden ayrılış kurallarının ve hangi kategorideki yabancının hangi haklara, hangi koşullarla sahip olacağını belirlenmesinde devletler egemenlik kuralı gereği mutlak otoritedir. Toprak-ulus-devlet üçlüsü ile oluşan egemen ulus-devlet, bu üçlünün dışında kalanları statü ve hakları açısından ayırmaktadır. Ulus-devletin kendi sınırları içindeki yabancıları farklı farklı kategorize edip onlara farklı haklar tanınması, egemenlik gücünü kullanmasının bir sonucudur. Statülerin ve dolayısıyla hakların farklılaşmasında bir egemenlik kullanımı söz konusudur (Corrigan, 2014: 235). Ulus-devlet, egemenliğini devam ettirebilmek adına egemenliğe dayanan dışlayıcılığı kullanarak statüleri oluşturmaktadır. Yasa yapma egemenin tekelinde olduğu için yasalar yoluyla vatandaşlarını dâhil edip haklarını koruyarak veya yabancıları dışarda tutup haklarını sınırlayarak iç egemenliğini korumaktadır. Ulus-devlet, sınırları içine aldığı yabancıların hangi haklara sahip olacağını tayin etmektedir. MIPEx'in sekiz alanda ele aldığı entegrasyon politikalarının ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi hakların farklılaştırıldığının göstergesidir. Temel hakların sağlanması için asgari yükümlülüklerin karşılanması bile egemenlik hakkına bağlı olarak değişmektedir. Mesela Avrupa Birliği'nde üye devletler, mülteci gibi uluslar üstü tanımları tanımak zorunda olmakla birlikte, zorunlu göçmenlerin sığınma taleplerini inceleme sürecinde ve belirli bir sosyo-yasal kategorinin ve bundan türeyecek refah haklarının tahsisinde esas yetkilidir (Dwyer, 2005: 628). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde sığınmacıların koruma taleplerinin incelendiği sırada statülerini düzenleyen bir hüküm olmadığı için, ülke topraklarında kalıp kalmayacakları ulusal kanunlar çerçevesinde değerlendirilmektedir (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, 2014: 44). Egemen, kamu düzenini tesis etmek ve kaynaklarını öncelikle kendi vatandaşlarına tahsis etmek amacıyla, tekelinde olan yasa yapma gücü sayesinde bu farklılıkları kurarak mutlak gücünü sürdürmektedir. Öyle ki mutlak egemenlik, vatansızların ya da diğer yabancı kategorilerinin devletin kaynaklarını israf eden ve ulusun iyi niyetini sömürmek isteyen ve ulus-devletin düzenini ve refahını tehdit eden insanlar olduğu gibi bir algıyı da şekillendirmektedir. Bu durumda örneğin iltica süreci, insani bir fonksiyon olmaktan ziyade bir polis fonksiyonu haline dönüşmektedir (Hayden, 2008: 262)²¹.

²¹ Hayden (2008: 263), bu durumun küresel bir ırkçılık (aperheid) demek olduğunu referanslarla iddia etmektedir. Anthony Richmond'a atıfla doğum yeri, ırk ve etnisiteye göre sistematik ayrımcılık; hakların farklılaştırılması ya da tamamen reddedilmesi; kamplara ve bölgelere sürülme; görece homojen

Bunlarla birlikte küreselleşme ve göç, ulus-devletin egemenliğini bazen daraltıcı bazen genişletici yönde etkilemektedir. Bader (1995: 211-212), ulus-devleti güçlendiren ve erozyona uğratan süreçlerle eşzamanlı ve çelişkili bir dönemde devlet egemenliğinin dört temel paradoksundan bahsetmektedir: 1) Dünyanın hızlı bir şekilde ekonomik, ekolojik, politik ve enformasyon olarak küreselleşmesi ile “etnik uyanış”, “yeni hizipçilik”, “etnik temizlik” ve devletlerin çöküşü gibi durumlarla karşılaşmaya başlanmıştır. 2) Egemenliğin bölünmezlik efsanesi ve pratiği içsel (eyaletlere, bölgelere, topluluklara) ve dışsal (ulus üstü veya uluslararası örgütlere) olarak delege edilmektedir. 3) Egemenliğin üniter olma efsanesi ve pratiğinin yasal, yargısal, vergisel veya para birimi olarak başka güçlere bırakılması (Avrupa para birimi, Avrupa mahkemeleri vb.) söz konusudur. 4) Egemenliğin sınırsız ve mutlak olma durumunun, içsel (anayasalarla) ve dışsal (uluslararası anlaşmalarla, mahkemelerle, sözleşmelerle) olarak sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu gelişmeler, paralelinde vatandaşlık paradoksları da gelişmiştir: 1) Devletin içinde vatandaşların yasal ve politik eşitliğine götüren evrensel bir içerme nispeten gelişse de bu içerme eşitliğin özünde sistematik bir dışlamaya dönüşmesi (vatandaş ve vatandaş olmayanların yasal ve siyasal eşitsizliği) ile iç içe geçmeye başlamıştır. 2) Vatandaş olmayanlar ve denizenlerin vatandaşların sahip olduğu bazı haklara sahip olmaya başlamasıyla vatandaşlığın yasal, politik ve sosyal önemi azalmaya başlamış fakat tam da bu azalmadan dolayı dışlamalar artma eğilimine girmiştir. 3) Vatandaşlık çok katmanlı olarak gelişse de, kendi kaderini tayin hakkı ve demokratik vatandaşlık hala baskın bir şekilde milliyetle ve bir devlete üyelikle ilgili olmaya devam etmektedir. 4) Göçlerin ve Avrupa bütünleşmesinin bir sonucu olarak, vatandaşlığın etnisite, kültür ve milliyetle olan bağlantısının koparılması için devletler üzerinde politik baskı oluşurken; aynı sebeplerle, daha doğrusu bir tepki olarak, geleneksel etnik, ırksal ve kültürel konumlar ile ulusal kimlik ve vatandaşlık daha da güçlenmektedir.

Elbette göçün az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru olmasının ideolojik sebeplerine ve bunun insan hakları ve küresel adalet

nüfusun devamı adına cebri dışlama gibi örneklerin ırkçılık olduğunu savunmaktadır. Etienne Balibar’a atıfla, ırkçılığın uluslararası sistemin çekirdek siyasi ve idari birimini ulus-devletin oluşturduğu küresel bir düzene dönüşmesiyle oluştuğunu iddia etmektedir. Balibar’a göre insanlık ekonomik ve kültürel olarak bütünleştikçe biyopolitik olarak ayrılmaktadır. Avrupa Birliği bile bir taraftan “Avrupa vatandaşı” gibi yeni bir kategori getirirken, bu kategoriye dâhil olmayı ulusal kimliklere veya bir üye devletin milliyetine ait olma koşullarına bağlamaktadır.

açısından değerlendirmelerine daha az yer verilmektedir. Perocco ve Della Puppa'nın (2023: 14-15) belirttiği gibi göçmenlerin iyi refah sistemlerine ve güçlü sosyal haklara erişmek için Avrupa ülkelerine gittiği iddiası, geride bıraktıkları ülkelerde sosyal haklara erişimin neden az olduğu, refah sistemlerinin neden zayıf olduğu veya bu ülkelerdeki işçilerin neden daha az hakka sahip olduğu, başka bir deyişle yüzyıllardır süren sömürgeci ve yeni-sömürgeci egemenlik hakkında bir şey söylememektedir. Aynı zamanda, göçmenlerin Batı ülkelerine vardıklarında sosyal haklar açısından etkili bir eşitliğe sahip olmadıklarından veya artan refah fırsatlarının gerçeği nadiren yansıttığı algısından da bahsedilmemektedir.

3.2.2.2. Vatandaşlığın içerme ve dışlama mekanizması

Tarihsel süreç içerisinde vatandaşlık kavramsallaştırmasının, içerme ve dışlama mekanizması şeklindeki iki zıt içeriğin (Kartal, 2010: 12) eşzamanlı birlikteliğine (Üstel, 2015: 126) dayandığı görülür. Çünkü vatandaşlık, bir yandan tanınma ve yeniden dağıtım mücadeleleri sonucu farklı toplumsal kesimleri kapsayacak biçimde genişlerken, diğer yandan bazı toplulukları ve onların üyelerini sistemli bir biçimde dışlamıştır (Isın ve Turner, 2002: 2). Günümüzde en çok göçmenler için işleyen bu içerme ve dışlama mekanizması, geçmişte vatandaşlığın kapsamını oluşturmada kullanılmıştır.

Vatandaşlık kavramının köklerinin Antik Yunan kent devletlerinden yani *polisten* ve daha sonra Roma'dan kaynaklandığı kabul edilmektedir (Wood, 2013: 30; Turner, 2012: 122). *Polisin* özelliği, siyasal olarak vatandaşlığı temel alan, ekonomik olarak özel mülkiyete dayanan ve yasal olarak birbirine eşit ve özgür erkeklerden oluşan bir üst tabakanın egemen olmasıdır (Redfield, 2009: 191). Antik Yunan'da ve Roma'da bu nitelikteki vatandaşlar, yönetme hakkına sahip olarak topluluğa tam üyedirler. Fakat diğer yaşayanların, yani kadınların, çocukların, kölelerin ve yabancıların topluluğu yönetme hakları yoktur ancak kanunlara tabidirler ve bazı haklara sahiptirler (Dagger, 2002: 149).

Antik Yunan'da vatandaşlık kanunları ile kimlerin vatandaş olacağı belirlenirken, Atinalı ebeveynlere sahip bireyler vatandaş kapsamına alınmış (Henry, 1995: 11) ve vatandaş dışında köle ve yabancıyı ifade eden *metic* statüleri kurulmuştur. *Metic* statüsünün yaratılması ile *metoikos* olarak teknik anlamına -“*metic* statüsüne sahip olan”- kavuşmuştur (Watson, 2010: 259-260, 272). Atina gibi çoğu *polis*, *metic*

statüsü oluşturarak onlar hakkında düzenlemelere gitmiştir. Sparta gibi bazı *polis*ler daha dışlayıcı ve katı düzenlemeler yapmıştır. *Meticles*, *poliste* ikamet edebilmek için kayıt yaptırmakta ve yasal olarak tanınmaktadır. Buna karşılık sponsor bir vatandaş bulmak, yerel ve bazen ekstra vergileri ödemek, festivallerin ve askeri kampanyaların finansmanına katılmak durumundadırlar (Fisher, 2006: 340). *Meticles*, seçimlerde oy kullanamaz ve mülk edinemez (Henry, 1995: 12). Atinalılar *meticles*leri hem kabul edip hem de onlara şüpheyile ve kimi zaman “barbar” olarak baksalar da, onların ekonomi, toplum ve spor alanındaki katkılarının farkındadırlar. *Meticles*, büyük miktarda finansal katkılarda bulunurlarsa ev ve toprak satınalma hakkına sahip olabilirler. Elde edilebilecek bu tür hakların en tepesinde ise vatandaşlık yer alır. Elbette vatandaşlık kazanımı nadir bir durumdur ve daha çok savaş gibi zor koşullarda gündeme gelmiştir (Fisher, 2006: 340).

Roma dönemine bakıldığında, Atina’ya nispetle aristokrasi çok daha güçlü olduğundan, Atina usulü demokrasi değil, aristokratik senatonun egemenliğinde bir cumhuriyet söz konusudur. Atina’da olduğu gibi Roma’da da köylüler ve kentli alt tabaka vatandaşlığa dâhildir (Wood, 2013: 126). Soyluları (*patricians*) ve halkı (*plebeians*) kapsayacak şekilde katılım ve statüyü içeren vatandaşlık ile yalnızca statüyü içeren vatandaşlık olarak iki düzeyli bir vatandaşlık anlayışı ortaya çıkmıştır (Üstel, 1999: 53). Milattan önce üçüncü yüzyılda, *plebler* ve *patriciler* eşit oy hakkını elde etmiştir. Fakat oy hakkının değeri, kişinin zenginliğine bağlıdır. Roma vatandaşlığı bir zamanlar sadece ileri gelen ailelere özelken kapsayıcılığı genişlemiştir. Teorik olarak herkesin kamu işlerine girme özgürlüğü varken, mesele bir *libertas* özgürlük meselesi değil *dignitas* meselesi idi. *Dignitas*, bir tür politik karizma olarak statüye ve cinsiyete özgü olmuştur. Kamu, önce diğer sosyal gruplara, ardından Romalı olmayan İtalyan olmayan gruplara açılmıştır (Burchell, 2002: 95, 98). Milattan sonra 212 yılındaki Caracalla Fermanı (*Constitutio Antoniniana*) ile imparatorluk sınırları içinde yaşayan bütün özgür kadın ve erkeklere vatandaşlık hakkı verilmiştir (Lavan, 2022). Bununla beraber Roma’nın vatandaşlığı emperyalist politikalarının da bir sonucu olarak daha kapsayıcıdır. Roma’da vatandaşlık, ilkesel olarak açık ve evrenseldir ancak bu evrensellik eşit vatandaş hakları anlamına gelmez (Üstel, 2015: 124). Roma vatandaşlığı kendi kendini yönetme pratiklerinden ziyade koruyucu yasal bir statü haline gelmiştir (Smith, 2002: 106). Vatandaşlığı hukuki bir

statü olarak gören modern anlayışın temelleri Roma’da atılmış ve vatandaşlık statüsüne, bir hukuk öznesi, *legalis homo*, olma özelliği eklemiştir (Üstel, 2015: 124).

Fiili egemen bir devletin olmadığı feodal dönemde ise lordlar, yönetsel ve yargısal güce sahiptir. Kamusal ve siyasal alan tümüyle yok olmuş, özgür insanların kamusal meclislere katılımı kalmamıştır. Toprak sahibi aristokratların köylülerin emeğine el koymalarına dayanan iktisadi güçleri, siyasal ve askeri diğer ayrıcalıklarının ayrılmaz bir parçasıdır. Aristoteles’in siyaset teorisi ortaçağ yönetimlerine uygun değildir (Wood, 2013: 215) ve insanları vatandaş kimliğiyle bir araya getirmek tanım itibarıyla feodalizmin sonu olacaktır (Wood, 2013: 205). Ama vatandaşlık, Ortaçağ Batı Hristiyan dünyasının feodal ve dini statüleri tarafından yıpratılsa da tamamen kaybolmamıştır (Smith, 2002: 106).

Rönesans sırasında İtalyan kent devletleri daha bağımsız ve kendi kendini yönetme gücüne sahip olduklarında, katılımcı vatandaşlığın Antik cumhuriyetçi ideali uyandırılmıştır. Anti monarşik devrimler (İngiliz, Fransız, Amerikan) başlamış (Pocock’tan aktaran Smith, 2002: 107) ve Amerikan ve Fransa örneğinde olduğu gibi erken dönem modern cumhuriyetler ortaya çıkmıştır. 1648 Westphalia Anlaşması, ulus-devletlerin karşılıklı tanıdığı bir uluslararası alan oluştururken, vatandaşlar da bu alanda statüye kavuşturularak sadece bir egemene tabi olan ve ondan koruma talep edebilen kişiler haline getirilmiştir. Kendi kendini yöneten aktif vatandaşlığın ideolojik önemi resmî olarak tanınmamış ve Roma vatandaşlığında olduğu gibi koruma odaklı hukuki bir statü geliştirilmiştir (Held’den aktaran Smith, 2002: 108).

Vatandaşlığın modern kuruluşu ile ilgili ilk tespitleri yapan T. H. Marshall, modern toplumlarda üyeliğin temeli olan vatandaşlığın sivil, politik ve sosyal haklardaki devrimci gelişmelerle oluştuğunu savunur. Modern siyasal sistemlerin gelişmesinde tarihsel olarak rol oynamış on yedinci ve on sekizinci yüzyıl devrimleri (İngiltere’de 1688 tarihli Şanlı Devrim, Fransa’da 1789 tarihli Fransız Devrimi) sivil hakları geliştirirken, “genişletilmiş bir siyasal katılım ve üyelik fikrinin” de oluşmasına yol açmıştır (Turner, 2012; 135-137). Kıta Avrupası’nda geçerli Roma sistemindeki anayasal hukukun, Almanya örneğinde olduğu gibi, bireyin haklarını korumada daha etkili olduğu düşünülürken, İngiltere’de genel hukuk geleneğinin bireysel hakları en iyi koruduğu savunulmuştur. Diğer örneklerinin aksine Fransız vatandaşlık anlayışı ise sosyal sınıfların, saray toplumunun tekelini kırmaya yönelik

uzun tarihsel bir sınıf mücadelesini yansıtır. Amerika’da ise vatandaşlığın merkezi iktidara karşıtlığına, “insan hakları ve bağımsız vatandaşların ayrıcalıkları” eşlik etmiştir (Turner, 2012; 130-133). İlk modern cumhuriyet olan Birleşik Devletler’de, özgür siyahlar ve kadınlar vatandaş olabilmiş ama politik katılım haklarından mahrum bırakılmıştır (Smith, 2002: 108). Siyahlar Amerikan İç Savaşı’ndan sonra, kadınlar ise Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra vatandaşlık ve oy kullanma hakkına kavuşmuştur (Smith, 2002: 110). Türkiye’de sivil, siyasal ve sosyal vatandaşlık hakları, halkın mücadelesi veya halktan gelen talepler ile değil 1923’ten itibaren Cumhuriyetçi elitlerin yukardan aşağıya sunması ile gelişmiştir (Kadıoğlu, 2012: 34).

Vatandaşlık bir yandan Antik Yunan’dan beri bir “erdem” olma ilkesini korurken, burjuva liberal devrimlerinden beri, kapitalizmin yükselmesine paralel olarak gelişen ve farklılaşan bir haklar sistemine katılma anlamında “olgusal” niteliğe kavuşmuş durumdadır (Üstel, 1999: 51). Marshall’a göre vatandaşlık, devletin, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan ve üzerlerinde denetim sahibi olduğu bireylere tanıdığı sivil, toplumsal ve özellikle siyasi haklar bütünüdür (Leca, 1998: 11). Vatandaşlığı, siyasal topluluğun bütün üyelerine verilen ve onlara ortak hak ve yükümlülükler yükleyen yasal bir kişilik statüsü olarak tanımlar. Bu statüde, vatandaş, siyasi bir aktör değil kanunen hareket etmekte özgür olan ve yasa tarafından korunması beklenen yasal bir kişidir. Marshall için “vatandaşlık temelde herkesin toplumun eşit ve özgür bir üyesi olarak muamele görmesini sağlama meselesidir” (Kymlicka ve Norman, 2012: 187). Vatandaşlığın yargısal boyutunun, politik topluluğa üyeliğe, belli bir toprağa bağlılığa veya kolektif kimliğe dayanmaksızın oluşma potansiyeli olduğundan, daha kapsayıcı olduğu görülür. Liberallerin vatandaşlığı herkese açık olma potansiyelini görmesi ve insan haklarının evrensel olması iddiası da bunun örnekleridir (Cohen, 1999: 249).

Vatandaşlık, bireylerin belirli bir eşitlik seviyesinde evrensel haklar ve yükümlülüklerle bir ulus-devlete aktif ve pasif üyeliği şeklinde tanımlanırsa, vatandaşlığın bir *üyelik* belirlenmesi ile başladığı görülür. Üyelik, kişiliğin (personhood) kurulumu yani kimlerin belirli haklarla vatandaş olacağının belirlenmesi anlamına gelmektedir (Janoski ve Gran, 2002: 13). Kişilik, Atina’da elitler veya İngiltere’deki aristokratlar gibi sınırlı bir elit vatandaş grubuyla başlamıştır (Brubaker, 1990: 380). Vatandaşlığın üyelik boyutu, belirli bir bağ ve kimlik yoluyla elde edilir

ve bunlara sahip olmayanların dışlanmasını gerektirir. Vatandaşlığın kendisi sosyal anlamda saygın bir kategori olarak algılanır. Bu sebeple vatandaş olmayanların ve çok kültürlü tanınma taleplerinin kaynağında bu saygın kategoriyi elde etme mücadelesi yer alır (Cohen, 1999: 250). Vatandaşlığa kabul, geleneksel olarak ayrımcıdır. Çünkü hem kanun koyucu bunun kurallarını belirler hem de başvuru sahibi bütün resmî gereklilikleri yerine getirirse bile devlet hayır cevabını verebilir (Joppke, 2005: 52). Olumsuz bir karar sorgulanamaz ve karara karşı temyize gidilemez. Devlet, vatandaşlığa girişi desteklemez hatta aksine çok yüksek meblağlar talep ederek ve karma karışık prosedürlerle süreci zorlaştırır (Brubaker, 1990: 384). Dolayısıyla vatandaşlığın üyelik boyutu, tikel, dışlayıcı ve seçkindir.

Savaş sonrası göçler ile ulus-devlet modelinde oluşan sapmalar, göçlerin beklenmedik sonuçlarıdır. Dünün misafirlerinin yavaş yavaş bugünün yerleşimcilerine dönüşmesi, üyelikle ilgili karmaşık ve hassas problemler üretmiştir. Göçmene dönüşen göç edenlerin üyelik statüsü, potansiyel daimi statülerine ilişkin planlanmamış bir şekilde kademeli bir idari, yasal ve yargısal onay süreçlerinde gelişmiştir. Göçmen haklarının planlanmamış genişlemesi, üyeliğe geçişe temiz bir yol açmaktan ziyade, göçmenleri ara bir statüye sokmuştur. Bu statü, tam üyeliğin pek çok ayrıcalığını ve yükümlülüğünü taşıırken, sembolik ve pratik açıdan en önemli ikisinden, oy verme hakkından ve askerlik görevinden hariç tutulmuştur (Brubaker, 1990: 382).

Hatta Bloom ve Feldman (2011) göçün arttığı bir dönemde, bir sınıflandırma biçimi olarak vatandaşlığın, bir zamanların ayrımcı ve dışlayıcı statü sınıflandırmalarına benzer bir işlev kazanmaya başladığını iddia etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde iç savaş öncesinde (*ante bellum*) özgür erkekler ve köleler arasında; Fransız ve Portekiz sömürge imparatorluklarında evrimleşen Afrikalı veya Asyalı anlamındaki *évolués* veya uygarlık düzeyine ulaşmış anlamındaki *assimilados* ve diğer sömürge tebaaları arasında; Nazi işgali altındaki Avrupa'da Aryanlar ile Yahudiler ve Romanlar arasında veya Güney Afrika'da ırksal sınıflandırmalar (apartheid) arasında sosyal ve siyasi hakların verilmesi ya da reddedilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır.

Vatandaşlığın hep var olan içirme ve dışlama işlevinin hem statü hem haklar bazında nasıl değiştiğinin en iyi örneğini göçmenlerin durumu göstermektedir. Bu duruma, ekonomik krizlerin ve güvenlik kaygılarının tetiklediği ırkçılık hareketlerinin

etkisiyle göçmenlere getirilen sınırlamalar (Uluslararası Göç Örgütü, 2003: 19) eklenince, statüler ve haklar arasındaki karmaşık ve yoğun ilişki göz ardı edilemez hale gelmektedir. Devletin, yasalar yoluyla koyduğu farklılıklar/statüler, farklı bir sosyal yapının oluşmasına neden olmaktadır, bu ise daha fazla tabakalanma veya derecelenme demektir. Göçmenlerin bazı özellikleri, örneğin ırk, bu derecelenmeyi kolaylaştırmaktadır. Deyim yerindeyse bunlar “yeni alt sınıfı” oluşturmaktadır (Fiss, 1998).

3.2.2.3. Liberal paradoks

Hollifield (2022: 426) için haklar, vatandaşlık ve göçmenlik politikalarının merkezindedir ve liberal demokrasilerde ulusal modellerin geliştirilmesinde ve meşrulaştırılmasında mihenk taşıdır. Buradan hareketle hakların farklılaştırılmasına yönelik eğilimlerin altında Hollifield’ın “liberal paradoks” diye adlandırdığı, devletin çatışan çıkarlarını yönetme çabası yatmaktadır (Leerkes ve diğerleri, 2018: 43). Dayandığı insan haklarına saygı prensi ve ekonomik baskılar liberal devletleri kapılarını göçe açmaya zorlarken, politik ve yasal sınırlar ile güvenlik endişeleri kapatmaya itmektedir. Liberal ulus-devletin ekonomik ve demografik gelişim baskıları ile egemenliği, güvenliği ve toplum sözleşmesini koruma çabalarını aynı anda yönetmek durumunda kalması, liberal paradoksu doğurmaktadır (Hollifield, 2022: 413). Ayrıca, liberal devletin temel ilkesi tüm vatandaşlara eşit mesafede davranmaktır. Bu eşitlik vaadi, ulus-devlet vatandaşlarına yasalar önünde eşit muamele etmesi ilkesiyle uyumludur. Fakat bu uyum, ulus-devlet içerisinde göçmen gruplar söz konusu olduğunda bozulmaktadır (Güllüpınar, 2012: 87). Liberal paradoksu yönetmek için devletler haklara dayalı politikalardan yararlanmaktadır. Göçler arttıkça, hem göç alan ülkeler hem de göç veren ülkeler çeşitli düzenlemeler yapmak durumunda kalmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi uluslararası belgelerin de etkisiyle haklara dayalı politikalar geliştirilmeye başlanmıştır (Hollifield, 2022: 418). Haklara dayalı politikalar, ekonomik ve insan haklarına ilişkin taleplerin karşılanmasına ve aynı zamanda ülkedeki politik, yasal ya da güvenlik gibi endişelerin makul seviyelerde tutulmasına imkân vermektedir. İlaveten, eğitilmiş, nitelikli veya yatırım yapan “istenen” göçmenler ile işgücüne dâhil edilmeyen veya sosyal yardımlara muhtaç “istenmeyen” göçmenlerin haklarını tabakalaştırma yoluyla düzenleyerek liberal paradoksu yönetmek mümkün hale gelmektedir. Örneğin,

düzensiz göçmenlerin hakları artırılırsa, sayılarının da artabileceği korkusu duyulmaktadır (Morris, 2002: 21).

Hakların farklılaştırılmasıyla ilgili politika ve uygulamalar kaçınılmaz olarak çeşitli gerilimleri yansıtmaktadır. Avrupa Birliği örneğinde, refah devletinin sınırlarına karşı sınırsız ticaret, işverenlerin çıkarlarına karşı devletin düzenlemeleri ve ulusal kontrollere karşı uluslararası tanınmış haklar bunlardan bazılarıdır. Bunların sonucunda ortaya çıkan durum ise statülerin çoğalmas ve ülkeye giriş koşullarına göre her bir statünün farklı haklara sahip olmasıdır. Farklı giriş kategorilerine devlet tarafından verilen haklar ve korumalar, izleme ve kontrol ile yakından ilişkili tabakalı haklar sistemini oluşturmaktadır (Morris, 2002: 19).

3.2.2.4. Göçmen haklarına ulusal ve post-ulusal bakış açısı

Göç, devletleri ve toplumları zorlayan ve kaçınılmaz olarak ulus-devlet sistemini ve egemenliği erozyona uğratan ulus aşırı güçlerden biridir. Göçteki yükselişe uluslararası insan hakları rejiminin büyüklüğünün bir fonksiyonu olarak bakanlar (Soysal, 1994) ile böyle bir rejimin inşasında liberal devletler arasında daha fazla işbirliği ihtimalini görenler ulusal ve post-ulusal bakış açısı olarak ayrılmaktadır. İkincisinde ise hakların hala ulus-devletlerin liberal anayasa veya güçlerinden kaynaklandığı kabul edilmektedir (Joppke, 2001). Ulusal bakış açısına göre, göçmen hakları oldukça ulusal bir meseledir ve ulusal politikalara sıkı sıkıya bağlı olarak şekillenmektedir (Koopmans, Michalowski ve Waibel: 2012). Göçmenlerin statülerini ve haklarını esas belirleyen egemen ulus-devlet politikalarıdır (Guiraudon ve Lahav, 2000; Dwyer, 2005: 628; Çiçekli, 2010; Sabates-Wheeler ve Feldman, 2011: 5; Baban, Ilcan ve Rygiel, 2016). Vatandaşlık yasal statü, haklar ve kimlik boyutlarıyla dönüşüm halindedir ve yabancıların hakları konusunda da yasal ve sosyolojik olarak ön koşul durumundadır (Joppke, 2007). Farklı refah rejimlerinde göçmen haklarının görünümünün de farklı olması (Morissens ve Sainsbury, 2005; Bruzelius, Reinprecht ve Seeleib-Kaiser, 2017; Çallı Kaplan, 2018; Perooco ve Della Puppa, 2023), ulus-devletlerin etkisini göstermektedir. Uluslar üstü, uluslararası ya da bölgesel nitelikteki hukuki düzenlemelere rağmen ulus-devlet hala göç yönetiminde kilit aktördür. Mesela Avrupa Birliği'nin oluşturmaya devam ettiği harmonizasyona rağmen, ulus-devletler göçmen politikalarında esas söz sahibidir (Kofman, 2002). Çünkü göçmen hakları, ulus-devlet ve vatandaşlık kurumu içinde geçerli ve uygulanabilirdir. Post-ulusal bakış

açısı, göçmenlerin bir devletin vatandaşı olma durumunu hafifletmektedir (Joppke, 2001). Uluslararası insan hakları söylemi, siyasal üyelik ve vatandaşlık anlamında haklara sahip olma hakkını göz ardı etmektedir (Fudge, 2014). Schuster ve Solomos (2002) ulusal bakış açısının, post-ulusal modelden daha büyük bir pratik, yasal ve siyasal gerçekliğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Benzer bir şekilde, uluslararası insan haklarının yasallaşması, bir ülkedeki vatandaş ve düzensiz göçmen gibi göçmen grupları arasında eşitlik ve adalet anlamına gelmemektedir (Nash, 2009). Ayrıca göç alan devletler, göçmenlerin insan haklarını korumak için uluslararası standartları uygulama konusunda isteksiz davranırken (Bustamante, 2002); devletlerin uyum politikaları, uluslararası insan haklarını sınırlandırabilmektedir (Xanthaki, 2016).

Post-ulusal bakış açısında ise göçmen hakları konusu, ulus-devlet ve vatandaşlık kurumunun ötesine geçerek uluslararası bir düzeye taşımaktadır. Göçmen işçiler, mülteciler, sığınmacılar gibi sınırlar arası hareket eden insanlar, uluslararası insan hakları rejimine tabidir. Çünkü devlet egemenliği, artık vatandaşların ya da ikamet edenlerin kaderinin kesin bir belirleyicisi değildir. Hatta ulusal sınırlar içindeki devlet egemenliğine dayanan uygulamalar da gittikçe soykırımı, kültürel soykırımı, toplu sınır dışı etmeyi, köleliği, tecavüzü ve zorla çalıştırmayı yasaklayan uluslararası normlara tabi olmaktadır (Benhabib, 2018: 17, 19). Habermas ve Benhabib insan haklarını korumada en iyi çözümün ulus-devletin egemenliğini sınırlandıran ve kozmopolit hukuku yürürlüğe koyan bölgesel ve uluslararası yasal rejimler olduğu konusunda hemfikirdirler (Ingram, 2008: 406). Bauböck (1991), vatandaşlığın bir devlete üyeliği ifade eden anlamının ötesinde, hakların eşitliğini ve evrenselliğini barındıran normatif bir kavram olarak da görülebileceğini öne sürerek, devletin gücüne karşı bir dizi göçmen haklarının oluşturulması ve korunması gerektiğini savunmaktadır. Post-ulusal bakış açısına göre insan hakları rejimi yükselip yayıldıkça, insan hakları ve vatandaş hakları arasındaki sınır aşınıp kaybolmaktadır (Benhabib, 2018: 180). Daha önce ulusal vatandaşlık çerçevesinde tasarlanan üyelik ve haklar, savaş sonrası dönemde üyelikten bağımsız evrensel bir kişiliğin çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu kaymanın normatif meşruiyeti, post-ulusal söylem ve yapıların insan haklarını dünya çapında bir düzenleme ilkesi olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Soysal'ın (1994: 1-3) post-ulusal (postnational) diye adlandırdığı bu model, özellikle Avrupa'daki misafir işçilerin, resmî olarak vatandaşlık statüsüne sahip olmasalar bile ev sahibi ülkede sosyal, ekonomik ve hatta politik hakları

kullanabilmeleri ile görünür olmuştur. Post-ulusal ekonomik ve politik yapılar genişlemekte ve insan haklarına giderek daha fazla odaklanılmaktadır. Bu durum, ulus- devletler yapısal kapasitelerini yeni durum ve nüfuslara genişlettikçe ve yeni küresel söylemler sınırlarına nüfuz ettikçe göçmenlere yönelik hak uygulamalarında değişiklikler yaratmaktadır (Soysal, 1994: 36).

Diğer yandan ulusal veya post-ulusal bakış açılarının göçmen haklarıyla ilgili net bir çerçeve çizdiği şüphelidir. Guiraudon ve Lahav'a (2000: 189-190) göre normlara yönelik yapılandırıcı bir yaklaşım hukuk alanında işe yararken, yürütme organlarının bu hukuki normlara karşı direnci daha rasyonalist bir yaklaşımı gerektirmektedir. Asıl ayırım uluslararası ile ulusal arasında değil, yargı ile yürütme ve hukuk ile siyaset arasında gelişmektedir. Çünkü devletler göçe karşılık verirken bir yanda, özel şirketleri ve uluslararası aktörleri devreye sokarak yük paylaşımını ve ekonomik çıkarlarını korumayı esas alan uygulamalara yönelmektedir. Öbür yanda küresel baskıları ve normatif kısıtlamaları aşmak için Avrupa'da olduğu gibi sınırlandırıcı politikalar ve göçü kontrol etmeye yönelik yasal ve idari reformlarla göç mevzuatını hızla değiştirmektedir (Guiraudon ve Lahav, 2000: 175-176). AB, üye ülkelerin talep ve baskıları doğrultusunda sığınma ve göç politikalarında sığınmacı kotasını ve yük paylaşımını yeniden düzenlemektedir. Asya'dan bir örnek olarak Güney Kore, 2018 yılında topraklarına giren toplam 561 Yemenliden sadece ikisine mülteci statüsü vermiştir. Kamuoyu, imza ve dilekçelerle hükümetin mülteci sözleşmesini yürürlükten kaldırılması için başvuruda bulunmuştur. Sonuçta yasanın değişmeden kalmasına rağmen, Yemen'e yönelik vize muafiyeti kaldırılmış ve sığınmacılara yönelik genel tarama süreci daha sıkı hale getirilmiştir (Cho, 2021: 322). Başka bir açıdan Morris (2002: 6), örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi) büyük ölçüde ulusal çıkarlara göre tanımlanan kendi mutlak, sınırlı ve nitelikli haklar hiyerarşisini içerdiğine değinir. Dolayısıyla, evrenselin özel olana, küresel olanın yerel olana ya da post-ulusal olanın ulusal olana üstünlüğünden ziyade, hakların uygulanmasına gelince, daha çok müzakere edilmiş bir pragmatizmle karşılaşıldığını belirtir. Gündoğdu (2015: 5) ise ister ulusal veya ister uluslararası seviyede olsun resmî insan hakları garantilerinin, çeşitli göçmen kategorilerini oldukça güvensiz bir şekilde dar haklar setine bıraktığını, insanlık içinde bölümler, tabakalar yaratmaya devam ettiğini ileri sürer.

3.3. Farklılaştırılmış Statü ve Haklar Sistemi Olarak Tabakalı Yurttaşlık

Göçmenler, nereye göç etmiş olmalarının bir önemi olmaksızın aslında çizilmiş siyasi sınırların yani ulus-devletler arasında hareket etmektedir. Göçmenlerin yaşamak, özgürlük, beslenmek, korunmak gibi en temel insani ihtiyaçları dâhil olmak üzere hak talep edebileceği her şey ancak modern dünyanın bu siyasi sınırları içerisinde gerçekleşebilmektedir. Modern ulus-devletlerde göçün yönetimi ise göçmenlerin kategorik ayrıştırılmaları ve haklarının farklılaştırılarak dağıtılması yoluyla yapılmaktadır.

Ulus-devletlerin göçmenlere sağladığı haklar, temel bazı insani haklardan, vatandaşlığa geçiş hakkına kadar geniş bir yelpazede değişebilmektedir. Ülkeye giriş koşullarından, oturma sürelerine, çalışma şartlarından sosyal haklara kadar hakları çeşitlendirilmiş göçmen statüleri tanımlanarak, statü ve hakların çoğaltılmasını, ayrıştırılmasını ve birbiriyle çelişmesini içeren bir sistem oluşturulmaktadır. Bu sistem, tabakalı yurttaşlık (vatandaşlık hiyerarşisi) olarak adlandırılmaktadır (Güllüpnar, 2014: 2).

3.3.1. Lockwood'un Tabakalı Yurttaşlık Yaklaşımı

Tabakalaşma deyince akla ilk olarak, bir toplumun iktidara veya sosyo-ekonomik statüye dayalı olarak seviyelere bölünmesini ifade eden sosyal tabakalaşma gelmektedir. Örneğin Esping-Andersen'a (1990: 55-58) göre refah devleti modelleri bir sosyal tabakalaşma sistemidir. Refah devleti tipi ister liberal ister sosyalist ister muhafazakâr olsun, izlenen sosyal politikalar, farklı etkilerle sosyal yapıda hiyerarşiler ve statüler oluşturur.

Türkçe karşılıklarından biri “tabaka” olan ve tabakalaşmayı açıklayan sosyolojik bir anlama sahip İngilizce “estate” kavramını, T. H. Marshall (1965: 193'ten aktaran, Poggi, 2012) şöyle tanımlar:

‘Estate’ dediğimizde aynı statüye sahip bir grup insanı kastediyoruz. Burada statü kelimesini ise hukukçuların kullandıkları anlamda kullanıyoruz. Bu anlamda statü alenen kabul edilen ve kamu otoritelerinin, çoğu durumda da mahkemelerin, tanımladığı ve yürürlüğe koyduğu bir dizi hak ve görevleri, imtiyaz ve sorumlulukları, yetki ve yetkisizlik alanlarını içerir. (s. 60)

Görüldüğü gibi statünün yasal temelini, bireyin devletin karşısındaki pozisyonu oluşturmaktadır (Bader, 1995: 225). Marshall'ın tanımında da belirtildiği üzere statüler bir dizi hakkı içerdiğinden, devlet tarafından birden fazla türde

tanımlanmış ve tanınmış statüler, haklar bakımından farklılaştırmanın/tabakalaştırmanın siyasal bir aracı olmaktadır.

Sosyal tabakalaştırmanın (social stratification) nispeten yeni bir boyutu olarak değerlendirilebilecek (Leerkes ve diğerleri, 2018: 44) tabakalı yurttaşlık (civic stratification) kavramı ise sosyolog David Lockwood (1996: 532) tarafından, “vatandaşlığın kurumsallaşmasının doğrudan ya da dolaylı sonucu olarak, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler altındaki yaşam olanaklarının ve sosyal kimliklerin yapılandırılması” olarak tanımlanmıştır. Lockwood, Marshall’ın haklar sosyolojisinin ana fikrini oluşturan ve devlet içinde toplumsal bütünleşmeyi sağlayan vatandaşlık fonksiyonunun, haklara sahip olmanın *de jure* eşitsizliği veya haklara erişimin *de facto* eşitsizliği sebebiyle, tabakalı yurttaşlık eğiliminin tehdidi altında olup olmadığını sorgulamaktadır (Leerkes ve diğerleri, 2018: 43). Lockwood analizinde, sınıf yapısının ve sınıf oluşumunun toplumsal bütünleşmeyi nasıl etkilediğini sorgulamak yerine, toplumsal bütünleşmenin merkezinde yer alan vatandaşlık kurumunun, sınıf oluşumunu ve genel olarak da sosyal düzeni nasıl etkilediğini ve hatta belki de sınıf deformasyonuna nasıl imkân sağladığını inceler. Vatandaşlığın kurumsallaşmasının toplumsal eşitsizliğin yapısına gömülü olduğunu ve aynı zamanda ona katkıda bulunduğunu savunur. Analizinin referans noktası, meşruiyet iddiası siyasi, sivil ve sosyal vatandaşlık haklarının somutlaşmasına dayanan demokratik, piyasa ve refah devleti ilişkilerinin karmaşık birliğidir (Lockwood, 1996: 532).

Vatandaşlığın haklar aracılığı ile yarattığı eşitsizliği inceleyen Lockwood’a (1996: 535) göre kaynakların eşitsiz dağılımıyla birlikte vatandaşlık statüsündeki farklılıklar, sınıf oluşumu ve genel olarak sosyal düzen üzerinde doğrudan etkili dört tip tabakalaşma durumu üretir. Bunlar yurttaşlık dışlaması (civic exclusion), yurttaşlık açığı (civic deficit), yurttaşlık kazanımı (civic gain) ve yurttaşlık genişlemesi (civic expansion) şeklindedir. Bu tabakalı yurttaşlık tipleri ise Şekil 3.1’de gösterildiği gibi iki eksende oluşur.

Maddi ve Manevi Kaynaklar

	+	+	-
Yurttaşlık Hakları	+	Yurttaşlık Kazanımı	Yurttaşlık Açığı
	-	Yurttaşlık Genişlemesi	Yurttaşlık Dışlaması

Şekil 3.1. Tabakalı Yurttaşlık

Kaynak: (Lockwood, 1996: 536)

Dikey eksenle vatandaşlık haklarının varlığı ya da yokluğu, yatay eksenle bu hakların kullanılmasını sağlayacak maddi ve manevi kaynaklara sahip olup olmama durumu yer alır. Burada maddi-manevi kaynaklar, sosyal statü, sosyal ağ, bilgi ve beceri, saygınlık ve iletişim gibi yeterliliklere atfedilmektedir (Lockwood, 1996: 536). Dikey eksen, haklara dâhil etmeye veya haklardan dışlamaya yol açacak şekilde hakların yasal olarak verilmesini veya reddedilmesini ifade ederken; yatay eksen, hakkın elde edilmesini veya haktan yoksun kalınmasını doğuracak şekilde hakkın dağıtımındaki informel bir avantaja veya ayrımcılığa karşılık gelmektedir. Dolayısıyla haklar, Marshall'ın umduğu gibi eşitliği sağlamaktan uzak ve eşitliği erozyona uğratacak şekilde sonuç doğurabilir (Morris, 2015: 7). Lockwood böylece haklara sahip olmanın *de jure* eşitsizliği ile haklara erişimin *de facto* eşitsizliğini aynı çerçevede içinde birleştirmiş olmaktadır.

3.3.2. Lockwood'un Tabakalı Yurttaşlık Tipleri

Lockwood (1996: 531), vatandaşların haklardan yararlanma şekillerine ve hakları kullanma yeteneklerine, haklara göre sosyal kategorileşmelerine, hakları genişletme ve büyütme motivasyonlarına göre dört temel tabakalı yurttaşlık tipi tanımlar. Bunlar yurttaşlık dışlaması, yurttaşlık kazanımı, yurttaşlık açığı ve yurttaşlık genişlemesidir. Bu hiyerarşik yapının en tepesindeki yurttaşlık kazanımı alanında, bütün haklara ve onlardan yararlanabilecek kaynaklara sahip olanlar yer alırken, en alttaki yurttaşlık dışlaması alanında ne hakları ve ne de haklara erişmek için kaynakları olanlar bulunur. Bu ikisi arasındaki yurttaşlık açığı ve yurttaşlık genişlemesi alanlarında sırasıyla, yasal olarak haklara sahip ama onları kullanacak kaynakları olmayanlar ile yasal olarak hakları olmayan ancak gelecekte haklara sahip olmalarını sağlayabilecek maddi ve manevi kaynakları olanlar yer almaktadır (Leerkes ve diğerleri, 2018: 43). Yurttaşlık hakları boyutu kadar maddi ve manevi kaynaklar boyutu da önemlidir. Çünkü sosyolojik perspektiften haklardan yararlanma basitçe bir

hukuk sorunu değildir; aynı zamanda yaratılan ve hareket halinde olan güç, kaynaklar ve anlamlardan oluşan sosyal yapılara bağlıdır (Nash, 2009: 1069).

Yurttaşlık dışlaması, ırk, cinsiyet veya etnik özellikler gibi kendine has niteliklerinden dolayı bazı grupların tam vatandaşlık haklarından hukuken veya fiili olarak yoksun bırakılması durumudur. Medeni, ekonomik veya sosyal hakların sistematik olarak tanınmaması alışılmadık bir durum olsa da, geçmişte kadınların, siyahların ya da Yahudilerin haklardan dışlanması buna örnek olabilir. Tehdit, seçimlerde gizli oylamanın olmaması, seçmen kayıtlarının engellenmesi veya yasal uygulamalarla ilişkilendirilecek başka sebeplerle gerçekleşebilir. Fakat *de jure* ya da yasadışı dışlamanın olduğu durumlar haricinde bu dışlama yurttaşlık açığının gölgesinde kalmaktadır. Bazı durumlarda yurttaşlık dışlaması alanına düşenler, maddi ve manevi kaynaklardan da yoksundur (Lockwood, 1996: 537).

Yurttaşlık açığı ise maddi ve manevi kaynak eksikliğinin, yasal olarak tanınmış hakların kullanımını engellediği bir duruma ya da hakların kullanılmasının ihlal edildiği bir duruma atıfta bulunur (Lockwood, 1996: 537). Yurttaşlık açığı güç açığı, damgalanma açığı ve mali açık şekillerinde ortaya çıkabilir. Güç açığı, örneğin işçinin özgür ve eşit bir sözleşme yapma medeni hakkının işverenin üstün pazarlık gücü tarafından geçersiz kılınması ile oluşabilir. Ancak toplu pazarlık ve sendikaların yasallaşması ile bu açık düzeltilmektedir. Mevcut bir hakkın kullanılmasındaki uyumsuzlukları ortadan kaldıracak fırsat eşitliği mevzuatı ve pozitif ayrımcılık politikaları da bir başka örnek olabilir. Damgalanma açığı ise, bir taraftan kendilerine kaynak tahsisinin meşrulaştırıldığı, diğer taraftan ikinci sınıf vatandaş gibi konumlandırılan sosyal devlet yardımlarından faydalananlar (işsizler, yaşlılar ve emekliler) veya ekonomik olarak üretken olanlar ile devlete bağımlı olanlar arasındaki sınıf ve statü durumlarının oluşturduğu açıktır (Lockwood, 1996: 538-539). Kısmen ya da tamamen vatandaşlıktan dışlananların sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanmaya devam etmesi, bu tür damgalanan gruplara karşı toplumsal şikâyet ve dolayısıyla siyasi protesto potansiyelinin artmasına yol açabilmektedir (Lockwood, 1996: 541). Özellikle bugün Amerika’da tartışılan ve sosyoekonomik, yasal, kültürel ve ekonomik yollarla beyaz ayrıcalığını koruyan çok yönlü bir olgu olarak tanımlanan beyaz üstünlüğünün, tabakalaşmaya ve siyahların toplumsal gösterilerine sebep olması da damgalanma açığına örnek gösterilebilir (Yellow Horse, Kuo, Seaton, ve Vargas,

2021). Mali açık ise, belirli maddi olanaklardan yararlanamama ile birlikte ücretin yükseldikçe vergilendirmenin de arttığı durumları içerir. Burada bireysel emeklilik veya mali yatırım olanakları gibi çeşitli finansal araçlara sahip olacak kapasitesi olmayanların içinde bulunduğu açık yer almaktadır. Ayrıca sosyal güvenlik sistemlerinde yaygın olan ve belirli bir gelir sınırı aşıldığında yardımların kesilmesi ve vergilendirmenin başlaması ile gelir düzeylerinin daha fazla düşmesini ifade eden yoksulluk tuzağına atıfta bulunmaktadır (Lockwood, 1996: 542).

Yurttaşlık kazanımı, yasal hakların vatandaşlara, bunları kullanma yeteneklerine göre eşit olmayan faydalar sağlamasını ifade etmektedir. Bu tıpkı, yurttaşlık açığının bu açıdan bir kapasite eksikliği anlamına gelmesi gibidir. Dolayısıyla, damgalanma açığına veya statü eksikliğine burada karşılık gelen itibar kazanımıdır (Lockwood, 1996: 541). Mali açıklar ve kazanımlar, güç ve statüye bağlı olanlardan farklıdır çünkü bireylerde birikmektedir. Mali kazanımlar, temel olarak, mesleki veya bireysel emeklilik planları, ipotekler, kişisel sermaye planları, yatırım ve birim tröstleri ve sermaye kazançları gibi finansal araçlardan tahakkuk eden vergi indirimlerini, başka bir deyişle, herhangi bir karşılık olmaksızın herkes tarafından kullanılabilen medeni ve sözleşmeden doğan haklar yoluyla elde edilen kazançları ifade eder. Tabi bu kazanımlar, servete, teknik bilgiye veya gelire sahip olanların lehine daha çok işlemektedir (Lockwood, 1996: 541).

Yurttaşlık genişlemesi, diğer tüm idealler gibi vatandaşlığın da, maddi kıtlığın ve toplumsal mücadelenin vatandaşlığın kurumsallaşmasına dayattığı sınırları aşan içsel bir mantığı olmasının bir sonucudur (Lockwood, 1996: 542). Yurttaşlık genişlemesi kategorisine anayasal reform talepleri, sivil özgürlüklerin genişletilmesi, bilgi edinme özgürlüğü, tüketicinin korunması, sosyal devlet yardımlarının tahsisinde yeni ilkeler getirilmesi, insan haklarına ilişkin uluslar üstü hükümlerin uygulanmasıyla ulusal vatandaşlığın güçlendirilmesi gibi tam vatandaşlığa yönelik talepler girmektedir (Lockwood, 1996: 543). Lockwood'un da belirttiği gibi belirli grupların zaman içinde artan beklentileri ya da haklar alanında kabul edilen veya keşfedilen yeni boyutlar genişlemeye yol açabilir. Savaş sonrası Avrupa'da insan hakları belgelerinin detaylandırılması, kan esasına (*jus sanguinis*) dayalı aidiyete toprak esasına (*jus soli*) dayalı aidiyetin dâhil edilerek vatandaşlığa erişim koşullarının çeşitlendirilmesi veya çifte vatandaşlığa daha fazla hoşgörü gösterilmesi genişlemeyi gösteren örneklerdir.

Diğer yandan haklarla ilgili geri döndürülemez bir genişleme eğiliminin garantisi bulunmamakla beraber, genişlemelerin bireysel dışlamalara değil genel olarak haklar rejimindeki daralmalara karşı olduğunu görmek mümkündür (Morris, 2002: 155).

3.3.3. Tabakalı Yurttaşlık ve Göçmenler

Lockwood'un tabakalı yurttaşlık yaklaşımı, vatandaşların haklarıyla ilgili olarak resmî dâhil etme ve dışlama araçlarının yapılandırılmasıdır (Morris, 2002: 146). Farklı vatandaş grupları ve devlet arasındaki ilişkiye ve böylece hakların tanınmasına ya da reddedilmesine dayanan bir eşitsizlik sistemini ifade etmektedir. Bu sistemin merkezinde, haklara uygunluk açısından işleyen resmî içermeye ya da dışlamalar ile hakların dağıtımını şekillendiren resmî olmayan kazanım ve açıklar bulunmaktadır. Böyle bir yaklaşım, geleneksel vatandaşlık kurumunu aşarak, bir devletin sınırları içinde bulunan yabancıları da kapsayacak bütüncül bir analiz çerçevesi olarak ele alınabilir (Morris, 2003: 79). Morris'e (2002: 6-7) göre ekonomi politik yaklaşımlar, insan hakları bakış açısı veya ulusal ve post-ulusal yaklaşımlar vatandaş olmayanların durumunu ortaya koymada yetersiz kalabilmektedir. Devletin bahsettiği haklarla inşa edilen eşitsizlik, daha fazla çelişkiyi doğurabilmekteyken eşit muamele beraberinde ayrımcı bir dışlamayı doğurabildiği gibi kısmi bir içermeyi de getirebilmektedir. Bu sebeple tabakalı yurttaşlık, dışlamalar ve içermelerin getirdiği statüler yoluyla daha fazla eşitsizliğin yaratıldığına dikkat çeken bir çerçeve çizmektedir. Hemen bütün ülkeler farklılaştırılmış bir hak ve statü anlayışı ile göçü yönetmektedir. Göçmenlerin statü ve haklar bakımından farklı farklı konumlandırılması tabakalı yurttaşlığın kaçınılmaz doğasını göstermektedir. Göçmenlerin hakları söz konusu olduğunda farklılaşmalar hep vardır. Tabakalı yurttaşlık ise çeşitli açılardan hakların resmî ve gayri resmî yönlerini, genişleme veya daralma eğilimlerini gösterme potansiyeli taşımaktadır.

Öncelikle, tabakalı yurttaşlığın göçmenlerin hak durumlarını incelemek için kullanılması statü ve haklardaki belirli bir eşitsizliği içeren hiyerarşik yapıyı açığa çıkarmaktadır. Morris (2002: 8), göçmen haklarının sosyolojisine ilişkin bir çerçeve sunabilmek için üç Avrupa ülkesinin (Birleşik Krallık, Almanya ve İtalya) göç ve sığınma rejimlerini, tabakalı yurttaşlık açısından karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Avrupa'da vatandaşlık hiyerarşisi, ulusal vatandaşlık, Avrupa Ekonomik Alanı vatandaşlığı ve üçüncü ülke vatandaşlığı şeklinde farklı yasal statülerle kurulmuştur.

Bu ayrımlara ek olarak, Birlik hukukundan veya ortaklık anlaşmalarından doğan ve dolaşım serbestisine kadar genişletilebilen haklara sahip olabilecek alt gruplar da bulunmaktadır. 1951 Cenevre Sözleşmesi gibi uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan ve çeşitli koruma tipleri sunan yasal statüler de tanınmaktadır. Üçüncü ülke vatandaşları için ülkeye giriş amacı (çalışma, aile birliği, sığınma arayışı vb.) haklara erişim konusunda içerme ve dışlama işaretleri sunmaktadır. Örneğin sürekli oturma isteyenler için kendi hayatını idame ettirebilme kapasitesi şart koşulabilmektedir. İtalya ve Almanya kendi ulusundan olan aile üyelerini bu şarttan muaf tutmaktadır. Birleşik Krallık, kamu fonlarına erişimi kısıtlayıp kendi hayatını idame etmeye zorlayarak, sosyal haklara erişimden dışlamaktadır (Morris, 2002: 146-147). Avrupa Birliği'nde üye devletlere göre mülteci tanımları ve sundukları koruma biçimleri farklılık göstermektedir. Mevcut koruma biçimleri, tam tanımadan insani ikamet iznine, hoşgörüye veya geçici korumaya kadar uzanan bir tabakalı yurttaşlık alt sistemi oluşturmaktadır (Morris, 2002: 150).

Hollanda örneğinde, hiyerarşinin en tepesinde, vatandaşlığa kabul edilen göçmenler bulunmaktadır ve şartları sağladıkları sürece haklara sahiptirler. Hiyerarşinin ikinci sırasında, oturma izni olanlar bulunmaktadır. Bu gruba mülteci tanımına girenler, ikincil koruma altındakiler ve yasal sığınmacıların aile fertleri dâhildir. Üçüncü sırada ise, sığınma prosedürü devam edenler bulunmaktadır. Bunlar prosedür süresince ülkede kalabilirler; eğitim ve çalışma gibi sınırlı hakları vardır ama refah uygulamalarına erişimleri yoktur. Hiyerarşinin en altında ise düzensiz göçmenler bulunmaktadır. Onların çalışma izni, ev kiralama izni veya sağlık hizmetinden yararlanma hakkı yoktur (Leerkes ve diğerleri, 2018: 44-45). Birleşik Krallık'ta zorunlu göçmenler için her biri oldukça farklı haklara sahip dört alt kategori tanımlanabilir. Mülteciler tam vatandaşlarla aynı sosyal haklara sahiptir. Çalışabilirler ve aile birleşimi haklarından yararlanabilirler. Sığınmacılar mülteci statüsü talebinde bulunan göçmenlerdir. Bu grubun sosyal yardım hakları, giriş tarihlerine bağlı olarak değişmektedir (Dwyer, 2005: 628). İnsani koruma statüsü hükümetin menşe ülkelerine geri gönderilmeleri halinde tehlikede olacağını kabul ettiği belirli göçmenlere belirli bir yıla kadar verilmektedir. Vatandaşlarla aynı sosyal haklara sahiptirler ve çalışabilirler, ancak aile birleşimi haklarından yoksundurlar. Son kategori ise mültecilik statüsü elde edemeyen ve bu nedenle kalma hakları, sosyal yardıma veya yasal ücretli bir işe başvurma hakları olmayan sığınmacılardır (Dwyer, 2005: 629).

Güllüpnar (2014) da Almanya’da statülerin, Alman, etnik Alman, Avrupa Birliği vatandaşı ve üçüncü dünya vatandaşları diye farklılaşırken; vatandaşlığa kabul, emek piyasasına erişim ve aile birleşimine dair haklarının da bu statülere ve bu statülerdeki oturma süresi, gelir seviyesi gibi koşullara bağlı olarak değişmekte olduğunu göstermektedir.

Daha sonra tabakalı yurttaşlık, göçmen haklarının nasıl farklılaştığının neden ve nasıl farklılaştırıldığı konusuna ışık tutmaktadır. Kofman’a (2002) göre Avrupa’da 1990’lardaki olayların yol açtığı göçler ve soğuk savaş sonrası politik baskı ve ekonomik ihtiyaçların gerilimi, Avrupa devletlerinde ülkeye giriş durumlarına ve yasal statülerine bağlı olarak sivil, ekonomik ve sosyal hakların farklılaştığı karmaşık bir tabakalı yurttaşlık yaratmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından benimsenen ve korunan haklar ise mutlak veya sınırlı haklar hiyerarşisini hatta mutlak hakların bile esnek yorumunu ve ulusal çıkarlara atıfta bulunularak açıkça tanımlanmış nitelikli hakları içeren bir hiyerarşi içermektedir (Morris, 2001: 388). Üye devletler arasındaki sosyal güvenlik sistemlerinin farklılığı, devletlerin kurumsal ve sosyo-ekonomik gerçekleriyle birleştiğinde AB’nin göçmen vatandaşlarının sosyal hakları da farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmanın getirdiği tabakalaşma ile birçok Orta ve Doğu Avrupa ile Güney Avrupa ülkesindeki ortalama AB vatandaşlarının konumu ikinci sınıf AB vatandaşlığına dönüşmektedir (Bruzelius, Reinprecht ve Seeleib-Kaiser, 2017: 13). Bulgar, Romen ve Yunan göçmenlerin etnik kökenleri Avrupa’da ekonomik haklarının farklılaşmasına sebep olabilmektedir (Snel ve diğerleri, 2014; Konsta ve Lazaridis, 2010). Jonitz ve Leerkes (2022), Alman göçmenlik yasasının ikamet izni türleri ile ikamet güvenliği açısından tabakalı bir sistem oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Avrupa bağlamında oturma süresi ve gelir seviyesi (Morissens ve Sainsbury, 2005) elde edilecek hakları; yasal statü koşulunun aranması göçmen yoksulluğunu (Corrigan, 2014) açıkça etkilemektedir. Ayrıca cinsiyet ve aileye ilişkin göç politikaları (Kofman ve Kraler, 2006) tabakalı yurttaşlığa katkı sağlamaktadır. Hakların cinsiyet, yaş ve milliyet gibi kıstaslara dayandırılması (Maher, 2002; Konsta ve Lazaridis, 2010) veya göçmen statülerinin kırılganlığı (Goldring, Berinstein ve Bernhard, 2009; Aydar ve Plöger, 2023) hakların farklılaşmasına doğrudan yansımaktadır.

Avrupa dışındaki bağlama bakıldığında ise yine benzer örüntülere rastlanmaktadır. Hong Kong'da vatandaşlık hiyerarşisinin birinci kademesinde Çin vatandaşları, ikinci kademesinde daimi oturma izni olanlar, üçüncü kademesinde çalışma izni bulunanlar ve dördüncü kademesinde sığınmacı, mülteci ve düzensiz göçmenler gibi çalışma izni bulunmayan geçici kabul edilen sakinler bulunmaktadır (Lai ve Kennedy, 2017: 215). Güney Kore'de, göçmenlere kabul, oturma, ikamet, işgücüne katılım, yerleşim, uyum, sosyal haklar gibi hakların tahsisinde en kritik ölçütler yetenek seviyesi dışında etnik köken ve evlilik bağıdır. Aynı etnik kökenden gelenlerin ve Koreli biri ile evlilik bağına sahip kadın göçmenlerin, diğer göçmen gruplarıyla karşılaştırıldığında ekonomik ve sosyal hakları, yerleşim ve uyum imkânları daha yüksek seviyededir (Kim, 2018: 68). Torres ve Waldinger (2015), Amerika'da sağlık gibi özel bir hak alanındaki tabakalı yurttaşlığı incelemiştir ve sosyal ve yasal dışlanmadan en çok nasibini alan kesimin düzensiz göçmenler olduğu görülmüştür. Çünkü düzensiz göçmenlerin bütün hakları bir kimlik gösterebilmesine bağlıdır. Türkiye'de mülteciler, geçici koruma altındakiler (Baban, Ilcan ve Rygiel, 2016) ve düzensiz göçmenlerin (Şenses, 2012; Üstübcü Önay, 2015) haklar konusunda ortak olduğu kadar statülerine bağlı farklı sorunlar yaşadığı ifade edilmektedir.

Ardından, tabakalı yurttaşlık haklara dair kazanımları, açıkları, dışlamaları, genişlemeleri ve daralmayı göçmen haklarında bir araya getirerek hakların politik ve müzakere edilebilir doğasına işaret etmektedir. Bir haklar rejimi, ulusal koşullarla, algıların değişmesiyle, önceliklerin değişmesiyle ve uluslararası baskılarla zaman içerisinde genişleyebilmekte veya daralabilmektedir (Morris, 2002: 156). Almanya'daki sosyal haklara ve aile birliği hakkına sahip olan geçici misafir işçilerin, daimi oturma haklarının kademeli olarak genişletilmesi yurttaşlık genişlemesine örnek verilebilir (Morris, 2002: 155). Asya ülkelerinin çoğu 1951 Cenevre Sözleşmesini kabul etmemektedir. Bu nedenle yurttaşlık açığı olarak mesela Hong Kong'da yasal tanımları olmayan ve yurttaşlığın son kademesindeki mülteci çocukların eğitim hakkı, eğitim ücretlerinden dolayı tehlikeye girebilmekte, bu insanlar kamu otoriteleri tarafından hor görülebilmekte veya ayrımcılığa uğrayabilmektedir. Ancak yapılan gösteri ve başkaldırıları ile bazı haklara sınırlı erişim imkânına sahip olunabilmekte ve yurttaşlık genişlemesinin örneği oluşturulmaktadır (Lai ve Kennedy, 2017: 217-218). İngiltere'nin yeni Commonwealth vatandaşlarının vatandaşlık haklarını kaldırması durumunda olduğu gibi, sivil genişlemenin yanı sıra sivil daralmanın da mümkün

olduğu öne sürülebilir (Morris, 2002: 80). Düzensiz göçmenler, en bariz dışlanma örneği göstermektedir fakat ulusal ayrımlar yine söz konusudur. Yasaların dışında kabul edilen bir nüfusun önemli bir sayıya ulaştığı durumlarda, devletler, onların varlığına müsamaha gösterip göstermemek, dolayısıyla en temel haklardan yoksun bir tabakanın varlığını kabul edip etmemek veya durumlarını yasallaştırmak için bir yol sunup sunmamak ikilemiyle karşı karşıya kalmaktadır (Morris, 2002: 152). Egemenlik geriliminin ve liberal paradoksun yurttaşlık tabakalaşmasında özellikle dışlama veya daralmada etkili olduğu görülmektedir. Göç baskısı arttıkça örneğin göçmenlerin aile haklarının daraltılmasına gidilmektedir. Sığınmacılar söz konusu olduğunda, kaynak kaygıları ve caydırıcılık ile post-ulusal yükümlülüklerin yerine getirilmesi arasındaki denge aktif bir çatışmaya dönüşmektedir (Morris, 2003: 95).

Bir başka açıdan tabakalı yurttaşlık, göçe uygulandığında, hak sahibi olma ve hakları kullanma açısından maddi ve manevi eksenin anahtar rolünü, maddi ve manevi imkânların inşasının veya aşınmasının haklar üzerinde yarattığı etkiyi ortaya koyabilmektedir (Morris, 2015: 14). Post-national bir göçmenin işgal edebileceği çeşitli yasal statüleri yapılandıran resmî bir boyut ve muhtemelen etnik köken veya milliyet farklılıklarıyla birleşen ve çeşitli eksiklik veya damgalama yoluyla açıkça ortaya çıkan resmî olmayan bir boyut görülmektedir. Maddi ve manevi kaynakların varlığı bir hak iddiasını güçlendirebildiği gibi bunların yokluğu veya erozyonu da bu tür bir iddiayı zayıflatabilmekte veya bir grubun olumsuz statüsünü onaylayabilmektedir (Morris, 2015: 7-8). Tabakalı yurttaşlık kavramı, hakların sadece bir statü belirlenmesi ile değil aynı zamanda maddi ve manevi kaynakların etkisi ile de oluştuğunu gösterecek bir çerçeve sağlamaktadır.

Ayrıca tabakalı yurttaşlık sistemi, aynı zamanda bir izleme ve kontrol iklimi barındırmaktadır. Göçmenin yasal statüsünü gösterecek belge ve dokümanlarının hazırlanabilmesi için kişisel bilgilerini beyan etmesi veya kanıtlaması gerekecektir. Benzer şekilde hakları talep etme ve kullanma aşamasında kim olduğunu, yasal bulunma hakkını ve diğer kanıtları ilgili makamlara sunmak zorundadır. Belirli bir yerde kalma, yaşama, çalışma veya dolaşım gibi haklarının bulunduğu statüye bağlı olması doğal olarak bir izleme ve kontrol sistemi doğurmaktadır. İzleme ve kontrolün bir boyutunu göçmenler oluştururken, muhtaç durumda olan göçmenlere yardımda bulunan kuruluş ve yapılar diğer boyutunu oluşturur. Resmî ve gelişmiş refah

politikalarının olmadığı durumlarda yardıma muhtaç göçmenler, devletin resmî kontrolünden ve gözetiminden kaçan hayır kurumları sayesinde destek almaktadır (Morris, 2003: 82). Bu tür mekanizmalar, resmî olmayan refah imkânları ile göçmenlerin hayatlarını geçici olarak iyileştirmekle birlikte, sorunu siyasi ve bürokratik gündemin gerisine düşürerek kalıcı çözümler sağlayacak yasal sistemlerin geliştirilmesini engelleyebilir veya geciktirebilir. İzleme ve kontrolün bir başka boyutu ise, tabakalı yurttaşlığın göçmen gruplarının hak beyanlarını görme veya hak taleplerini sınırlama işlevi üzerinedir. Karmaşık hak ve statü sisteminin çelişkileri, doğası ve maliyeti kontrol ve izleme sistemlerinin oluşumunu beraberinde getirmektedir (Morris, 2002: 158).

Son olarak tabakalı yurttaşlığın ortaya çıkardığı durum, haklara sahip olma hakkını göçmenler açısından yorumlamaya imkân vermektedir. Haklara sahip olma hakkı göçmenlerin insanlık durumunda yaşaması, emek, iş ve eylemle insanlığın müşterek dünyasına katılması anlamında ise Benhabib (2018: 167) Avrupa'daki mevcut hak rejimlerinin sunduğu sivil, politik ve sosyal haklara bakıldığında mülteciler ve sığınma hakkı arayanların haklara sahip olma hakkından çok uzakta olduğunu tespit etmektedir. Yaşamları, özgürlükleri ve mülkleri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile korunurken, hareket, istihdam ve katılım hakları tamamen kendilerine geçici ikamet hakkı veren devletin iradesine bağlıdır. AB vatandaşlarının bütün sivil, siyasal ve sosyal haklara sahip olmasına karşın mülteci ve sığınmacıların neredeyse hiç hakkı bulunmamaktadır (Benhabib, 2018: 168-171). Gündoğdu (2015: 200, 207), Arendt'in haklara sahip olma hakkı ile hakları talep etmek ve kullanmak için olduğu kadar mevcut insan hakları söyleminde olmayan yeni hak talepleri için de harekete geçirdiğini; kavramları ve siyasal teorisi ile göçmen gruplarını hak taleplerini yeniden düşünmeye ittiğini ifade eder. Tabakalı yurttaşlık, dışlama ve açık alanlarında hakları talep etme ve kullanma için bakış açısı sağlarken, genişleme alanında yeni hak talepleri için harekete geçirmektedir.

4. TÜRKİYE’DE GÖÇMEN HAKLARININ TABAKALI GÖRÜNÜMÜ ve HAKLARA SAHİP OLMA HAKKI

4.1. Türkiye’nin Kısa Göç Tarihi

Türkiye, cumhuriyet tarihi boyunca kaynak ülke, geçiş ülkesi veya hedef ülke olarak uluslararası göçle iç içe olmuştur. Kuruluş yıllarında göçlerle güçlendirilen ulus-devlet yapısı, göç veren Ortadoğu ve göçün hedef yeri Avrupa arasındaki coğrafi konumu, misafir işçi geçmişi, göçle ilgili konuların AB’ye üyelik sürecindeki müzakere ve politikalarına yön vermesi ve göçmenlerin iç siyasetinin de bir gündemi olması gibi özellikleriyle göçle sürekli bir ilişki halindedir. Göç İdaresi Başkanlığının (2023c) verilerine göre bireysel ve kitlesel sığınma için Türkiye Cumhuriyeti’ne 1922’den 2001 yılına kadar yaklaşık 3 milyon göçmen, 2011-2019 yılları arasında ise 3,6 milyon göçmen gelmiştir. Bu sayıya, son 15 yılda sayıları 3,3 milyonu bulan çalışma, eğitim ve diğer amaçlarla gelen yabancılar dâhil değildir. Türkiye’nin uluslararası göçle ilişkisinde iki temel unsur etkili olmuştur. İlki, cumhuriyetin kurulması ile birlikte göçlerin ulusal birliği güçlendirme politikası olarak kullanılması, ikincisi ise ülkenin coğrafi konumundan dolayı kaçınılmaz olarak göçlere maruz kalmasıdır. Bu, ülkenin göç tarihinin, temel olarak Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletini inşa ettiği dönem ve bir geçiş ve hedef ülkesi haline geldiği dönem olarak sınıflandırılmasına olanak vermektedir.

Ulus-devletini inşa etmek amacıyla uluslararası göç hareketlerini kullanmak, yirminci yüzyılın ilk yarısında pek çok devletin stratejisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından yeni kurulan Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan gibi Türkiye Cumhuriyeti devleti için de gündemin en önemli konusu azınlıklar ve göçler olmuştur. Türkiye’nin kuruluş yıllarındaki göç politikaları, Müslüman olmayan azınlığın Türkiye’den göç etmesi ve özellikle Balkanlar gibi Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan topraklarda kalan Türk Müslüman nüfusun Türkiye’ye göç etmesi üzerinedir. Böylece göçler ulus inşa etme aracı olarak kullanılmış ve homojen Türk kimliği oluşturmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Türk Yunan Mübadelesi ile 1923 ve 1939 yılları arasında 400 bin Müslüman Yunanistan’dan Türkiye’ye göç etmiştir. 1923’ten 1997’ye kadar ise bu nitelikte 1,6 milyon göçmen Türkiye’ye yerleşmiş ve toplumda kolaylıkla kabul görmüştür (İçduygu ve Sert, 2009: 2). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki göçler ulus-devlet inşasında demografik olduğu kadar ekonomik fayda için de

kullanılmıştır. Balkanlardan gelen göçler, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Anadolu ekonomisinin önemli bir ekonomik unsurunu oluşturan Hristiyanların ayrılması ile oluşan iktisadi boşluğun doldurulmasını sağlayacak emek ve girişim kaynağı olarak görülmüştür (Özgür Baklacıoğlu, 2015: 216).

Türkiye'nin uluslararası göç rejimlerindeki yeri 1980'lerden sonra bir geçiş ve hedef ülkesi olarak değişmeye başlamıştır. 1979 yılında İran Devrimi ile gerçekleşen rejim değişikliğinin ardından başlayan ve 1980-1988 yılları arasında süren İran-İrak Savaşı, 1989'da Bulgaristan'daki asimilasyon politikaları, 1991'de soğuk savaşın sona ermesi, 1990-1991 yıllarında Körfez Savaşı ve Eski Yugoslavya'nın iç savaşla birlikte dağılması gibi uluslararası gelişmeler Türkiye'ye doğru göç hareketlerine sebep olmuştur (İçduygu ve Sert, 2009: 1; Özgöker ve Doğan, 2019: 70). Bu gelişmeler Türkiye'ye büyük kitlesel göç akınlarına yol açmıştır. Göç İdaresi Başkanlığı'nın (2023c) resmî internet sitesi verilerine göre 1988 yılında Irak'tan 51.542 kişi, 1989 yılında Bulgaristan'dan 345 bin kişi, 1991 yılında Irak'tan 467.439 kişi, 1992-1998 yılları arasında Bosna'dan 20 bin kişi, 1999 yılında Kosova'dan 17.746 kişi, 2001 yılında Makedonya'dan 10.500 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.

Diğer yandan Türkiye'nin 1980 sonrası liberal ekonomiye geçişi ve AB ile katılım müzakerelerinin başlaması, turizm veya uzun vadede kalmak amacıyla ülkeye gelen Avrupalı göçmenlerin sayısını artırmıştır (İçduygu ve Sert, 2009: 2). Avrupa ve Asya ülkelerinden gelen göçlerin yanı sıra, Afrika kıtası ülkeleri ile 1980'li yıllardan itibaren diplomatik ve ekonomik ilişkilerin artışı, beraberinde bu kıtadan Türkiye'ye göçleri başlatmıştır. İslami Kalkınma Bankası'nın bursları ile gelen öğrenciler, daha sonra gelecek öğrencilere ve göçmenlere yol açmıştır. 1990'larda ise Afrikalılar ticaret için Türkiye'ye gelmiş ve burada kalmışlardır (Şaul, 2015: 109-111). Türkiye bütün bu bölgelerden gelen düzenli ve düzensiz göçmenler ile sığınmacılar için bir geçiş ve hedef ülkesi haline gelmiştir. Suriye'den 2011-2019 yılları arasında 3,6 milyon kişi kitlesel akını ise Türkiye'ye gelen en büyük göçlerden birini oluşturmuştur. Suriye'deki iç savaş dolayısıyla Türkiye'ye sığınanların sayısı geniş bir zaman dilimine yayılarak dört milyona yaklaşmıştır. Doğu Bloku, Afrika, Asya ve Ortadoğu'daki siyasi rejim değişiklikleri veya krizler Türkiye'ye doğru göç dalgasına yol açmaya devam etmektedir. Coğrafi konum, kültürel, siyasal ve tarihsel bağlar geleneksel çekim sebepleri iken Türkiye'deki eğitim veya sağlık hizmetlerinden

yararlanmak da gittikçe artan tercih sebepleri olmaya başlamıştır(Kaya ve Erdoğan, 2015: 13).

Türkiye, cumhuriyetin ilk dönemlerinde ulus-devleti oluşturmak ve korumak amacıyla nüfus mübadeleleri şeklinde gerçekleşen göçlerin ardından, özellikle 1980’lerden itibaren coğrafi konumu sebebiyle maruz kaldığı göçlerle bir geçiş ve hedef ülkesi olmaya devam etmektedir. Türkiye’nin tarihi boyunca göç yönetiminde siyasal, dış politika, güvenlik, ekonomi, işgücü piyasası, sosyal politikalar, uyum ve insan hakları gibi birçok boyut bir araya gelmiştir. Gittikçe artan göçmen sayısı ve her bir göç hareketinin kendine özgü şartları, en bariz olarak göçmenlerin statüler yoluyla kategorilendirilmesini şekillendirmiştir. Türkiye’deki yabancı sayısı 2023 Ekim ayı verilerine göre 4,9 milyon dolayındadır. Statülerine göre bakıldığında geçici koruma altındaki Suriyelilerin sayısı 3,27 milyon, ikamet izniyle ülkemizde bulunan yabancıların sayısı 1,15 milyon, uluslararası koruma başvuru sahibi kişilerin sayısı 300 bin ve düzensiz göçmen sayısı 172 bin civarındadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2024: 388).

4.2. Yurttaşlık Tabakalaşmasının Eksenleri: Haklar ve Maddi-Manevi

Kaynaklar

Öncelikle Türkiye’de bulunan yabancıların haklarıyla ilgili bazı temel ilkelere bakmakta fayda görülmektedir. Bunlardan ilki, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda bulunan “temel haklar ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir” hükmüdür (m. 16). Bu hükümden yabancıların haklarının yalnızca kanunla yapılacağı ve çıkarılacak kanunların da uluslararası hukukun bağlayıcı kaynakları olan uluslararası antlaşmalara, örf ve adet hukuku kurallarına ve genel hukuk ilkelerine aykırı olamayacağı anlaşılmaktadır (Çelikel ve Gelgel, s. 51’den aktaran Özkan, 2017: 431). İkincisi, YUKK’ta yer alan “uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler, karşılıklılık şartından muaftır” (m. 88/1) ilkesidir. Bu ilkeye göre hak ve menfaatlerden yararlanabilmeleri devletler arasındaki bir müteakabiliyete bağlı değildir. Üçüncüsü yine YUKK’ta belirtilen “başvuru sahibine, başvurusu reddedilen veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilere sağlanan hak ve imkânlar, Türk vatandaşlarına sağlanan hak ve imkânlardan fazla olacak şekilde yorumlanamaz” (m. 88/2) şeklindeki ilkedir. Dördüncü olarak YUKK’un “yazılı yükümlülöklere uymayanlar ile başvuruları ve uluslararası koruma statüleriyle ilgili

olumsuz karar verilenlere; eğitim ve temel sağlık hakları hariç, diğer haklardan faydalanmaları bakımından sınırlama getirilebilir.” (m. 90) düzenlemesi ile bireyler tarafından yükümlülüklerin yerine getirilmediği durumda bile eğitim ve sağlık temel haklarına dokunulmayacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla ülkede herhangi bir yasal statü ile bulunan göçmenlerin sahip oldukları haklar bu ilkelere bağlı olmaktadır.

Ayrıca bir devlette haklardan yararlanmanın temel koşulu, yasal otoritelerce tanınan ve geçerli bir kimlik belgesine sahip olunmasıdır. Yabancıların Türkiye’de sivil, sosyal, ekonomik ve siyasal haklardan yararlanabilmesi için de yasal olarak tanınmaları ve öncelikle yasal statülerini gösteren belgelere sahip olmaları gerekmektedir. Türkiye’ye düzenli yollarla göç eden yabancıların yasal olarak bulundukları statülerini gösterir kimlik belgeleri kanunda belirlenmiştir. İskân Kanunu’nu kapsamındakilere “göçmen belgesi”, YUKK kapsamında vatansızlığın tespiti sonrasında “vatansız kişi kimlik belgesi”, uluslararası koruma başvurusu kayıt işleminden sonra “uluslararası koruma başvuru kayıt belgesi”, mülakatı tamamlayanlara “uluslararası koruma başvuru sahibi kimlik kartı”, statü verilenlere “uluslararası koruma statü sahibi kimlik belgesi” ve Geçici Koruma Yönetmeliği ile “geçici koruma kimlik belgesi” tanımlanmıştır. Elbette belgeler Türkiye’de yasal olarak bulunan yabancılar için geçerlidir. Dolayısıyla düzensiz göçmenler herhangi bir kimlik belgesi gösteremediği için haklardan da yararlanamamaktadır.

Lockwood’da tabakalı yurttaşlık, iki eksenli bir yapıda gelişmektedir. İlk ekseninde vatandaşlık haklarının / yasal haklarının varlığı ya da yokluğu, ikincisinde ise bireylerin bu hakların kullanılmasını sağlayacak maddi ve manevi kaynaklara sahip olup olmama durumu etkili olmaktadır. Bu çalışmada yurttaşlık tabakalaşmasının dikey eksenini için sivil, sosyal, ekonomik ve siyasal hak boyutlarında belirli yasal haklar ele alınırken, yatay eksenini oluşturan maddi ve manevi kaynaklar olarak Lockwood’un (1996: 536) işaret ettiği gibi sosyal statü, sosyal ağ, bilgi ve beceri, saygınlık ve iletişim gibi yeterlilikler değerlendirilmektedir. Yurttaşlık tabakalaşmasının haklar ekseninde yer verilecek olan sivil, sosyal, ekonomik ve siyasal hak boyutlarının kapsadığı haklara ve maddi-manevi kaynaklara bakmak daha sonra yapılacak statü esaslı değerlendirmeleri anlamayı kolaylaştıracaktır. Yasal haklar konusunda tamamen devletin koyduğu ilke ve kurallar geçerliyken maddi ve manevi kaynaklar göçmenlerin kendi yeterlilikleri ve sermayeleri veya toplumsal

durumlarla ilgili olabilmektedir. Geliştirilecek uyum faaliyetlerinin maddi ve manevi kapasiteyi artırıcı etkisi olacaktır.

4.2.1. Sivil, Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Haklar

Sivil haklar boyutu, ikamet, aile birleşimi ve dolaşım serbestisi açısından değerlendirilebilir. YUKK'un ikinci bölümünde ikamet kuralları düzenlenmektedir. YUKK, "Türkiye'de, vizenin veya vize muafiyetinin tanıdığı süreden ya da doksandan günden fazla kalacak yabancıların ikamet izni almaları"nı (m. 19) zorunlu kılmaktadır. Yabancıların Türkiye'de ikamet etme sebeplerine göre altı çeşit ikamet izni tanımlanmıştır. Bunlar kısa dönem ikamet izni, aile ikamet izni, öğrenci ikamet izni, uzun dönem ikamet izni, insani ikamet izni ve insan ticareti mağduru ikamet izni şeklindedir. Kısa dönem ikamet izni alabilecekler kanunda (YUKK, m. 31) şöyle sayılmıştır: Bilimsel araştırma amacıyla gelecekler, Türkiye'de taşınmaz malı bulunanlar, ticari bağlantı veya iş kuracaklar, hizmet içi eğitim programlarına katılacaklar, Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu anlaşmalar ya da öğrenci değişim programları çerçevesinde eğitim veya benzeri amaçlarla gelecekler, turizm amaçlı kalacaklar, kamu sağlığına tehdit olarak nitelendirilen hastalıklardan birini taşımamak kaydıyla tedavi görecekları, adli veya idari makamların talep veya kararına bağlı olarak Türkiye'de kalması gerekenler, ikamet izninden kısa dönem ikamet iznine geçenler, Türkçe öğrenme kurslarına katılacaklar, kamu kurumları aracılığıyla Türkiye'de eğitim, araştırma, staj ve kurslara katılacaklar, Türkiye'de yükseköğrenimini tamamlayanlardan mezuniyet tarihinden itibaren altı ay içinde müracaat edenler, Türkiye'de çalışmayan ancak Cumhurbaşkanınca belirlenecek kapsam ve tutarda yatırım yapacaklar ile bunların yabancı eşi, kendisinin ve eşinin ergin olmayan veya bağımlı yabancı çocuğu ve son olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşları. Kısa dönem ikamet izinleri her defasında en fazla ikişer yıllık sürelerle verilmektedir. Ancak Türkiye'de çalışmayan fakat Cumhurbaşkanınca belirlenecek kapsam ve tutarda yatırım yapacaklar ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşları bu süre kısıtının haricinde tutulmaktadır (YUKK, m. 31/2).

Uzun dönem ikamet izni ise kesintisiz sekiz yıl Türkiye'de bulunan yabancılara veya İçişleri Bakanlığın onayını alan yabancılara verilmektedir. Mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü sahipleri ile insani ikamet izni sahiplerine ve geçici koruma sağlananlara, uzun dönem ikamet iznine geçiş hakkı tanınmamaktadır (YUKK, m. 42).

Uzun dönem ikamet izni alabilme koşulları arasında kesintisiz en az sekiz yıl ikamet izniyle Türkiye’de kalmış olmak, son üç yıl içinde sosyal yardım almamış olmak, kendisi veya varsa ailesinin geçimini sağlayacak yeterli ve düzenli gelir kaynağına sahip olmak, geçerli sağlık sigortasına sahip olmak ve kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından tehdit oluşturmamak yer almaktadır (YUKK, m. 43). Uzun dönem ikamet sahibi kişiler, askerlik yapma yükümlülüğü, seçme, seçilme ve kamu görevlerine girme gibi haklar hariç olmak üzere Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanabilmektedir (YUKK, m. 44).

Aile birleşimi, zorunlu ya da gönüllü göç nedeniyle birbirinden ayrı düşmüş aile üyelerinin menşei ülke dışında başka bir ülkede, yeniden bir araya gelmeleri süreci olarak tanımlanır (Perruchoud, 2009). Aile ikamet izni YUKK’un 34’üncü maddesi ile düzenlenmektedir. Bu maddeye göre aile ikamet izni Türk vatandaşlarının, 5901 sayılı Kanun’un 28’inci maddesi kapsamında olanların (çıkma izni almak suretiyle Türk vatandaşlığını kaybedenlerin) veya ikamet izinlerinden birine sahip olan yabancılar ile mültecilerin ve ikincil koruma statüsü sahiplerinin yabancı eşine, kendisinin veya eşinin ergin olmayan yabancı çocuğuna ve kendisinin veya eşinin bağımlı yabancı çocuğuna her defasında üç yılı aşmayacak şekilde verilmektedir.

Anayasaya göre “herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir” (m. 23). Yabancıların seyahat serbestisi, YUKK kapsamında düzenlenmektedir. Ülke içinde seyahatler statülere göre kamu güvenliği ve sağlığı sebepleriyle sınırlandırılabilir. Yurtdışına seyahatler ise pasaport veya pasaport yerine geçen seyahat belgeleri ile mümkün olmaktadır. Statülere özel yurtdışı seyahat kısıtlamaları da bulunmaktadır.

Sosyal haklar boyutu, eğitim, sağlık ile sosyal hizmet ve yardım hakları olarak ele alınabilir. Anayasanın 42’inci maddesi “kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz” şeklindedir ve Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik, 105’inci maddesi ile Türkiye’deki tüm çocukların temel eğitimden yararlanma hakkı bulunduğunu belirtmektedir. Sağlık konusunda anayasa herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu hükme bağlar. Ayrıca sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabileceğini belirtir. Anayasaya uygun olarak YUKK başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerden herhangi bir

sağlık güvencesi olmayan ve ödeme gücü bulunmayanların uluslararası koruma başvuru kaydından itibaren bir yıl süre ile 31/5/2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu hükümlerine tabi olduğunu düzenlemektedir. Geçici korunanların sağlık hizmetleri ise 04.11.2015 tarihli ve 9648 sayılı Geçici Koruma Altına Alınanlara Verilecek Sağlık Hizmetlerine Dair Esaslar çerçevesinde yürütülmektedir. Uluslararası koruma ve geçici koruma altında olanlardan ihtiyaç sahiplerinin sosyal yardımlardan yararlanması ise hem YUKK hem Geçici Koruma Yönetmeliği'nde düzenlenmektedir.

Ekonomik haklar boyutu, iş piyasasına erişim ve çalışma koşulları açısından değerlendirilebilir. Uluslararası insan hakları normları evrenselliği varsayıyor olsa da, işgücünün uluslararası göçü, çalışma haklarını iddia etmenin kimlik ve statüye bağlı bir durum olduğunu göstermektedir (Maher, 2002: 37-38). Benzer şekilde Türkiye'de yabancıların çalışma izni olmaksızın çalışması veya çalıştırılması yasaktır. Genel olarak yabancıların iş piyasasına erişim sağlamalarının koşulu, geçerli bir çalışma iznine sahip olmalarıdır. Çalışma izni, tanımı gereği geçerlilik süresi içinde yabancıya çalışma hakkı vermektedir. Uluslararası İşgücü Kanunu Uygulama Yönetmeliği çalışma izninin, "bir işverene bağlı olarak verilen çalışma izni düzenlendiği işyeri ve adreste geçerli" (m. 57/4) olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, kamu hizmetlerine girmek Anayasa'da Türklerin hakkı olarak sayıldığından yabancılara yasaktır. Çalışma koşulları bakımından Anayasa'ya (m. 60) göre herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir.

Siyasal haklar boyutu bilgi edinme, siyasal katılım ve vatandaşlık hakları açısından ele alınabilir. Anayasa'nın 74'üncü maddesi, "vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir." demektedir. Maddenin devamında ise "herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir" denmektedir. Aynı şekilde, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'na göre genel kural olarak herkes bilgi edinme hakkına sahiptir. Aynı maddenin devamında yabancılarla ilgili sınırlama getirilerek "Türkiye'de ikamet eden yabancılar ile Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişiler, isteyecekleri bilgi kendileriyle veya faaliyet alanlarıyla ilgili olmak kaydıyla ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde, bu Kanun hükümlerinden

yararlanırlar” (m. 4) denmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de ikamet eden yabancılar ve Türkiye’de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişilerin bilgi edinme hakkını kullanabilmeleri için isteyecekleri bilgi ve belgelerin kendileri veya faaliyet alanları ile ilgili olması ve tabi oldukları ülkelerde Türk vatandaşlarına ve tüzel kişilerine bilgi edinme hakkının tanınmış olması koşulu bulunmaktadır. Ayrıca yabancılar tarafından bu kapsamda yapılacak başvuruların, Türkçe dilinde olması zorunludur (Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu, 2015). Benzer şekilde Dilekçe Hakkının Kullanılmasına dair Kanun da, Türkiye’de ikamet eden yabancıların kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve yetkili makamlara yazı ile başvurma haklarını düzenleme amacındadır. Ancak yine Türkiye’de ikamet eden yabancılar karşılıklılık esası gözetilmek ve dilekçelerinin Türkçe yazılması kaydıyla bu haktan yararlanabilirler.

Anayasanın 67’inci maddesi “vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir” dediği için vatandaş olmayanlar siyasi faaliyette bulunamazlar. Dolayısıyla ikamet süreleri ne olursa olsun, yabancılar seçme ve seçilme hakkına sahip değildir.

5901 nolu Türk Vatandaşlığı Kanunu’na (m. 5) göre Türk vatandaşlığı doğumla veya sonradan kazanılabilir. Doğumla kazanılan Türk vatandaşlığı, soy bağı veya doğum yeri esasına göre kendiliğinden kazanılır. Soy bağı esasına göre Türk anne veya babadan doğan çocuklar vatandaş kabul edilirken, doğum yeri esasına göre Türkiye’de doğan ve yabancı ana ve babasından dolayı doğumla herhangi bir ülkenin vatandaşlığını kazanamayan çocuklar vatandaş kabul edilmektedir. Türk Vatandaşlığı Kanunu’na (m. 11) göre sonradan Türk vatandaşlığını kazanmak isteyen yabancıların, Türkiye’de kesintisiz en az beş yıl ikamet etmiş olması, yeteri kadar Türkçe konuşuyor olması, belirli bir gelire sahip olması ve milli güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir halinin bulunmaması gibi şartları haiz olması gerekmektedir.

4.2.2. Maddi-Manevi Kaynakların Anlamı

Yurttaşlık tabakalaşmasının maddi-manevi kaynaklar eksenini sosyal statü, sosyal ağ, bilgi ve beceri, saygınlık ve iletişim gibi kapasite ve yeterliliklerden oluşmaktadır. Sosyal statü gelire, etnik kökene, cinsiyete, aileye, mesleğe, işe, yaşa veya dine bağlı olarak algılanabilir. Sosyal ağ, sosyalliği veya aynı uyruk, din, dil,

yasal ya da sosyal statünün bir araya getirdiği gruplara referans vermektedir. Bilgi ve beceri eğitim, yapılan iş veya yetkinlik kapasitesi ile ilgili olabilmektedir. Saygınlık, bireylerin kendi kişisel özelliklerinden kaynaklı olabildiği gibi, etnik kökenlerine, göçmenlikte olduğu gibi toplumun onların statülerine bakışına göre değişebilmektedir. İletişim ise bireylerin kendini ifade etmesine, hak talep etmesine, sosyal ve kamusal alana dahiliyetine imkân veren özellikle dil yeterliliğine işaret etmektedir. Maddi ve manevi kaynaklarının birkaçının eksikliği, toplumdaki birkaç önemli alana aynı anda entegre olamama durumu olarak ifade edilebilecek sosyal dışlanmaya yol açmaktadır (Aasland, 2002: 58).

Yerel halkın yani Türk toplumunun göçmen gruplarına bakışı, onlarla ilgili algısı da toplumda kabul görmelerinde ve hakları kullanım kapasitelerini artırmada önemlidir. Çünkü bu algı olumsuz olduğu zaman barınma, çalışma, eğitim, sağlık vb. haklarını etkin olarak kullanmalarına engel olmaktadır. Örneğin, barınma ihtiyaçlarını giderecek ev ararken yüksek kira talebi ile veya kendilerine ev kiralamak istemeyen ev sahipleri ile karşılaşmaktadırlar. Sağlık veya eğitim hizmetlerinden yararlanmaları, toplumda Türklerin haklarının engellendiği veya vergilerin yabancılar için kullanıldığı algısını beraber getirmektedir. Ayrıca çocuklarının göçmenlerle aynı okulda eğitim görmesini istemeyen aileler olmaktadır. Türkiye'ye giriş yapan Afgan göçmenlerin sayılarının çokluğu ve erkek yoğunluklu olmaları Türk halkında olumsuz algılanmaktadır (Ünay, 2022: 1). Bu görüntü, saygınlıklarını ve algılanan sosyal statülerini etkilemektedir. Hakları konusunda farkındalıklarının ve hukuk bilgilerinin az olması da eklendiğinde (Karçal, 2023) haklardan yararlanma kapasitelerini düşürmektedir.

Türkiye'deki pek çok farklı göçmen statüsü ve farklı din, dil, uyruk, demografik özellik veya yetkinlikle gelen göçmenler göz önüne alındığında maddi-manevi kaynaklara ilişkin bilgiyi toplamak veya bilgiye ulaşmak zordur. Ayrıca göçmenlerin kategorileri ve kendi özellikleri çok katmanlı bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu aşamada araştırma kolaylığı açısından, statülerin uyruk gruplarına ve geldikleri ülkelere göre bazı değerlendirmeler yapılabilir. Çünkü menşei ülkelerin siyasal, sosyal veya ekonomik özellikleri göç etme sebepleri hakkında fikir vermektedir. Örneğin, mültecilerin Avrupa Konseyi ülkelerinden gelenleri, geçici koruma altındakilerin ise mevcut durumda sadece Suriye'den gelenleri ifade ettiği

hukuki düzenlemeler sebebiyle açıktır. Ayrıca diğer statülerdekilere bakıldığında genel olarak başvuru sahiplerinin en çok Afganlar, Iraklılar, İranlılardan, yine şartlı mültecilerin Afganlar, Iraklılar ve İranlılardan, ikincil koruma altındaki kişilerin Afganlardan oluştuğu görülmektedir (Migration Policy Group [MPG] ve İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi [IGAM], 2017: 12). Düzensiz göçmenlerde Afganistan ve Suriye uyruklular uzun yıllardır en büyük grupları oluştururken, bunların ardından Irak, Filistin ve Türkmenistan'dan gelen düzensiz göçmenler yer almaktadır.

4.3. Tabakalı Yurttaşlık Eksenleri Bakımından Göçmen Statüleri

Göç olgusunda, göç hareketinin öznesi “yabancı”dır (TBMM, 2018). Vatandaş ve yabancı ayrımı Türk Vatandaşlığı Kanunu ile yapılmaktadır. 2009 tarih ve 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu yabancıyı, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişi” olarak tanımlamaktadır (m. 3/1/d.). Kanunda ayrıca vatansız kişi de “hiçbir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı bulunmayan ve yabancı sayılan kişi” şeklinde tanımlanmaktadır (m. 3/1/ş). Bu tanımlardan yola çıkıldığında mülteciler, sığınmacılar, vatansızlar gibi grupların da yabancı tanımına girdiği anlaşılmaktadır. Türkiye, göç hukukunu dolayısıyla ülkeye giren yabancıların statülerini ulusal ve uluslararası mevzuat ile düzenlemektedir.

Bugün Türkiye’de göçmen statülerini ulusal mevzuatta düzenleyen iki ana kaynaktan birisi 2006 tarihli ve 5543 sayılı İskân Kanunu, diğeri ise 2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’dur. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri Türk mevzuatında yer almış olan iskân kanunları sadece Türk soyundan gelen ve Türk kültürüne bağlı olanlara verilen “göçmen” statüsünü ve türlerini düzenlemektedir²². Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) öncesinde Türk hukukunda yabancıların ülkeye giriş ve çıkışları ile Türkiye içinde ikamet ve seyahat şartları, 15/7/1950 tarihli ve 5682 sayılı Pasaport Kanunu, 15/7/1950 tarihli ve 5683 sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun ve 1994 tarihli Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine

²² İskân kanunları, sağlık ve geçim imkânlarını kolaylaştırmak veya ülke güvenliği amacıyla köylerin ve ülke içindeki halkın daha uygun yerlere taşınması şeklinde iç göçe ve iç iskâna yönelik düzenlemeleri de içermektedir (Atatürk Ansiklopedisi, 2024).

Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (1994 İltica Yönetmeliği) çerçevesinde yürütülmüştür. YUKK, 5683 sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanunu’nu ve 1994 İltica Yönetmeliği’ni yürürlükten kaldırmıştır.

Uluslararası hukukta yer alan ve Türkiye tarafından da kabul edilen temel düzenlemeler ise İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (1951 Cenevre Sözleşmesi) ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair 1967 Protokolü’dür. Mülteciler ve sığınmacılar konusundaki uluslararası hukuki zemin 1951 Cenevre Sözleşmesi olmakla birlikte, Türkiye sözleşmenin imkân verdiği coğrafi sınırlamayı uygulayarak, sadece Avrupa’dan²³ gelen sığınmacılara mültecilik hakkı tanımaktadır (Erdoğan, 2015: 321). 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü temel alınarak ulusal sığınma sürecinin uygulama usul ve esaslarına belirlemek üzere, 1994 yılında, iltica yönetmeliği olarak bilinen, Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği kabul edilmiştir. Yönetmelik ile coğrafi sınırlama devam ettirilerek Avrupa’dan gelenler “mülteci” olarak kabul edilmiş, Avrupa dışından gelenler ise “sığınmacı” sayılarak üçüncü bir ülkeye gidişleri konusunda geçici ikamet sağlanmıştır (Buz, 2008: 121). Sözleşmeye konan coğrafi sınırlama sebebiyle, mülteci şartları taşıyan ama mülteci kabul edilmeyen yabancılar ülkeye gelmeye devam ettiği için terminoloji ve statü sorunları oluşmaya başlamıştır (Erdoğan, 2015: 321).

Diğer taraftan Türkiye’nin göç veren bir ülkeden göç alan bir ülkeye dönüşmesi ve Avrupa Birliği üyesi olma gayretleri Türkiye’nin göç politikalarında reform yapması konusunda baskı oluşturmuştur (İçduygu ve Sert, 2009: 1). Bu kapsamda iltica ve yasadışı göç konularında Türkiye’nin yol haritasının çizilmesini planlayan İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin

²³ Avrupa ile kasıt Avrupa Konseyi üyesi ülkelerdir. Avrupa Konseyi üyesi ülkeler ise Almanya, Andorra, Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Ermenistan, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Gürcistan, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, Karadağ, İtalya, İzlanda, Letonya, Lihtenştayn, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Kuzey Makedonya, Malta, Moldova, Monako, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, San Marino, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan’dır (Dışişleri Bakanlığı, 2024a).

Türkiye Ulusal Eylem Planı 2005 yılında kabul edilmiştir. Yine uluslararası koruma sistemini AB müktesebatı ile uyumlu hale getirmek maksadıyla 2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) kabul edilmiştir. Kanun ile birlikte mülteci tanımı dışında kalanlara şartlı mülteci ve geçici koruma gibi statüler verilerek, coğrafi sınırlanmanın dışında kalan ülkelerden gelenlerin içinde bulundukları yasal boşluk giderilmeye çalışılmıştır (Erdoğan, 2015: 321). YUKK yabancı, başvuru sahibi, mülteci, ikincil koruma, şartlı mülteci, geçici koruma ve vatansız statülerini düzenlenmekte ve düzensiz göçün tanımı yapmaktadır. Kanun ile aynı zamanda göç alanındaki strateji ve politikalarından ve uygulamalardan sorumlu olmak üzere Göç İdaresi Genel Müdürlüğü²⁴ kurulmuştur. Kanun'un kabulü Birleşmiş Milletler ve AB tarafından olumlu karşılanmıştır (MIPEX, 2015: 209).

Türkiye'nin göçe cevap verişine bakıldığında, ulus-devlet oluşumu zamanında soydaşlık kurumunu, 1980'lerde coğrafi sınırlamayı, 2000'lerde ise Suriyelilerin kitlesel akını ile birlikte geçici korumayı devreye aldığı görülmektedir. Her ne kadar uluslararası hukuk ve AB mevzuatına uyum gereklilikleri kapsamında hareket etse de göçmen, mülteci, sığınmacı gibi tanımları kendi egemenliği ve ulus-devlet çıkarları çerçevesinde şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

4.3.1. İskân Kanunu Göçmenleri

4.3.1.1. Yasal statülerinin gelişimi

Göçmen, Uluslararası Göç Örgütü tarafından şemsiye bir kavrama işaret edecek şekilde genel tanımlansa da hukuki kabulde göçmen (migrant) kişisel rahatlık amacıyla, dışardan zorlama olmaksızın, hür iradesiyle karar verdiği durumdadır (Çelik, 2024: 20-21). Türk hukukunda ise “göçmen” kavramı daha özellikli bir konumdadır: “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlar”a (İskân Kanunu, m. 3) karşılık gelmektedir. Önceki iskân kanunlarında da göçmenlik statüsü Türk soyuna ve kültürüne bağlılığa dayandırılmıştır.

²⁴ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün statüsü, 29.10.2021 tarihli 31643 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan “Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararname Numarası: 85)” ile Göç İdaresi Başkanlığı'na dönüştürülmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında göç politikaları Balkan ülkeleri ile yapılan nüfus mübadeleleri üzerinedir. Bu süreçte, Türkiye’de yaşayan Türk olmayan ve Hristiyan grupların Türkiye’den göç etmesi, aynı zamanda Türk kimliğine daha kolay asimile olabilecek Boşnak, Çerkez, Pomak ve Tatar gibi grupların ise Türkiye’ye yerleştirilmesi demografik yapıyı Türk ve Müslüman çoğunluğa dönüştürürken, ulus-devletin oluşumuna da katkıda bulunmuştur. Dönemin göç politikası, Türkiye’ye göç edenlerin yerleşim sorununu çözecek ve ülkeye yerleşimini sağlayacak bir iskân politikası olarak ele alındığından, göçmenlerle ilgili düzenlemeler iskân kanunları ile yapılmıştır (İçduygu ve Sert, 2009: 2). Ulus-devletin inşa edildiği döneme denk gelen ve savaş sonrası dönemde nüfus mübadeleleri şeklinde ortaya çıkan soydaşlığa bağlı göçmenlik ve iskân siyasal, demografik ve ekonomik bakımlardan kullanılmıştır. Savaş sonrasında nüfus değişimi sorunun gündemde olması, ulus-devlet ideali ve güvenlik algılamasının yanı sıra savaş koşulları nedeniyle ülke topraklarının yeniden imarı sorunu nedeniyle iskân oldukça önemsenmiştir (Emek İnan, 2014: 86).

Aslında Türkiye tarihinde göçler cumhuriyet dönemi ile başlamış değildir. Cumhuriyet öncesi dönemde yaşanan savaşların bir sonucu olarak insanlar mübadele yoluyla göç ettirilmiştir. 1912-1913 Balkan Savaşlarının ardından büyük bir nüfus yer değiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşının ardından yapılan görüşmelerde barışı sağlamanın yolunun nüfusu ayırmaktan ve zorunlu mübadeleden geçtiği Türk ve Yunan hükümetlerince kabul edilmiştir (Macar, 2015: 175). Böylece cumhuriyet döneminde mübadele ve iskân faaliyetlerinin başlangıcı, Lozan Barış Antlaşması’nın bir ön koşulu olarak 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol oluşturmuştur. Bu protokol uyarınca Türk ve Yunan hükümetleri arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi ile yaklaşık beş yüz bin kişi Türkiye’ye göç etmiş ve iki katından fazlası (1,2 milyon Rum) ise Yunanistan’a göç etmiştir (Atatürk Ansiklopedisi, 2024). Protokole göre göç edenler ülkeden çıktıkları anda uyruklarını kaybedecekler ve varış ülkesine girdikleri anda o ülkenin uyruğuna geçeceklerdir. Ayrıca devletler arasında halkların mübadelesi şeklinde resmî olarak gerçekleştiği için iki ülkenin kalan mal ve mülkler için finansal olarak mahsuplaştığı ve hesaplaştığı bir durum söz konusu olmuştur (Macar, 2015: 176-177). Göç sürecini yönetmek amacıyla 13 Ekim 1923 tarihinde 352 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun ile Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurularak idari bir yapılanma oluşturulmuştur. 1923 yılında çıkarılan 368

numaralı Mübadele, İmar ve İskân Kanunu ile Vekâletin görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Kanun’a göre Vekâlet, mübadeleye tâbi göçmenlerin nakil, barındırma ve iskânları, 1912 senesinden beri iskân muamelesi görmemiş olan muhacir ve mültecilerin yerleştirilmesi ve refaha kavuşturulması ile ülkenin harap olan mahallerinin imarı ile görevlendirilmiştir (Emek İnan, 2014: 86). Vekâlet, 1924 yılında Dâhiliye Vekâletine bağlanmıştır. O dönemde Kanun, mülteci ve muhacir kavramlarını kullanmış olsa da bunların açık bir tanımına yer vermemiştir. Bununla birlikte, 1923-1925 yılları arasında mübadeleye tâbi göçmenlerin dışında, diğer göçmen ve mülteciler de iskâna tâbi tutulmuşlardır (Emek İnan, 2014: 87).

1926 tarihli ve 885 sayılı İskân Kanunu ise ikinci maddesinde yer alan “Türk harsına dahil olmayanlarla... anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler.” ifadesi ile dışarıdan göçmen olarak kabul edileceklerde aranacak temel özelliğin “Türk harsı” (Türk kültürü) olduğunu açıklamıştır (Emek İnan, 2016: 16). Bu İskân Kanunu da mülteci ve muhacir ifadelerini kullanmış ancak bunların bir tanımını yapmamıştır. Fakat Balkan Harbi’nden sonra gelmiş olan mülteci ve muhacirlerin de kayıt olmaları ve talep etmeleri halinde bu Kanun’dan faydalanabilecekleri ifade edilmiştir (m. 12).

1934 yılında çıkarılmış olan 2510 sayılı İskân Kanunu’nda ise muhacir ve mülteci tanımları yapılmış ve ülkeye kabul şartları belirlenmiştir. “Türkiyede yerleşmek maksadile dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek istiyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emrile kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir” (m. 3) şeklinde, Müslüman göçmenleri ifade etmek için kullanılan muhacir kavramı tercih edilmiştir. Aynı maddenin devamında “Türkiyede yerleşmek maksadile olmayıp bir zaruret ilcasile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir” demektedir. Kanun’a göre bu mülteciler, anarşist, casus veya göçebe çingene değil ve memleket dışına çıkarılmamış iseler ve Türk kültürüne bağlı iseler -yerleşmek istediklerini bildirdikleri takdirde- yine muhacir sayılmaktadır (m. 3 ve m. 4). 2510 sayılı İskân Kanunu’nda göçmen türleri için bir tanımlama yapılmamıştır ama bu Kanun’a dayanarak çıkarılan İskânlı ve Serbest Göçmen Kabulüne Dair Talimatname’nin 1. maddesinde serbest göçmen, Türkiye’de yerleşmek maksadı ile ve hükümetten yardım istememek şartı ile yabancı

memleketlerden gelen kimseler olarak düzenlenmiştir (Öztürk Yılmaz, 2007: 250, 28. dipnot).

2006 tarihinde çıkartılan 5543 sayılı İskân Kanunu ise 2510 sayılı İskân Kanunu'nu yürürlükten kaldırmıştır. Yeni iskân kanununda “göçmen”, “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlardır.” (m. 3/1/d) şeklinde tanımlanmıştır. Göçmen kabul edilmeyen yabancılar ise İskân Kanunu'nun 4'üncü maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler”.

5543 sayılı İskân Kanunu'nda göçmen, ülke içerisindeki iskân edilme koşullarına göre serbest göçmen, iskânlı göçmen, münferit göçmen ve toplu göçmen olarak alt kategorilere ayrılarak açıkça tanımlanmıştır. Serbest göçmen, “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip, Devlet eliyle iskân edilmelerini istememek şartıyla yurda kabul edilenlerdir.” (m. 3/1/e) olarak tanımlanırken; iskânlı göçmen, “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, özel kanunlarla yurt dışından getirilen ve bu Kanun hükümlerine göre taşınmaz mal verilerek iskânları sağlananlardır” şeklinde belirtilmiştir (m. 3/1/f). Münferit göçmen “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yurdumuza yerleşmek amacıyla bir aile olarak gelenlerdir” şeklinde tarif edilirken, toplu göçmen ise “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, iki ülke arasında yapılan anlaşmaya göre yurdumuza yerleşmek amacıyla toplu olarak gelen ailelerdir” biçiminde tanımlanmıştır.

İskân kanunları, Türk kültürünü güçlendirmek ve Türk soylu ve kültürlü nüfusu artırmak ve kuvvetlendirmek amacıyla kullanılırken aynı zamanda ekonomik, siyasal ve askerlik bakımlarından ülkede nüfusun dağılışı şeklini düzenlemek için de kullanılmıştır. Türkiye'nin savaşlarda kaybettiği özellikle genç nüfusunun ardından, milli savunma için askere ve ekonomik kalkınma için işgücüne ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacı gidermek için Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya ile yaptığı anlaşmalarla nüfus mübadelelerini kullanmıştır. Romanya ve Bulgaristan Türklerini Türkiye'ye çekmek için askerlik, vergi gibi konularda ayrıcalıklar tanımıştır (Karpas, 2015:

XXXIII). Türk-Yunan mübadelesi ile gelenlerin iskân işlemleri yapılırken, göçmenlerin geldikleri yörelerin coğrafi özellikleri, iklim ve toprak koşulları, Türkiye'ye gelmeden önceki uğraş alanları, alıştıkları tarım biçimi ve türleri, uzmanlık dalları ile illerin imkânları dikkate alınmıştır (Atatürk Ansiklopedisi, 2024).

İskân kanunlarına mültecilik kurumu açısından bakıldığında, mülteci tanımının belirsiz bırakıldığı ve 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre mülteci olacakların göçmen olarak kabul edildiği görülmektedir. 1934 İskân Kanunu'nda, 1947 yılında çeşitli düzenlemeler yapılmış ve muhacir kavramı göçmen kavramıyla yer değiştirmeye başlamıştır. Türk ırkından veya Osmanlı tebaasından olup öncelikli olarak vatandaşlığa alınabilecek ve geri dönme imkânı olmayan Müslüman göçmenlere mülteci statüsü verilmemiştir (Özgür Baklacioğlu, 2015: 196). Özgür Baklacioğlu'na (2015: 196) göre, 1951 Cenevre Sözleşmesi mülteci kavramını coğrafi bir konumla ilişkilendirmesine ve Türkiye'nin bu sözleşmeye taraf olmasına rağmen, Türk bürokrasisi Osmanlı geleneğini devam ettirerek, mülteci statüsünü geçici ve güvensiz yabancı şeklinde konumlandırmaya devam etmiştir. Bu nedenle, Balkanlar'dan etnik arındırma ve baskı politikaları sebebiyle Türkiye'ye toplu biçimde göç eden Yugoslavya, Bulgaristan ve Batı Trakya göçmenleri için mülteci statüsü verilmemiştir. 1950'lerden sonra Balkan ülkelerinden göç edenler, göç etme sebeplerine bakılmaksızın "göçmen" olarak adlandırılmıştır. Osmanlıda dinsel arındırma ve baskı sonucu gelişen göçlere atfen dinsel bir içeriğe sahip muhacir (hicret edenler) kavramı ile başlayan tanımlama, iskânlı göçmen ve serbest göçmene dönüşerek kanunlarda yerini almıştır (Özgür Baklacioğlu, 2015: 195).

2006 tarihli ve 5543 sayılı İskân Kanunu'na göre Türk soyundan olmanın ve Türk kültürüne bağlılığın tayin ve tespiti 7'inci madde uyarınca Cumhurbaşkanı kararıyla ile yapılacaktır. Kanun'da, kimlerin ve hangi memleket halklarının Türk soyundan ya da Türk kültürüne bağlı olduğunu tespit sırasında dikkate alınacak herhangi bir kıstas söz konusu değildir. Bu sebeple Cumhurbaşkanı'na verilen bu yetkinin oldukça geniş bir takdir yetkisi olduğu görülmektedir (Çörtoğlu Koca, 2022: 904).

Balkan ülkelerinden gelenler dışında, 1979 yılı Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi sonucunda Afganistan'ı terk edip Pakistan'a sığınan Türk soylu Afgan vatandaşları Türkiye'ye göçmen olarak kabul edilmiştir.

2641 sayılı Afganistan'dan Pakistan'a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun, 17 Mart 1982 tarihinde kabul edilmiştir. Söz konusu Kanun'da, "Afganistan'daki olaylar nedeniyle Pakistan İslam Cumhuriyetine sığınmış Türk soylu Afganistanlı ailelerden, Türkiye'ye yerleşmek isteyenler, bir kereye mahsus olmak üzere, serbest veya iskânlı göçmen olarak kabul olunabilirler. Bunların kabulleri ve iskânları, bu Kanun ile 2510 sayılı «İskân Kanunu» ve 1306 sayılı «2530 Sayılı İskân Kanununa Ek Kanun» hükümlerine göre yapılır." (m. 1) şeklinde düzenlenmiştir. Kanun, sadece 1979 yılında Afganistan'daki olaylar nedeniyle Pakistan'a sığınan ve Türkiye'ye yerleşmek istediklerini bildiren Türk soylu (Türkmen, Kazak, Kırgız ve Uygurlar) kişilerin bir defaya mahsus kabulünü kapsamaktadır. Daha sonraki tarihlerde, Afganistan'dan Pakistan'a, Türkiye'ye ve diğer ülkelere sığınmış Türk soylu Afganistanlı ailelerin İskân Kanunu'na göre serbest veya iskânlı göçmen olarak kabulleri söz konusu olmuştur (Çörtoğlu Koca, 2022: 904).

4.3.1.2. Yasal hakları

Türk mevzuatında "göçmen" olarak tanımlananlar, Türk soyu ve kültüründen gelen mülteci ve sığınmacılardır. İskân Kanunu göçmen çeşitlerini de tanımlamıştır. İskân kanunu kapsamında ülkeye gelenler, ayrıcalıklı bir muameleye tabi olmaktadır.

İskân Kanunu'na göre, "özel kanunlarla yurdumuza getirilen iskânlı göçmenler, sınırlarımızdan yurda girdikten sonra geçici veya kesin iskânları için belirlenen yerlerin, serbest göçmenler ise yerleştikleri yerlerin en büyük mülki amirine müracaatla kendileri ve aile fertleri için "Vatandaşlığa Girme Beyannamesi"ni imzalayarak "Göçmen Belgesi" almaya mecburdur (m. 8/3). Göçmen Belgesi, iki yıl için geçerli olup, geçici kimlik belgesi olarak kullanılır. Bu belgede, göçmenin bu Kanun'un hangi maddesi uyarınca yurda kabul edildiği belirtilir. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliği'nin 20'inci maddesine göre, İskân Kanunu kapsamında Göçmen Belgesi sahibi olanlar ikamet izni alma yükümlülüğünden muaftır.

İskân Kanunu'nun (m. 17) uygulanmasında aile bir bütün olarak kabul edilmektedir. Kanun'da sayıldığına göre karı ile koca, evlenmemiş çocuklar, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte, evli çocuklar, evli torunlar ile çocuksuz erkek ve kadın dullar başlı başına, anasız ve babasız bekâr kardeş çocuklar birlikte ve

eşit hisselerle; bekâr kardeşi olmayan ya da tek kalan çocuklar başlı başına bir aile olarak iskân edilmektedirler.

İskân Kanunu'na (m. 8/4) göre “göçmen olarak kabul edilenler, gerekli işlemlerin ilgili kuruluşlarca tamamlanmasından sonra Cumhurbaşkanı kararıyla vatandaşlığa alınırlar. Küçükler, baba ve annelerine, baba veya anneleri yoksa kan ve kayın hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşlarına bakılmaksızın vatandaşlığa alınırlar”. Göçmen olarak kabul edilen kişiler, Türk vatandaşlığını istisnai olarak kazanmaktadır.

İskân Kanunu'nda (m. 8/1) yurda toplu olarak kabul olunan göçmenlerin, sınırdan girdikten sonra giriş noktalarındaki göçmen kabul merkezlerinde sağlık, gümrük, idari ve nakil işlemleri tamamlanıncaya kadar misafir edileceği ve bu süre içinde bakım, beslenme ve barınma ihtiyaçlarının Kızılay Derneği'nin yardımlarıyla İçişleri Bakanlığınca karşılıksız sağlanacağı ifade edilmektedir. Barındırma, yiyecek, yakacak ve tedavi yardımları göçmen kabul merkezlerinde veya kamu kurum, kuruluş ve idarelerine ait bina ve tesislerde devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu yardımların kamu binalarında karşılanamaması hâlinde, üretici duruma geçmelerini desteklemek amacıyla kesin iskân tarihinden on iki ay sonrasına kadar on altı yaşından büyük işçiler için yürürlükte olan asgarî ücretin otuz günlük brüt tutarının yüzde otuzuna kadar Bakan onayı ile belirlenecek miktar üzerinden ailelere aylık karşılıksız yardım yapılması düzenlenmektedir.

4.3.1.3. Maddi-manevi kaynakları

Soy bağından dolayı İskân Kanunu kapsamında yer alan göçmenler her dönem Türk devleti ve toplumundan destek görmüşlerdir. Türk-Yunan mübadelesi ile Türkiye'ye gelenlerden yol parası veremeyecek olanların masraflarını Türkiye devleti karşılamıştır. Geldiklerinde sağlık kontrolünden geçmeleri sağlanmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Kanunu ile Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurularak hukuki ve idari yapılanmalara gidilmiştir. İllerde iskân ve imar komisyonları oluşturulmuştur. Mübadele ile gelenlerin iskânları hazır veya inşa edilen konutlarla sağlanmış ayrıca daha sonra hayatlarına devam edebilmeleri için kendilerine hayvan, tarım arazisi ve dükkân verilmiştir. Bu imkânlar, kural olarak muhtaç olanlara bedelsiz verilirken, ödeme gücü olanlara uzun vadeli borçlandırma yoluyla tahsis edilmiştir (Macar, 2015: 179). 1923-1924 yıllarında Yunanistan'dan gelen 384 bin kişi iskân edilmiş, 7753 kişi

ise serbest göçmen olarak yani devletten bir şey talep etmeden gelmiştir (Macar, 2015: 179). 1923-1925 yılları arasında mübadeleye tâbi göçmenlerin dışında, diğer göçmen ve mülteciler de iskâna tâbi tutulmuşlardır (Emek İnan: 2014: 86-87).

Türkiye mübadele dışında da özellikle Balkanlardan gelen Türk ve Müslüman gruplara soydaş niteliklerinden dolayı “açık kapı” politikası uygulanmıştır. Göçmenlerin Türkiye’ye göç etmesinden sonra bütünleşmesini kolaylaştıracak iskân ve vatandaşlığa alma gibi politikalar uygulanmıştır. Soğuk savaş döneminde Boşnakça, Arnavutça, Sırpça vb. dilleri konuşan Rumeli göçmenleri ülkeye kabul edilerek soy bağına dayalı olarak vatandaşlık verilmiştir (Özgür Baklacioğlu, 2015: 217). 1989 göçüyle gelen Bulgaristan göçmenleri de İskân Yasası çerçevesinde “iskânlı göçmen” olarak kabul edilmiş ve Türkiye’ye gelişleri ile beraber vatandaşlık hakkı elde etmiştir (Ciğerci Ulukan, 2008: 162). Göçmenlerin “iskânlı göçmen” olarak kabul edilmesi yerleşimleri, çalışmaları ve vatandaşlık kazanımları konusunda avantajlı olmalarını sağlamıştır (Ciğerci Ulukan, 2008: 225). Çoğunluğu Bursa, İzmir ve İstanbul ile Trakya bölgesine yerleşmiştir. Göçmenlerin barınma sorunu için devlet, gerekli yasal düzenlemeleri yaparak göçmen kampları kurmak, kiraya çıkmak isteyen göçmenlere kira yardımı yapmak ve göçmen konutları inşasına başlamak şeklinde çözümler üretmiştir. Ancak yapısal uyumlarını kolaylaştırmaya yönelik atılan bu adımların göçmenlerin tamamının faydalandığı uygulamalar olmadığı ifade edilmelidir. Bazıları göçmen konutlarında ikamet etmemiş, bazıları kira yardımını ya hiç almamış ya da kısa süreli almıştır. Bir kısmı ise bu tür yardımlardan hiç haberdar olamamışlardır (Duman, 2022: 254).

1997’de Bursa’da yapılan araştırma Bulgaristan göçmenlerinin orta gelir düzeyine sahip oldukları ve orta dereceli okul mezunu olduklarını göstermektedir (Türkarslan, 1997). Bulgaristan’dan 1989’da gelenlerin eğitim seviyesi en az ortaokuldan başlamaktadır. Bunun nedeni Bulgaristan’ın eğitim politikalarında 1970’li yıllardan sonra lise eğitiminin zorunlu hale gelmesidir (Ciğerci Ulukan, 2008: 225). Bulgaristan’ın sanayileşme politikalarının parçası olarak kırsal “köylü-işçi” emek biçimi aynı zamanda etkin mesleki eğitim sistemi ile desteklenmiştir. Bu eğitimin çok işlevli yapısı ile göçmenler meslek sahibi vasıflı emek haline gelmişlerdir. Göçmenlerin Bulgaristan’da edindikleri hüner ve deneyimleri Türkiye’deki işgücü piyasasına aktarabildikleri gözlemlenmektedir. Göçmenler

Bulgaristan’da aldıkları ve kendilerine birçok beceri kazandıran etkin bir mesleki eğitim sayesinde Türkiye’de tercih edilen işgücü haline gelmiştir. Özellikle tekniker ve ara kademe eleman açığı bulunan Türkiye için önemli bir işgücü kaynağı oluşturmuşlardır. Türk vatandaşlığını elde etmeleriyle beraber yerli işgücü ile aynı konuma gelmeleri beşeri sermayelerini rahatça kullanabilmelerini sağlamıştır. Bulgaristan’ın komünist dönemdeki işgücü piyasasının bir diğer özelliği tam istihdam politikaları ile cinsiyet farkı gözetmeksizin herkese iş yaratılmasıdır. Bu politikanın yansıması olarak göçmen kadınların istihdam oranı da yüksek seyretmiştir (Ciğerci Ulukan, 2008: 225-228). Bulgaristan göçmenlerinde birinci ve ikinci kuşakta ev sahibi olmak, bir iş sahibi olmak ve eğitim önemsenen özelliklerdir. Bunlar Türkiye’de kalıcı olma niyetlerini pekiştirmiştir (Duman, 2022: 225-256).

Türkarşan’ın 1997’deki çalışmasında, Bulgaristan göçmenlerinin çalışma hayatı dışında çevrelerindeki yerli halkla sınırlı seviyede etkileşimde bulundukları görülmüştür. Her ne kadar, Bulgaristan göçmenlerinin etnik, dinsel ve kültürel bağları Türkiye’ye uyumlarını kolaylaştırırsa da işgücü piyasasında ayrımcılıkla karşılaşmalarını engelleyememiştir. Göçün kitleselliği işgücü piyasasında işgücü arzının yükselmesine, ülkeye ilk geldiklerinde iş ayrımı yapmamaları sebebiyle ucuz işgücü olarak görülmelerine sebep olmuştur. Bu durum ise yerli halk ile göçmenler arasında gerilime yol açmıştır (Ciğerci Ulukan, 2008: 226).

Yugoslavya-Makedonya’dan Türkiye’ye gelen birinci kuşak göçmenlerde görülen içe kapalı yapının, ikinci kuşakla birlikte başta diğer Balkan göçmenleri olmak üzere yerli halkla bütünleşme sürecine evrilerek değiştiği görülmektedir. Türkçe anadili ortak paydasının büyük katkısı ile büyüyen bütünleşme, göçmen ve muhacir sıfatlarının ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır (Çavuşoğlu, 1999). Bu arada Balkanlardan gelen göçmenler ve mülteciler sosyal, kültürel ve ekonomik alanda dernekleşmeye başlamıştır. 1992’de Balkan göçmenlerinin kurduğu 73 tane dernek vardır. Dernekler sosyal ve kültürel faaliyetler yapmanın yanı sıra göçmenlerin sorunlarını kamuoyu gündemine sunma işlevi görmüştür (Buran, 1993: 140).

4.3.2. Kendi Ülkesinin Ulusal Korumasından Yoksun Olanlar: Uluslararası Koruma Statüsündekiler

YUKK’ta uluslararası koruma mülteci, şartlı mülteci veya ikincil korumayı içermektedir. Uluslararası korumanın temelini geri gönderilmeme ilkesi oluşturur.

YUKK, “kanun kapsamındaki hiç kimse, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemez” (m. 4) diyerek geri gönderme yasağını getirmektedir. Uluslararası koruma statüsü genelde kamu düzeni ve güvenliği açısından sakıncalı bulunan kişiler için iptal edilmektedir.

Göç İdaresi Başkanlığı verileri 2024 yılında Türkiye’de 4,5 milyon yabancı bulunduğunu bildirmektedir. Bunların 3,1 milyonu geçici koruma statüsünü almış Suriyeliler, 300 bini uluslararası koruma statüsündekilerdir (IOM, 2024). Göç İdaresi Başkanlığı (2024b) resmî internet sitesinde 2024 yılı sonunda geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısının ise 2,9 milyon olduğu görülmektedir. Başkanlığın verilerine göre, 2023 itibariyle uluslararası koruma başvurusu yapanlar en çok Afganistan (13 bin), Irak (2,7 bin) ve İran (1,4 bin) uyrukludur. Afganistan, Irak ve İran uyruklular coğrafi sınırlama sebebiyle mülteci olamadığı için şartlı mülteci veya ikincil koruma kapsamındadır. Irak, İran, Afganistan gibi ülkelerden gelerek Türkiye’den uluslararası koruma talep edenlerin sayısı yıllar içerisinde istikrarlı biçimde artmıştır. Örneğin 2010 yılında uluslararası koruma talep edenlerin sayısı 8.932’den, 2018 yılında 114.537’ye ulaşmıştır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024e).

Türkiye’deki sığınmacı profilini 1960, 1970 ve 1980’lere kadar, soğuk savaşın ideolojik ortamında Doğu Bloku ülkelerinden gelen mülteciler oluşturmuştur. Türkiye, İran ve Irak gibi coğrafi sınırlamanın dışında kalan ülkelere gelenlere mülteci statüsü veremeyeceği için bu kişilere sadece güvenli topraklarını açmıştır. Sığınma başvurularının incelenmesi ve üçüncü ülkeye yerleştirilmesi işlemleri Birleşmiş Milletler tarafından yapılmıştır. Bu yıllarda sığınmacı sayısının kontrol altında tutulmasına yönelik bir politika izlenmiştir. Son 20 yılda Türkiye’de bulunup üçüncü ülkelere yerleştirilen sığınmacı sayısı ise 70 bin civarındadır (TBMM, 2018: 109-110).

YUKK’un 1 (1) nolu geçici maddesi ile daha önce 1994 İltica Yönetmeliği uyarınca statü verilenlere YUKK’ta belirtilen statülerine göre işlem yapılacağı ve başvuru yapanların işlemlerinin ise bu Kanun’a göre sonuçlandırılacağı hükme bağlanmıştır. Ardından 1994 İltica Yönetmeliği, 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği tarafından ilga edilmiştir. Sonuç olarak ne YUKK ne de Geçici Koruma Yönetmeliği “sığınmacı” kavramına ve tanımına yer vermektedir. “Uluslararası

koruma talebinde bulunan ve henüz başvurusu hakkında son karar verilmemiş olan kişi”yi başvuru sahibi olarak tanımlamaktadır (YUKK, m. 3/1/d).

4.3.2.1. Coğrafi sınırlamanın içindekiler: Mülteciler ve yasal statülerinin gelişimi

Mülteci ve muhacir kavramlarına cumhuriyet tarihi boyunca iskân kanunlarında yer verilmiştir. Fakat 1923 tarihli ve 368 sayılı ile 1926 tarihli ve 885 sayılı iskân kanunlarında mülteci ve muhacir tanımları yapılmamış, kimlerin kastedildiği belirsiz bırakılmıştır. Türkiye’ye 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne taraf olunmadan önceki dönemde sığınanlar genelde Türk soylu olduğu için mülteci tanımına ihtiyaç duyulmadığı değerlendirilebilir. Bununla birlikte mülteci tanımı ilk kez, 1934 tarihli ve 2510 sayılı kanunda “Türkiyede yerleşmek maksadile olmayıp bir zaruret ilcasile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir” (m. 3) şeklinde yapılmıştır (Çelik, 2024: 22). Cumhuriyetin hemen ilanından sonra gelen Kosova, Bosna ve Sırbistan muhacirlerinin bir kısmı mülteci statüsüne kaydedilmiş, bir kısım mülteci ise muhacir statüsüne alınmıştır. Mülteci olarak kaydedilen Yugoslavyalıların Sırbistan’dan davet mektubu almadan gelenler olduğu tahmin edilmektedir. Muhacirlerin kayıt işlemleri Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) tarafından yapılırken, mülteci kayıtlarının Dâhiliye Vekilliği (İçişleri Bakanlığı) tarafından değerlendirilmesi güvenlik kaygılarının belirleyiciliğini göstermektedir (Özgür Baklacioğlu, 2015: 196).

Uluslararası mülteci tanımı, 28 Temmuz 1951 tarihinde Cenevre’de imzalanan ve 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe giren Mültecilerin Hukuki Durumuna dair Sözleşmeye (m. 1/A/2) göre “1 Ocak 1951 den evvel cereyan eden hâdiseler neticesinde ve ırkı, dinî, tabiiyeti, muayyen bir içtimai gruba mensubiyeti veya siyasi kanaatleri yüzünden takibata uğrıyacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu memleket dışında bulunan ve işbu memleketin himavesinden istifade edemiyen veya mezkûr korkuya binaen istifade etmek istemiyen, yahut tâbiyeti yoksa ve bahis konusu hâdiseler neticesinde evvelce mûtaden ikamet ettiği memleket dışında bulunuyorsa, oraya dönemiyen veya mezkûr korkuya binaen dönmek istemiyen şahıs” şeklindedir. Sözleşme bu maddede, mülteci tanımına zaman olarak bir sınırlama getirirken, tanımda geçen “1 Ocak 1951 den evvel cereyan eden hâdiseler neticesinde” ifadesinin “1 Ocak 1951 den evvel Avrupa’da cereyan eden hâdiseler neticesinde” veya

“Ocak 1951 den evvel Avrupa'da veya başka bir yerde cereyan eden hâdiseler neticesinde” olarak anlaşılabilirliğine yer vererek coğrafi açıdan da bir sınırlama²⁵ getirmiştir (1951 Cenevre Sözleşmesi, m. 1/B/1). Bu zamansal ve coğrafi sınırlar, daha fazla ülkenin sözleşmeyi imzalamasını sağlamak amacıyla konmuştur. İmzacı devletler, mülteci tanımının coğrafi kapsamını sözleşmeyi imzaladığı, tasdik ettiği veya sözleşmeye katıldığı sırada seçebileceklerdir (1951 Cenevre Sözleşmesi, m. 1/B/1). Bununla beraber devletler, herhangi bir zamanda bu sınırlamayı bütün dünyayı kapsayacak şekilde genişletebileceklerdir (1951 Cenevre Sözleşmesi, m. 1/B/2).

Türkiye ise Sözleşmeyi 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamış, 29 Ağustos 1961 tarihli 359 sayılı kanun ile uygun bulmuş ve ilişigindeki deklarasyonla birlikte Cenevre'de 28 Temmuz 1951 tarihinde imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin Onaylanması Hakkında Kanunu 5 Eylül 1961 tarihli ve 10898 sayılı Resmî Gazete’de yayımlamıştır. Söz konusu deklarasyon ile Türkiye’nin “1 Ocak 1951’den evvel cereyan eden hâdiseler” ibaresini “1 Ocak 1951 den evvel Avrupa'da cereyan eden hâdiseler” şeklinde anladığı ve kabul ettiği ifade edilmiştir.

Cenevre'de 1951 Tarihinde İmzalanmış Olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin Tasdiki Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu’nda (1961) yer verilen gerekçede sözleşmenin, mültecilere iş imkânının önünü açarak bulundukları devletlere yük değil yararlı unsurlar haline gelmelerini sağlayacağı şeklindeki faydalara değinilmiştir. Ayrıca mültecilerin durumunun ıslahı için Yüksek Komiserliğin ayni ve nakdi yardımda bulunduğu, o yıl için ise üç yüz bin dolar tahsis ettiği ifade edilmektedir. Kanun gerekçesinde (s. 2) bildirildiğine göre, Türkiye’de o sırada -1961 yılında- BMMYK’nin koruması altında bulunan mültecilerin sayısı bin beş yüz civarındadır. Yine gerekçede “memleketimizin tedhiş ve istibdattan kaçak mültecilere, tarihî boyunca gösterdiği âlicenaplık, bütün dünyanın malûmudur. Şimdiye kadar birçok memleket tarafından tasdik edilmiş bulunan mezkûr Sözleşme’nin tasdikinin ananelerimize uygun olacağı gibi Birleşmiş Milletler camiasında da çok müspet karşılanacağı şüphesizdir.” (s. 2) ifadelerine yer verilerek sözleşmenin onaylanmasının uluslararası imaja bulunacağı katkıya değinilmiştir.

²⁵ Çeşitli kaynaklarda “coğrafi sınırlama” ifadesi yerine “coğrafi çekince” ifadesinin de kullanılıyor olmasına rağmen, bu araştırmada “coğrafi sınırlama” ifadesi kullanılacaktır. Çünkü teknik hukuk dili bakımından çekince, sözleşmenin belli bir maddesinin uygulanmaması anlamına gelirken; sınırlama, 1951 Cenevre Sözleşmesi için, ilgili maddenin uygulanması sadece belli sınırlar içinde uygulanması anlamına gelmektedir. Bkz. TBMM, 2018: 115.

Benzer şekilde sözleşmenin onaylanmasının Türk politikasının “âlicenaplık, insani duygu ve insanca muamele” (s. 3) ilkelerinin gereği olduğu vurgulanmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde bazı değişiklikler öngören Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Protokolünü 1967 yılında New York'ta kabul etmiştir. Sözleşme'nin kabulünden sonra ortaya çıkan mültecilerin, Sözleşme'nin kapsamına giremeyebileceği ve böylece eşit hukuki statüden yararlanmayabilecekleri göz önünde bulundurularak hazırlanan Protokol'ün Sözleşmeye getirdiği en önemli düzenleme, sözleşmedeki mülteci tanımında yer alan "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda" ifadelerinin çıkarılarak zaman sınırlamasının kaldırılmasıdır. Lakin Sözleşme'deki coğrafi sınırlama kaldırılmamış ve sınırlamanın genişletilmesi yine devletlerin tercihinin bırakılmıştır. Türkiye, Bakanlar Kurulu'nun 1 Temmuz 1968 tarihli kararı ile coğrafi sınırlamayı sürdüreceğini belirterek Protokole katılmış (Mültecilerin Hukukî Durumuna Dair Sözleşmeye, 1968) ve Protokol, 31 Temmuz 1968 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe konmuştur (Mültecilerin Hukukî Durumuna Dair Protokolün, 1968).

Ulusal mevzuatta 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne uygun mülteci tanımı ise coğrafi sınırlamaya uygun olarak 1994 yılında yapılmıştır. Iraklı Kürtlerin ve Balkan ülkeleri vatandaşlarının Türkiye göçü ile birlikte acil ve doğrudan sığınmaya yönelik hukuki bir düzenleme ihtiyacı ile 1994 İltica Yönetmeliği hazırlanmış ve mülteci ile sığınmacı tanımlanmıştır (Çelik, 2024: 23-24). 1994 İltica Yönetmeliği ile mülteci “Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancı” olarak tanımlanmıştır. Sığınmacıyı ise “ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancı” olarak tanımlamıştır.

Avrupa Birliği uyum sürecinde Ulusal Eylem Planın parçası olarak hazırlanan YUKK, mülteciyi yine coğrafi sınırlamayı içerek şekilde bir statü olarak tanımlamış ve Avrupa ile kastedilen sınırlamayı netleştirmiştir. YUKK'un 61'inci maddesinde mülteci statüsü tanımlanmaktadır: “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir” (Resmî Gazete, 2013). Avrupa ülkeleri, YUKK tarafından “Avrupa Konseyi üyesi olan ülkeler ile Cumhurbaşkanınca belirlenecek diğer ülkeler” (m. 3/1/b) olarak tanımlandığı için, sadece Avrupa Konseyi üyesi ülkelere gelerek uluslararası koruma talep edenler mülteci olarak tanınabilecektir ve mülteci statüsü bireysel koruma sağlamaktadır. YUKK, sığınmacı tanımına yer vermemiş uluslararası koruma altında mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma olarak statüler tanımlamıştır.

4.3.2.2. Coğrafi sınırlamanın dışındakiler: Şartlı mülteciler ve yasal statülerinin gelişimi

Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesine coğrafi kısıtlama ile taraf olması, Avrupa Konseyi üyesi olmayan ülkelere gelip Türkiye'ye sığınanlara mülteci statüsü tanımayacağı anlamına gelmektedir. Bu beyan, ulusal mevzuatta “şartlı mülteci” kavramı ile ifade edilen Türkiye'ye özgü bir uluslararası koruma statüsünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sözleşme hükümlerine göre mülteci statüsü alabilecekler için YUKK'un 62'inci maddesi ile “şartlı mülteci” olarak tanımlanan bir uluslararası koruma statüsü düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre, “Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku

nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına izin verilir’.

Dolayısıyla BMMYK tarafından mülteci ve devletin ise şartlı mülteci olarak kabul ettiği kişiler farklı muamele görmektedir. Türkiye şartlı mülteci statüsü verdiği kişilere, üçüncü ülkeye yerleştirilene kadar ülkede kalma izni verirken, BMMYK mülteci statüsü verdiği kişinin üçüncü ülkeye yerleştirilip yerleştirilmeyeceğine dair bir değerlendirme süreci başlatmaktadır. Fakat BMMYK’nin verdiği mülteci statüsü üçüncü ülkeye yerleşme hakkı anlamına gelmemektedir (Biner, 2016: 97). Günümüzde Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebiyle mülteci statüsünden yararlanmak amacıyla gelen sığınmacıların sayısı azdır. Ancak bunun aksine Avrupa dışından ırkı, dini, vatandaşlığı, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeple korktuğu için Türkiye’ye sığınanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Örneğin, Afganistan’da Taliban’ın yönetimde kontrolü ele geçirmesi ile oluşan ortamda dini, tabiiyeti, ırkı, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korkarak Türkiye’ye sığınan Afgan vatandaşlarına şartlı mülteci statüsü verilebilmektedir (Çörtoğlu Koca, 2022: 884). Şartlı mülteci statüsü de yine bireysel koruma sağlamaktadır.

4.3.2.3. Mülteci olmayanlar: İkincil koruma altındakiler ve yasal statülerinin gelişimi

Mülteci yahut şartlı mülteci statüsüne sahip olamayacaklardan, ülkelerine gönderildikleri zaman ölüm veya zulme uğrama tehlikesi olanlara ikincil koruma statüsü verilmektedir. İkincil korumayı düzenleyen YUKK’un 63’üncü maddesine göre: “Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde; a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak, olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil

koruma statüsü verilir.” Sayılan durumlarda bulunan yabancılara, geri gönderme yasağı kapsamında ikincil koruma statüsü verilmektedir.

Türk hukukunda ikincil koruma ilk defa YUKK ile tanınmış olup 1994 İltica Yönetmeliği ikincil korumaya ilişkin bir düzenleme yapmamıştır. 2006 yılına ait 57 nolu Emniyet Genel Müdürlüğü genelgesinde ikincil korumaya dayalı ikamet izni düzenlenerek statüye dair ismen bir düzenleme yapmıştır (Övünç Öztürk, 2015’ten aktaran Can, 2024: 38). YUKK ile birlikte bu koruma biçimi de sistematik ve yasal hale getirilmiştir. İkincil koruma statüsünün belirlenmesinde, mülteci statüsünün aksine koruma statüsüne sahip olabilecek kişinin koruma talebiyle ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncesi arasında bir bağlantı gerekli değildir. İkincil koruma statüsünün belirlenmesinde esas alınan kıstas, yaşam hakkı ve işkence yasağıdır. Bu nedenle, ikincil koruma statüsü, mülteci ve şartlı mülteci statüsüne nazaran daha kapsayıcıdır (Çelikel ve Öztekin Gelgel’den aktaran, Çörtoğlu Koca, 2022: 885).

Afganistan, İran veya Irak’tan gelenlerin sayısının artması bu koruma biçimine tabi olanların artışını akla getirmektedir. Ancak uluslararası korumaya ilişkin talepler ilgili ilk derece ve bölge idare mahkemelerinin kararlarına bakıldığında sadece mülteci ve şartlı mülteci yönüyle başvuruların değerlendirildiği, ikincil korumanın unsurları yönünden bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir. Bu durum, uluslararası koruma statüsünün mültecilik üzerinden algılamaya devam etmesi ile ırk, köken, din, siyasi düşünce, etnik köken ve belirli bir sosyal grubun üyesi olma kriterlerinin dar yorumlanmasından kaynaklanmaktadır (Can, 2015: 40). TBMM’nin (2018: 111) Göç ve Uyum Raporu’na göre Türkiye’de ikincil koruma statüsü verilen kişi sayısı 15 civarındadır. Afganistan vatandaşlarına ikincil koruma statüsü verildiği bilinmektedir. Bunların özellikle, Taliban’ın siyasi rejimiyle bağdaşmayacak şekilde yaşam sürdüğü için insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza ve muameleye veya işkenceye daha da önemlisi ölüm cezasına maruz kalabilme ihtimali olan kişiler, aktivistler, gazeteciler ve kadınlar olduğu düşünülmektedir (Çörtoğlu Koca, 2022: 887). Mülteci ve şartlı mülteci statüsünden yararlananlarda olduğu gibi ikincil koruma statüsü de bireysel koruma sağlamaktadır.

4.3.2.4. Uluslararası koruma altındakilerin hakları

Uluslararası koruma başvuru sahibi kimlik belgesi ya da uluslararası koruma statüsü sahibi kimlik belgesi bulunanlar (mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü verilenler) YUUK'a göre ikamet izni alma yükümlülüğünden muaftır (m. 20/1/g). Ancak mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü sahiplerinin uzun dönem ikamet izni hakkı bulunmamaktadır (YUKK, m. 42-45, YUKK Uygulama Yönetmeliği, m. 40-43).

Mültecilerin ve ikincil koruma statüsü sahiplerinin yabancı eşine, kendisinin veya eşinin ergin olmayan yabancı çocuğuna ve kendisinin veya eşinin bağımlı yabancı çocuğuna her defasında üç yılı aşmayacak şekilde aile ikamet izni verilmektedir. YUKK, 34'üncü maddesi aile birleşimi amacıyla verilen aile ikamet iznini düzenlemektedir. Kanun, aile ikamet izninin süresini üç yıl olarak belirlemiştir. Her defasında üç yılı aşmayacak şekilde yenilenebilir ancak aile ikamet izninin süresi aile ikamet izni talebinde bulunacak destekleyicinin ikamet izni süresini aşamaz. Destekleyici (sponsor), "aile birliği amacıyla Türkiye'ye gelecek yabancıların masraflarını üstlenen ve ikamet izni talebinde bulunanlar tarafından başvuruya dayanak gösterilen Türk vatandaşını veya Türkiye'de yasal olarak bulunan yabancı olarak tanımlanmaktadır (YUKK, m. 3/f). Destekleyicide aranan şartlardan biri oturma izni ile en az bir yıl Türkiye'de ikamet etmiş olmasıdır. Destekleyicinin her durumda asgari ücretten az olmayacak ve her bir aile üyesi başına asgari ücretin 1/3'ünden az olmayacak şekilde aylık gelirine sahip olması gerekmektedir. Destekleyicinin, aile birey sayısına karşılık gelen genel sağlık ve güvenlik standartlarına uygun barınma koşullarında yaşaması ve tüm aile bireylerini kapsayan sağlık sigortasına sahip olması beklenmektedir (YUKK, m. 35). Aile ikamet izniyle Türkiye'de en az 3 yıl ikamet etmiş ve 18 yaşını doldurmuş olan herkesin, başvuru üzerine kısa dönem ikamet iznine geçiş yapabilecektir (YUKK, m. 34).

Şartlı mültecilerin ise ikamet izni alma hakları olsa da, aile ikamet iznine destekleyici olma imkânları bulunmamaktadır. Şartlı mültecilerin ülkede kalma izinleri, üçüncü ülkeye gönderilinceye kadar yani geçici nitelikte olduğundan, ailesine geçici nitelik taşımayan aile ikamet izninin verilmesi kabul edilmemiştir (Yener Keskin, 2019: 408).

YUKK, uluslararası koruma başvuru sahibine “kendisine gösterilen kabul ve barınma merkezinde, belirli bir yerde veya ilde ikamet etme zorunluluğu” ile “istenilen şekil ve sürelerde bildirimde bulunma gibi idari yükümlülükler” (m. 71) getirilebileceğini ifade etmektedir. YUKK Uygulama Yönetmeliği’ne göre uluslararası koruma başvuru sahiplerinin ikamet edecekleri iller, kamu düzeni ve güvenliği, kişinin talepleri, özel durumu, sağlık ve eğitim durumu, kültürü ve illerin kapasiteleri gibi hususlar göz önünde bulundurularak belirlenir. Şartlı mülteci ve ikincil koruma altındakilerin ikamet yerleri yine devlet tarafından belirlenir veya belirli iller arasında seçim yapmaları istenebilir. Başvuru sahibi, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü sahiplerine, kamu düzeni ve güvenliği ile belirli bir ilde ikamet etme yükümlülüğü getirilebilir. Ayrıca ikamet değişikliği talebi, belirli bir ilde ikamet ve bildirim zorunluluğu mülteciler için de uygulanabilir (YUKK Uygulama Yönetmeliği, m. 110/4). Dolaşım serbestisi açısından 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamındaki mülteciler, Türkiye tarafından düzenlenecek ve Sözleşmede belirtilen şartlara uygun, pasaport formunda bir seyahat belgesi vasıtasıyla ülke dışına seyahat etme hakkına sahiptir. 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamında olmayan şartlı mülteci ve ikincil koruma statü sahiplerinin seyahat belgesiyle ilgili talepleri ise 5682 sayılı Pasaport Kanunu çerçevesinde değerlendirilir (YUKK, m. 84).

Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi Kimlik Belgesi olmayanlar sadece acil sağlık hizmetlerinden faydalanırken, başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerden, herhangi bir sağlık güvencesi bulunmayan ve ödeme gücü bulunmayanlar, uluslararası başvuru kaydından itibaren bir yıl süre ile genel sağlık sigortası kapsamına alınmakta ve kamuya ait sağlık kuruluşlarından hizmet alabilmektedir. Kişilerin sağlık hizmetlerini ikamet adreslerinin bulunduğu ilde (kayıt yaptırdığı ve kimlik belgelerinde yer alan il veya uydu il/kent) almaları esastır. Ama ikamet adresinin bulunduğu ilde tedavinin yapılamaması durumunda, tedavinin sağlanabileceği en uygun ve en yakın ilden başlamak üzere diğer sağlık kuruluşlarına sevk edilebilmektedirler.

YUKK’a (m. 89) göre başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerden ihtiyaç sahibi olanlar, sosyal yardım ve hizmetlere erişim sağlayabilirler. İçişleri Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının belirleyeceği usul ve esasları doğrultusunda sosyal yardım ve destekler sağlanmaktadır. YUKK Uygulama

Yönetmeliği'nin 106'ncı maddesine göre valilikler tarafından başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kimselerden ihtiyaç sahibi olduğunun tespiti yapılır ve bu kişilerin sosyal yardım ve hizmetlere erişimleri Yönetmelik'te sayılan kriterlere göre belirlenir. Bu kriterler barınma olanağı, düzenli gelir durumu, bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin sayısı, Türkiye'deki veya ülkesindeki taşınır ve taşınmaz mal varlığı, Türkiye'deki veya ülkesindeki yakınlarından yardım alıp almadığı, kamu kurum ve kuruluşları ile diğer vakıf, dernek ve özel kuruluşlardan yardım alıp almadığı, sağlık sigortasının bulunup bulunmadığı, herhangi bir engelinin veya hastalığının olup olmadığı ve idare tarafından belirlenecek diğer hususları içermektedir. Ayrıca YUKK Uygulama Yönetmeliği'nin 109'uncu maddesi, muhtaç olduğu tespit edilen başvuru sahibine harçlık verilebileceğini ifade etmektedir.

Başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişi veya aile üyeleri statülerine uygun olarak statülerini gösteren kimlik belgeleri ile ilköğretim ve ortaöğretim hizmetlerinden faydalanmaktadır (YUKK, m. 89). YUKK Uygulama Yönetmeliği'nde (m. 30/5) belirtildiği üzere aile ikamet izinleri, mülteci ve ikincil koruma altındakilere on sekiz yaşına kadar öğrenci ikamet izni almadan ilk ve ortaöğretim kurumlarında eğitim hakkı sağlamaktadır. YUKK Uygulama Yönetmeliği (m. 105/3) uyarınca başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahiplerinden, yabancı öğrencilerle ilgili genel hükümler çerçevesinde Türkiye'de ön lisans, lisans, yüksek lisans ya da doktora öğrenimi hakkı elde edenler, ayrıca öğrenci ikamet iznine gerek olmaksızın, statülerini gösteren belgeleriyle öğrenim görebilirler.

YUKK ile Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik, mülteciler ile ikincil koruma statüsü sahibi kişilerin çalışma haklarını birlikte ele almıştır. Mülteci veya ikincil koruma statüsü sahiplerinin statü alınmasından itibaren bağımlı veya bağımsız olarak çalışabileceğine dair hüküm vardır. Bunlara verilecek kimlik belgesi, çalışma izni yerine de geçmektedir. Mülteci veya ikincil koruma statüsü sahibinin iş piyasasına erişiminin, iş piyasasındaki durumun ve çalışma hayatındaki gelişmelerin ve istihdama ilişkin sektörel ve ekonomik şartların gerekli kıldığı durumlarda sınırlandırılabilir. Bununla beraber Türkiye'de üç yıl ikamet eden veya Türk vatandaşıyla evli olan ya da Türk vatandaşı çocuğu olanlara bu sınırlamaların uygulanmayacağı belirtilmiştir (YUKK, m 89). Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi

ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik'in 4'üncü maddesinde mülteciler ile ikincil koruma statüsü sahibi kişilerin statülerinin herhangi bir nedenle sona ermesini veya kimlik belgelerinin iptalini gerektirecek nedenlerin çalışma haklarını da sona erdirdiği hükmü yer almaktadır.

YUKK, uluslararası koruma başvuru sahipleri ile şartlı mülteci statüsü sahiplerini ise genelde birlikte ele almıştır. Kanun'un hükümlerine göre başvurusu sahibi ve şartlı mülteci, uluslararası koruma başvurusu tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için başvurabilmektedir (YUKK, m. 89). Başvuruların olumsuz sonuçlanması da mümkündür. Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik'in 8'inci maddesine göre başvuru sahibi veya şartlı mültecinin çalışma izni, aynı işveren yanında çalışmaya devam etmesi halinde uzatılabilir. Aynı Yönetmelik'in 6'ıncı maddesi gereği belirli bir ilde ikamet etme yükümlülüğü getirilen başvuru sahibi ve şartlı mülteci, bu il sınırları dışında çalışma izni almak için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına başvurmak durumundadır. Bu başvurular ise İçişleri Bakanlığının görüşü alınarak sonuçlandırılır. Yönetmelik, mevsimlik tarım ve hayvancılık işlerinde çalışacak olan başvuru sahibi ve şartlı mültecileri çalışma izni muafiyeti kapsamına almıştır.

4.3.2.5. Uluslararası koruma altındakilerin maddi-manevi kaynakları

Şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü olarak uluslararası koruma altında olanların çoğunluğunu Afganlar oluşturmaktadır. Buz, Canlı ve Aygüler'in (2021: 101) araştırması Afgan sığınmacıların çoğunluğunun 30 yaş altında, genç yetişkinlik döneminde (23-28 yaş) ve çalışma çağında (15-64 yaş arası) olduklarını göstermektedir. Araştırmaya katılanların yüzde 40'ından fazlasının Türkçe bilmediği ve neredeyse yüzde 90'ının düzenli bir işe sahip olmadığı görülmektedir. Afganistan'dan gelenlerin belirli bir mesleki bilgi ve becerilerinin olmayışının ve ülkelerindeki eğitim ve meslek geçmişlerinin Türkiye'de kabul edilmemesinin Türkiye'de güvenceli ve sürekli bir işe girme ihtimallerini azalttığı düşünülmektedir. Ayrıca katılımcıların yaklaşık yüzde 70'inin çalıştıkları alanla ilgili herhangi bir eğitime sahip olmadığını ortaya koymaktadır (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 77-78, 85).

Bununla birlikte Afganların sosyal ağlara sahip oldukları ve bu ağları etkin bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Afgan sığınmacılar kendilerinden önce gelenlerin

oluşturduğu göçmen ilişki ağının sağladığı sosyal sermaye sayesinde, ilk zamanlarda karşılaştıkları dil ve barınma zorluklarıyla mücadele etmeleri, iş bulmaları, yardım mekanizmalarından yararlanmaları ve yeni bir yaşam kurmaları nispeten kolaylaşmaktadır (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 66).

Maddi imkânları yetersiz olan uluslararası koruma altındaki gruplar sosyal ve mali yardımlardan faydalanmaktadır. Sosyal Uyum Yardımı (SUY) programından yararlananların yüzde 90'ına yakınıni geçici koruma altındaki Suriyeliler oluştursa da az oranlarda Iraklılar ve Afganlar da yararlanmaktadır. Özellikle kentsel alanlarda yaşayan, temel ihtiyaçları ve gıda gereksinimlerinin yanında kira, elektrik, su, ulaşım vb. giderleri ödemek zorunda olan aileler için yeterli olmasa da düzenli bir kaynak haline gelmektedir (Erdoğan, 2022: 84-85). Utar'ın (2023: 329) çalışmasına göre de uluslararası koruma başvurusu sahibi Iraklı sığınmacılar Kızılaykart²⁶ başta olmak üzere uluslararası koruma statü sahiplerine tanınan sosyal ve mali yardımlardan aktif olarak faydalanmaktadır.

Irak'ın Şengal bölgesinden gelen ve uluslararası koruma kapsamında olan Ezidilerden özellikle kampta yaşayanların sosyo-ekonomik profilleri düşüktür. Eğitim seviyeleri oldukça düşüktür, ülkesinde iş ve meslek sahibi olanlar azınlıktadır veya genelde niteliksiz işlerde çalışmışlardır (Günel Yılmaz ve Ertürk, 2017: 205). Ezidilerin, yerli halkla birlikte yaşama konusunda sıkıntı yaşadıkları için Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kamplarda yaşamlarını sürdürmekte oldukları görülmektedir. Yaşamış oldukları travmatik hayatlardan dolayı BMMYK tarafından batılı üçüncü ülkelere yerleştirilmek üzere kamplarda beklemektedirler (Günel Yılmaz ve Ertürk, 2017: 199-200).

İranlı göçmenlere bakıldığında, eğitim düzeylerinin oldukça yüksek olduğu, İran'daki meslek sahipliğinin Türkiye'de de devam ettiği ve çoğunluğunun özel iş ve serbest ticaret alanında çalıştıkları görülmektedir (Hajiagha, 2007: 104, 114). Dil

²⁶ Kızılaykart'ın sağladığı mali yardım, Türkiye ile AB arasında 18 Mart 2016 mutabakatı ile AB'nin 4 sene boyunca Türkiye'deki sığınmacılar için sağlamayı taahhüt ettiği (3+3 milyar avroluk) mali kaynak ile başlamıştır. Bu destek içinde ayrılan kaynak, Türkiye'deki Mülteciler için Mali Yardım Programı (FRIT-I ve FRIT-2) çerçevesinde yürütülen Sosyal Uyum Yardımı (SUY) (The Emergency Social Safety Net-ESSN) programı ile kullanılmaktadır. Dünyanın en büyük nakit para destek programı haline gelen SUY, 2016 sonundan itibaren Suriyeliler ve diğer bir kısım uluslararası koruma statü sahipleri için nispeten düzenli bir parasal gelir kaynağına dönüşmüş durumundadır (Erdoğan, 2022: 83-84).

sorunu ve kültürler arasında kalma gibi sorunları olsa da Türkiye ile kültürel ve tarihsel-sosyal ortak değerleri bu sorunları yumuşatmaktadır (Hajiagha, 2007: 125).

4.3.3. Kitlesel akın: Geçici Koruma Altındakiler

4.3.3.1. Geçici koruma statüsünün gelişimi

Uluslararası koruma statüleri bireysel başvuru ile elde edilirken, bireysel statü belirleme uygulamasının imkânsız hale geldiği kitlesele akınlarda kitlesele olarak gelen yabancılar için geçici koruma statüsü sağlanmaktadır. YUKK geçici korumayı “ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesele olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılar için geçici koruma sağlanabilir” (m. 91/1) şeklinde düzenlemektedir. Geçici koruma statüsünün verileceği kitlesele akının hangi ülkeden olabileceğine dair bir kısıtlama veya kriter konmamıştır (m. 91/2). Fakat “Bu kişilerin Türkiye’ye kabulü, Türkiye’de kalışı, hak ve yükümlölükleri, Türkiye’den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesele hareketlere karşı alınacak tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.” (m. 91/2) demektir. Dolayısıyla şartların sağlandığı durumlarda geçici koruma statüsü, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak yönetmelikle verilebilmektedir (Çörtoğlu Koca, 2022: 902). 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği’nin geçici 1’inci maddesi “28/4/2011 tarihinden itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti’nde meydana gelen olaylar sebebiyle geçici koruma amacıyla Suriye Arap Cumhuriyeti’nden kitlesele veya bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşları ile vatansızlar ve mülteciler, uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş olsalar dahi geçici koruma altına alınırlar. Geçici korumanın uygulandığı süre içinde, bireysel uluslararası koruma başvuruları işleme konulmaz.” demektir. Bir başka deyişle, 28 Nisan 2011 tarihinden itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti’nde meydana gelen olaylar sebebiyle kitlesele veya bireysel olarak Türkiye’ye gelenlerin geçici koruma altına alınacağı belirtilmiştir.

Suriyelilerin uluslararası koruma bulmak amacıyla Türkiye’ye geliş süreci 2011 yılının Mart ayında, Arap Baharının ardından Suriye Arap Cumhuriyeti’nde baş gösteren iç karışıklıklarla birlikte başlamıştır. Türkiye Suriye ile olan tarihi, kültürel

ve komşuluk bağlarının da etkisiyle Suriye vatandaşları için “açık kapı” politikası izlemiştir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024c). Suriye’den ilk başta küçük gruplar gelenlerin, ülkelerindeki durumun kısa sürede normalleşmesiyle geri dönecekleri düşünülmüştür. Ancak Suriye’nin bir iç savaşa sürüklenmesi ile gittikçe artan sayıda Suriyeli Türkiye’ye gelmeye başlamıştır. Suriyeliler tarafından Türkiye’nin tercih edilmesinin önemli bir nedeninin, Türkiye’nin Avrupa’ya açılan kapı olarak görülmesi olduğu bilinmektedir (Özgöker ve Doğan, 2019: 12). Ayrıca ulaşım kolaylığı, Türkiye’ye güvenmeleri ve şartların diğer ülkelere göre daha iyi olması Türkiye’ye gelme nedenleri arasındadır (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD], 2017: 31).

Türkiye’ye Suriyelilerden önce de farklı ülkelerden olmak üzere kitlesel sığınma gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki 1979’da İran’da Şah rejiminin devrilip, Humeyni rejiminin kurulmasının ve İran-Irak Savaşı’nın ardında Türkiye gelmiş olan yaklaşık bir milyon İranlı’dır. Ardından, 1980’li yılların sonunda komünizmin çöküşünden hemen önce Türkiye’ye Türk kökenli 300 bin Bulgaristan göçmeni sığınmacı olarak gelmiş bunların yarısından fazlası sonradan Bulgaristan’a geri dönmüştür. Daha sonra 1990’lı yılların sonunda yaklaşık 25 bin Bosnalı Türkiye’ye sığınmış ve bunların da çoğu Dayton Antlaşması’ndan sonra ülkelerine geri dönmüştür. 1997 yılının sonuna gelindiğinde ise Bosna Hersek, İran ve Irak’tan 2.4 bin mültecinin ve 2.2 bin sığınmacının ülkede kaldığı görülmektedir (İçduygu ve Toktaş 2005). 1991’de Saddam Hüseyin ve ordusunun zulmünden kaçan çoğunluğu Kürt, yarım milyon insan Türkiye’ye yönelmiştir (Kirişçi ve Karaca, 2015: 297). Türkiye göçlere insani yardım çerçevesinde ve empati ile yaklaşmakla birlikte farklı değerlendirmiştir. Bulgaristan’dan gelenler soydaş görüldüğü için uyumları ve vatandaşlığa geçişleri için hızlı düzenlemeler yapılmıştır. Kuzey Irak’tan gelen Kürtler ise ulusal kimliğe ve güvenliğe tehdit algılanmış ve sınır kapılarını açmak konusunda direniş gösterilmiştir. Bu tavır insani krize yol açarak uluslararası camiada tenkit edilmiştir. Ardından güvenli bölge oluşturulması, çoğu mültecinin yurduna dönmesine yardımcı olmuştur (Kirişçi ve Karaca, 2015: 298).

Irak’tan gelenlerin aksine Suriyeliler için ise açık kapı politikası uygulanmış, insani yardım sağlanmış ve geçici koruma statüsü verilmiştir. Suriyelilerin sayısı arttıkça ve kalıcılıkları uzadıkça uluslararası camianın yardımları yetmez olmuş, halk

tarafında ise misafirperverlik yerini hoşnutsuzluğa bırakırken, politika kararlarında uyum faaliyetleri konuşulmaya başlanmıştır (Kirişçi ve Karaca, 2015: 298-299). BMMYK'nin (2023a) verilerine göre 31 Ocak 2023 tarihi itibarıyla 6 milyona yakın kayıtlı Suriyelinin 3,5 milyonu Türkiye'de yaşamaktadır. Üç milyondan fazla Suriyeli geçici koruma statüsü altındadır. Bu statü Türkiye'de yasal olarak kalma hakkı ve bazı temel hizmetlere sınırlı erişim sağlamaktadır. Suriyelilerin tamamına yakını geçici barınma merkezi olarak adlandırılan kampların dışında yani şehirlerde yaşamaktadır. Geçici barınma merkezlerinin sayısı ise ilk yıllarda 10 iken daha sonra 7'ye indirilmiştir.

Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi sınırlama, bu sınırların dışında kalan ülkelerden gelenlerin mülteci olarak tanımlanmasına engel olurken, YUKK'un henüz bulunmadığı döneme denk gelen 2011 yılındaki Suriye'den Türkiye'ye ilk göç dalgasında, göç eden Suriyelilerin statülerinin ne olduğuna dair hukuksal bir boşluk oluşmuştur. Bu süreçte, Suriyeliler için "misafir" kavramı kullanılmış ve mülteci statüsü verilmemiştir (Bozbeyoğlu, 2015: 75). Ancak, Suriyeli sayısının giderek artması, resmî söylemde misafir kavramının yerini, yasal bir statü olarak AB'nin 2001 tarihli geçici koruma yönergesinden alınan geçici korumaya bırakmasına neden olmuştur (Özgöker ve Doğan, 2001: 99).

Geçici korumanın "acil ve geçici" olmasından, geçici koruma altında olan kişilerin er ya da geç ülkelerine geri dönmek zorunda oldukları anlamı çıkmaktadır (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014: 242). Ayrıyeten, "geçici koruma" adı altında ülkeye kabul edilen mültecilerin kanunla belirlenen uluslararası koruma statülerinden herhangi birini doğrudan edinmiş sayılmayacağı hükme bağlanmıştır. Geçici koruma statüsü verilerek şartlı mülteci veyahut mülteci statüsüne başvuru yolları kapatılmıştır. Geçici koruma statüsüne sahip olunmasını sağlayan koşulların ortadan kalkması durumunda uluslararası koruma talebinde bulunulması mümkün olacaktır (TBMM, 2018). Avrupa Birliği'nin 2001 tarihli Geçici Koruma Yönergesi'nde geçici koruma en fazla üç seneye kadar uzatılabilmekte, sonrasında uluslararası koruma için bireysel başvuru yapılabilmektedir. Fakat gerek YUKK'ta gerekse Geçici Koruma Yönetmeliği'nde Türkiye'de geçici koruma altında olanların bu statülerinin ne zaman sona ereceğine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır (TBMM, 2018). Ancak

Yönetmelik’e göre Cumhurbaşkanı, geçici koruma statüsünün süresini ve sona erme koşullarını belirleyebilir.

4.3.3.2. Geçici koruma statüsünün hakları

Geçici Koruma Kimlik Belgesi sahibi olanlar YUKK ve YUKK Uygulama Yönetmeliği’ne göre ikamet izni alma yükümlülüğünden muaftır. Ancak geçici koruma statüsünün herhangi bir süresi olmadığından, geçici koruma statüsü sona erdiği zaman, bu statüye sahip kişilerin geldikleri ülkeye dönmeleri gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye’de kalışlarına esas teşkil eden belge ve izinlerle ikamet izninden muaf olarak geçirdikleri süreler, ikamet izin sürelerinin toplamına dâhil edilmemektedir. Bu nedenle geçici koruma statüsünde olanların uzun dönem ikamet izni hakkı bulunmamaktadır (YUKK, m. 42-45, YUKK Uygulama Yönetmeliği, m. 40-43).

Geçici Koruma Yönetmeliği’nin 49’uncu maddesinde belirtildiği üzere “Yönetmelik kapsamındaki yabancılar, başka bir ülkede bulunan eşi, ergin olmayan çocukları ve bağımlı ergin çocukları ile Türkiye’de bir araya gelmek üzere aile birleşimi talebinde bulunabilir”. Buradaki hükme göre geçici koruma altındaki kişilerin aile birleşimi bu kişilerin talebi üzerine sağlanabilecektir. Bu amaçla destekleyiciler için belirli bir ikamet süresi şartı bulunmamakla birlikte bu kişilerin aile birleşiminin sağlanması idarenin takdirine bırakılmıştır. Uluslararası koruma statü sahiplerinin aksine geçici koruma altındakilerin aile birleşimiyle ilgili açık hükümler yoktur (MPG ve IGAM, 2017: 25).

Geçici Koruma Yönetmeliği geçici korunanları “belirlenen ilde, geçici barınma merkezinde veya belirli bir yerde” (m. 33) ikamet etmekle yükümlü kılmaktadır. Geçici barınma merkezleri dışında, Göç İdaresi Başkanlığı tarafından belirlenen illerde kalmalarına kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı açısından bir sakınca yoksa izin verilmektedir (m. 24). Yönetmelik kapsamında adres bildirim yükümlülüğü getirildiği için ikamet adreslerini değiştirmek isteyenlerin bulundukları ilin İl Göç İdaresi Müdürlüklerine başvurmaları halinde gerekli güncelleme yapılabilmektedir. Geçici Barınma Merkezinde barınan Suriyelilerin de bu merkezlerin adreslerine kayıt olmaları beklenmektedir. Suriyelilerin üçüncü ülkeye çıkış talebinde bulunabilmesi için üçüncü ülke makamları tarafından adlarına vize veya ikamet düzenlenmiş olması gerekmektedir. Geçici koruma kapsamındakiler, geçici koruma kimlik belgeleri, pasaport veya pasaport yerine geçen seyahat belgeleri ile valiliklere başvurmaları

halinde Türkiye’den çıkış talepleri, başvuru amacına bakılmaksızın, valilikler tarafından değerlendirilmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024ç). Ayrıca, Göç İdaresi’nden alınan yol izin belgesi olmaksızın, Suriye’ye ya da herhangi üçüncü bir ülkeye seyahat edememektedirler (Geçici Koruma Altındayken, 2024).

Uluslararası İşgücü Kanunu’na (m. 17) göre geçici koruma statüsüne sahip yabancılar geçici koruma kimlik belgenin düzenlendiği tarihten altı ay sonra belgeleri ile çalışma izni ya da muafiyetine başvurabilirler. Geçici Koruma Yönetmeliği (m. 29), geçici korunanların belirlenmiş sektör, işkolu, coğrafi alan, iş ve mesleklerde ve sınırlı süreyle verilecek izinlerle iş piyasasına erişebileceklerini belirtir. YUKK 91’inci maddesi ile Türkiye’de geçici koruma altında bulunan Suriyelilerin hak ve yükümlülüklerinin çıkarılacak yönetmelikle düzenleneceğini bildirmektedir. YUKK 91’inci maddesi ile Geçici Koruma Yönetmeliği’nin 29’uncu maddesine dayanan Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ise 15 Ocak 2016’da yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik’te geçici koruma altındaki Suriyelilerin çalışabilmeleri için gerekli şartlar ve imkânlar düzenlenmiştir: İlk olarak süre şartı bulunmaktadır ve çalışabilmeleri için Türkiye’de en az 6 aydır geçici koruma statüsünde olmaları gerekmektedir. İkinci olarak yer şartı vardır. İstisnai izin verilenler dışında sadece kayıt olunan yerde çalışabilirler. Çalışma izinleri verilirken, Geçici Koruma Yönetmeliği’nin 24’üncü maddesi uyarınca yabancının kalmasına izin verilmiş iller esas alınır. Üçüncü olarak çalışan kotası bulunmaktadır. Buna göre bir işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısı ondan az ise burada sadece bir geçici koruma sağlanan yabancı çalışabilir. Bunun istisnası, eğer işverenin verdiği iş ilanına dört hafta içinde vatandaşlar ilgi göstermez ise kotanın aşılabileceğidir. Başvuru yapılan işyerinde çalışacak geçici koruma uygulamasına tabi kişilerin sayısı, söz konusu işyerinde çalışan Türkiye vatandaşı sayısının yüzde onunu geçmemektedir. Dördüncü olarak işveren şartı gereği çalışma izni başvurularının geçici koruma sağlanan yabancıları çalıştıracak işveren tarafından yapılmasını gerekmektedir. Beşincisi ücretle ilgilidir ve geçici koruma altındaki yabancıya asgari ücretin altında ücret ödenemez. Altıncı olarak mesleki eğitim açısından geçici korunanlar, Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından Aktif İşgücü Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği kapsamında düzenlenen kurs ve programlara katılabilir ve bu kapsamda bir işyerinde mesleki eğitim ve işbaşı eğitimi görebilirler. Yedinci olarak, mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacaklar için valiliklere

başvuru yapılması ile çalışma izni muafiyeti sağlanmaktadır. Ancak çalışma izni muafiyetinden geçici koruma kaydının bulunduğu ilde yararlanabilmektedirler. Sekizinci olarak kanunlarda yalnızca Türk vatandaşları tarafından icrasına izin verilen iş ve meslekler için Suriyeliler başvuramayacağı şeklinde sınırlama bulunmaktadır (Erdoğan, 2022: 80-81). Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik'e (m. 6/3) göre geçici koruma altındakiler de uluslararası koruma altındakiler gibi sağlık ve eğitim meslek mensubu olarak çalışma iznine başvurmadan önce ön izin almalıdır. Ayrıca istisnai çalışma iznine başvurabilirler. Fakat geçici koruma sağlanan yabancılara Turkuaz²⁷ kart hükümleri uygulanmamaktadır (Uluslararası İşgücü Kanunu, m. 11). Bunların dışında Geçici Koruma Yönetmeliği'ne (m. 29/4) göre geçici korunanlara verilen çalışma izinlerinin süreleri, geçici korumanın süresinden fazla olamaz. Geçici koruma sona erdiğinde, verilen çalışma izni sona ermektedir. Çalışma izni başvurusu işveren tarafından yapıldığından ve izin belli bir işyeri ya da konut için verildiğinden, çalışma izni alınan işyerinden ayrılma halinde çalışma izni, süresi dolmamış olsa dahi, geçerliliğini yitirmektedir. Benzer bir biçimde, tek bir çalışma izniyle birden fazla işyerinde çalışabilmeleri mümkün değildir.

Geçici Koruma Yönetmeliği (m. 26), kapsamındaki yabancılara sağlık, eğitim, iş piyasasına erişim, sosyal hizmetler ve yardımlar ile tercümanlık ve benzeri hizmetler sağlanabileceğini bildirmektedir. Yönetmelik'e göre geçici koruma altındakilere sağlık hizmetleri geçici barınma merkezlerinin içinde ve dışında sağlanmaktadır (m. 27/1/d). Geçici koruma kaydı yaptırmayanlar veya ön kayıt yaptıranlar sadece acil sağlık hizmetlerinden faydalanabilirler. Geçici koruma statüsündekiler Sağlık Uygulama Tebliği kapsamındaki sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanabilirler. Ancak geçici korunanlar acil ve zorunlu haller dışında, özel sağlık kuruluşlarına veya üniversite hastanelerine doğrudan başvuramazlar. Geçici koruma uygulaması altında olan kişilerin sağlık hizmetlerini kayıtlı bulundukları ikamet ilinde almaları esas olarak kabul edilmiştir. Fakat ikamet adresinin bulunduğu ilde tedavinin

²⁷ Nitelikli yabancı olarak değerlendirilen, akademik alanda uluslararası kabul görmüş çalışmaları bulunanlar ile bilim, sanayi ve teknolojide ülkemiz bakımından stratejik kabul edilen bir alanda öne çıkmış olanlar ya da ihracat, istihdam veya yatırım kapasitesi olarak ulusal ekonomiye önemli katkı sağlayan ya da sağlaması öngörülen yabancılara verilen karttır. Turkuaz Kart sahibi yabancıya, Türkiye'de süresiz çalışma hakkı, mevzuat hükümlerine göre eş ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarına ise ikamet hakkı verir (Uluslararası İşgücü Kanunu, m. 11 ve m. 3).

yapılamaması durumunda, tedavinin sağlanabileceği en uygun ve en yakın ilden başlamak üzere diğer sağlık kuruluşlarına sevk edilebilirler. Diğer taraftan Yönetmelik'in 35'inci maddesine göre yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin eğitim ve acil sağlık hizmetlerinde kısıtlamaya gidilmemektedir.

Geçici koruma altındakiler, kayıtları tamamlandıktan sonra Türkiye'deki ilköğretim, lise, üniversite, Türkçe eğitimi ve mesleki eğitim hak ve imkânlarından yararlanabilmektedir. Geçici Koruma Yönetmeliği'ne (m. 28) göre 54-66 aylık çocuklar öncelikli olmak üzere okul öncesi eğitim çağındaki 36-66 aylık çocuklara, okul öncesi eğitim hizmeti verilebilmektedir. Yine aynı maddeye göre ilköğretim ve ortaöğretim çağındakilerin eğitim ve öğretim faaliyetleri Millî Eğitim Bakanlığının ilgili mevzuatı çerçevesinde yürütülmektedir. Ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimleriyle ilgili usul ve esasların belirlenmesi ise Yükseköğretim Kurulu Başkanlığına bırakılmıştır. YUKK'un 59'uncu maddesi, sınır dışı edilme kararı alınan ve geri gönderme merkezlerinde tutulan ailelerin çocuklarının eğitimleri için gerekli tedbirlerin alınacağına dairdir. Türkiye'de yükseköğretime devam etmek isteyen tüm yabancılar, başvuruda bulunacakları üniversitenin açtığı Yabancı Öğrenci Sınavı'na girmeli ve yeterli akademik başarıyı göstermelidir.

Geçici Koruma Yönetmeliği'nde 2018'de yapılan değişiklikle "sosyal yardım ve hizmetler" ibaresi "sosyal hizmetler ve yardımlar" olarak değiştirilmiştir. Yönetmelik'e (m. 30) göre ihtiyaç sahibi olanlar, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kurulu'nun belirleyeceği usul ve esaslar çerçevesinde sosyal yardımlardan yararlandırılabilirler. Özel ihtiyaç sahipleri ve refakatsiz çocuklar geçici barınma merkezlerinin içinde ve dışında sosyal hizmetler ve yardımlar ile psiko-sosyal destek çalışmalarından faydalanabilirler.

Geçici koruma statüsündekiler, bu statü ile Türkiye'de kalabilmekte ancak geçici koruma altında geçirilen süre ikamet izni toplamında dikkat alınmadığından uzun dönem ikamet iznine geçiş hakkını elde edememektedir. Geçici Koruma Yönetmeliği (m. 25 ve m. 29), Türkiye'de geçici koruma altında yaşadıkları ve çalışma izni ile çalıştıkları süreyi uzun süreli ikamet veya vatandaşlık kazanmalarını sağlayabilecek resmî süreden saymamaktadır. Ancak bir Türk anne ve/veya babadan olduğu için, Türk vatandaşı ile evlenip üç yıllık süre şartını yerine getirerek veya geçici koruma kararı çıkması öncesinde beş yıllık ikamet şartını yerine getirerek Türk

vatandaşlığına geçebilmektedirler (TBMM, 2018). İletişim Başkanlığı (2024), geçici koruma kapsamında bulunan ve Türk vatandaşı olan Suriye uyruklu kişi sayısını 238 bin 768 olarak açıklamıştır.

4.3.3.3. Maddi-manevi kaynakları

Suriyelerin cinsiyet dağılımına oran olarak bakıldığında, 2016 yılında yüzde 47 kadın ve yüzde 53'ü erkek iken 2019 yılında yüzde 54'ü kadın ve yüzde 46'sı erkek, 2024 yılında ise yüzde 52'si kadın ve yüzde 48'i erkektir (Göç İdari Genel Müdürlüğü, 2017; Erdoğan, 2019; UNCHR, 2024). AFAD'ın 2017 yılındaki çalışmasına göre Suriyelerin medeni durum dağılımı yüzde 53'ünün bekâr, yüzde 44'ünün evli ve yüzde üçünün ise eşi ölmüş veya boşanmış durumda olduğunu göstermektedir. 2019 verileri ise Suriyeli nüfusun yüzde 34'ünün evli olduğunu göstermektedir (T.C. Göç İdaresi Başkanlığı, 2019'dan aktaran Kayaoğlu, 2023: 126). Geçici koruma altındaki Suriyelilerin yüzde 41'ini 15 yaş altı çocuklar oluştururken, çalışma çağındaki nüfusun payı yüzde 57, yaşlı nüfusun payı ise yüzde iki düzeyindedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2024: 388).

Suriyelilerin eğitim ve meslek durumları, sosyal statülerini etkilemektedir. AFAD'ın 2017 yılındaki araştırmasına göre Suriye'den Türkiye'ye gelenler, Halep, İdlip, Lazkiye, Hama ve Humus gibi sınıra yakın kuzey ve iç bölgelerindendir. Bu bölgelerde halkın eğitim düzeyi ve ekonomik faaliyet seviyesi düşüktür. Dolayısıyla Türkiye'ye gelen Suriyelilerin genel olarak eğitim seviyesi düşüktür ve nitelikli bir mesleği yoktur. Kayaoğlu'nun (2023: 126) 2019 yılına ait olarak verdiği oranlara göre kayıtlı Suriyelilerden okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 36,43, okuma yazma bilen ama bir okul bitirmeyenlerin oranı yüzde 13, 65, anaokul, ilkokul ve ortaokul mezunlarının oranı toplam yüzde 29, 11 iken lise ve üstü mezunlarının oranı sadece 7,6'dır. Türkiye'ye gelen eğitilmiş Suriyelilerin bir bölümünün Avrupa'ya gitmekte olduğu ve bu nedenle eğitim oranlarını daha da düşürdüğü belirtilmektedir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018: 134). Geçici koruma altındaki Suriyelilerin mesleklerine bakıldığında ise AFAD (2017: 56) örneklemesi fikir vermektedir. Geçici barınma merkezleri içinde yaşayanların yüzde 79'nun, dışında yaşayanların ise yüzde 49,90'ının belirli bir mesleğinin olmadığı tespit edilmiştir. Meslek sahibi olanlar, çoğunlukla devlet memurluğu, el işçiliği, zanaatkârlık, tarım ve hayvancılık gibi meslek gruplarındadır. Suriyeliler Barometresi 2021 verilerine göre aktif çalışma yaş

grubu dikkate alındığında erkeklerde yüzde 65,4 olan çalışma oranı kadınlarda yüzde 4,4'e düşmektedir (Erdoğan, 2022: 327). Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'na göre Suriyeli kadınların büyük çoğunluğu (yüzde 82) çalışma hayatından uzun süredir uzaktadır veya daha önce hiç çalışmamıştır (Hacettepe Üniversitesi, 2019). Bunun sebeplerinden biri kadınların dini gerekçelerle eğitim hayatına dâhil olamadan evlenmeleri gösterilebilir (Güçlüten, 2023: 146).

Kayaoğlu'nun (2023: 122) bulgularına göre de Suriyelilerin eğitim seviyesi Türkiye ortalamasının altındadır ve çalışma yaşındaki nüfusun yaklaşık yarısı kayıt dışı istihdamdadır. Yapılan çalışmalar, Suriyelilerin yarıdan fazlasının asgari ücretin altında kazanç sağladığını göstermektedir (Güçlüten, 2023: 146). Ayrıca çalışma yaşındaki nüfusun sadece yüzde 2,95'lik kısmının kayıtlı olarak çalıştığını, kayıt dışı çalışanların ise çalışma şartlarının çalışma süresi ve ücret açısından daha kötü durumda olduğunu ve kadın nüfusunun iş gücüne katılımının oldukça düşük olduğunu söylemek mümkündür. Sıhhat projesi kapsamında elde edilen verilere göre ise Türkiye'deki Suriyeliler nitelikli işgücü, vasıflı mavi yakalı ve vasıflı olmayan işgücü olarak üç gruba ayrılmaktadır. Nitelikli işgücü olarak sayılan doktor, avukat, mühendis olanlar yüksek gelir düzeyine sahiptir ve genelde büyükşehirlerde yaşamaktadır. Vasıflı mavi yakalı grup ise büyük oranda büyükşehirlerde ve özellikle sanayi işletmelerinde çalışmaktadır. Vasıflı olmayan işgücü ise bilhassa kamplarda kalanları, günlük ve inşaat işçiliği gibi ikincil ve iş güvenliği olmayan işlerde ve genellikle de kayıt dışı olarak istihdam edilenleri kapsamaktadır (Keklik ve Ertem: 2019: 43).

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'na (2022: 5) göre geçici koruma altındaki Suriyelilerin yaklaşık 1.124.353'ü zorunlu eğitim çağındaki çocuklardan oluşmaktadır. Çocuklarda Türkçe dil becerisinin yetersizliği, eğitime ve sınıfa akademik uyumu engellemektedir. Erkek çocuklar lise düzeyinde eğitime geçmek yerine, ailenin temel ihtiyaçlarını sağlamak için çalışmak zorunda kalmaktadır. Bazı Suriyeli aileler farklı kültürel ve toplumsal cinsiyet normları nedeniyle kız çocuklarını liseye göndermemektedir. Suriyelilerin eğitime ve okullaşmaya dair algısı farklı gelişmektedir. Genelde, erken ve zorla evlilik Suriyeli kızların okullaşma oranlarının düşük kalmasına neden olmaktadır. Suriye'de eğitim yalnızca birden dokuzuncu sınıfa kadar ücretsiz ve zorunlu olduğundan, sonraki eğitim kademelerine gereksiz gözüyle bakılabilmektedir. Düşük eğitim seviyesi, kayıtlı iş gücü piyasasına başarıyla

eklemlenememe, mülk sahipliğinin yaygın olmaması ve sosyal sermayelerinin düşük olması eğitim konusunda olumsuzluk yaratmaktadır (Tekten Aksürmeli, 2019: 267). Başka ülkeye geçiş planları, uygulamada farklılık, eksiklik ve yanlış bilgilendirmeler, denklik ve yerleştirme sorunları, ekonomik ve kültürel nedenler, eğitime az önem verilmesi Türkiye’de eğitime erişmelerini etkilemektedir. Ailelerin yoksulluğu, ebeveynlerin işsizliği, hanedeki nüfusun fazla olması ve çocukların iş gücüne katılarak haneye getirdiği gelire ihtiyaç duyulması ailelerin çocukların eğitimini öncelikli görmemelerine sebep olmaktadır (Ateşok, 2018: 251-255).

Bununla birlikte yükseköğretimde yer alan Suriyeliler her geçen gün artmaktadır. Bunların bir kısmı, ülkesinde yükseköğrenimini yarıda bırakarak gelenler, diğer kısmı ise Türkiye’de ilköğretim ve lise eğitimi aldıktan sonra yabancılar için düzenlenen yükseköğretim sınavını ve dil sınavlarını geçmeyi başararak üniversitelere giren Suriyeli öğrencilerdir. Türkiye’deki Suriyeli üniversite öğrenci sayısı 2016-2017 akademik yılında 14.747 iken 2020-2021 akademik yılında 47.482’ye yükselmiştir (Erdoğan, 2022: 77). 2024 yılı rakamlarına göre toplam 336 bin olan yabancı uyruklu öğrenci sayısı içinde Suriye uyruklu öğrenci sayısı 60 bin geçmiştir. Öğrencilerin 33 bini erkek ve 27 bini kadındır (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2024).

Suriyelilerin büyük bir oranı sosyal mali yardım almaktadır. 2021 Suriyeliler Barometresi’ne göre geçici barınma merkezleri dışında yaşayan Suriyelilerin yüzde 45’i Kızılaykart aracılığıyla mali yardımlardan yararlanmaktadır. SUY programının sağladığı mali destek, muhtaçlık durumlarının değerlendirilmesinin ardından yararlanıcılara Kızılaykart aracılığıyla ulaştırılmaktadır. SUY programından yararlananların yüzde 89,7’si Suriyelilerdir. Temel ihtiyaçlarının giderilmesi açısından SUY programı ile alınan destek düzenli bir mali kaynak oluşturmaktadır (Erdoğan, 2022: 84-85).

2021 Suriyeliler Barometresi, Türk halkı tarafında, kültürel benzerlik ve yakınlık veya kültürel zenginlik söyleminin her geçen gün daha az kabul edildiği, mesafe ve önyargının ise belirginleştiğini göstermektedir. Kültürel yakınlığın başlangıçtaki olumlu etkisine rağmen, sayısal büyüklük arttıkça, süreler uzadıkça ve kalıcılık durumu netleştikçe bu etki azalmaya başlamıştır (Erdoğan, 2022: 328).

Türkçe bilgisi Suriyelilerin geçim stratejilerini, emek piyasasına, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimlerini etkileyen bir unsurdur (Tekten Aksürmeli, 2019: 274). Özellikle Suriyeli yaşlılarla ilgili yapılan çalışmalar Türkçeyi kullanabilenlerin, kullanamayanlara göre ayrımcılık ve sosyokültürel uyumsuzlukla daha çok karşılaştıklarını göstermektedir. Yaşam kaliteleri, gelir düzeyleri, sağlık ve eğitim seviyeleri, Türkçe bilgileri ile doğru orantılı olacak şekilde değişmektedir (Sevim, 2022: 202; Apak, 2021: 152).

Suriyeliler kendi ülkelerinin vatandaşlığını kaybetmek istemezken (Çiçek, 2021: 163) Türk vatandaşlığını almayı istemektedir. Ancak Türk vatandaşlığına yönelik isteklerinin temelinde uyumdan ziyade vatandaşlığın getireceği hak eşitliği ve sosyal yaşam kolaylığı bulunmaktadır (Güçlüten, 2023: 143). Belki de bu yüzden Türkiye'nin sorunları hakkında bilgi sahibi olmadıkları da tespit edilmektedir (Çiçek, 2021: 167). Elbette sığındıkları ülkede güven içinde yaşayabilmek için tepki çekecek siyasal girişimlerde bulunmadıkları da söylenebilir (Çiçek, 2021: 172). Gönüllü organizasyonlara katılmak ve gönüllü işlerde çalışmak, sosyal sermaye kaynak oluşumunu büyük ölçüde etkilemektedir. Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sosyal sermayelerini artırmaya katkıda bulunacak gönüllülük esaslı organizasyonlara, dernek veya vakıflara üyelik ya da görev alma konusunda yeterince etkin olmadıklarına işaret edilmektedir. Benzer şekilde oluşturmuş oldukları sosyal ağların temelde sosyal sermaye kaynağı için etkisiz bir seviyede olduğu görülmektedir (Eroğlu, 2022: 150-151). Ancak, örneğin konut bulma sürecinde Suriyelilerin kalabalık olduğu bölgelerde sosyal ağ ve sermayenin işlev gördüğü belirtilmektedir (Koçak Gıyak, 2023: 160). Suriyelilerin kapalı sosyal ağlar şeklinde Suriye uyruklu akraba ve dostlarıyla ilişkilerinin güçlü olması toplumsal uyumu ve toplumdaki önyargı ve damgalanmaları etkilemektedir (Tutar, 2021: 293). Aynı zamanda kamusal alanda görünür olmaları da olumsuz etkilenmektedir.

4.3.4. Vatandaşlık Kurumunun Dışındakiler: Vatansızlar

4.3.4.1. Vatansızlık statüsünün gelişimi

Türkiye, 1973 tarihli Vatansızlık Hallerinin Sayısının Azaltılmasına Dair Sözleşmeyi 1975 yılında onaylarken, 1954 tarihli Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme'ye 2014 yılında katılmıştır. 1961 Vatansızlığın Azaltılmasına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni henüz onaylamamıştır. Türk hukukunda vatansızlara özel bir

düzenleme bulunmamaktadır. Vatansızlıkla ilgili hükümler Türk Vatandaşlığı Kanunu ve YUKK'ta görülmektedir. Vatansız kişi, YUKK'a göre "hiçbir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı bulunmayan ve yabancı sayılan kişiyi" (m. 3/1/ş) ifade eder.

Türk vatandaşlığının kazanılması ve kaybedilmesine dair usul ve esaslar 5091 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ile belirlenmiştir. Türk vatandaşlığının soy bağı ve doğum yeri esasına göre yani doğumla kazanılması Cumhuriyet döneminde kabul edilen 23 Mayıs 1928 tarih ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda da yer almaktadır ve devletin çıkarlarının korunmasının ve nüfusu artırmanın amaçlandığı görülmektedir (Göger'den aktaran Asar, 2022: 233). Bu kanun 1964'te çıkarılan 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. Doğum yeri ve soy bağı esası arasında vatandaşlığa neden olabilecek hususların düzenlenmiş olması, vatansızlığı önleme amaçlı olduğunu göstermektedir (Asar, 2022: 233). 2009 yılında göçle ilgili küresel gelişmeler ve AB uyum çalışmaları kapsamında yeni bir Türk Vatandaşlığı Kanunu kabul edilmiştir. Uluslararası gelişmeleri dikkate alan bir anlayışta olmasına rağmen, ulusal çıkarların öncelendiği görülmektedir (Asar, 2022: 238). Bununla birlikte Türk vatandaşlığından çıkılması halinde ilgilinin vatansız kalması veya vatandaşlıktan çıkmanın seçilmesi durumunda çocuğun vatansız bırakılması söz konusu ise vatandaşlıktan çıkmanın geçerliliği ve sonuçlarına dair işlemlerin uygulanmayacağı (m. 27) ve seçme hakkının uygulanamayacağı (m. 34) şeklindeki düzenlemelerle vatansızlığa karşı önlem alınmıştır.

Başka bir ülkenin vatansız kişi kimlik belgesine veya vatansız pasaportuna sahip olanlar Türkiye'de vatansız statüsünü talep edemezler. Bu kural, uluslararası müktesebatta rastlanmayan ancak Türk mevzuatında düzenlenmiş önemli bir husustur. Bu kişiler Türkiye'de vatansız değil vatansız olmayan yabancı olarak işlem görmektedirler. Bu kapsamda kendilerine vatansız kişi belgesi düzenlenmemekte, ikamet izni, çalışma izni ve sınır dışı etme gibi konularda diğer yabancılara uygulanan işlemler uygulanmaktadır. Bu düzenlemenin vatansız kişilerin her gittikleri ülkede vatansızlığın tespitine dair karmaşık süreçlerle uğraşmamasını sağlayacağı, uzun vadede vatansız olarak geçirilen sürelerin uzayarak kısıtlı haklarla yaşamasının önüne geçeceği değerlendirilmektedir (Asar, 2022: 243).

4.3.4.2 Vatansızların hakları

YUKK Uygulama Yönetmeliği'ne göre Vatansız Kişi Kimlik Belgesi sahibi ikamet izni alma yükümlülüğünden muaftır (m. 20). Vatansız kişi kimlik belgesi ikamet izni yerine geçer ve iki yılda bir yenilenir. Vatansızlar, kanunda sayılan ikamet izinlerinden birini alabildikleri ve kaldıkları süreler ikamet sürelerinin toplamına dâhil olduğu için uzun dönem ikamet iznine de başvurabilirler (YUKK, m. 50 ve 51). Genel uygulamada, ikamet izinleri belirli bir ücret karşılığında düzenlenmekteyken vatansız kişi kimlik belgesi ücrete tabi değildir (Asar, 2022: 246). Vatansızlardan başvurusu kabul edilenlere verilen vatansızlığın tespitine kadar geçerli olan müracaat belgesi de harca tabi değildir. Vatansız kişiler YUKK'a (m. 51) göre Pasaport Kanunu'na tabidir. Pasaport Kanunu, vatansız (tabiiyetsiz) bulunanlara, "yabancılara mahsus" damgalı pasaport verileceğini hükme bağlamaktadır.

Vatansızlar, çalışma izni ile ilgili iş ve işlemlerde Uluslararası İşgücü Kanunu'na tabidir (YUKK, m. 51). Vatansız kişi kimlik belgesi sahibi olan vatansızlar, çalışma izni almak durumundadırlar ve Uluslararası İşgücü Kanunu Uygulama Yönetmeliği'ne (m. 22) göre ise çalışma izni değerlendirme kriterlerine tabi tutulmayabilirler. Uluslararası İşgücü Kanunu, 16'ncı maddesi ile uluslararası koruma başvurusu sahibi, şartlı mülteci, geçici koruma sağlanan veya vatansız ya da mağdur destek sürecinden yararlanan insan ticareti mağduru olan kişilere çalışma izninin istisnai olarak verilebileceği ifade edilmiştir. Vatansızlar 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (m. 60) ile genel sağlık sigortası kapsamına alınmıştır.

Vatansızlar gerekli şartları taşıdıkları durumda vatandaşlık kazanabilmektedir. Yasal ikamet iznine sahip vatansızların Türkiye'de kaldıkları süreler toplam ikamet süresine dâhil edildiği için, Türkiye'de geriye doğru beş yıl kesintisiz ikamet etme şartını yerine getirdikleri takdirde yetkili makam kararıyla vatandaşlığa geçiş yolu açıktır (Asar, 2022: 240). Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 8'inci maddesine göre "Türkiye'de doğan ve yabancı ana ve babasından dolayı doğumla herhangi bir ülkenin vatandaşlığını kazanamayan çocuk, doğumdan itibaren Türk vatandaşdır". Bu madde ile çocukların vatansızlıktan korunduğu görülmektedir. Vatansızların, Türk vatandaşlığını istisnai olarak kazanabileceğine dair herhangi bir hüküm

bulunmamaktadır. Zaman içerisinde vatandaşlara tanınan haklara yakın şekilde haklardan yararlanmaktadırlar.

4.3.5. Yasal Bir Statüden Yoksun Olanlar: Düzensiz Göçmenler

4.3.5.1. Düzensiz göçmenlik

Düzensiz göçmenler, yurttaşlık tabakalaşmasının yasal ekseninde neredeyse sıfır noktasında bulunmaktadır. Tanımı gereği, yasa dışı yollarla Türkiye'ye girişi, Türkiye'de kalışı, Türkiye'den çıkışı ve Türkiye'de izinsiz çalışılmasını ifade eden düzensiz göç (YUKK, m. 3/1/ı), bu durumda olan göçmene yasal bir hak tanımamaktadır. Ancak 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin ülkelere getirdiği düzensiz göçmenlerin cezalandırılmaması yükümlülüğü Türkiye'nin iç hukuku tarafından da benimsenmiştir. Göç İdaresi Başkanlığı'nın (2023b) tanımına göre düzensiz göç, bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya yasal yollarla girip yasal süresi içerisinde çıkmamak anlamına gelmektedir. Düzensiz göçmen tanımına ülkeye kaçak yollarla, gizlice veya sahte evrakla girenler, vize tarihinin veya çalışma izin süresinin bitmesi, sahte evlilik veya öğrencilik gibi durumlarla kanunlara aykırı şekilde ülkede kalanlar, insan ticareti mağdurları veya bir sığınmacı düzensiz göçmenlerdir. Dolayısıyla düzensiz göçmen ile ekonomik göçmen veya sığınmacı ya da mülteci arasındaki sınırlar bulanıklaşmaktadır (Rittersberger-Tılıç, 2015: 85).

Düzensiz göç hedef, geçiş ve kaynak ülkelere göre ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Türkiye bu açıdan daha çok bir geçiş ve hedef ülkesidir. Coğrafi konumu ve hoşgörülü vize sistemi, özellikle siyasi ve ekonomik açıdan istikrarsız doğu komşularından gelen ve Batı'da daha iyi bir yaşam hedefleyen düzensiz göçmenler için önemli bir hedef ve geçiş ülkesi olmasına yol açmaktadır (İçduygu ve Sert, 2009: 6).

Türkiye'de yakalanan düzensiz göçmenlerin sayısı 2010 yılında 33 bin ve 2014 yılında 58 bin iken daha sonraki yıllarda büyük bir ivme kazanarak 2019 yılında 455 bine ulaşmıştır. Korona virüs (Covid-19) salgını sebebiyle azalarak 2020 yılında 122 bin olsa da, 2023 yılında 254 bin olan yakalanan düzensiz göçmen sayısı 2024 yılında 184 bin olmuştur. 2021 yılından beri yakalanan düzensiz göçmenler arasında Afganistan, Suriye, Filistin, Türkmenistan ve Özbekistan uyruklular en yüksek orana sahiptir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023b). Türkiye'ye gelen düzensiz göçmenlerin 2024 itibarıyla ve sayıca büyüklüklerine göre uyruk dağılımı Afganistan, Suriye, Filistin,

Türkmenistan, Fas, Özbekistan, Irak, İran, Yemen ve diğer ülkeler şeklindedir. Afganistanlılar 2014-2017 yılları arasında 12 binden 45 bine doğru çıkarken, 2018 yılında sayıları 100 bin ve 2019 yılında ise 200 bine çıkmıştır. 2022 yılından sonra sayıları düşüşe geçmiş görünmektedir. Suriyeliler ise 2014-2017 yılları arasında Afganistanlıların yaklaşık iki katı seyrederken, 2018 yılından beri 60 binin altında dalgalanmaktadır. Irak uyrukluların sayısı 2016-2018 yılları arasında, Filistin, Fas ve İran uyrukluların ise 2018 – 2019 yıllarında büyük bir yükseliş göstermiştir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024a). Afganistan'dan zorunluluk başta olmak üzere diğer sebeplerle gelenler ve Orta Asya ile Afrika'dan işgücü olarak gelenler sürekli bir göç akını oluşturmaktadır. Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika'dan Avrupa'ya göç yolunun üstünde olan Türkiye aynı zamanda bir geçiş (transit) ülkesidir. Düzensiz göçmenler arasında, düzensiz olarak giriş yapan Afgan, Pakistanlı ve Bangladeşli kadar, vize süresini ihlal eden veya vize muafiyet süresi dolan ve düzensiz hale gelen Türkmen, Özbek ve Faslılar da bulunmaktadır (IOM, 2024).

4.3.5.2. Düzensiz göçmenlerin olmayan yasal hakları ve maddi-manevi kaynakları

Haklardan faydalanmak, yasal tanınmaya ve kişiliğe bağlı olduğundan, düzensiz durumda ülkeye giren veya düzenli yollarla ülkeye girmesine rağmen daha sonra düzensiz durumuna düşen göçmenlerin herhangi bir haktan yararlanma durumları bulunmamaktadır. Düzensiz göçmenler bu durumlarından dolayı cezalandırılmasa da yakalandıklarında sınır dışı işlemleri başlatılmaktadır. Hakkında sınır dışı etme kararı alınmış ve menşe ülkesine gönüllü olarak geri dönmek isteyen düzensiz göçmenlerden Göç İdaresi Başkanlığı'nın uygun gördüğü kişilere ayni veya nakdi destek sağlanabilmektedir (YUKK, 60/A/1). Ülkede düzensiz göçmen olarak kaldıkları durumlarda sağlık, eğitim veya çalışma gibi hemen bütün haklarından yasal olarak mahrumdurlar.

En büyük düzensiz göçmen grubunu oluşturan Afganlar, düzensiz göçle Türkiye'ye gelmiş ve uluslararası koruma başvurusu yapmamış veya başvuruları reddedilmiş kişilerden oluşmaktadır. Temelde ekonomik nedenlerle ve daha iyi bir hayat yaşamak için Türkiye'ye gelmişlerdir (Karakaya ve Karakaya, 2021: 106). Son dönemde Afganistan'dan Türkiye'ye gelen düzensiz göçmenlerin çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Göç yolculuğunun tehlikeli olmasına da

dayanan bu durum (Çörtoğlu Koca, 2022: 877), Türk halkında olumsuz bir imaj oluşturmaktadır. Tehlikeli olarak görülen erkek düzensiz göçmenler, emek sömürsü ve ayrımcılık veya ötekileştirme ile daha çok karşılaşmaktadır. Sınır dışı edilme tehdidi, işten çıkarılma korkusu, güvencesizlik, kayıtsızlık, gelecek belirsizliği, sosyal destek eksikliği, ikamet ve istihdama erişim zorluğu gibi yapısal sıkıntılar hayatlarını daha da zorlaştırmakta ve onları sömürüye daha fazla açık hale getirmektedir (Kızılelmas, 2022: 412).

Düzensiz göçmenler, ulusal ekonomide ucuz iş gücü ile doğrudan bağlantılıdır. İnfomal ekonomi olarak adlandırılan bu iş gücü, Türkiye’de özellikle tarım, inşaat ve turizm sektörlerinde yer bulmaktadır (Rittersberger-Tılıç, 2015: 101). Düzensiz Afgan göçmenlerden imalat sektöründe çalışanların çalıştıkları fabrikalarda, hizmet ve inşaat sektöründe çalışanların ise ortalama 10-15 kişi olarak işyerlerine yakın yerlerdeki apartmanların bodrumlarında yaşadıkları görülmektedir (Utar, 2023: 309). Benzer şekilde Doğu Karadeniz Bölgesi’nde düzensiz Gürcü göçmenlerle yapılan çalışmada özellikle de erkek Gürcü göçmenlerin insan onuruna yaraşır, sağlık şartlarına uygun ve kalıcı barınma imkânlarına sahip olmadıkları tespit edilmektedir (Güzel, 2019: 244). Düzensiz göç hareketliliğiyle Türkiye’ye gelen göçmenler ülkeye girişlerinde herhangi bir sağlık kontrolünden geçmemektedirler. Buz, Canlı ve Aygüler’in (2021: 90) araştırmasında katılımcıların yaklaşık yüzde 89’unun sağlık kontrolünden geçmemiş olduğu tespit edilmiştir. Düzensiz Afgan ve Iraklı göçmenler yasadışı statüleri nedeniyle ücretsiz sağlık hizmetinden yararlanamadığı gibi hastaneye başvurdıklarında da yetkililere haber verilmelidir. Sosyal ağlarını kullanarak uluslararası koruma başvurusu sahibi Afganların veya Iraklıların kimlikleri ile sağlık hizmetini ücretsiz almanın başvuru stratejilerden biri olduğu saptanmıştır (Utar, 2023: 311-312, 344). Düzensiz göçmenlerin geri gönderilmesi esas iken örneğin, Afrika’dan gelen göçmenlerden düzensiz hale düşenler büyük bir suç işlemedikleri sürece bir müsamaha ile karşılanmakta ve geri gönderilmemektedir. Tabi bu durumda kanun himayesinden, sağlık ve diğer temel hizmet ve yardımlardan mahrum olarak yaşamaktadırlar (Şaul, 2015: 112). Düzensiz Afgan göçmenlerin, düzenli Afgan göçmenlerin olduğu gibi iş bulmalarında, barınmalarında destek sağlayan ve bilgi aktarımı yaparak hayatta kalma stratejilerini kolaylaştıran güçlü bir sosyal ağı sahip oldukları tespit edilmiştir (Utar, 2023: 291).

4.3.6. Diğer Yabancılar

4.3.6.1. Ülkede bulunan diğer yabancıların görünümü

Bu çalışmada, diğer yabancılar ile kast edilenler yukarda sayılan yasal statülerin ve düzensiz göçmenlerin dışında kalan ve ikamet (oturma) izni alanlar, iş adamları ve öğrenciler gibi gruplardır. Başka bir ifadeyle, ülkeye düzenli yollardan gelen ve uluslararası koruma ya da geçici koruma talep etmeyen veya göçmen olarak iskân edilmeyenler bu gruba dâhil edilmiştir. Diğer yabancıların kapsamına Türk soylular, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşları, mavi kart ve turkuaz kart sahipleri girmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı (2024d) verilerine göre son 15 yılda bu kapsamında 3,3 milyon yabancı çalışma, eğitim ve diğer amaçlarla Türkiye’de bulunmuştur. Yıllar itibarıyla artış eğiliminde olan ikamet izinli yabancı sayısı 2016’da 461 bin iken 2021 ve 2022’de 1,3 milyona ulaşmıştır. 2024 Kasım ayı verilerine göre ise Türkiye’de ikamet izni hamili yabancı sayısı 1 milyonu geçmiştir. 2024 yılında ikamet izniyle ülkede bulunan yabancılar arasında Türkmenistan, Rusya Federasyonu, Irak, Suriye ve İran uyruklular ön sıralardadır.

Avrupa’dan gelen göçmenlerin Türkiye’ye geliş nedenleri farklılık göstermektedir. Yabancı şirket veya kurumların çalışanları, eşi Türk olan AB vatandaşları, karma evliliklerde doğan çocuklar, emekli veya alternatif bir yaşam arayan AB vatandaşları, Türk kökenli AB vatandaşları bu gruptadır. Özellikle emeklilik dönemini geçirmek veya alternatif bir yaşama geçmek isteyenler ile Türk kökenli AB vatandaşlarının sayısı son yıllarda artmaktadır (Balkır ve Kaiser, 2015: 225-226).

Uluslararası öğrenciler de büyük bir yabancı kaynağı oluşturmaktadır. 2024 yılı itibarıyla, 190’den fazla ülkeden gelen yaklaşık 340 bin uluslararası öğrenci bulunmaktadır. Uluslararası öğrenciler en çok Suriye, Azerbaycan, Türkmenistan, İran, Irak, Kazakistan, Mısır, Afganistan, Somali ve Yemen uyruklarına sahiptir (Yükseköğretim Kurulu, 2024). Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası öğrencilere yönelik yürütmekte olduğu, Türkiye Bursları adlı kamu kaynaklı yükseköğrenim burs programı bulunmaktadır. Türkiye Bursları’nın öncelikli amacı olarak dünya genelindeki başarılı öğrencilere fırsat eşitliği sağlamak, Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki karşılıklı iş birliğini geliştirmek, akademi, sanat, ekonomi, edebiyat, mimari ve teknoloji gibi pek çok alanda bölgesel ve küresel kalkınmaya katkıda

bulunmak sayılmaktadır (Türkiye Bursları, 2024). Milli Eğitim İstatistikleri'nin 2022-2023 yılı verilerine göre Türkiye Burslusu olarak Türkiye'de eğitim gören kişi sayısı ise 14.148'dir. Türkiye burslularının yüzde 31'i Ortadoğu, yüzde 19'u Sahra-altı Afrika, yüzde 13'ü Orta Asya ve Güney Kafkasya, yüzde 11'i Güney Asya ve yüzde 9'u Balkan ülkelerindendir. Bursların yüzde 64 gibi büyük bir çoğunluğu lisans burslarıdır ve kalan kısmı ön lisans, yüksek lisans, doktora, araştırma ve dil kursu bursları şeklindedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2023: 242). Milli Eğitim İstatistiklerinin 2023-2024 yılı verilerinde ise Türkiye Burslusu olarak eğitim gören yabancı uyruklu öğrencilerin durumuna ilişkin bilgiye yer verilmemiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2024).

İkamet izni sahibi önemli bir grup olan İranlıların sayısı 73 bini geçmiştir. İranlılar Türkiye'de kısa dönem ikamet izni, öğrenci ikamet izni, çalışma izni veya vatandaşlık statüsü ile bulunmaktadır. İranlıların uluslararası göçü, 1980'lerde yani İslam Devrimi sonrası daha çok siyasal nedenler sebebiyle ve sığınma amaçlıyken, 1990'ların ortasından itibaren daha çok ekonomik sebeplerle gerçekleşmektedir (Lotfi ve Porsuk, 2021: 1049). Özellikle son yıllarda ABD, Kanada ve AB vizesi almakta karşılaşılan zorluklar, İranlıları Türkiye'ye yöneltmektedir. Zira İranlı pasaport hamillerine üç ay boyunca vizesiz olarak Türkiye'de kalma imkânı sağlamaktadır. Bu vize ve seyahat kolaylığına ek olarak coğrafi yakınlık ve iki komşu ülke arasındaki ortak kültürel ve dini pratikler, Türkiye'yi İranlılar için hedef ülke olarak çekici kılmaktadır. İranlı göçmenler için bir diğer önemli çekici faktör ise Avrupa ülkelerine kıyasla Türkiye'nin ekonomik olarak daha rahat ve kaliteli bir yaşam sürmelerine olanak sağladığını düşünmeleridir (Ekhtiari ve Aysan, 2023: 235).

Şubat 2022'de, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı saldırı savaşının başlangıcından bu yana yaklaşık 560 bin Ukraynalı Türkiye'ye gelmiştir. Eylül 2022 itibarıyla, birçoğu üçüncü bir ülkeye gitmiş veya Ukrayna'ya gönüllü olarak geri dönmüştür. Nisan 2023'te Türkiye'de yaklaşık 46 bin Ukraynalı ikamet etmektedir (Avrupa Birliği Komisyonu, 2023: 56). Türkiye'ye göç göçte uzun bir tarihe sahip Kırım Tatarları, Türk soylu yabancılar olarak tanınmış ve kendilerine Türkiye'de uzun süreli ikamet izni başvurusunda bulunma hakkı verilmiştir (Kryzhanivska, 2023: 328).

4.3.6.2. Diğer yabancıların hakları

Türkiye’de yaşayan ve uluslararası koruma ile geçici koruma kapsamı dışında kalan yabancılar, kısa dönem ikamet izni, aile ikamet izni, öğrenci ikamet izni, uzun dönem ikamet izni ile kalabilmektedirler. Kısa dönem ikamet izni (YUKK, m. 31-33, YUKK Uygulama Yönetmeliği, m. 28-29) bilimsel araştırma yapan, Türkiye’de taşınmazı olan, ticaret, turizm, tedavi ve eğitim amaçlı gelen yabancılar verilmektedir. İranlılar, kısa dönem oturum izni kullanan yabancılar arasında üçüncü en büyük gruptur (Ekhtiari ve Aysan, 2023: 231). 5901 sayılı Kanun’un 28’inci maddesi kapsamında olanlar veya ikamet izinlerinden birine sahip olan yabancılar yabancı eşine, kendisinin veya eşinin ergin olmayan yabancı çocuğuna, kendisinin veya eşinin bağımlı yabancı çocuğuna, her defasında üç yılı aşmayacak şekilde aile ikamet izni alabilmektedir. Ancak, aile ikamet izninin süresi destekleyicinin ikamet izni süresini aşmamaktadır (YUKK, m. 34/1). Türkiye’de kesintisiz en az sekiz yıl ikamet izniyle kalmış olmaları, yeterli ve düzenli ekonomik gelire ve sağlık sigortasına sahip olmaları gibi şartlarla uzun dönem ikamet izni verilmektedir. Lakin dil yeterliliği şartı veya izne dair bir geçerlilik süresi bulunmamaktadır. YUKK’un 44’üncü maddesi uzun dönem ikamet izni bulunan yabancıların seçme ve seçilme hakkı hariç, vatandaşlara verilen diğer haklardan yararlanabileceğini belirtmektedir. İkamet iznine sahip yabancılar, ikamet izni sürecince sağlık sigortası arandığı için ancak bu sigorta kapsamında sağlık hizmetlerinden yararlanabilirler.

Uluslararası İşgücü Kanunu’na (m. 19/1) göre uluslararası koruma dışında kalan yabancılar da çalışma izin almak zorundadır. Türkiye’de bir yükseköğretim kurumunda örgün öğretim programlarına kayıtlı yabancı öğrenciler, çalışma izni almak kaydıyla çalışabilirler. Kanun’un 10/3 maddesi ile Türkiye’de uzun dönem ikamet izni veya en az sekiz yıl kanuni çalışma izni olan yabancılar süresiz çalışma iznine başvurabilir. Yine 10/6 maddesi ile nitelikli yabancılar verilen Turkuaz Kart, kart sahibine, Türkiye’de süresiz çalışma ve ikamet hakkı, yakınına ise ikamet hakkı vermektedir. Profesyonel meslek mensubu yabancılar, diğer kanunlarda belirtilen özel şartların sağlanması kaydıyla bağımsız çalışma izni verilebileceği de ifade edilmiştir.

Doğumla Türk vatandaşı olup da çıkma izni almak suretiyle Türk vatandaşlığını kaybedenlere mavi kart verilmektedir. Mavi kart sahipleri, 5901 sayılı

Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 28'inci maddesinde belirtilen altsoyları, Türk vatandaşlarına tanınan haklardan millî güvenliğe ve kamu düzenine ilişkin hükümler saklı kalmak kaydıyla aynen yararlanmaya devam etmektedir. Mavi Kartlıların seçme ve seçilme veya askerlik hizmetini yapma yükümlülüğü yoktur. Bu kişilerin sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı olup bu hakların kullanımında ilgili kanunlardaki hükümlere tabidirler. Mavi Kartlılar asli ve sürekli kamu hizmeti görevlerinde bulunamamakta sadece kamu kurum ve kuruluşlarında işçi, geçici veya sözleşmeli personel olarak çalıştırılabilmektedirler (Dışişleri Bakanlığı, 2024b).

Soydaşlara özel muamele yapıldığı yasal mevzuatta görülmektedir. Bu noktada ulus-devlet inşa etme amacının devam ettiği söylenebilir. Türk soylu yabancılara, Türk vatandaşlarının icra edecekleri meslekleri izinle yapabilme imkânı sağlanmaktadır. 2527 sayılı Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun, Türkiye'de ikamet eden Türk soylu yabancıların ihtiyaç duyulan meslek ve sanatları serbestçe yapabilmelerine, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Güvenlik Teşkilatı hariç olmak üzere kamu, özel kuruluş veya işyerlerinde bu meslek ve sanat dallarında çalıştırılabilmelerine imkân vermektedir (Ünver, 2015: 253-254). Meslek kuruluşlarına kayıt yaptırmakla yükümlüdürler ve bu meslek kuruluşlarında genel kurullarına katılma, seçme ve seçilme dışındaki bütün haklardan yararlanırlar (m. 4).

İşgücü, yatırım, kültür, spor, sanat gibi alanlarda nitelikli kabul edilen yabancılara yönelik düzenlenen Turkuaz Kart, Türkiye'de süresiz çalışma ve ikamet hakkı vermekte olup, Türk vatandaşlığını istisnai usulde kazanmak isteyen yabancılara diğer koşulları sağladıkları takdirde kolaylık sağlamaktadır. Turkuaz Kart sahipleri, bazı haklar dışında, Türk vatandaşları ile aynı mevzuata ve hükümlere tabi tutulmuştur. Turkuaz Kart sahipleri, Türk soylu yabancılar gibi kamu görevlerine giremezler, askerlik yükümlülükleri ile seçme ve seçilme hakları bulunmamaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşları ise Türk Vatandaşlığı Kanunu'na (m. 42) göre Türk vatandaşı olmak istediklerini yazılı olarak beyan ettikleri takdirde Türk vatandaşlığını kazanmaktadır.

Siyasal katılımın bir parçası olarak sivil toplum kuruluşlarının göçmenlerle ilgili konularda görüş bildirmesi söz konusu olabilmektedir. Göçmenlerle veya göçmenlerle ilgili alanlarda çalışan STK'larla görüş alış veriş, resmî ve düzenli

olmasa da, Göç İdaresi Başkanlığı koordinasyonundaki çeşitli organizasyonlarla sağlanmaktadır (MIPEX, 2020). Bu kapsamda çeşitli statüden göçmenlerin ve göç alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının, yerel kanaat önderlerinin, kadın, öğrenci veya iş dünyasından yabancı insanların ve Türk tarafların katıldığı “Yerelde Uyum Buluşmaları”, “Biz Bize Sohbetler”, “Yerelde Kadın Buluşmaları”, “Kamu ve STK Uyum Buluşmaları” ve “Ekonomide Uyum ve İş Dünyası ile Buluşmalar” gibi merkezi ve yerel düzeyde istişare girişimleri bulunmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023d). Zaten YUKK (m. 96) ile göçmenlerin uyumuna katkı sağlayacak faaliyetler düzenlenebileceği hükmedilmiştir. Ayrıca Alanya Belediyesi Yabancılar Meclisi ile Konyaaltı Kent Konseyi Yabancılar Meclisi örnekleri yerel yönetimlerde yabancıların istişareye dâhil edilmesinin örneğini oluşturmaktadır. Siyasal katılım ve temsil eksikliğini gidermek üzere, göçmenler tarafından kültür dernekleri kurulmaktadır. Kayıtlı bir dernek olan Die Brücke (Köprü) gibi dernekler, kültürel etkinliklerin yanında yasal statülerin geliştirilmesi için de çalışmaktadır (Balkır ve Kaiser, 2015: 236).

4.3.6.3. Diğer yabancıların maddi-manevi kaynakları

Diğer yabancılar arasından AB’den gelen yabancıların geliş amaçlarını sanatsal faaliyetler, alternatif yaşam tarzı ve emeklilik zamanlarını geçirme planları oluşturmaktadır. Bu amaçlarla birlikte belirli bir eğitim ve gelir düzeyine sahip olmaları, onları demografik özellikler bakımından uluslararası koruma arayanlardan farklılaştırmaktadır. AB vatandaşı yabancılar kendi ülkeleri ile kurdukları kültürel, siyasal ve ekonomik bağlantılar sebebiyle Türkiye ve AB arasındaki ulus-aşırı alanın vazgeçilmez öğeleri haline gelmektedir. Avrupalı yabancılar, Avrupalı kimliklerinden dolayı Türk toplumunda daha kolay kabul görmektedir. AB’den gelen göçmenlerin Türk toplumundaki olumlu algılanışı, topluma uyumlarını kısmen kolaylaştırmaktadır (Balkır ve Kaiser, 2015: 239).

Yabancı öğrencilere Türkiye’nin bakışı, ülkenin gönüllü elçileri oldukları, Türk üniversitelerinin uluslararası öğrenci ve bilim insanı hareketliliğine katkıda bulunduğu gibi düşüncelerle pozitif yönlüdür (Türkiye’deki güncel yabancı, 2024). Ayrıca, dünyanın en kapsamlı bursu olan ve üniversite ile bölüm yerleştirme, aylık burs, üniversite harcı, sağlık sigortası, barınma, Türkçe dil kursu, uçak bileti ve

ücretsiz akademik ve kültürel program imkânları sunan Türkiye Burslarından gururla bahsedilmektedir (Türkiye Bursları, 2024).

Ülkeye sermaye akışı sağlayacak çeşitli yatırım yapma koşullarını karşılayan yabancı yatırımcılar, bunların eş ve çocukları istisnai usulde Türk vatandaşlığına geçirilebilmektedir. İranlılar, Iraklılar ve Afganlar Türk vatandaşlığının istisnai olarak kazanılması olanağından faydalanmaktadır. Gayrimenkul alımının vatandaşlık kazanımı için uygun bir gerekçe olması sebebiyle İranlılar için Türk vatandaşlığına geçmenin en kolay yolu, Türk devleti tarafından belirlenen değerde taşınmaz bir malın satın alınmasıdır (Ekhtiari ve Aysan, 2023: 232). Afganistan'ın orta veya zengin sınıfından Afganlar konut satın alarak Türk vatandaşlığına geçmektedir. Türkiye'de belli süre ikamet etme ya da yeterli Türkçe bilme gibi şartlar talep edilmediği için Türk vatandaşı olmakla birlikte mesela Ankara'daki Afganlar kendi sosyal ağlarının içinde sosyalleşmeye ve yerel halk ile ilişki kurmamaya devam etmektedirler (Utar, 2023: 293). Iraklılardan da aynı şekilde konut satın alarak Türk vatandaşlığına geçenler bulunmaktadır. Iraklıların da Afganlar gibi Türkiye'ye uyum çabalarının bulunmadığı ve Türkiye'de ikamet etmeden veya Türkçe bilmeden Türk vatandaşlığını satın aldıkları görülmektedir (Utar, 2023: 245- 246). Beş yıllık ikamet şartını tamamlayarak, genel yolla Türk vatandaşlığına geçen eğitimli orta sınıf Iraklılar da bulunmaktadır (Utar, 2023: 327).

İranlılar, diğer uluslararası koruma ve geçici koruma altındakilere göre daha kolay sosyal kabul alabilmektedir. İran ve Türkiye, dini ritüeller ve bayramlar, yaşam tarzı, yemek gibi ortak kültürel özelliklere ve geleneklere sahip komşu ülkeler olduğundan, İranlıların daha az on yargı ve ayrımcılığa maruz kaldıkları ifade edilmektedir (Ekhtiari ve Aysan, 2023: 237). İranlı gruplar içerisinde özellikle Azeri Türkleri, aynı dili konuşmaktan kaynaklı sebeplerle sosyal ve ekonomik olarak daha hızlı entegre olup daha az ayrımcılıkla karşılaşmaktadır (Ekhtiari ve Aysan, 2023: 239).

Ancak İranlılara verilen resmî çalışma izninin az olması, Türkiye'de İranlıların büyük bir bölümünün işsiz veya kayıt dışı işçi olduğunu göstermektedir. Çalışma izni almadaki zorluklar, yetersiz yasal düzenlemeler ve yasaların zorunlu kıldığı şartlar (işyerindeki yabancı sayısına ilişkin kota şartı gibi), İranlıların güvencesiz ve kayıtsız çalışmalarına neden olmaktadır (Ekhtiari ve Aysan, 2023: 239-241). İranlı göçmenler,

eğitim düzeylerinin genelde yüksek olmasına rağmen düşük ücretli, sosyal güvensiz ve iş sağlığı ve güvenliğinden yoksun işlerde uzun çalışma saatleri boyunca çalışmaktadır (Kalfa-Topateş, Topateş ve Durmaz, 2018: 2028, 2038). Oturma izni alan yabancılar sağlık sigortası yaptırmak ve sağlık hizmetlerinden o sağlık sigortası kapsamında yararlanmak durumunda oldukları için, sağlık hizmetlerinin maliyetleri zorlayıcı bulunmaktadır (Ekhtiari ve Aysan, 2023: 241).

Oturma izni birçok İranlı göçmen için uzun, karmaşık ve zaman alıcı bir süreçtir. Bu nedenle bazı göçmenler maddi kayba uğramakta, istemeyerek Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmakta ya da Türkiye'de düzensiz göçmen durumuna düşmektedir. Bu zorluklara dil yetersizliği, kanuni düzenlemelerden yeterince haberdar olamama, idari işlemler sırasında sistemde oluşan arızalar ve bu süreçte göçmenleri suiistimal etmeye çalışan kişilerin varlığı da eklenmektedir. Belgeleri değerlendiren görevlilerin göçmenlerden istedikleri bilgi ve belgeler farklılık gösterebilmekte bu da göçmenler için sorunlara neden olabilmektedir (Ekhtiari ve Aysan, 2023: 242-243). Kısa dönem ikamet izni ile ülkede kalanlar Afganlarda olduğu üzere, bireysel sağlık sigortalarını ve sağlık masraflarını kendileri finanse etmeleri ve sosyal yardım almamaları gerekmektedir (Utar, 2023: 297, 301). Sadece Türk vatandaşlarının yapabileceği meslekler belirli olduğundan ya da eğitim denklik şartı ve istihdama katılım için dil şartı dahil pek çok kriter arandığından, profesyonel Afgan göçmenlerin Türkiye'de kendi mesleklerini yapmaları büyük ölçüde imkansızdır (Utar, 2023: 298). Gürcistan'ın zor ekonomik durumu Gürcü kadınları göç etmeye zorlamaktadır (Tartarashvili, 2021: 160). Gürcü kadınlar yaşlı ve hasta bakımı işleriyle uğraştıklarında dil sorunu önemli bir zorlayıcı olmakta ve kendi akıl ve beden sağlıklarını etkilemektedir (Tartarashvili, 2021: 176).

Ukrayna'dan gelenler (etnik Ukraynalılar ve Ahıskalı, Kırım Tatarları) arasında Ahıska Türklerinin en güçlü somut kültürel sermayeye sahip olduklarını göstermektedir. Ahıska Türkleri, Türkiye'de önemli bir sosyal sermayeye sahiptir. Bu durum, Türk soylu etnik grubuna mensup olmalarıyla Türkçe dil bilgisi, aynı dini inançlar ve benzer kültürel özellikler gibi kültürel sermayeleri, Türkiye'de sosyal sermayelerini genişletmelerine olanak sağlıyor gibi görünmektedir (Kryzhanivska, 2023: 231). Kırım Tatarları açısından, somutlaşmış kültürel sermaye durumu ise "kültürel yakınlık", "ortak dil ve din", "benzer gelenekler" gibi unsurları ifade

etmektedir (Kryzhanivska, 2023: 336). Ahıska Türkleri, etnik kimliklerine dayanarak Türkiye'de uzun dönem ikamete ve vatandaşlığa hızlıca erişmektedirler. Türk vatandaşlığını almaya hak kazananların önünde iş gücü piyasasına girmek konusunda herhangi bir yasal sınırlama bulunmamaktadır. Ancak ikamet izniyle Türkiye'de kalan etnik Ukraynalı ve Kırım Tatarlarının ise, çalışma izni almaları gerekmektedir. Bu kişiler, istihdam konusunda diğer yabancıların tabi olduğu yabancı kotası gibi kurallara tabidirler (Kryzhanivska, 2023: 344).

Etnik Ukraynalı göçmenler yükseköğrenim, yabancı dil bilgisi, iş deneyimi gibi varlıklara sahipken, sınırlı bir sosyal sermayeye sahiptir. Eğitim seviyeleri iş piyasasında yer bulmalarını ve iyi iş fırsatlarına sahip olmalarını mümkün kılmaktadır. Kırım Tatarları genellikle etnik Ukraynalılardan daha yüksek sosyal ve kültürel sermaye değerlerine sahiptir. Kırım'dan Türkiye'ye uzun bir göç tarihi olduğundan, 50'den fazla derneği olan büyük ve köklü bir diaspora bulunmaktadır; bu dernekler, Türkiye'de siyasi ve sosyal etkiye sahiptir. Bunun yanı sıra, Kırım Tatarlarının Türk soylu yabancılar olarak tanınması uzun vadeli ikametle gelen diğer faydalara erişimi de sağlamaktadır (Kryzhanivska, 2023: 349).

4.4. Tabakalı Yurttaşlık Tipleri: Tabakalaşmada Sebepler ve Beklentiler

Tabakalı yurttaşlığın yukarıda tarif edilen dışlama, kazanım, açık ve genişleme şeklindeki dört tipinden her biri, yurttaşlık tabakalaşmanın sebeplerini kategorize eden alanları tarif etmek için kullanılabilir. Türkiye'deki göçmenlerin durumuna bakıldığında dışlama alanında *de jure* veya *de facto* olarak dışlanma durumu, kazanım alanında yasal ve prestij unsurların etkisi, açık alanında yasal koşulların, maddi ve damgalanma açıklarının etkisi, genişleme alanında ise olası hukuki ve siyasi gelişmelerin getireceği durumlar ele alınabilir. Tabakalı yurttaşlık çerçevesinde haklara sahiplikle beraber, hakların kullanımını etkileyen maddi ve manevi kaynaklar da göz önüne alındığında aslında çok katmanlı ve karmaşık bir yapı ile karşılaşilmektedir.

4.4.1. Dışlamalar: Yasal Düzenleme Kapsamları

Birinci dışlanma alanı, kuşkusuz 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne konan coğrafi sınırlamadır. Ulusal ve uluslararası düzenlemeler arasındaki farklılıklar, bazı statülerin bazı haklardan dışlanmasını gerektirmektedir. Türkiye'nin Sözleşmeyi kabul etmekle birlikte koyduğu coğrafi sınırlama Avrupa dışından gelenlerin mülteci statüsü almasını

engellemektedir. 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamında yer alan mülteciler, Sözleşme ile güvence altına alınan haklardan faydalanabilmektedir. Sözleşme kapsamında kabul edilmeyenler ise Sözleşmenin geri göndermeme ilkesine uygun şekilde güvenli bir üçüncü ülkeye yerleştirilene kadar korunmaktadır. Ama hak ve hizmetlere erişim konusunda statüye dayalı ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar (Kahya, 2014: 4084). Örneğin, üçüncü ülkeye yerleştirilene kadar, uydu il veya uydu kent diye belirlenen illerde yaşamaktadırlar. Bu kentlerde yaşayanlar iş, sağlık ve eğitim imkânlarına kısıtlı erişim, barınma sorunu, gıdaya ve sosyal yardımlara ulaşmada eşitsizlik, sosyal dışlanma sorunları ve bürokratik engellerle karşılaşmaktadır (Kahya, 2014: 4106). Yasak olmasına rağmen uydu kentlerin dışına izinsiz çıkmak ve/veya çalışma izni çıkana kadar geçen süre zarfında geçinmek için izinsiz, düşük ücretle, kötü koşullarda çalışmak durumundadırlar. Koşullarından şikâyet etmek veya hak aramak için ilgili mercilere başvurmak onlar için başka bir sorundur. Çünkü ikamet etmek zorunda olduğu ilden izinsiz ayrılmış olmak veya çalışma izni olmadan çalışmak, uluslararası koruma başvurusunun olumsuz sonuçlanmasına veya kazanılan statünün kaybedilmesine yol açacaktır (Yener Keskin, 2019: 425). Sözleşme dışında bırakılanlar, Afganların örneğinde olduğu gibi, ileride kendilerine vatandaşlık yolunu açacak mülteci statüsü alamamaktadırlar. Benzer şekilde Türk Vatandaşlığı Kanunu'na göre beş yıl kesintisiz ikametle vatandaşlık da alamamaktadır (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 29).

İkinci dışlama alanı, 5543 sayılı İskân Kanunu ile göçmenliğin Türk soyundan gelmeye ve Türk kültürüne bağlı olmaya dayandırılmasıdır. Bu üç açıdan ele alınabilir. İlki, İskân Kanunu haklar ve vatandaşlık yönünden Türk kültürüne bağlı olma ve Türk soylu olma şartlarını taşımayanları açıkça kapsam dışı bırakmıştır. Bu aslında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ırk, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyete dayalı ayrımcılık yasağı ve İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye Ek 12 nolu Protokol'ün ayrımcılığın genel olarak yasaklanması maddelerine ve Türkiye'nin taraf olduğu Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye aykırılık teşkil etmektedir (Kantarıcı, 2022: 130). İkincisi ise bu şartlar Kırım ve Ahıska Türklerinde görüldüğü gibi Türk soylu gruplar için de farklı uygulandığından yoruma açıktır. Üçüncüsü ile 1951 Cenevre Sözleşmesi ile Avrupa'dan gelenlere mülteci statüsü verileceği kararlaştırılırken, 1950'lerden itibaren Balkan ülkelerinden göç edenler İskân Kanunu

kapsamında değerlendirilerek (Özgür Baklacioğlu, 2015: 196) ikili bir yapı oluşturulmuştur.

Üçüncü dışlama alanı, ulusal mevzuatla düzenlenen mülteci dâhil yasal statü sahiplerinin kanunlar yoluyla bazı hak alanlarından *de jure* olarak dışlanmasıdır. YUKK mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü sahipleri ile insani ikamet izni sahiplerine ve geçici koruma sağlananlara, uzun dönem ikamet iznine geçiş hakkı tanımamaktadır (m. 42). YUKK'ta uzun dönem ikamet iznine sahip yabancıların hariç tutulacağı haklarla ilgili olarak yer verilen “özel kanunlardaki düzenlemeler” (m. 44/1) ifadesinin getirdiği sınırsızlık ve belirsizlik, haklardan dışlanmaya yol açacağı şeklinde okunabilir. Ayrıca aynı maddede uzun dönem ikamete sahip olanlara verilecek hakların da Cumhurbaşkanı tarafından kısmen veya tamamen kısıtlanabileceği belirtilmiştir. Hakların kısıtlanması veya şartlara bağlanması genelde kamu güvenliği ve kamu düzeni gerekçesiyle düzenlenmektedir ki bu gerekçeler yoruma ve takdire açıktır. Türk soylu yabancılar dâhil bütün yabancılar siyasal haklardan dışlanmaktadır. Aynı şekilde sadece Türk vatandaşlarının yapabileceği meslekler belli olduğu için, bütün yabancılar sayılan mesleklerden dışlanmaktadır. Genel sağlık sigortalısı sayılanlar ise 5510 sayılı yasada göre uluslararası koruma başvurusu veya statüsü sahibi ve vatansız olarak tanınan kişiler olarak belirlendiğinden, geçici koruma altında yer alan Suriyeliler Kanun kapsamı dışında bırakılmıştır (Kantarıcı, 2022: 130).

Dördüncü dışlama, düzensiz göçmenlerin ülkede yasal olarak bulunmamalarından dolayı haklardan neredeyse tamamen dışlandıkları alandır. Kayıt dışı veya kaçak çalıştıkları için başta sosyal güvenlik ve onun sağladığı sağlık hakkı olmak üzere eğitim ve devlet eliyle sağlanan sosyal yardımlardan dışlanmaktadır. Yasal sistemden kaçınarak sivil toplum kuruluşlarının yardımları ile hayatta kalmaları söz konusudur. Yasadışı çalışmanın cezalandırıldığı durumlarda ise yapılan işlem kanunen uygun olsa da çalışma haklarının gerilemesine sebep olmaktadır. Başka bir örnek olarak, Dilekçe Hakkının Kullanılmasına dair Kanun (m. 4), dilekçe geçerlilik koşulları arasında dilekçe sahibinin iş veya ikametgâh adresinin bulunmasını zorunlu şart olarak belirlediğinden düzensiz göçmenlerin dilekçe hakkını kullanabilmesi mümkün olmamaktadır. Türkiye’de uluslararası korumaya erişimin gittikçe zorlaşması, Afganistan ve İran gibi ülkelerden kaçan kişileri, özellikle bekâr erkekleri

etkilemekte, düzensiz duruma iterek sınır dışı edilme riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır ve sağlık ve diğer temel hizmetlerden yararlanmalarını engellemektedir (3RP, 2024: 8). Düzensiz sayısının Türkiye'nin bulunduğu bölgenin koşullarından ve kendi yasal düzenlemelerinden dolayı artacağını ve bu dışlama alanının büyüyeceğini öngörmek mümkündür.

Beşinci dışlama alanı olarak, statü belirleme sürecinde dikkate alınan ırk, din, siyasi düşünce ölçütleri konusunda ayrıntılı düzenlemelerin bulunmaması ele alınabilir. Uluslararası korumaya başvuran kişilerin belirtilen statülerden hangisini alabileceğini belirleme yetkisi Göç İdaresi Başkanlığı'na aittir. Ancak mevcut durumda, BMMYK'nın mülteci statüsünün belirlenmesinde uygulanacak ölçütler ve usuller hakkındaki bir el kitabından yararlanılmaktadır (Can, 2024: 48). Ancak başvuruların değerlendirilmesinde önemli rol oynayan ve farklı yorumlanmasına yol açabilecek bu ölçütlerin içeriği ve kapsamı konusunda iç mevzuat gelişimi eksiktir. Bununla birlikte, mülteci ve şartlı mülteci statüleri yönünden bir ayrıma gidilmediği, temel hak ve özgürlüklerin sağlanması ve yerine getirilmesi konusunda hak yoksunluğuna yol açılmadığı görülmektedir. Mülteci statüsünün belirlenmesi için alınan ölçütler şartlı mülteci için de aynen alınmaktadır (Can, 2024: 43, 45). Fakat bu dışlama alanıyla ilgili benzer bir başka husus, ikincil koruma talep edenin mülteci ya da şartlı mülteci kapsamında değerlendirilmesi sayılabilir. Konuyla ilgili açılan davalarda ise, uluslararası koruma başvuru talebinin mülteci ve şartlı mülteci açısından değerlendirildiği, ölüm cezasına mahkûm edilecek olma, işkenceye maruz kalma gibi ölçütlere göre bir değerlendirme bulunmadığı ya da değerlendirmelerde ciddi yorum farklılıkları olduğu görülmektedir. Değerlendirmenin mülteci statüsü açısından ele alınması, sınırlı yorumlama, ülke raporlarının değerlendirme dışı tutulması, beyanın esas alınması bakılması ya da tek kaynağa dayanarak karar verilmesi farklı değerlendirmelere sebep olmaktadır. Bu yüzden ikincil korumaya ilişkin ayrıntılı bir ikincil mevzuatın oluşturulması ihtiyacı doğmaktadır (Can, 2024: 49).

4.4.2. Açıklar: Maddi-Manevi Kaynakların Eksikliği

Yasalarla haklar verilmiş olsa ve kazanım gibi görünse de saha çalışmalarında görülen sonuçlar, manevi ve informel kaynaklardan yoksunluğun haktan faydalanmayı engellediğini göstermektedir. Birinci açık alanı göçmenlerin dil, eğitim ve gelir yetersizliği, fırsatlar ve haklar konusunda bilgi ve farkındalık eksikliği ve sosyo-

kültürel özelliklerinin hakları kullanımını etkilemesidir. AFAD'ın (2017: 50) 2017'deki saha araştırması raporuna göre kamp içinde ve kamp dışında Suriyelilerin yüzde 23'ü okur-yazar değilken, yüzde 14,5'i okur-yazar, yüzde 26'sı ilkokul, yüzde 15,8'i ortaokul, yüzde 12,4'ü lise ve yüzde 8,4'ü ise üniversite ve üzeri derecesinde eğitim durumuna sahiptir. Aynı saha araştırmasına göre yüzde 75'i Türkiye'de hangi koşullarda ve sektörlerde çalışabilecekleri konusunda yeterli bilgiye sahip değildir (AFAD, 2017: 9). Saha araştırmalarının sınırlı kapsamlarına rağmen, benzer sonuçlar veren araştırmalar (Çalışkan Sarı, Ok, Aksanyar, Kadioğlu ve Uylaş, 2021: 198) dikkate alındığında ve sonuçların genel durum hakkında bir bilgi verebileceği varsayıldığında, Suriyelilerin bu eğitim seviyelerinin nitelikli işgücüne katılmalarının ve pazarlık gücü elde edebilmelerinin önünde bir engel olarak durduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde Afgan sığınmacıların işlerinden memnun olmama nedenleri içinde düzenli ücret alamama ya da düşük ücret alınması, çalışma sürelerinin uzun olması, dil bilmemeden kaynaklanan sorunlar ve sosyal güvence yetersizliği yer almaktadır (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 104). Güç açığı türüne girecek şekilde, işgücü piyasasında pazarlık güçleri olmadığı için düşük ücret ile iyi olmayan iş koşullarında, kayıt dışı, güvencesiz ve geçici çalışmaktadırlar. Yasal olarak eşit, özgür ve asgari ücretle çalışma hakkı olmasına rağmen, işverenin gücü ve göçmenin maddi ve manevi imkânların eksikliği sebebiyle daha düşük ücretle çalışmaları söz konusu olmaktadır (Çelik, Şen, Usta ve Usta, 2018). Yetersiz Türkçe bilgisi ve maddi imkânların yetersizliği sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanmayı da olumsuz etkilemektedir. Buz, Canlı ve Aygüler (2021: 88) araştırmasına göre maddi imkânsızlıklar, kız çocuklarının evlendirilmesi ve erkek çocukların ailenin geçimine katkıda bulunmaları için çalışmak zorunda kalmaları gibi etmenler Afganların lise ve üniversite gibi kademelerde okula devamını azaltmaktadır.

İkinci açık alanı, hakların kullanımının çeşitli koşullara bağlı kılınmasıdır. Türkiye'de ikamet izni almak isteyen yabancıların ödediği ikamet izni belge bedeli ve ikamet izni harcı yabancıların vatandaşı olduğu ülkeye göre değişmektedir. Eğitim ve sağlık hakları bakımından benzer bir koşulluluk vardır. Anayasanın 42'inci maddesi herkese ırk, din veya milliyet ayrımı yapılmaksızın eğitim hakkı vermektedir ama yine de kişinin ikamet iznini ibraz edebilmesi gerekmektedir. Geçici koruma altındakiler, iş piyasasına yasal olarak erişmek için diğer statülere göre daha fazla şartı yerine getirmelidir. Çalışma başvuru izninin işveren tarafından yapılmasının zorunluluğu,

başvuru ücretleri, işyerinin istihdam kotalarının uygunluğunun ispatlanması, iznin ikamet izni verilen illerle sınırlı olması gibi şartlar geçici korunanların bu hakları *de jure* olarak kullanmalarını engelleyebilmektedir. İşverenlerin çalışma izni alma konusundaki isteksizlikleri, bilgi eksiklikleri yahut kayıt dışı işgücünden faydalanmaları, geçici korunanların düşük eğitim, bilgi ve yetenek kapasiteleri ile birleştiğinde ise *de facto* olarak işgücü piyasasının dışında kalmaktadırlar. Çalışma izni başvuru ücretleri statülerden kaynaklı olarak ve çalışma izninin süresine göre farklılık göstermektedir. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu her ne kadar yabancı göçmenlerin sendikal üyeliğine dair özel bir kısıtlama getirmese de, çalışma iznine sahip olma, iş sözleşmesinin varlığı, işçi sayılma, sigorta kaydının yapılması gibi koşullar dikkate alındığında, sendikal üyeliğin hayata geçirilmesi özellikle kayıtsız çalışan yabancı göçmenler açısından çok da mümkün görünmemektedir (Balun, 2020: 100).

Üçüncü açık alanı, hakları kullandırma prosedürleri içerisinde uygunluk kriterlerinin idari takdir yetkisinde değerlendirilmesinin çoğu zaman informel bir açık yaratmasıdır. İkamet izinlerinin çelişkili ve yoruma açık olması (Öztürk vd, 2021), bunların yerine getirilmesi çok zor olan şartlara dönüşmesine neden olabilir. Örneğin Mültecilerle Dayanışma Derneği'nin araştırması, uluslararası koruma başvurularında kayıt işlemleri için noter onaylı kira sözleşmesi talep edilebildiğini belirtmektedir (Mülteci-Der, 2014: 20). Oysaki başvuru sahibinin noter işlemleri için gerekli paraya, pasaport, kimlik kartı gibi kimliği belirleyici bir belgeye sahip olması her zaman mümkün değildir. Diğer yandan idarenin mevzuatta uygulama birliğini bütün illerde sağlayamaması bir açık yaratmaktadır. Suriyeli geçici korunanların sağlık kurumlarında ücretsiz tedavisi ve masrafların AFAD'a faturalandırılmasını belirleyen genelgenin uygulanmasında farklı illerde farklı süreçler yaşanmıştır. Bazı illerde uygulamaya geçişte yaşanan gecikmeler, pratikte yaşanan sorunlara örnek oluşturmaktadır (Mülteci-Der, 2014: 25). Aile birleşiminden yararlanmak isteyenlerin çoğu zaman aile bağlarını kanıtlamak için gereken dokümanlara sahip olamayabileceği dikkate alınmamakta ve belge gereklilikleri kapsamında herhangi bir istisna veya kanıtlayıcı belge olmadığında uygulanacak alternatif yöntemler açık bir şekilde belirtilmemektedir. Uygulama, belli istisnalarla birlikte, genellikle aile birleşim talebini işleme alan memurun iyi niyetine bağlı hale gelmektedir (MPG ve IGAM, 2017: 24). Ayrıca Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına

İlişkin Yönetmelik “hak ve yükümlülükler” başlığı altında eğitime, sağlığa ve iş piyasasına erişimi “yardım ve hizmetler” olarak ifade etmektedir. Geçici Koruma Yönetmeliği’nde ise doğrudan “Geçici Korunanlara Sağlanacak Hizmetler” başlığına yer vermektedir. ‘Haklar’ tabiri yerine daha çok ‘hizmetler’ tabiri kullanılmakta olup bu durum idarenin takdir yetkisini arttıran bir uygulama olarak görülmektedir (TBMM, 2018).

Dördüncü açık alanı, damgalanma açığı olacak şekilde, göçmenin etnik kökenine, uyruğuna, cinsiyetine veya gelir durumuna göre yasal olarak kazandırılan olmasa da yararlandırılan haklarda farklılıkların yaşanmasıdır. Farklı din ve inançta veya cinsel yönelimde olmalarının haklardan ve yardımlardan faydalanmalarını olumsuz etkilediği görülmektedir (Kahya Nizam ve Sallan Gül, 2017: 1405). Dil bilmemenin, kendini ifade edememenin ve farklı bir kültür ile birlikte yaşamının getirdiği kamusal iletişim sorunları, anlaşmazlığa, çatışmaya ve toplumdan uzaklaşmaya yol açarak kendilerine sağlanan haklardan yararlanmalarını olumsuz etkilemektedir (Çelik ve diğerleri, 2018: 312). Bu tür sorunları aşmalarına yardımcı olmaya ve hukuki konular, ev kiralama, abonelik, acil durumlar ve toplumsal kurallar hakkında Türkiye’de yaşama dair bilgi seviyelerini artırmaya yönelik Sosyal Uyum ve Yaşam Eğitimi (SUYE) programı yürütülmektedir (Çalışkan Sarı ve diğerleri, 2021: 203-204). Damgalanma açığı oluşturan bir başka konu ise sosyal yardımlardan yararlandırma sırasında “hak eden” veya “hak etmeyen” ihtiyaç sahibi değerlendirmesine gidilebilmesidir (Morris, 2003: 82). İdari takdir yetkisinin rol oynayacağı değerlendirmeler damgalanma açığının kaynaklardan birisidir. Damgalanma açığı cinsiyet ve uyruk üzerinden de işlemektedir. Afgan veya Suriyeli erkeklerin toplumda bir tehdit olarak görülmesi, sosyal hayat, konut veya iş bulma konularında daha dezavantajlı olmalarına sebep olmaktadır.

Beşinci açık alanı olarak, hakların kullanımını engelleyen maddi bir açıktan bahsedilebilir. Örneğin geçici barınma merkezlerinin yetersizliği ve hareket özgürlüğünü kısıtlayıcı yönleri sebebiyle bu merkezlerin dışında yaşamak isteyenler için en büyük sorun barınma ihtiyacının karşılanamaması olmaktadır. Yüksek kiralar ve ev yetersizliği, açık alanlarda yaşamak zorunda bırakmaktadır. Barınma sorununa, beraberinde getirdiği yiyecek bulma, temizlik, hijyen ve sağlık gibi sorunlar eklenmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 100, Mülteci-Der, 2014).

Göçmenler özellikle kentlerin merkez dışında kalan bölgelerinde ve gecekonduların yaygın olduğu yoksul mahallelerde yoğunlaşmaktadır. Mesela Suriyeliler fiziksel koşulları pek de iyi olmayan binalarda yaşamakta, bu durum ciddi toplumsal ve bireysel sağlık sorunlarına sebep olmaktadır. Çoğunlukla apartmanların giriş ya da bodrum katlarında, kimi zaman konut bile sayılmayacak depo veyahut benzeri yerlerde, küçük, loş, güneş almayan dairelerde yaşamaktadırlar. Kalabalık aile yapısına sahip Suriyeliler, 8-10 kişinin bir dairede ikamet ettiği konutlarda yaşamak zorunda kalmaktadırlar (Keklik ve Ertem: 2019: 44).

Altıncı açık alanını, hakların kullanımını engellemesi veya sınırlaması açısından yerel halkın göçmenler hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması ve tutumu, güvenlik kaygıları, medya haberleri, siyasi propagandalar ve söylemler ve kamunun tavrı gibi resmî olmayan unsurlar oluşturabilir. Bu unsurlar göçmenlerin haklarını kullanmaktan geri durmalarına veya toplumsal tepkilerle karşılaşmalarına sebep olabilmektedir. Bu durum aynı zamanda damgalanma açığına yol açmaktadır. İlk olarak ev sahipleri veya temsilcileri olan emlakçılar konutlarını Afgan sığınmacılara kiralama konusunda isteksiz, ayrımcı ve dışlayıcı bir tutum takınabilmektedir. Ev sahipleri Afgan sığınmacıların kiralarını ödemeyecekleri ve evlerine zarar verebilecekleri yönünde önyargılarla yüksek kira ve komisyon talep etmektedir (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 34).

Yedinci açık alanını, statü elde etmek için yasal ve idari olarak beklenen süreler oluşturmaktadır. Ulusal mevzuat açısından, Türkiye'ye giriş yapan sığınmacıların mülakatları uluslararası koruma başvuruları bulundukları ildeki göç idaresi müdürlüğü tarafından bir ay içerisinde gerçekleştirilmektedir. Mülakat gerçekleştirilene kadar sığınmacılar ya kabul merkezinde ya da kendi imkânları dâhilinde bir yerde ikamet etmelidir. Uluslararası koruma başvurusu olumlu sonuçlanmayan sığınmacılar da sınır dışı işlemleri tamamlanana kadar geri gönderme merkezlerine yollanmaktadır (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 30-31). Türkiye Avrupa dışından gelenleri üçüncü ülkeye yerleşimleri gerçekleşene kadar hukuken “uluslararası koruma statüsü” altında değerlendirmektedir. Bu durumun BMMYK veya Göç İdaresi tarafından inceleme ve yerleştirmeleri yıllar sürmektedir (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 34). BMMYK süreci açısından, Türkiye'deki sığınmacı sayısının fazla olması, başvuru ile ilgili incelemelerin uzun sürmesi, sığınma iddialarına ilişkin mülakat randevularının uzak

tarihlere verilmesi ve sığınmacı kabul eden ülkelerin kotalarını yıldan yıla düşürmeleri gibi sebepler, Afgan sığınmacıların Türkiye’de kalış sürelerini arttırmakta, sığınma başvuruları olumlu sonuçlanan kişilerin ise mülteci olarak üçüncü ülkeye yerleşim işlemlerini uzatmaktadır (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 26-27). Van’da yaşayan İranlı sığınmacı ve mültecilerle yapılan çalışmada iki ila on yıla yakın süredir iltica prosedüründe bekleyen mülteci ve sığınmacı olduğu görülmektedir (Biner, 2016: 4, 19). Buz, Canlı ve Aygüler’in (2021: 56) Trabzon’daki saha araştırmasına göre, katılımcıların yaklaşık yarısının (yüzde 51,5) uluslararası koruma başvurusunu 1-3 yıl önce yaptığı, yaklaşık dörtte birinin de (yüzde 25,3) 3-5 yıl önce başvuru yaptığı görülmektedir. İki grup birlikte ele alındığında başvuru sahipleri yaklaşık 1 ila 5 yıl arası değişen uzun sürelerde başvurusunun sonuçlanmasını beklemektedir. Bu bekleme süreleri Afgan sığınmacıların barınma ve istihdam alanlarında önemli dezavantajlarla karşılaşmalarına sebep olmaktadır (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 34). Bekleme süreleri bir geçicilik oluşturmakta ve haklara erişimlerini veya hakları kullanmalarını engellemektedir.

4.4.3. Kazanımlar: Mevzuat ve Politika Gelişmeleri

Türkiye’nin MIPEX 2015 yılı sonuçları 2020 sonuçları ile kıyaslandığında ortaya çıkan görüntü her ne kadar yasal sakinlerin gelecekleri tam olarak güvence altına alınamasa da, göçmenlere yönelik temel haklar ve yaşam fırsatları konusunda olumlu gelişmeler sağlandığı şeklindedir (MIPEX, 2015; 2020). Hem haklarında hem de hakları kullanma kapasitelerinde artış sağlanmıştır.

Birinci kazanım alanı, uluslararası veya ulusal mevzuatın hakları doğrudan vermesidir. İskân Kanunu kapsamındaki göçmenler ve 1951 Cenevre Sözleşmesi ile kabul edilen mülteciler bu yasal mevzuat ile birlikte sivil, ekonomik, sosyal ve hatta siyasal hakları kazanmıştır. YUKK ve Uluslararası İşgücü Kanunu statü belirsizliğini ortadan kaldırmak ve işgücü piyasasına erişimleri düzenlemek açısından önemli bir kazanım olmuştur. Suriyelilerin misafir olarak kabul edilen durumları, hem YUKK hem de Geçici Koruma Yönetmeliği ile geçici koruma şeklinde yasal bir statüye dönüşmüştür.

İkinci kazanım alanı, ilgili yasal mevzuatın kapsamının çeşitli göçmen statülerini içerecek şekilde genişletilerek hakları kullanım kapasitelerinin artırıldığı alanlardır. 2017 yılında İŞKUR genelgesi ile Suriyeliler de dâhil olmak üzere kayıtlı

kimliği olan bütün yabancılar, İŞKUR'un sağladığı hizmetlere eşit olarak erişme imkânına kavuşmuştur. Böylece iş piyasasında ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri kazanarak ve yasaların gerektirdiği koşulları sağlayarak iş piyasasına daha kolay girebilmektedirler. Daha önce zayıf bir alan olan yabancıların Türkçe öğreniminin desteklenmesi, özellikle Suriyeli geçici korunanlar ile birlikte gelişmeye başlamıştır. Yasal olarak ikamet edenlerin çocuklarına zorunlu eğitim hakkı garanti edilmiş, uyum sınıfları açılmış ve çeşitli projelerle Türkçe eğitimi desteklenmeye başlanmıştır. 2013 yılında, 5510 sayılı kanunun, başvuru sahibi, uluslararası korunma statüsü sahibi ve vatansızları kapsamına alması ile birlikte bu grupların daha kapsayıcı sağlık hizmetlerinden yararlanmasına imkân sağlanmıştır (MİPEX, 2020). Ayrıca, statüsüne bakılmaksızın bütün yabancıların acil ve temel sağlık hizmetlerinden yararlanabildiğini ifade etmek gerekir. Vatansızlar, kanunda sayılan ikamet izinlerinden birini alabildikleri ve kaldıkları süreler ikamet sürelerinin toplamına dâhil olduğu için uzun dönem ikamet iznine de başvurabilmekte ve vatandaşlık kazanımı imkânı elde etmektedirler (YUKK, m. 50 ve 51). 2012 yılında çıkarılan 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile sendika kurucusu olabilmek için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma şartı kaldırıldığından yabancılar da sendika kurabilir, yönetebilir, üyesi olabilir ve denetleyebilir. Ayrıca toplu iş sözleşmelerinden yararlanabilirler.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çocuklara yönelik uygulanan Şartlı Eğitim Yardımı Programının kapsamı Suriyeli çocukların okula devamlarını teşvik amacıyla 2017 yılı itibarıyla genişletilmiş ve Türkiye'deki yabancı uyruklu çocuklara yönelik olarak uygulanmaya başlanmıştır. Türk Kızılayı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) tarafından ortaklaşa yürütölen program kapsamında okula devam eden çocuklara aylık ödeme yapılmaktadır (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2022: 27). Yabancı uyrukluların Türkçe dil becerilerinin artırılması amacıyla halk eğitimi merkezlerinde Türkçe öğretimi kurs programı düzenlenmektedir. Ayrıca, Türkiye'de yasal kalma hakkına sahip tüm yetişkin (17-65 yaş üstü) yabancıların Türkiye'deki sosyal, ekonomik ve kültürel hayata uyumlarının kolaylaştırılması amacıyla geliştirilen Sosyal Uyum ve Yaşam Kurs Programı ülke genelinde halk eğitimi merkezlerinde uygulanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2024: 389).

Üçüncü kazanım alanı, yabancıların çeşitli nitelikleri sebebiyle haktan faydalanma potansiyelinin artmasıdır. Soydaşlık, kültürel ve dini benzerlikler prestij unsurları, hem istihdam alanlarını genişletmekte hem de istihdam koşullarını iyileştirmektedir. Türk soyu ve kültüründen geldikleri için İskân Kanunu kapsamındaki göçmenlerin, Türk soylu yabancıların ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşlarının hakları kullanım kapasiteleri daha hızlı ve geniş bir şekilde oluşmaktadır. Turkuaz kart sahipleri nitelikleri sayesinde siyasal haklara sahip olmasalar da Türk vatandaşlarına verilmiş çoğu haktan faydalanmaktadır. Geçici koruma altındaki Suriyeliler örneğinde ise işgücü piyasalarına giriş sürecinde akrabalık bağlarının/aşiret dayanışmasının/hemşerilik ilişkilerinin önemli bir fonksiyon olduğu gözlenmektedir. Ancak bu durum, yabancıların Türkiye’deki istihdam alanlarının etnik kimliğe göre şekillenmeye başladığı iddiasını gündeme taşımaktadır (Aygül, 2018: 74).

4.4.4. Genişlemeler veya Daralmalar: Siyasal Tartışmalar

Genişlemenin, henüz elde edilmemiş ancak talep edilen ve istenen hakları ifade ettiği kabul edilirse hakların politik ve müzakere edilebilir doğası ortaya çıkmaktadır (Morris, 2003: 95). Genişleme alanında ilk olarak, ekonomik, toplumsal ve güvenlik gibi alanlarda ulusal çıkarların korunması amacıyla yasal mevzuatta yapılabilecek genişlemelere yer verilebilir. Dolayısıyla benzer kaygılarla gelecekte, geçici korunanların ve diğer statülerin haklarında genişleme ihtimali bulunmaktadır. Suriyelilere 2016’dan itibaren verilen çalışma izinleri için kayıt, belirli süre ikamet ve çalışan sayısı gibi kriterler getirilmesinin amacı kayıt dışı istihdamın ve ücretlerin aşağı çekilmesinin engellenmesidir. Bu kriterler genişletip daraltılarak aslında ulusal ve uluslararası alanda egemenlik gücü kullanılmaktadır. Özellikle Suriyelilerin gelişinden sonra vatandaşlık ve göçmenler arasındaki ilişki sorgulanmaya başlanmıştır. Yabancıların evlilik veya nitelikleri sebebiyle vatandaşlığa geçişleri yeniden düzenlenmiştir. Suriyeliler özelinde, bütün Suriyelilerin vatandaşlığa alınması söz konusu edilmese de, istihdam, eğitim, sağlık ve ayrımcılığın önlenmesi alanlarında iyileştirmelerin yapılması konuları gündemde kalmaya devam edecektir (Köşer Akçapar ve Şimşek, 2018: 185). Suriyelilerin ekonomik katkılarına vurgu ön plana çıkmaya başlamıştır (Özipek ve Tanrıku, 2024). Kamu Denetçiliği Kurumu’nun (2018: 234) Suriyeliler Özel Raporu, Türkiye’de kalıcılıklarına dair ipuçları arttıkça,

ülkenin ekonomik çıkarları açısından uzun vadede vatandaşlık haklarının gündeme geleceğini öngörmektedir. Vatandaşlığa ilişkin değerlendirmelerinin temelinde toplumsal uyumun sağlanması, ülkedeki beşeri sermayenin geliştirilmesi, sektörel çeşitliliğin artırılması, belirli sektörlerde ihtiyaç duyulan nitelikli işgücünün Türkiye’de kalmasının teşvik edilmesi, sermaye birikimine ve Suriyeliler tarafından kurulabilecek yeni dış ticaret bağları sonucunda ülke ekonomisine katkı sağlanması amacı bulunmaktadır. Ayrıca, göçmenlerin sosyal yardım bağımlılıklarını azaltma ve nitelikli işgücünü değerlendirebilme hedefleri çalışma izni sayısının hızla artmasına neden olmaktadır. 2021 yılında 168 bin çalışma izni düzenlenmiş, çalışma izinlerinde bir önceki yıla göre yüzde 36 artış kaydedilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2024: 388-399). Sendikal hareketlerin göçmenlere yansımadağı görölse de yabancı göçmenlerin kayıt dışı çalıştıkları ve bu olgunun işgücü piyasaları ile sendikaları etkilediğı konusunda farkındalığı yükselmektedir. Ortaya çıkan etkilerin yönetilmesi, piyasalarındaki sorunlara çözüm üretmesi, kayıt dışının önlenmesi ve göçmen çalışanların örgütlenmesi gerektiğı sendikal metinlere ve söylemlere yansımaya başlamıştır. Fakat sendikaların henüz güçlü ve somut bir stratejiye sahip olmadıkları, sorunların çözüm noktasında ise devletin ana aktör olarak algılanmaya devam edildiğı de belirtilmelidir (Balun, 2020: 176-177). Yükseköğretimde uluslararasılaşmanın ve uluslararası öğrenci sayısının artırılması hedefi kalkınma planları gibi temel devlet dokümanlarında yer almaktadır.

İkinci genişleme alanı olarak, statülerin yeniden düzenlenmesi ele alınabilir. Türkiye’nin 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne koyduğu coğrafi sınırlamanın, mülteci kabul edilmeyenler açısından doğurduğu olumsuzlukları gidermek açısından kaldırılması gerektiğı yönünde akademik çalışmalar ve sivil toplum kuruluşlarının görüşleri bulunmaktadır. Avrupa Birliğı üyelik sürecinde Türkiye’nin imzaladığı AB Katılım Ortaklığı Belgesi’nde 1951 Cenevre Sözleşmesi’yle getirilen coğrafi kısıtlamanın kaldırılmasıyla ilgili çalışmalara başlanması, sığınma başvuruları sisteminin güçlendirilmesi, sığınmacılar ve mülteciler için konaklama birimleri ve sosyal destek sağlanması konuları dile getirilmiştir (Buz, 2008). TBMM’nin (2018) Göç ve Uyum Raporu’nda ise Türkiye’de bulunan Suriyeli geçici korunanların çalışma imkânlarını arttırmak açısından en azından ikincil koruma statüsünün verilmesinin yerinde olacağı ifade edilmektedir. Coğrafi sınırlamanın sığınmacıları uluslararası hukukun ve kurumların korumasından mahrum bıraktığı sık sık iddia edilmektedir. Erdoğan’a

(2015: 322) göre, kaldırılması durumunda bütün sığınmacı ve mültecilere sürekli olarak ev sahipliği yapmak zorunda kalacağı riskine karşı devam ettirilen sınırlama, anlamını neredeyse bütünüyle yitirmiştir ve zaten Türkiye her geçen daha büyük bir mülteci ülkesine dönüşmektedir.

Üçüncü genişleme alanı, şüphesiz uyum faaliyetlerinin yaratacağı etki ile ilgilidir. Yabancı uyruklu çocukların örgün eğitim sisteminde okula kayıt, okula devamlılık ve bir üst kademeye geçiş oranlarını arttırmaya yönelik teşvik mekanizmaları hayata geçirilmektedir. Yabancılar Yönelik Şartlı Eğitim Yardımı (YŞEY) Programı ve mesleki eğitim bursları bunlardan bazılarıdır. Göçmenlerin Türkçe dil becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Bu tür uyum faaliyetleri toplumda göçmenlere yönelik bilgi eksikliğinin ve olumsuz algıların giderilmesini ve onların sosyal, ekonomik ve kültürel hayata adapte olmalarını kolaylaştırmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2024: 389). Uyum faaliyetleri, göçmenlerin maddi ve manevi imkânlarının artırmasına yol açtığı gibi orta ve uzun vadede çalışma, eğitim, ikamet ve dolaşım haklarıyla ilgili yasal düzenlemelerin onların lehine olacak şekilde yeniden ele alınmasını ve genişletilmesini gündeme getirecektir.

Yabancılar siyasi haklar verilmediği için MIPEX siyasi katılım alanında Türkiye'yi “kritik olarak olumsuz” şeklinde kategorize etmektedir. YUHK, uzun dönem ikamet edenlere bile seçme ve seçilme hakkı tanımadığını açıkça ifade etmiştir. Göç İdaresi Başkanlığı koordinasyonunda gerçekleştirilen uyum faaliyetlerinin, karar alıcıları etkileyerek haklarla ilgili politikalara genişleme olarak yansması muhtemeldir. Fakat siyasi hakların genişletilebilmesi için başta anayasa olmak üzere kanunlarda değişiklik yapılması gerekmektedir. Ayrıyeten bu tür değişikliklerin yapılabilmesi için halkın istek ve rızasının oluşması ve toplumun bu tür bir demokratik dönüşüme hazır hale getirilmesi gerektiğinden (Yontar ve Savut, 2016: 285), böylesi bir hak genişleme alanı kısa ve orta vadede sağlanabilir görünmemektedir. Ayrıca Türkiye, toplumsal bütünleşmeyi sağlamak amacıyla 2018-2023 yıllarını kapsayan Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı hazırlamıştır. Eylem planı toplumsal uyum, bilgilendirme, eğitim, sağlık, işgücü piyasası ve sosyal destek (sosyal hizmet ve yardımlar) konuları olmak üzere altı tematik alanda stratejik önceliklerini ve amaçlarını belirlemiştir. Fakat planda vatandaşlık konusu uyumun parçası olarak

geçmemektedir. Dolayısıyla bu belge göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin yakın gelecekte Suriyelilerin Türk vatandaşlığına geçirilmesi konusunda bir projeksiyonu olmadığı anlaşılmaktadır (Çiçek, 2021: 124).

Dördüncü genişleme alanı, Avrupa Birliği ile olan ilişkilere bağlı olarak gelişebilecek hususlarla ilgilidir. AB'nin Türkiye'nin göç yönetimine ilgisi devam etmektedir. Aslında Avrupa Birliği, Türkiye'nin Rusya, Ukrayna, İran, Irak gibi komşu ülkelerden aldığı düzensiz göçmenlere ilişkin kaygıları ile mevcut göç rejimini fazla liberal bulmakta ve daraltılması yönünde baskı yapmaktadır (İçduygu ve Sert, 2009: 8). Türkiye, özellikle Suriye iç savaşı ile birlikte AB'nin sınır yönetimine ilişkin ciddi endişelere yol açan serbest vize uygulamasını Suriye, Lübnan, İran, Mısır gibi ülkeler için feshetmiştir (TBMM, 2018:). Yasal olarak Türkiye'de ikamet eden yabancıların sayısında 2020 ve 2022 yılları arasındaki yüzde yüze yaklaşan bir artış yaşanmıştır. Bu yabancılar en çok Irak, Türkmenistan ve İran'dan gelmektedir. Ayrıca Türk vatandaşlığına hak kazanmak için asgari gayrimenkul yatırımı ve emeklilik fonu miktarı gibi parasal ölçütler konmuştur. Bu tür ölçütlerin güvenlik, kara para aklama, vergi kaçakçılığı, terörizmin finansmanı, yolsuzluk ve örgütlü suçların ülkeye sızması açısından riskler oluşturabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle Avrupa Birliği Komisyonu, 2022 Türkiye Raporu'nda Türkiye'nin, vatandaşlık verme yetkisini kullanma yöntemlerini eleştirmekte ve bir aday ülke olarak, "AB'nin hedeflerine ulaşılmasını tehlikeye atabilecek her türlü işlemde kaçınılmalıdır" (s. 55) demektedir. Özellikle Suriyeli göçmenlerin durumu AB ile ilişkilere yansımaktadır. Türkiye'nin AB ile yaşanan krizlerde Suriyeli mültecileri gündeme getirmesi siyasi gerginliklere ve dünya kamuoyunun tepkisine yol açabilmektedir. Diğer yandan AB'nin Suriyeliler için sağladığı maddi yardımların doğrudan hükümete değil STK'lara verilmesi Türk tarafında AB'ye karşı tepki oluşturmaktadır. Ancak diğer taraftan, STK'lar ile devletin uyum içerisinde olmadığı, bunun demokratikleşme sürecine ve göç yönetimindeki kararlara olumsuz yansıdığı da belirtilmektedir.

Ekim 2017'de yürürlüğe girmiş olan AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması'nın üçüncü ülke vatandaşlarına ilişkin hükümlerinin uygulanması ve Türkiye'deki Sığınmacılar için AB Mali İmkânı gibi konuları, özellikle Suriyeliler ve düzensiz göçmenlerle ilgili olarak siyasi müzakere gündeminde tutmaya devam etmektedir. Avrupa Birliği, Türkiye'nin Mart 2020'de kamu sağlığı gerekçesiyle askıya aldığı AB-

Türkiye Mutabakatına uyulmamasını ve taahhütlere uygun olarak düzensiz göçmenlerin iade işlemlerinin başlatılmamasını tenkit etmektedir. Ayrıca Şubat 2022'de getirilen ve bir ilde ikamet eden yabancıların oranını sınırlayan “yüzde 25 kuralına” dayanarak birçok ilde uluslararası ve geçici koruma başvuru kaydının resmî olarak kapatılmasını eleştirmektedir. Çünkü kayda erişimin önündeki engeller, tüm temel hizmetlere ulaşılmasını sekteye uğratmaktadır. Ayrıca geri gönderme merkezlerindeki insan hakları ihlallerine yönelik iddialar konusunda endişelerini dile getirmektedir (Avrupa Birliği Komisyonu, 2022; 7, 20). Türkiye ise AB'nin göç kontrolü konusunda yük kaydırdığını düşünmektedir. Türkiye, göç alan Avrupa ülkeleri ile göç veren çevre bölgeler arasında tampon bir bölge olmak istemediği için yük paylaşımından yanadır. Avrupa, Türkiye'den göçü kontrol etmek için daha fazla kaynak ve çaba talep ederken, bu tür talepler AB ve Türkiye arasındaki müzakerelerin merkezine düşmektedir. Bu durum iki taraf için de güvenlik yönetimi, insan hakları, insan güvenliği, ekonomi ve siyaset alanlarında endişe doğurmaktadır (İçduygu, 2015: 292; Tangör ve Alpaydin, 2022: 15). Dolayısıyla Türkiye'nin AB'nin hem komşusu hem de AB'ye aday bir ülke olması sebebiyle, AB tarafından göçmenlere yönelik hak ve hizmetlerin hem genişletilmesine hem de özellikle güvenlik kaygıları ile daraltılmasına yönelik eleştiri, talep ve baskı gelmesi muhtemeldir.

Beşinci olarak, Türk toplumunun göçmenlere bakışı haklardaki genişleme veya daralma üzerinde etkili olabilir. Göçmenlerin ülkenin ekonomik, politik, güvenlik ve kültürel koşullarını olumsuz etkilediklerine dair inancın yerleşmesi (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 103) ileride haklarda daralmalara ve dışlamaların artmasına yol açabilir. Son yıllarda başta Afgan ve Pakistanlı olmak üzere düzensiz göçmenlerin sayılarının ve görüntülerinin yarattığı güven kırılması, toplumda göçmenlere karşı daha ciddi bir duyarlılık oluşmasında etkili olmaktadır (Erdoğan, 2022: 319). Hem Suriyelilerin mekânsal yoğunlaşmanın getirdiği yaşam pratikleri hem de Türk toplumunun Suriyelilere yönelik ortaya koyduğu sosyal mesafe ve sürecin siyasallaşması, ilişkilerin niceliksel ve niteliksel gelişimi, genel olarak uyum süreçlerini sınırlandırmakta hatta zorlaştırmaktadır (Erdoğan, 2022: 321). Göçmenlere harcanan kaynaklar sık sık gündeme gelmektedir. Türkiye'nin sadece Suriyelilere uluslararası koruma sağlayabilmek için yaptığı harcamalar, 2015 yılında 5,6 milyar Amerikan dolarıdır. Türkiye'ye gelen uluslararası yardım ise sadece 399 milyon Amerikan dolarıdır. Türkiye'deki geçici barınma merkezlerinin standartlarının

yüksek olması uluslararası camiada Türkiye'nin herhangi bir zorluk yaşamadan ve yardıma ihtiyaç duymadan ev sahipliği yaptığı şeklinde kamuoyu algısı yaratabilmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 103). Avrupa Komisyonu temel ihtiyaçlar, sağlık hizmetleri, eğitim, koruma ve sosyo-ekonomik alanlarında destek olmak için 2020-2023 döneminde 3,5 milyar avroluk ek bir yardım paketi tahsis etmiştir (Avrupa Birliği Komisyonu, 2022: 133). Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletlerin katkıları Suriyelilerin bütün ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade sadece temel ihtiyaçlarını gidermek üzerinedir (Tangör ve Alpaydın, 2022: 6). Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı başta Suriyeli geçici korunanlara olmak üzere göçmenlere yaptığı harcamalar ile aldığı uluslararası yardımlar arasındaki ciddi fark, göçmenlere sunulan hak ve hizmetlerin kalitesi, sürekliliği ve sürdürülebilirliği konusunda soru işaretleri doğurmaktadır. Çeşitli yardımlar ve projelerle aktarılan kaynaklar geçicidir ve süresinin sonunda veya siyasi koşullara bağlı olarak bitebilir. Göçmen sayılarının artışı ile birlikte sağlık, barınma veya eğitim hizmeti taleplerindeki yığılmalar, maliyet artışları veya mal ve hizmetlerde arz eksikliği, halkın göçmenlere karşı olumsuz bakış açısı pekiştirerek göçmen karşıtı iç siyaset söylemlerini doğurabilir. Türk toplumunun Suriyeliler konusundaki kaygılarının “işini kaybetme”, “suç oranlarının artması”, “kamu hizmetlerinin aksaması” ve “kimlik/demografik bozulma” başlıklarında toplandığı görülmektedir. Siyaset kurumu veya kamu kurumlarınca toplumdaki kaygıların azaltılması ya da ortadan kaldırılması konusunda yeterli bir karşılık verilmediği ortaya konmaktadır (Erdoğan, 2022: 323). Ancak bütün bu gelişmeler en nihayetinde hakların daralması, ertelenmesi veya haklardan dışlama ile sonuçlanabilir.

Altıncı alan olarak göçmenlerin kalıcılık etkisi gösterilebilir. Erdoğan'a (2015: 320) göre Türkiye'deki Suriyeliler gittikçe daha kalıcı hale gelmektedir. Çünkü kitlesel göçlerin neredeyse doğasında bu vardır. Suriyeliler ülkelerindeki istikrarsızlık, kötü siyasal koşullar ve ekonomik sorunlar sebebiyle gönüllü olarak geri dönme konusunda ikna olmuş değillerdir (Tutar, 2021: 294; Güçlüten, 2023: 149). Geçici koruma kapsamında olan Suriyeli sayısının büyüklüğü ve istense bile ülkelerine geri dönüşlerinin kısa bir süre içinde mümkün olamayacağı düşünüldüğünde genişleme alanlarının kaçınılmaz olarak devam edeceği değerlendirilebilir. 2016 yılında 18 yaş altında olanlar (yüzde 47, 64) toplam sayının nerdeyse yarısını oluşturmaktaydı (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017) ve 2024 yılına gelindiğinde hemen aynı oran (yüzde

47,9) ile devam etmektedir (BMMYK, 2024). Türkiye’de 2011 sonrasında doğan Suriyeli bebek sayısı 650 bini aşmışken, çalışan Suriyeli sayısı 1,4 milyonu bulmuşken ve okula giden Suriyeli sayısı 770 bin iken geçici koruma altına alınan Suriyelilere misafir gözüyle bakmak zorlaşmıştır. Suriyelilerin yaklaşık 11 yıldır Türkiye’de yaşadıkları, birçoğunun iş hayatına dâhil olduğu, çocukların Türk okullarında eğitim aldıkları ve Suriye’deki istikrarsızlığın devamı göz önünde bulundurulduğunda Suriyelilerin gönüllü geri dönüşleri çok olası gözükmemektedir. İki toplum arasındaki kültürel farklılıklar, Türklerin işini Suriyelilerin alacağı endişesi, doğum oranlarının yüksekliği gibi hususlar toplumsal uyumun önündeki engeller olarak belirlemekte ve siyasi tartışmalara da konu edilerek hükümet üzerinde baskı yaratmaktadır (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2022: 27-28). Suriyeli mevcut genç nüfus yapısının önümüzdeki dönemde de devam etmesi beklenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2024: 388). Bu genç nüfusun başta eğitim ve sağlık olmak üzere mevcut haklarının devam ettirilmesi ve belki yeni hakların eklenmesi olasılığı Türkiye’nin kendi uyum politikaları, ekonomik çıkarlar, insan hakları gereklilikleri veya dış politika baskıları sebebiyle mümkün görünmektedir. Yaş kırımına benzer şekilde kadın oranı, çalışma çağında olanların oranı ve hatta yaşlanan nüfus oranı gibi diğer kırımlar da hesaba katıldığında benzer hak genişlemelerinin muhtemel olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Kamu Denetçiliği Kurumu (2018: 235) raporunda, Suriyelilerin Türkiye’de kalıcılığı arttıkça vatandaşlık konusunun gündeme gelmesinin kaçınılmaz olduğu hatta rapor kapsamında yürütülen inceleme ve araştırma sürecinde, geçici korumadan yararlanan Suriyelilerin istisnai hükümler çerçevesinde vatandaşlığa alınması hususunda kamu kurumlarınca çalışmalar yapıldığı ifade edilmektedir. Raporda, bu konudaki girişimlerin temel sebebinin ekonomik olduğu vurgulanmakta ve ikamet izni ile uyum değerlendirmeleri şeklinde vatandaşlığa aşamalı bir geçiş önerilmektedir.

Suriyelilerle beraber kalıcılık ve artış sinyali veren diğer gruplar ise İranlı ve Iraklılardır. Son yıllarda hedef ülkelerin göç politikalarında yaşanan gelişmeler, İranlı göçmenlerin de önemli oranda Türkiye’de kalıcı hale gelmelerine sebep olabilir. Avrupa Birliği ülkelerinin, Amerika Birleşik Devletlerinin ve Kanada’nın İranlıların ülkelerine kabul edilmesiyle ilgili sınırlamaları İranlıların Türkiye’deki göçmenlik statülerini kalıcılaştırmaktadır (Kalfa-Topateş, Topateş ve Durmaz, 2018: 2041; Ekhtiari ve Aysan, 2023: 235). Buna ek olarak İran’ın mevcut ekonomik ve siyasi

karışıklıklarının ileriki yıllarda da devam edeceği öngörülmektedir (Ekhtiari ve Aysan, 2023: 231). Iraklıların durumunda ise örneğin, Irak'tan Türkiye'ye uzun yıllardır devam eden eğitim amaçlı göçün Iraklı göçmen ağını zaman içerisinde güçlendirmesi, öğrenci göçünün artışı teşvik etmektedir (Utar: 2023: 342). Türkiye'deki Suriyeli, İranlı veya Iraklı göçmenlerin sayıca artacağı, haklarıyla ilgili gelişmelere ve tartışmalara dönüşebileceği öngörülebilir.

Bir yanda, nitelikli göçmenlerin ülkeye çekilmesine ve ülkede tutulmasına; siyasi, sosyal, ekonomik ve insani sebeplerle göçmenlere asgari yaşam standartlarının sunulmasına ve ekonomik kaygılarla vatandaşlık kazanımının genişletilmesine çalışılmaktadır. Diğer yanda ise istenmeyen göçmenlerin, ekonomik ve sosyal kaygılarla dışarda tutulmasına yardımcı olması bakımından vatandaşlığa, iş piyasasına veya diğer hak ve hizmetlere erişimlerinin kısıtlanması söz konusu olmaktadır. Bu bakımdan genişleme alanındaki bu ileri ve geri gidişlerin liberal paradoksu örneklendirdiği söylenebilir.

4.5. Statü ve Haklarda Tabakalaşma Görünümü

Statülerin tabakalaşma sergileyip sergilemediği sivil, sosyal, ekonomik ve sosyal hak boyutlarındaki belirli haklarının varlığı ve maddi-manevi kaynaklarının durumu birlikte ele alınarak tabakalı yurttaşlık çerçevesinde incelenebilir. Bunun için tabakalı yurttaşlığın yurttaşlık kazanımı, yurttaşlık açığı, yurttaşlık genişlemesi ve yurttaşlık dışlaması alanları, her bir statünün genel konumunu göstermek için kullanılmaktadır. Aslında statü ve haklardaki tabakalaşma durumu, iki açıdan değerlendirilebilir. İlki basitçe statülerin sadece hakları bakımından nasıl bir hiyerarşi oluşturduğu ve tabakalaşma sergilediğine dairdir. İskân Kanunu göçmenleri, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma, vatansız, diğer yabancı statüleri ve düzensiz göçmenlerin kendilerine ulusal mevzuatla sağlanan sivil, ekonomik, sosyal ve siyasal hakları bakımından karşılaştırılması Tablo 4.1 şeklinde görselleştirilebilir. Bu tablo, statüler arasında bir nevi yasal olarak tanınan haklara dayalı hiyerarşiyi ortaya çıkarmaktadır. Burada sayılan haklardan birinin diğerine üstünlüğü iddia edilmemektedir. Ancak vatandaşlığa geçiş imkânı ve uzun dönem ikamet hakkı, göçmenler için dünyada kalıcı ve nispeten güvenceli bir yere işaret edebileceğinden tablolaştırmada temel alınmıştır. Göçmenlerin kategorik tanımlarının değişmesi, doğal olarak hakların farklılaşmasını getirdiği için statüler arasında hiyerarşik tabakalaşma

kaçınılmaz olmaktadır. Yalnız bu hiyerarşide iki özellik bulunmaktadır. Birincisi hiyerarşik yapı geçişlidir. Düzenli yollarla ülkeye gelen göçmen, örneğin vize süresinin dolmasıyla düzensiz göçmen haline gelebilir. Coğrafi sınırlamanın kaldırılması durumunda şartlı mülteci ve geçici korunanların mülteci statüsüne geçmesi gündeme gelebilir. İkincisi, statüler arasındaki hiyerarşi kesin değildir. Statülerin sahip olduğu haklar, uluslararası düzenlemelerle veya egemenlik hakkı olarak ulusal düzenlemelerle değiştirilebilir.

Tablo 4.1’de görüldüğü üzere, bütün hak boyutlarında avantajlı durumda olan İskân Kanunu kapsamındaki göçmenlerdir. Ülkeye ilk geldiklerinde kira, konut ve sosyal yardım desteği de almaktadırlar. Vatansızlar uzun dönem ikamete ve vatandaşlığa geçiş hakları dolayısıyla göçmenlerin ardına eklenmiştir. Diğer yabancıların ikamet izinlerinin ve çalışma haklarının çeşitli olması önemli avantaj sağlamaktadır. Geçici koruma statüsü sahipleri, başvuru sahipleri ve şartlı mültecilere benzer bir çalışma izni prosedürlerinden geçmektedir. Mülteciler ve ikincil koruma altında bulunanlar kişiler, yasal statüleri belirlendiğinde çalışma hakkı ederken, şartlı mülteciler ve geçici koruma sahipleri için çok sayıda istihdam şartına uygunluk beklenmektedir. Hareket özgürlüğü açısından bakıldığında, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsündekiler mültecilere kıyasla kısıtlı dolaşım özgürlüğüne sahipken geçici koruma altındakilerin hareket ve dolaşım özgürlükleri daha da sınırlıdır (MPG ve IGAM: 2017: 31-33). Uluslararası koruma ve geçici koruma altındakiler haklar açısından farklı uygulamalara tabi olmakla birlikte, mültecilik daha üstte konumlanan bir statü olmaktadır. Düzensiz göçmenler, herhangi bir hak tanımlanmış yasal bir statü olmamakla birlikte bir statüye sahip olan göçmenlerle arasındaki çarpıcı farkı göstermek adına onlara tabloda yer verilmiştir.

Haklar Statüler	Sivil			Ekonomik	
	İkamet	Aile birleşimi	Hareket	İş piyasasına erişim	Çalışma koşulları (ücret, sigorta)
Göçmen	İkamet izninden muaf	Var (Geniş bir şekilde)	Var	Var	En az asgari ücret Türk vatandaşları ile eşit sosyal güvenlik hakkı
Vatansız	İkamet izninden muaf (kimliği 2 yılda bir yenilenmeli) İkamet izinlerine başvurabilme Uzun dönem ikamet izni	Var	Pasaport kanununa tabi	Çalışma izni olarak çalışabilir	En az asgari ücret Sigortalı çalışma
Diğer yabancı	Kısa dönem ikamet izni Öğrenci ikamet izni Uzun dönem ikamet izni	Var	Var	Çalışma izni olarak çalışabilir Türk soylu ise kamuda çalışabilir	En az asgari ücret Sigortalı çalışma
Mülteci	İkamet izninden muaf (kimlik yeterlidir) Aile ikamet izni (her defasında 3 yılı aşmayacak şekilde)	Var (Aile ikamet izni ile)	Seyahat belgesi ile ülke dışına çıkabilme Ülke içi seyahat şartı yok ama idarece sınırlandırılabilir	Statü almasından itibaren çalışabilir (kimlik belgesi çalışma izni yerine geçer)	En az asgari ücret Sigortalı çalışma
İkincil koruma	İkamet izninden muaf (kimlik yeterlidir) Aile ikamet izni (her defasında 3 yılı aşmayacak şekilde)	Var (Aile ikamet izni ile)	Pasaport kanununa tabi Ülke içi seyahat sınırlandırılabilir	Statü almasından itibaren çalışabilir (kimlik belgesi çalışma izni yerine geçer)	En az asgari ücret Sigortalı çalışma

Geçici koruma	Yok Geçici koruma kimlik belgesi ile belirlenen ilde ikamet etme imkânı	Var (İdari takdir çerçevesinde)	Göç İdaresi Başkanlığı izni gerekli Ülke içi seyahat sınırlandırılabilir	Geçici koruma kimlik belgesi aldıktan 6 ay sonra çalışma iznine başvurabilir	En az asgari ücret Sigortalı çalışma
Şartlı mülteci	İkamet izninden muaf (kimlik yeterlidir)	Yok	Pasaport kanununa tabi Ülke içi seyahat sınırlandırılabilir	Uluslararası koruma başvuru tarihinden 6 ay sonra çalışma iznine başvurabilir	En az asgari ücret Sigortalı çalışma
Düzensiz	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok

Tablo 4.1. Göçmen statülerinin yasal hakları bakımından karşılaştırılması (devam)

Haklar Statüler	Sosyal			Siyasal		
	Sağlık	Eğitim	Sosyal hizmet ve yardımlar	Bilgi edinme	Vatandaşlık	Siyasal katılım
Göçmen	Türk vatandaşları ile eşit haklar	Var	Var Kira, vd. yardımlar	Var	Tam En geç 2 yıl içinde istisnai usulde vatandaşlık	Var Dernekleşme ve vatandaşlıkla tam haklar
Vatansız	Kamuya ait kuruluşlarda ücretsiz	Temel eğitim Yükseköğrenim Mesleki eğitim	Var	Var	Var Türk vatandaşı ile evlilik ve evlilik ve 3 yıl süre şartı Yetkili makam kararıyla sonradan vatandaşlık Çocuklar, doğum yeri ilkesiyle vatandaşlık	Yok

Diğer yabancı	Sağlık sigortası yaptırmalıdır	Temel eğitim Yükseköğrenim	Yok	Var	Yetkili makama kararıyla sonradan vatandaşlık Yatırım yapma koşullarını sağlayarak veya Turkuaz kart vasıtasıyla istisnai usulde vatandaşlık KKTC vatandaşları için beyan ile vatandaşlık	Çok sınırlı Dernekleşme
Mülteci	Acil sağlık hizmetleri Ödeme gücü yoksa uluslararası koruma başvuru kaydından itibaren 1 yıl kamunun sağladığı sağlık hizmetlerinden ücretsiz	Temel eğitim Yükseköğrenim Mesleki eğitim	Var	Var	Sınırlı Türk vatandaşı ile evlilik ve 3 yıl süre şartı Türk anne veya babadan doğan çocukları soy bağı ilkesine göre	Yok
İkincil koruma	Acil sağlık hizmetleri Ödeme gücü yoksa uluslararası koruma başvuru kaydından itibaren 1 yıl kamunun sağladığı sağlık hizmetlerinden ücretsiz	Temel eğitim Yükseköğrenim Mesleki eğitim	Var	Var	Sınırlı Türk vatandaşı ile evlilik ve evlilik ve 3 yıl süre şartı Türk anne veya babadan doğan çocukları soy bağı ilkesine göre	Yok
Geçici koruma	Kamuya ait kuruluşlarda ücretsiz	Okul öncesi eğitim Temel eğitim Yükseköğrenim Mesleki eğitim	Var	Var	Sınırlı Türk vatandaşı ile evlilik ve evlilik ve 3 yıl süre şartı Türk anne veya babadan doğan	Yok

					çocukları soy bağı ilkesine göre	
Şartlı mülteci	Acil sağlık hizmetleri Ödeme gücü yoksa uluslararası koruma başvuru kaydından itibaren 1 yıl kamunun sağladığı sağlık hizmetlerinden ücretsiz	Temel eğitim Yükseköğrenim Mesleki eğitim	Var	Var	Sınırlı Türk vatandaşı ile evlilik ve evlilik ve 3 yıl süre şartı Türk anne veya babadan doğan çocukları soy bağı ilkesine göre	Yok
Düzensiz	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok

Tablo 4.1. Göçmen statülerinin yasal haklar bakımından karşılaştırılması

Statü ve haklardaki tabakalaşma durumunu değerlendirmenin ikinci açısı ise yasal haklar ile maddi ve manevi kaynaklar eksenlerini birlikte ele alarak yurttaşlık tabakalaşmasını göstermektir. Her ne kadar yukarıda sayıldığı gibi kazanım, açık, genişleme ve dışlama alanları birden fazla unsuru kapsıyor ve statüler açısından iç içe bir durumu ifade ediyor olsa da, bu alanlar statüler özelinde bir konumlandırmayı göstermek için kullanılabilir. Böylece statülerin yurttaşlık tabakalaşması tiplerine göre yerleştirilmesi Tablo 4.2'deki gibi mümkün olabilir. Yurttaşlık tabakalaşmasının kazanım tipi alanının en avantajlı, dışlama tipi alanında ise en dezavantajlı statülerin yer alacağı görülmektedir. Bu yapıda İskân Kanunu kapsamındaki göçmenler tabakalaşmanın veya hiyerarşinin en üstü olan kazanım alanında yer almaktadır. Düzensiz göçmenler ise dışlamanın en ucunda yer alarak bu yapının en alt tabakalarında konumlanmaktadır. Bu iki uç arasında ise mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma altındakiler ve diğer yabancılar bulunmaktadır.

+

İskân Kanunu göçmenleri iskânlı veya iskânsız gelseler de, gelişlerinin özellikle başlangıcında çeşitli uyum sorunları yaşasalar da kısa sürede vatandaşlık kazanarak haklara tam erişebilmektedir. Gönüllü ve düzenli yollarla göç eden diğer yabancılar, bazı çalışma haklarının ve siyasal haklarının yokluğuna rağmen, kendi eğitim ve gelir seviyesi gibi nitelikleri ve toplumdaki kabul görme oranlarının yüksekliği sebebiyle hiyerarşide daha üstlerde konumlanmaktadır. AB'den gelen göçmenler veya Türk soylu göçmenler Türk toplumunda olumlu algılanmakta ve toplumsal kabul ve saygınlıkları diğer statülere göre üst seviyelere yerleşmelerini kolaylaştırmaktadır. Vatansızlar ise uzun dönem ikamet izni alabilmeleri ve vatandaşlığa geçebilme ihtimalleri sebebiyle bu alana düşmektedir. Ancak maddi ve manevi kaynaklarının İskân Kanunu göçmenlerine veya diğer yabancılarla kıyasla daha yetersiz olabileceği ihtimali ile yurttaşlık açığına yakın yerleştirilmektedir.

203

azlığını, mültecilere özel çalışma ve istatistiklerin kısıtlılığını, çalışmalarda mültecilerin genel uluslararası koruma başlığı altında ele alındığını vurgulamakta fayda vardır. Diğer uluslararası koruma statülerine göre hak durumları daha avantajlı ve yurttaşlık kazanımı alanına daha yakın olsalar da, örneğin uzun dönem ikamete geçiş haklarının olmayışı veya vatandaşlığa geçiş haklarının sınırlı oluşu onları yurttaşlık açığı alanında tutmaktadır. Kanunlarda çalışma hakları bakımından mültecilerle, ikamet ve seyahat hakları bakımından şartlı mültecilerle birlikte ele alınan ikincil koruma statüsü, mültecilerin hemen altında konumlandırılmıştır. Uluslararası koruma altındakiler açık alanında sayılan hakların koşulluluğu, maddi ve manevi kaynakların eksikliği, idari takdir yetkisinin ve haktan faydalanmak için bekleme sürelerinin etkisi, damgalanma, halkın tutumu hususları ile eşit derecede yüzleşmektedir. Geçici koruma statüsü ise geçici niteliği ile birlikte aynı kaynak yoksunluklarından dolayı haklardan etkin bir şekilde yararlanamadığı için bu alandadır. Ancak Suriyelilerin sahip olduğu geçici koruma statüsünün maddi ve manevi kaynaklarla birlikte alındığında, hiyerarşik bakımdan şartlı mülteci ve ikincil koruma ile değişen konumlara sahip olduğu da söylenebilir.

Yurttaşlık genişlemesi alanında genel olarak uluslararası koruma ve geçici koruma statüsü sahiplerine yer verilmiştir. Genişleme geleceğe ilişkin bir olasılık içerdiğinden ve siyasal müzakere veyahut siyasal ve sosyal mücadele ile elde edilebileceğinden parantezli kullanım tercih edilmiştir. Burada Suriyelileri diğer statülerden ayıran ve belki de tabakalaşmada üste çıkaran konulardan biri geçici koruma statüsünde bulunanlara zaman içerisinde özel yasal ve idari düzenlemelerin yapılmış olmasıdır. 2013/8 sayılı Suriyeli Misafirlerin Sağlık ve Diğer Hizmetleri Hakkında Genelge, 22/10/2014 tarihli ve 29153 sayılı Resmî Gazete' de yayımlanan Geçici Koruma Altına Alınanlara Verilecek Sağlık Hizmetlerine Dair Esaslar, 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği, 1 Kasım 2016 tarihli Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik bunlardan bazılarıdır. Çeşitli hak alanlarındaki bu tür yasal düzenlemeler hakların net, planlı ve ayrıntılı olarak düzenlenmesini ve kamunun bilgisine açık hale gelmesini sağlamaktadır. Mevzuatın geliştirilmesi ve hakların tanınması Suriyelilerin sayıca büyüklüklerinin getirdiği bir baskı ile de şekillenmektedir. Sayının fazla olması toplumsal uyumu zorlaştıracığı için yasal adımlarla süreci şekillendirmek bir çeşit zorunluluktur. Üstelik ekonomik haklar gibi ulusal çıkarlara da hizmet eden hakların

genişletilmesi kritik bir göçü ynetim aracıdır. Yine başta AB olmak üzere uluslararası toplumla müzakereler ve dış politika gerekleri haklar konusunda harekete geçirici olabilmektedir. Elbette genişleme alanındaki olası gelişmeler bütün statüler için geçerlidir. Dolayısıyla hiyerarşi de zamana bağlı olarak değişkendir. Coğrafi sınırlamanın kalkması uluslararası koruma statülerini ve geçici korumayı ciddi ölçüde etkileyecektir. Sadece genişleme alanının kendi içinde değil diğer alanlara kayma şeklinde de değişiklikler görülebilir.

Tabakalı yurttaşlığın, basit bir hiyerarşinin ötesinde çeşitli unsurların etkisiyle derinleşen bir yapısı bulunmaktadır. Göçmenler söz konusu olduğunda geçici barınma merkezleri, geri gönderme merkezleri veya şehirler gibi mekânların tabakalaşmaya etkisi yükselmektedir. Suriyelilerin ise kamp içindekiler ve dışındakiler olarak kendi içinde tabakalaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kamplarda yaşayanların sayısı, 2019’da 230 bindir ve kamplarda barınma, sağlık, eğitim, gıda ve sosyal aktivite imkânları bulunmaktadır. Kamp dışında yaşayanların çoğu sınırlı kaynaklarla ve zor şartlarda hayatlarını sürdürmektedir. Eğitim ve sağlık hizmetleri gibi önemli kamu hizmetlerine erişebilmekte ancak yerel yönetimlere kayıt ve dil kaynaklı iletişim sorunları yaşamaktadırlar (zgker ve Doğan: 2019: 79-80). Uluslararası G rgt’nün (IOM, 2024) verisine göre de 3, 1 milyon Suriyeli’den 60 bini geçici barınma merkezlerinde yaşamaktadır.

Tabakalaşmada bir diğer unsur sayısal büyüklüktür. Suriyeliler gibi büyük bir gruptan önce gelen Iraklı, Afgan veya İranlı sayısının nispeten küçük olması ve dağınık gelişleri sosyolojik ve uyum sorunlarını daha az görünür kılmıştır. Göçmen haklarıyla ilgili yapılan doktora tez çalışmalarının Suriyelilerden nceki dönemdeki azlığı veya Suriyelilerden sonra da hem akademik alanda hem kamuda ve sivil toplum kuruluşlarında Suriyelilerle ilgili çalışmaların yüksek yoğunluğu bunun bir göstergesidir. Suriyelilerin gelişi ile Türkiye’de sosyolojik sorunlar oluşmaya başlamış ve halk ile Suriyeliler arasında anlaşmazlıklar görülmüştür. Uyum sorunlarının temelinde yer alan özellikle dil ve eğitim yetersizliğinin çözümü için devlet ve AB çeşitli uygulamalara, program ve projelere girişmiştir (zgker ve Doğan: 2019: 13). Sayısal büyüklük arttıka uyum sorunları, hak ve hizmetlerin sunum problemleri acil ve önemli olmaktadır. Finansal, mekânsal ve idari kaynakların kısıtlılığı, göçmenlerin

yetersiz maddi ve manevi kaynakları ile birleştğinde yurttaşlık tabakalaşması ve sosyal tabakalaşma artacaktır.

Özellikle uluslararası koruma statüleri ve geçici koruma statüsü arasında, yurttaşlık tabakalaşmasının iki eksenini açısından yapılan kıyaslamalar, geçici koruma altındaki Suriyelilerin lehine bir takım hususların olduğunu göstermektedir. Eğitim ve sağlık haklarından hemen bütün statü grupları yararlanabildiği için eğitim ve sağlık olanakları göçmenler tarafından olumlu karşılanmaktadır. Ancak Iraklı ve Afgan grupların, sağlık hizmetlerinde Suriyelilere göre ikinci planda kaldıkları görülmektedir. Bunun bir yönü sağlık hizmetlerinin Suriyeliler için daha yaygın olması iken öbür yönü diğer uyrukların aksine Suriyeli doktorların istihdam edilebilmesidir (Utar: 2023: 328). Kamu veya STK önderliğindeki projelerde Suriyelilerin merkeze alınması, Suriyelilerin maddi-manevi kaynaklarını artıran bir husustur. SIHHAT projesi kapsamında Suriyeli doktorların istihdam edilmeye başlanması buna bir örnektir (Utar, 2023: 303). Benzer bir durum, göçmenlerin temel hayatta kalma ihtiyaçlarını gidermek için önemli bir mali kaynak olan Kızılaykart'ı kullananların çok büyük çoğunluğunu geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin oluşturmasıdır. Geçici koruma statüsüne sahip göçmen işçilerinin Kızılaykart gibi sosyal destek ve hizmetlere görece daha hızlı erişebildikleri bildirilmektedir. Suriyelilere kıyasla örneğin Afganistan'dan gelen Peştun işçilerinin hizmetlere erişimleri de oldukça zor olmaktadır (Karçal, 2023: 204). Suriyelilerin zamanla kendi işletmelerini kurması, istihdama erişimleri konusunda avantaj sağlamaktadır. Böylesi bir sosyal ve ekonomik sermayesi olmayan Afganlar daha dezavantajlı durumdadır (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 108).

Uluslararası koruma statülerinin kendi içinde ise uyruğa bağlı bazı hususların tabakalaşmaya katkı sağladığı görülebilir. Özellikle çalışma yaşamının başlangıcında dilden kaynaklanan sorunlar, pek çok göçmen işçiyi Türkçe öğreninceye kadar sürekli olarak işsiz kalma tehdidi altında, çok daha düşük ücretlere ve kötü çalışma koşullarına rıza göstermeye zorlamaktadır. Göçmen işçilerin etnisiteleri ile aylık net gelirleri arasındaki ilişkinin karşılaştırmalı bir analizine bakıldığında Irak'tan gelen Kürt işçilerin yüzde 70'e yakının ve Afganistan'dan gelen Peştun işçilerin yüzde 80'inin asgari ücretin altında gelir ettikleri

görülmektedir. Benzer şekilde Kürt işçilerin yüzde doksan, Peştun işçilerin tamamının sigortasız çalıştığı tespit edilmektedir (Karçal: 2023: 98-99).

Statü gruplarının kendi maddi ve manevi kaynakları ile hakları birleştğinde, kendi aralarında algısal bir hiyerarşi de oluşmaktadır. Statü grupları arasında Afgan ve Iraklılar, Suriyelilerin haklara ayrıcalıklı olarak eriştiği algısına sahiptir. Bulgaristan göçmenlerinin kendilerini çalışkanlık ve iyi ahlaklılık gibi niteliklerle tanımladıkları, Suriyelileri ise devletten fazla yardım alan ve aslında ülkeye yük olan bir grup şeklinde algıladıkları görülmektedir (Duman, 2022: 263). Ukrayna'dan gelenlerden Ahıska Türkleri dışındakilerin, Türkiye'de herhangi bir özel imtiyazı ya da barınma imkânına erişimi bulunmamaktadır. Ukrayna'dan tahliye edilen Ahıska Türkleri için ya sosyal konutlar tahsis edilmiş ya da geçici koruma merkezlerinde ikamet etmeleri sağlanmıştır. Diğer Ukraynalı göçmenler, konut aramada yapay olarak şişirilen fiyatlar ve kendilerinden kefil talep edilmesi gibi sorunlarla karşılaşmaktadır (Kryzhanivska, 2023: 344). Yalnızca Ahıska Türklerine istisnai prosedürler doğrultusunda vatandaşlık verilmiştir. Bu durum, Türk soylu oldukları halde istisnai vatandaşlık prosedürlerinden faydalanamayan Kırım Tatar toplumu arasında kafa karışıklığına ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermektedir (Kryzhanivska, 2023: 348).

Kırılğan gruplar, yurttaşlık tabakalaşmasında alt sıraları paylaşmaktadır. Her statü grubunda görüldüğü üzere kadınlar (Lotfi ve Porsuk, 2021: 1056), gençler, çocuklar, yaşlılar ve diğer kırılğan gruplar eğer maddi-manevi kaynakları da yetersiz ise tabakalaşmanın alt sıralarında konumlanmaktadır. Erkek göçmenlerin, bilhassa Suriyeli (Kızılelmas, 2022: 410) ve Afgan erkeklerin, toplumda tehdit unsuru olarak görülmesi onları yurttaşlık tabakalaşmasında en altlara itmektedir.

Her bir statünün, tabakalaşma tiplerindeki yerinin kesin olduğunu söylemek zordur. Bir statü, kanuni düzenlemelerin, kendi içindeki farklılıkların, kırılğanlıkların, maddi ve manevi koşulların etkisi ile alanlardan herhangi birinde yer alabilir. Genel olarak statüdeki ya da göçmenin bireysel durumundaki değişikliklerle kazanım alanından açık alanına, dışlama alanından açık alanına veya genişleme alanına geçiş mümkün olabilir. Bir daralmanın etkisi ile dışlama veya açık alanına geçiş yapılabilir.

4.6. Haklara Sahip Olma Hakkı Karşısında Tabakalı Yurttaşlığın Anlamı

Dünyanın, Arendt'in yaşadığı dönemde tecrübe ettiği ve haklara sahip olma hakkının varlığının farkına varmasını sağlayan küresel siyasi durumlar, hala meydana gelmeye ve milyonlarca insanı haksızlık durumlarında bırakmaya devam etmektedir. Özellikle sığınmacı ve mülteci gibi göçe zorlananların, sığındıkları ülkede “siyasal bir özne, hak sahibi bir varlık olma” hakkından yoksun olması, beşeriyetin dışına sürülmelerini ve insan haklarından mahrum bir şekilde yaşamalarını, ev sahibi ülkenin ya da uluslararası toplumun merhametine emanet olmalarını kaçınılmaz kılmaktadır (Kocaoğlu, 2018: 45). Arendt'ten bugüne değin çok şey değişse de, insanlığın haklara sahip olma hakkı idealinden uzakta olduğu aşikârdır.

Bu çalışmada, haklara sahip olma hakkından mahrumiyet veya insanlık durumu dışında ve haksızlık içinde yaşama halleri, tabakalı yurttaşlık bağlamında değerlendirilmektedir. Öncelikle tabakalı yurttaşlığın en sınırlı haklardan vatandaşlığa uzanan haklar eksenini ile hakların kullanımını etkileyen maddi-manevi eksenini haklara sahip olma hakkı ile ilişki içerisinde ele alır. Haklardan yasal olarak yoksunluk, haklara sahip olma hakkının bütün anlamlarında olumsuz yorumlanabilir. Haklara sahip olma hakkı siyasal topluluğa üyelikle özdeşleştirildiğinde, yasal olarak tanınmama veya vatandaşlık hakkının olmaması kişinin diğer bütün haklarını imkânsız kılmaya başlayacaktır. Sadece ahlaki ve evrensel bir hak olarak normatif temellere oturtulduğunda, tabakalaşmanın gerçek dünyada meydana getirdiği eşitsizlikleri ve haksızlıkları anlamak zorlaşacaktır. Eylem ve mücadele hakkı olarak tasvir edildiğinde, eylem ve mücadeleye yer açacak siyasal alanın sağlanıp sağlanmadığı ve haklara sahip olma hakkının hukuki niteliğinin tamamen dışlanıp dışlanamayacağı gündeme gelmektedir. İnsanlık durumunda yaşama hakkı olarak yorumlandığında ise emek, iş, eylem veya kısaca *vita activa* için çok daha katmanlı sorunları ortaya çıkaracaktır. Çünkü emek, iş ve eylem etkinliklerinin gerçekleşmesi yasal haklarla yakından ilgilidir. Hakların kullanımını etkileyen maddi-manevi kaynak unsurları ise haklara sahip olma hakkının sayılan anlamlarını pekiştirir. İnsani biraradalık için dilin ve iletişimin önemi, eylem ve mücadele için yine dilin ve sözün gerekliliği buna bir örnektir. Bir anlamda Arendt'in tasvir ettiği mülteci, azınlık veya vatansız hayatına yurttaşlık tabakalaşmasının somutlaştığı alanlar olarak bakmak mümkündür.

İkinci olarak tabakalı yurttaşlık, Arendt'in (2018b) haklara sahip olma hakkını tanımlarken bahsettiği, insanların görüşlerinin anlamlı ve eylemlerinin etkin olmasını sağlayan “dünya üzerinde bir yer” (s. 303) bakımından göçmenlerin konumunu gösterebilir. Kesby'a (2012: 6) göre haklara sahip olma hakkı birbiriyle ilişkili iki anlamda gelişir. Birincisi, doğrudan dünya üzerinde yasal olarak ikamet edilecek ve somut bir yere referans verirken ikincisi hakların öznesi olma durumuna işaret eder. Bu nedenle katmanlı bir anlama sahip olan haklara sahip olma hakkı, yalnızca hak sahibi olunan yer veya alan sorununu gündeme getirmez; aynı zamanda bir kişinin hak sahibi olarak statüsüne ve tanınma yollarına da işaret eder. Göçmenler dünyada bir yer olarak bir ulus-devlet bulmuş olsalar da, egemenlik kurallarına ve diğer olanaklara göre ulus-devlet içerisinde bir tabakalaşmaya dâhil olurlar. Bu, bir nevi dünya üzerinde statü kadar yer kaplama durumu gibidir. Kişinin hak sahibi olarak tanınması ise öncelikle yasal bir tanınmayı içerirken aynı zamanda diğerleri ile birlikte diğerlerine dâhil olarak tanınmayı da kapsar. Çünkü özellikle eylem için insani biraradalık ve çoğulluk gereklidir.

Haklara sahip olma hakkının tabakalı yurttaşlığın eksenleriyle olan bağlantısı ve tabakalı yurttaşlığın göçmenlerin dünya üzerindeki yerini nasıl şekillendirdiği iki açıdan ele alınabilir. Araçsal bir bakış açısıyla, önce haklara sahip olma hakkının, insanlık durumunda yaşama şeklindeki yorumuna paralel olarak emek, iş ve eylem bakımından tabakalı yurttaşlık tiplerinde ne kadar sağlandığına bakılabilir. Sonra, tabakalı yurttaşlığın kendisine içkin hiyerarşik yapısının, göçmenlerin hak sahipliğini belirleyen statülerine göre haklara sahip olma haklarını da tabakalı veya hiyerarşik bir yapıya büründürüp büründürmediği gözlemlenebilir. Böylece tabakalı yurttaşlık çerçevesinin sunduğu yasal haklar ve maddi-manevi kaynaklar etkileşiminin göçmenlerin haklara sahip olma hakkını veya başka bir deyişle dünya üzerindeki yerlerini anlamada nasıl yardımcı olduğu görülebilir.

4.6.1. Tabakalı Yurttaşlık Tiplerinde Haklara Sahip Olma Hakkı

Tabakalı yurttaşlık, hakların *de jure* olarak sahipliği ve maddi ve manevi kaynaklar bakımından hakları kullanabilme kapasitesi eksenlerinde gelişerek yurttaşlık dışlaması, yurttaşlık açığı, yurttaşlık kazanımı ve yurttaşlık genişlemesi olarak tiplere ayrılmıştır. Bu tiplerin her birinin içerdiği alanlar emek, iş ve eylem açısından bazı yetersizlikleri veya potansiyelleri barındırmaktadır. Arendt, insan

olmanın koşullarını sağlayan *vita activayı* kaybetmenin haksızlığa katkıda bulunduğunu gösterdiği için emek, iş ve eylemi kaybetmek haksızlık dediği durumun ortaya çıkması demektir (Gündoğdu, 2015: 162-163). Haksızlık ise haklara sahip olma hakkını iddia etmenin temel gerekçesidir.

Dışlamalar emek, iş ve eylemden yoksun bırakarak insanlığın ortak dünyasına katılımı bir başka deyişle haklara sahip olma hakkını engeller. Çünkü dışlama alanında *de jure* unsurlarla birlikte hakların sahipliği ya da kullanımını etkileyen *de facto* unsurlar da söz konusu olduğundan burada emek, iş ve eylemden yoksunluk bariz bir şekildedir. Dışlama alanının önemli örneklerinden 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne konan coğrafi sınırlama mülteci statüsü verilemeyenleri yasal olarak mültecinin yararlanacağı haklardan mahrum bırakmaktadır. Uluslararası tanınan önemli bir statü olan mültecilik, bireye yasal bir kişilik kazandırır, Sözleşme ile tanınan hakları iddia etmeyi meşrulaştırır. Mülteci statüsüne dâhil edilmeyenler ikincil koruma statüsünde ya da Türkiye'deki gibi şartlı mülteci veya geçici koruma gibi içeriğinin ve haklarının daha çok ulusal düzenlemelerle belirlendiği statülerde tanımlanırlar. Ülke içinde yerinde edilen Rohingya halkı örneğindeki gibi hiçbir statü verilmeyen ve tanınmayan kimselere de dönüşebilirler. Yasal kişiliğin olmaması insanlık durumu etkinliklerinden mahrum etmektedir. Haklardan dışlanmanın yanı sıra uluslararası koruma statülerinin belirlenmesi, üçüncü ülkeye yerleştirilme veya başvurunun olumsuz sonuçlanması durumunda geri gönderme süreçleri getirdiği maddi ve manevi yükler ile insanların emek ve iş etkinliklerini de olumsuz etkiler en azından kesintiye uğratar; eylem etkinliği olasılığı ise neredeyse yoktur. Coğrafi kısıtlama ile olduğu gibi bazı statülerin yasal olarak bazı haklardan dışlanması ve statü belirleme kriterlerinin statüye göre değişmesi hakların eşitsiz dağılımına götürmektedir. Dışlama alanında maddi ve manevi kaynakların eksikliği yoğun bir şekilde görüldüğünden emek, iş ve eylemden söz etmek gittikçe zorlaşır. Dışlama alanının en alt tabakasında bulunan düzensiz göçmenler için barınma, çalışma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanamaması, sosyal hayata karışamama ve özellikle yasal kişiliğinin olmayışını açığa vuracak eylem etkinliğine girişmenin tehlike arz etmesi insanlık durumunda yaşamalarını zorlaştırır.

Açıklar belirsizlik, risk ve haksızlık durumları içerdiğinden emek, iş ve eylemden dolayısıyla haklara sahip olma hakkından uzaklaştırır. Hakların kullanımının çeşitli koşullara bağlanması, o koşullar yerine gelmediği sürece hakkın

elde edilemeyeceği anlamı taşır. Statüyü gösteren kimliğin hazırlanması veya çalışma izni için beklenen süreler hakkın kullanım zamanını erteler. Çalışma izni başvurusunun işverene bağlı olması göçmenin yerine getirebileceği bir koşul değildir. Bazı koşulların ise yerine getirilmesi bile mümkün olmayabilir. Çalışmaya ilişkin sınırlamalar, ekonomik sıkıntılarla birlikte psikolojik durumlarının ve sosyal hayatlarının zarar görmesine sebep olur (Kocaoğlu, 2018: 37-38). Açıklar konusunda yine tabakalı yurttaşlığın maddi ve manevi imkânlar ekseni önemli rol oynamaktadır. Özellikle dil, eğitim, sosyal çevre ve topluma uyum eksiklikleri haklardan tam kapasite ile yararlanmanın önünde engel olabilir. İdari takdir veya mevzuatın uygulamadaki yorumu hakların eşitlik ilkesini zedelemektedir. Finansal kaynak sorunları ve kamunun göç karşıtı tavrı, göçmenlerin başta emek etkinliği olmak üzere iş ve eylem etkinliklerini gerçekleştirmelerini doğrudan olumsuz etkilemektedir.

Yurttaşlık kazanımı emek, iş ve eylemi sağlaması açısından haklara sahip olma hakkına en yaklaştıran tip olarak yorumlanabilir. Yurttaşlık hiyerarşisinin bu tipi hem haklara hem de hakları kullanacak kaynaklara sahip olanların alanı olarak insanlık durumunu sağlama potansiyeline sahiptir. Kazanım alanının verdiği yasal güvence ve tanınırlık, eylem bakımından önemlidir çünkü göçmenin bir nefrete maruz kalmadan kamusal alana çıkabilmesini ve hak iddia edilebilmesini meşru kılar (Gündoğdu, 2015: 19). İskân Kanunu kapsamındaki göçmenler kısa sürede kazanım alanına geçmektedir. Türk vatandaşı haline gelerek emek, iş ve eylem etkinliklerinde bulunabilmektedir. Kazanım alanı bilhassa diğer statüler için zamana yayılan bir nitelik göstermektedir. Çalışma, aile birleşimi veya vatandaşlık hakları zaman içerisindeki sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler sonucunda kazanılmaktadır.

Yurttaşlık tabakalaşmasının genişleme alanı, özellikle hak mücadelelerini, yeni hak taleplerini, mücadelecisi siyaseti içeren eylem ve konuşmaya ilişkin alan olarak görülebilir. Bu alanda eylemi yansıtan mücadele ve gelişmeler aynı zamanda emek ve iş etkinliklerine kazanım olarak yansır. Kazanım alanının getirdiği yasal meşruiyetten dolayı göçmen için eylem etkinliği burada doğal olarak kolaylaşırken genişleme alanında eylem bir hak mücadelesi ve talebi olarak aktif şekilde göçmen tarafından harekete geçirilmektedir. Dışlama ve açık alanlarında eylem potansiyeli olmakla birlikte, özellikle genişleme alanı hakları iddia etme açısından özel bir eylem alanı olarak görülebilir.

4.6.2. Tabakalı Yurttaşlık Hiyerarşisinde Haklara Sahip Olma Hakkı

Yurttaşlık tabakalaşmasının ortaya çıkardığı statü ve haklar arasındaki hiyerarşi, statülerin haklara sahip olma hakkına uzaklığını karşılaştırmalı olarak gösterme potansiyeli taşımaktadır. Genel olarak bakıldığında sivil, ekonomik, sosyal ve siyasi hakları bakımından İskân Kanunu'na tabi göçmenler en iyi durumda ve hiyerarşinin en üstünde iken beklendiği üzere düzensiz göçmenler haklara sahiplik ve hakları kullanım kapasitesi açısından hiyerarşinin altında ve en kötü durumdadırlar. Özellikle siyasal haklar konusunda yine göçmenlere kıyasla diğer bütün kategorilerin daha gerilerde olduğu tespit edilmektedir. Haklara sahip olma hakkını ideal bir hak olduğu kabul edilirse hiyerarşideki yerlerine göre bu hakka erişimleri değişmektedir denebilir.

Yurttaşlık tabakasının en altında yer alan ve dışlama alanına düşen düzensiz göçmenlerin emek, iş ve eylemi elde etmelerinin önünde *de jure* ve *de facto* çokça engel bulunmaktadır. Düzensiz göç düzensiz göçmenlerin tespiti, geri gönderme işlemleri, geri gönderme merkezlerinin masrafları, personel ihtiyacı, beslenme ve sağlık gibi temel ihtiyaçlar yüzünden Türkiye'ye ciddi bir finansal ve bürokratik yük getirmektedir. Sadece 2009-2011 yılları arasında 16 milyon Türk Lirası harcanmıştır (Bodur Ün ve Paydak, 2017: 192). Bu durum bir taraftan göçmenlerin BMMYK'ne başvuru yapamadan ve ekonomik göçmen kabul edilerek ülkelerine geri gönderilme prosedürlerinin başlatılmasına, diğer açıdan ise kayıt dışı duruma düşen ve tespit edilmeyen düzensiz göçmenleri yakalamak için herhangi bir çabanın bilinçli olarak gösterilmemesine sebep olabilmektedir (Bodur Ün ve Paydak, 2017: 197). İlk durumda düzensiz göçmenler geri gönderilene kadar sadece temel ihtiyaçlarının karşılandığı ve özgürlüklerinin kısıtlandığı koşullarda yaşarken, ikinci durumda kaçak, güvensiz ve temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda bile belirsizlik ve risk ile yaşamaya mahkûm olmaktadır. Hak sahibi olabilmelerini ve hak iddia edebilmelerini sağlayacak bir yasallığa ve yasal bir kimliğe sahip değildirler. Geri gönderme merkezlerinin içinde veya dışında bulundukları şartlar, haklardan tamamen dışlanmayı getirmektedir. Türk makamlarının veya sivil toplum kuruluşlarının hoşgörüsü ve temel insani yardımları dışında ve kendi kaynak ve kapasiteleri sayesinde elde edebilecekleri bir hakları neredeyse yoktur. Yasal olarak tanınmamaları, kaçak bir hayat sürmeleri, eğitim seviyelerinin düşüklüğü, maddi ve beşeri sermayeden yoksun olmaları bu

engellerden bazılarıdır. Özellikle *legal persona* olmaktan dışlanma tamamen bir haksızlık durumu yaratacağından, ne emekten ne işten ne de eylemden bahsetmek mümkündür.

Uluslararası koruma statüleri arasında şartlı mültecileri daha alt tabakalarda bırakan yasal düzenlemeler emek, iş ve eylemi de statüler arasında tabakalaştırmaktadır. Şartlı mültecilere dair mevzuat ve uygulamalar, onların üçüncü bir ülkeye yerleştirileceği düşüncesiyle kurgulandığı için, yerleşme, seyahat ve çalışma haklarında mültecilere göre daha çok mağduriyet yaşatmaktadır (Yener Keskin, 2019: 429). Avrupa dışından gelenlerin yani şartlı mültecilerin iltica talepleri reddedildiğinde, bu kişilerin en kısa sürede ülkeyi terk etmeleri beklenmektedir. Eğer kabul edilmişse de, üçüncü ülkeye yerleştirilene kadar kalma izni verildiğinden, ülkede sürekli bir hak ve statüde yerleşik hayat kurmaları mümkün olmamaktadır (Biner, 2016: 103). Mülteci veya ikincil koruma statüsü sahibi, statü almasından itibaren, ayrıca bir çalışma izni almaksızın bağımlı veya bağımsız olarak çalışabilir (YUKK, m. 89). Şartlı mülteciler, geçici koruma altındakiler gibi çalışma izni başvurusu için altı ay beklemek zorunda olduğundan çalışma hakkı bakımından mülteci ve ikincil koruma statüsü sahiplerinden hiyerarşik olarak daha altlarda konumlanmaktadır. Dolayısıyla mülteci veya ikincil koruma statüsü sahibi örneğin emek ve iş etkinliğine daha kolay erişirken, şartlı mülteciler ve geçici korunanlar belli koşulları sağlayarak ulaşmaktadır. Diğer yandan uluslararası koruma altında olan İranlılarda görüldüğü gibi, çalışma imkânına sahip olmaları biyolojik yeniden üretimleri noktasında *vita activanın* emek etkinliğini kazandırmakla birlikte, vasıf düzeyleri yüksek olmasına rağmen vasıflarının altında yer alan işlerde ve düşük ücretlerle çalışmaları bir değersizlik hissini ve diğer etkinliklerden yabancılaşıma süreçlerini beraberinde getirmektedir (Kalfa-Topateş, Topateş ve Durmaz, 2018: 2041). Yine uluslararası koruma kapsamında olan Ezidiler, kendilerine has ibadet ve yaşam biçimleri sebebiyle diğer uyruk veya farklı dinden olanlardan ayrılarak ve kapalı bir toplum yapısıyla kamplarda hayatlarını sürdürmektedirler. Kamp koşulları içinde işten ve eylemden uzak, sadece yemek ve uyumak döngüsünde bir hayat yaşamaktadırlar (Günel Yılmaz ve Ertürk, 2017: 209, 206). Türkiye’de uluslararası koruma arayan ya da bir koruma statüsüne sahip insanların büyük bir çoğunluğunun maddi ve manevi kaynaklar açısından insanlık durumu etkinliklerini karşılamada yetersiz olduğu yapılan akademik çalışmalarda ve ulusal ya da uluslararası örgütlerin

raporlarında görülmektedir. Eğitim ve gelir seviyesinin düşüklüğü, teknik bilgi ve beceri eksikliği, dil yetersizliği, toplumsal kabul ve uyum sorunları öne çıkmaktadır. Kanunlarla verilmeyen veya sınırlandırılan haklarının maddi ve manevi kaynak kıtlığıyla bir araya gelmesi bütün anlamlarıyla haklara sahip olma hakkını olumsuz etkilemektedir.

Şartlı mülteciler gibi geçici koruma altındakilerin geçici oldukları kabulü üzerine yapılan düzenlemeler, kalıcı ve sürdürülebilir bir hayat kurmalarını yasal olarak da engellemiş olur. Geçici koruma statüsü, ülkeye kabul etme konusunda kolaylık tanımakla birlikte, kabul edilenlerin daha sonra barınma, beslenme, sağlık gibi temel sorunlarının nasıl çözüleceğini ortaya koymamaktadır (Bozbeyoğlu, 2015: 75). Suriyeli mültecilerin bu belirsiz durumları ve geçici statüleri, bazı haklarını sınırlandığı gibi, düzgün bir uyum (entegrasyon) politikası uygulanmasını da aksatmaktadır (Köşer Akçapar ve Şimşek, 2018: 177). Geçici koruma altındakilerin özellikle haklardan yararlanma kapasitelerini etkileyen maddi ve manevi kaynaklarının (eğitim, dil, yetenek, prestij, yetkinlik, vb.) yetersiz olması, iş piyasasına erişimde ve çalışma hayatında olumsuzluklarla karşılaştırmaktadır. Genellikle emek yoğun ve vasıfsız iş alanlarında ve sağlıksız çalışma koşullarında güvenceden yoksun şekilde uzun çalışma saatleri boyunca çalışmaktadırlar. Yerli işgücü ile karşı kaşıya gelmeleri sınıf içi rekabette hakların geriye gitmesine ve çatışmalara neden olmaktadır (Aygül, 2018: 80). Yine maddi ve manevi kapasiteyle ilgili olarak sosyal dışlanma, kültür çatışması, toplumdan soyutlanma isteği, ekonomik yardıma muhtaçlık beraberinde sağlık, barınma ve çalışma sorunlarını getirmektedir (Çelik ve diğerleri, 2018). Suriyelilerin özellikle ortak mekân paylaşımlarının artması, kısıtlı da olsa artık Türkçe konuşabilmeleri ve iş hayatı içinde yer almaları, Türk toplumu ile ilişki yoğunluğunu neredeyse hiç etkilememiş ve hatta geriletmiş görünmektedir. Suriyelilerin mekânsal yoğunlaşmanın getirdiği yaşam pratikleri, ekonomik koşullar ve Türk toplumunun Suriyelilere karşı koyduğu sosyal mesafenin, ilişkilerin niceliksel ve niteliksel gelişimini yani genel olarak uyum süreçlerini sınırlandırıdığını ve hatta zorlaştırdığını söylemek mümkündür (Erdoğan, 2022: 322). Geçici koruma altındakilerin durumunda, kendi maddi ve manevi kaynaklarının yetersizliğinin getirdiği engellere, sayılarının büyüklüğü sebebiyle ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan tolere edilmesi zor sorunlar eşlik etmektedir. Finansal ve bürokratik kaynak eksikliği, gelecekteki muhtemel siyasal ve demografik etkileri, sağlanan hakların

sınırlarına, koşullarına ve hakların nereye kadar genişletilebileceğine dair sorular doğurmaktadır. Böylesi bir ortamda *vita activa* etkinliklerinin ve haklara sahip olma hakkının sürekli, kesin ve istikrarlı bir şekilde sağlanabilmesi zor görünmektedir.

Geçici koruma merkezleri ve geri gönderme merkezleri gibi kamp hayatı her statü için emek, iş ve eylem açısından zorlu koşullara sahiptir. AFAD'ın (2017: 9-10) Türkiye'deki en büyük göçmen grubunu oluşturan Suriyeliler ile ilgili araştırmasının sonuçlarına göre, kamp dışında yaşayanlar için konutların büyüklüğü, konforu, güvenliği, aile hayatına uygunluğu, gıda malzemesi, uyku ve giyim malzemeleri konusunda genel yeterlilik oranı yüzde 51'dir. Kamp içinde yaşayanlarda bu oran yüzde 78'e çıkmaktadır. Suriyeliler için geldikleri ilk zamanlardan itibaren çadır kent ve konteyner kentlerden oluşan geçici barınma merkezleri düzenlenmiştir. Barınma merkezlerinde yemek, güvenlik, çamaşırhane, eğitim, psiko-sosyal destek, tercüme, mesleki eğitim, din hizmetleri, sağlık hizmetleri dâhil olmak üzere birçok hizmet ücretsiz olarak sunulmuştur. Hatta kendi geleneksel damak tatlarına uygun olması için Suriyelilere market alışverişi yardım kartları tahsis edilmiştir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2022: 25-26). Ancak çadır kentte yaşayanlar için mahremiyet sorunu, banyo gibi hijyen ihtiyaçlarının karşılanmaması sorunu, çadırların eskimesi gibi olumsuzluklar yaşanmaktadır. Diğer tarafta mahremiyetin ve hijyenin olmadığı kamp alanları bir nevi tecrit hayatına dönüşmüş, kampta yaşayanlarda rehavet ve tembelliğe yol açmaya başlamıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018: 210). Kamp alanlarında insanlar iş ve eyleme dâhil olamadıkları için dünya ile irtibatsızlaşma başlamaktadır.

Kampların ve geçici barınma merkezlerinin yetersizliği ve hareket özgürlüğünü kısıtlayıcı yönleri sebebiyle bu merkezlerin dışında yaşamak isteyenler için en büyük sorun barınma ihtiyacının karşılanamaması olmaktadır. Yüksek kiralar ve ev yetersizliği, insanları açık alanlarda yaşamak zorunda bırakmıştır. Aylık ev kiralарının nispeten düşük olduğu, şehrin kenar ve gecekondu bölgelerinde yetersiz konut koşullarında barınmaktadırlar (Buz, Canlı ve Aygüler, 2021: 104). Çoğunlukla kira miktarları aşırı düşük olduğu için mecburen tercih edilen konutlar, rutubetli ve oda sayısı bakımından yetersiz durumdadır. Eşyadan yoksun ya da sadece en temel eşyalara sahip olarak yaşamlarını sürdürmektedirler (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 100, Mülteci-Der, 2014). Barınma sorunu beraberinde yiyecek bulma, temizlik, hijyen ve sağlık gibi (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 100,

Mülteci-Der, 2014) sorunları getirmektedir. Çoğunluğu bir sivil toplum kuruluşunun veya devlet kurumlarının aynı ya da nakdi yardımlarından veya yerel halkın desteğinden faydalanmaktadır (AFAD, 2017: 9-10; Kahya Nizam ve Sallan Gül, 2017: 1398-9; Çelik ve diğerleri, 2018: 311; Utar, 2023).

İnsani olmayan koşullarda ve hayati olanaklardan mahrum yaşarlarken insan bedenin biyolojik yaşam sürecini devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu unsurları içeren emek etkinliğinin tam olarak ve bütün göçmenler için sağlandığını iddia etmek mümkün değildir. Çalışma izni almanın yasal bir olasılığı olmasına rağmen, Suriyeli işçilerin çoğu istikrarsız kayıt dışı istihdamda kalmaya devam etmektedir ve bu da onları gelir kaybına ve istismara karşı savunmasız bırakmaktadır. Ekonomik kısıtlar ayrıca birçok Suriyeli çocuğun, statüleri engellemiyor olsa da, eğitime erişimden faydalanmasını engellemektedir ve bu da hem mevcut hem de gelecekteki refahlarını riske atmaktadır (Ruhnke, 2021: 7). Emekle ilgili yaşanan sorunlar hayata dâhil olmayı da zorlaştırır. Farklı göçmen kategorilerinde farklı zorluk şekillerinde de olsa izinsiz çalışmamak, çalışma izni şartlarını sağlayamamak veya kayıt dışı çalışmak zorunda kalmak, sadece geçici veya günlük işlerde çalışmak göçmenlerin etrafına sürekli bir dünya kurmayı engeller.

Ülkelerinden çeşitli sebeplerle göç eden göçmenlerin asıl amacı, ailelerine ve kendilerine güvenlik, ekonomik veya toplumsal açılardan daha iyi bir gelecek sağlamaktır. Fakat örneğin geçici korunan Suriyelilerin yüzde otuzu geleceğinden umutsuzdur (AFAD, (2017: 9-10). Sosyal statülerini kaybetmiş olmaktan ve kendi mesleklerini yerine getirememekten dolayı psikolojik ve toplumsal sorun yaşamaktadırlar (Çelik ve diğerleri, 2018: 311). Yaşam ve kültür farklılığı, sosyal hayata uyum zorlukları beraberinde ruhsal sorunları ve kendini topluma ait hissetmeme duygusunu getirmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 105; AFAD, 2017: 10). Uluslararası hukukta hakları daha net olan mülteci statüsünden farklı olarak geçici koruma statüsünün adına uygun olarak geçici olması, “arada kalmışlık”, “diken üstünde yaşama” gibi duygularla yerleşik bir hayat öngörülememesine sebep olmaktadır. Bu durum, özellikle yaşlı göçmenleri sosyal yaşama katılımdan uzaklaştırmaktadır (Apak, 2021: 154). Buz, Canlı ve Aygüler (2021: 92) saha araştırmasında Afgan katılımcıların yüzde 41,6’sının mutsuz ve yaşama isteğinin düşük, yüzde 26,9’unun da sinirli ve tedirgin olduğu tespit edilmiştir.

Mutlu ve yaşama bağlı olduğunu belirten katılımcıların oranı yüzde 24,1 iken ne hissettiği hakkında fikri olmayan katılımcıların oranı ise yüzde 7,5'tir. Yabancı bir ülkede belirsizlik içinde korku, kaygı, stres ve mutsuzluk duygularıyla baş etmek uluslararası koruma, düzensiz veya geçici korunanlar için zorlaşmaktadır.

Açık ve dışlama alanlarında kamusal alana girmek, eylem ve konuşma ile görünür olmak daha zordur. Arendt konuşma ve eylemi hep bir arada görür. Ancak konuşmanın gerçekleşebilmesi veya görüşlerin dile getirebilmesi dilin kullanıma bağlıdır. Dışlama ve açık alanlarında kalan ve Türkiye'deki göçmen gruplarının çoğunluğunu oluşturan geçici koruma altındakilerin Türkçe konuşmada yeterli olmaması eylemden uzaklaştırır. Göçmenlerin durumunda dil bilmemek, mutsuz ve dışlanmış hissettirmenin ötesinde (Çalışkan Sarı ve diğerleri, 2021; Erdoğan, 2023; Sevim, 2022), kamusal alanda konuşma ve eylem yoluyla görünür olmanın, kimliğini ortaya koymanın önünde engel teşkil eder. Sosyal ilişkiler, sadece kimlik tesisi için değil aynı zamanda önemli kaynaklara, bilgilere, ekonomik veya maddi desteğe erişimi sağlar. Yaşlı veya eğitim seviyesi düşük göçmenlerin toplumsal izolasyon riski daha yüksektir (Aasland, 2002: 68-69). Statülere getirilen belli bir ilde ikamet etme zorunluluğu ise ülkeye dağılmış aile, akraba ve arkadaşlarıyla bir araya gelmede engel oluşturarak, toplumsal hayata uyumlarını ve toplumsal bir bağlam içinde yaşamalarını olumsuz etkileyerek (Kocaoğlu, 2018: 34) eylem ve konuşma imkânlarını daraltır. Bu özelliklerine dil sorunu da eklenen, toplumdan izole ve dışlanmış bireylerin konuşmaya ve eyleme dâhil olmaları zorlaşır. Dil sorunu zaman içerisinde aşılabilecek bir engel gibi görünse de, özellikle düzensiz göçmenlerin veya diğer statülerin maddi ve manevi imkânlarında yetersizlik varsa emek, iş ve eylem etkinliklerinden yoksunluk bertaraf edilemeyecektir. Dilin konuşulması her ne kadar eylem faaliyeti için önemli olsa da, dilin konuşma ve yazmada kullanılamaması dünyaya kalıcılık kazandıracak iş etkinliğinde eksikliğe yol açar. Bu nedenle eğitim programlarıyla ülkede yaşama bilgisinin artırılması kişiye özgüven, emek ve işine ise süreklilik kazandırır.

Eylem açısından önemli bir bileşen olan siyasal haklar ise en geride kalan veya en geç verilen haklardır. Siyasal katılım ve siyaset, daha çok göçmenlerin karışmaması gereken bir alan olarak konumlandırılır. Eylem, göçmenlerin özellikle siyasal kaygılarla en fazla dışlandıkları etkinliktir. Türk soylu göçmenler bile seçme ve

seçilme hakkı gibi siyasal hakları elde edemez. Mülteci olarak tanınmış olanlar da dâhil olmak üzere üçüncü ülkeye yerleştirilmeyi veya iltica talebinin değerlendirilmesini bekleyenler, geçici bir hayat yaşamaktadır (Biner, 2016: 20). Yıllar sürebilen bu süreçlerde, her an ülkeden ayrılacak durumda kalmak veya her an sınır dışı edilebilme ihtimali ile yaşamak zorundadırlar. Şehirden belli bir mesafeden fazla uzaklaşmamak, sokak protestolarına katılmamak, kalabalıktan uzak olmak, yerel halkla ilişkileri sınırlı tutmak veya asgari düzeyde sosyalleşmek şeklinde hayat bir eylemsizliğe dönüşmektedir (Biner, 2016: 175). Ayrıca ülkede güven içinde yaşayabilmek için tepki çekecek siyasal girişimlerde bulunmamak, ülkenin sorunları ile ilgilenmemek ve gönüllük esaslı organizasyonlarda görev almamak şeklinde stratejiler geliştirebilmektedirler (Çiçek, 2021: 167, 172; Eroğlu, 2022: 150-151). Ancak bu eylemsizlikle beraber, ulus ötesi sosyal bağlarını harekete geçirerek bir eyleme de girişmektedirler. Ayrıldıkları ülkedeki aile ve arkadaşlarıyla iletişimsel veya ekonomik ilişkileri sürdürmek veya yerleşme ülkelerinde ilişki ağları geliştirmek şeklinde eyleme geçerek siyasi ve sosyal nitelik kazanmaya çalışmaktadırlar (Biner, 2016: 186). Göçmenler her ne kadar eylem etkinliğinden uzak tutulmaya çalışılsa da eylem etkinliğinin onlar için hiç olmadığı söylenemez. Mülteci kamplarındaki koşullara başkaldıran eylemler, yerel yönetimlere katılma, dilekçeler, uyum faaliyetlerine katılarak insanlarla bir araya gelinmesi eyleme örnek gösterilebilir. Eğitimin de eylemi geliştirme ve haklara sahip olma hakkı açısından önemi bulunmaktadır. Balibar (2016: 55) eğitim sisteminin demokratik gelişimin ön koşullarından biri olarak insanlara kamusal alana katılma imkânı verme fonksiyonuna değinir. Eğitim, eşitsizlikleri azaltmada gösterdiği etkililik ölçüsünde, kamusal alana erişimi bulunmayan toplumsal tabakaları içermeyi ve dolayısıyla haklara sahip olma hakkını sağlar.

Çalışma imkânları sınırlandırılarak çalışma hakkı, eğitim ve öğrenime erişimleri engellenerek eğitim hakkı, siyasal hakları engellenerek eylem hakkı ihlal edilirken, aslında insanlığın müşterek dünyasına katılmaları engellenmektedir. Kamp koşullarının biyolojik ihtiyaçlarını karşılayacak ve hayat rutini oluşturacak emekten; etrafına kalıcı bir dünya inşa etmesini sağlayacak işten; diğer insanlarla bir araya gelerek görünür ve özgür oldukları eylemden yoksun bırakması tam bir haksızlık durumuna itmektedir. Kampların dışında yaşayan göçmenler için de şehir hayatında barınmak, çalışmak, iş ve eyleme dâhil olmak aynı derecede zordur. Bütün bunların

sonucunda sivil toplum kuruluşları ve merhamet gösterecek diğer ülkelerin yardımlarına muhtaç hale gelmektedirler. Arendt'in (2018b) dediği gibi “yaşamları, haktan ötürü değil, merhametten dolayı uzamaktadır” (s. 303). Eğitim, sağlık, sosyal yardım veya istihdama erişim hususlarında oluşturulan mevzuatın ana referansını insan haklarından alan hak temelli yaklaşımlar içerdiği (TBMM, 2018) savunulsa da, devletlerin vatandaşlarıyla kurduğu ilişkiyi düzenleyen bu modern “haklar” yaklaşımı yerine, giderek arkaik bir “himaye” yaklaşımının ikame edildiği eleştirisi de bulunmaktadır (Bozbeyoğlu, 2015: 77). Haklara sahip olma hakkının yerine merhamet, himaye veya misafirperverlik niyetiyle hakların bahşedilmesi söz konusu olmaktadır. Arendt (2007) ise “Avrupa halklarının nezaketi, en zayıf üyelerinin dışlanmasına ve zulme uğramasına izin verdiklerinde ve bu sebeple parçalandı” (s. 274) diye uyarmaktadır.

5. SONUÇ

Dünyada milyonlarca insan çeşitli sebeplerle göçmen olarak yaşamaktadır. Daha rahat yaşam olanakları bulmak için gönüllü olarak göç edenlerin dışında, büyük bir çoğunluk yaşadıkları coğrafyalardaki bağımsızlık savaşları, iç savaşlar, bölgesel çatışmalar, aşırı şiddet, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, çevresel etkiler ve iklim değişikliği sebebiyle zorunlu olarak göç etmektedir. Dünyadaki siyasi coğrafya ulus-devletler şeklinde ayrıldığından göç edenler, bir ulus-devletten çıktığı anda diğer bir ulus-devletin sınırları içerisinde kalmaktadır. Paralel olarak uluslararası siyasal düzenin, geleneksel devlet-halk-toprak üçlüsüne dayanan egemen ulus-devlet bölümlenmesine göre kurulmuş olması, bu üçluden olmayanların yabancı kabul edilmesi konusunda uzlaşmaktadır. Sınırlararası göç eden insanlar, bir ulus-devletin sağladığı yasal statüden ve siyasi topluluk içinde haklarını olması gerektiği gibi kullanma kabiliyetinden mahrum kalmaktadır. Bu mahrumiyet, dünya savaşları ile birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Savaş döneminin milyonlarca insanı vatansız, mülteci veya azınlık haline getirerek haksız bırakmasını etraflica analiz eden Hannah Arendt, yirminci yüzyılın yeni olgusunun haksızlık olduğunu gözlemlemiştir. Hatta ne ulus-devlet yapısı ne insan hakları söylemi bu haksızlığı durdurabilmiştir. Arendt'ten günümüze doğru gelindiğinde göç etme sebeplerinin çeşitlenmekte ve göçmenlerin sayıları hızla artmaktadır. Uluslararası düzenlemelerin artmasına ve insan haklarının sürekli idealize edilmesine rağmen göçmenler hala haksızlık durumlarında yaşamaya devam etmektedir. Hatta haklara sahip olma veya hakları kullanma durumları bulundukları yasal statülere ve kategorik ayrımlara göre farklılaşmaktadır.

Türkiye'deki göçmenlerin bulundukları yasal statülerine göre sivil, sosyal, ekonomik ve siyasal haklarının farklılaşmasının nasıl bir eşitsizlik ve haksızlık durumu ortaya çıkardığına odaklanan bu tez çalışmasında, eşitsizlik ve haksızlık durumunun Arendt'in en temel insan hakkı olarak gördüğü haklara sahip olma hakkına nasıl yansdığına ilişkin bir çerçeve sunulmuştur. Bu çerçeve, sadece vatandaşlık kurumu açısından değil göçmenlerin konumu açısından da ele alınabilecek yurttaşlık tabakalaşmasına dayandırılmıştır.

Arendt'in analizleri tarihsel olduğu kadar, kendi döneminin tarihini açacak şekilde de siyasaldır. Bu sebeple haklara dair tartışmalarda sıkça referans alınan Hannah Arendt'in argümanları, bugünkü göçmenlerin kategorik ve haksızlık

durumlarının incelenmesi için oldukça kullanışlı kavramsal araçlar sunmaktadır. Kavramsal araçlarından biri olan haklara sahip olma hakkına, insan hakları ve göçmen hakları konularında sıkça başvurulmaktadır. Arendt, yaşadığı dönemdeki azınlıkların, mültecilerin ve vatansızların haksız kalma durumunu siyasi ve tarihi olarak analiz eder. İnsanların haksız bırakılmasının ardında öncelikle ulus-devlet tarihinin etkisi vardır. Ulus-devlet oluşumu ile birlikte kendisine içkin hale gelen ulus ve devlet gerilimi, Arendt'in deyiimiyle ulusun devleti fethetmesi, ulusun çıkarlarını topraklarındaki herkesi koruyan geleneksel ve kadim devlet anlayışından daha üstün konumlandırmaya başlamıştır. Bu gerilimle işaretlenen ulus-devlet, emperyalizmin ve ardından Pan hareketlerinin etkisi ile sınırları içinde yaşayan, kendi ulusundan olmayan ve yabancı gördüğü insanlara karşı düşman olan trajik bir devlet modeline dönüşmüştür. Bu dönüşüm, dünya savaşlarının da katkısıyla kendi yapısal normlarına aykırılık teşkil etmeye başlamıştır. Barış anlaşmalarıyla gelen kendi kaderini tayin ilkesi, her ulus için geçerli olamazken, devletler bu ilkeyi azınlıkları ya da yabancıları dışlama, vatandaşlıktan çıkarma yöntemi olarak kullanmaya başlamıştır. Bu dışlama ise azınlıklara, vatansızlara ve mültecilere ilişkin uygulamalarıyla ulus-devletin anayasal düzenini ifade eden güçler ayrılığı ilkesini bozmuştur. Sonuç olarak bu insanlar vatansız, mülteci, azınlık ya da bunların kesişim gruplarında en iyi ihtimal ile haksız bırakılmıştır. En kötü ihtimalde ise, gerçekten yeryüzünün posasıymış gibi, toplama veya imha kamplarında ölüme terk edilmiştir. Azınlık, vatansız veya mülteci olmaları önemli olmaksızın ortak noktaları mutlak bir haksızlık durumunda kalmış olmalarıdır. Arendt'in dediği gibi onların sorunu yaşamak, özgürlük veya mutluluk haklarından mahrum olmak değil, bu hakları anlamlı kılacak dünyada bir yerden, insanlıktan ve insanlığın müşterek dünyasından yoksun kalmak olmuştur. Bütün bunlar olurken, insan haklarının da etkisiz kaldığı ortaya çıkmıştır. İnsan hakları, haksızları koruyamayacak kadar siyasi ve teorik çelişkilerle doludur. Tam bu noktada Arendt, insanlığın haklara sahip olma hakkı gibi çok daha temel bir hakka sahip olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Arendt'in insanın, eylemlerine ve görüşlerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşama veya insanlığın bir üyesi olma hakkı diye tanımladığı ve hakkında fazla açıklama yapmadığı haklara sahip olma hakkı pek çok yorumla karşılaşmaktadır. En genel yorumu, hakları sağlayıcı bir güce ihtiyacı olması açısından siyasi bir topluluğa üyelik hakkı olarak anlaşılmasıdır. Diğer bir yorumda, anayasal hakları sağlayacak

ahlaki ilke niteliğinde bir hak olarak ele alınmaktadır. Bir başka yorumu, Arendt'in eylem vurgusundan dolayı siyaset yapma pratikleri, hak ve özgürlük mücadeleleri şeklindedir. Arendt'in haklara sahip olma hakkıyla ilgili yaptığı tanımlamalardan yola çıkan bir diğer yorum, bu çalışmada da esas alınan, insanlık durumunda yaşama hakkı olduğu yönündedir. Bu çalışma, haklara sahip olma hakkının eylem hakkı ya da vatandaşlık hakkı olarak ele alındığında Arendt'i tam ifade edemeyeceğini ileri sürerek iş, emek ve eylemi içeren insanlık durumunda yaşama hakkı olarak genişletmektedir. İnsanlık durumunda yaşamak, *vita activa* etkinlikleri olan emek, iş ve eylemin var olduğu bir dünyada yaşamaktır. Dolayısıyla haklara sahip olma hakkı, insanın emek ile biyolojik ihtiyaçlarını karşıladığı, iş ile etrafına bir dünya kurabildiği ve başkaları ile bir araya gelerek konuşup eyleyebildiği bir yerde yaşama hakkıdır. Yeryüzündeki yaşamı oluşturan bu etkinlikler, eylem kadar emek ve işin de önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece içinde bulunulan sosyal ve ekonomik koşullar önemli hale gelmektedir. Haklara sahip olma hakkı sadece siyasal olarak alınırsa, bir anlamda siyasi eşitliğin yeterli olduğu gibi bir sonuç çıkabilir. Hâlbuki ekonomik ve sosyal eşitlik de sağlanmalıdır. Zira Arendt'in düşüncesine göre haklara sahip olma hakkının anlamı, kişinin eylem ve görüşlerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşamak ve örgütlü bir toplumun üyesi olmak ise, bireyin siyasal varlığını ortaya koyabilmek için önce maddi, sosyal ve kültürel varlığını sürdürmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Arendt'in kavram ve düşünceleri günümüz göçmenlerinin hak durumlarını değerlendirmek için önemli bir perspektif sunmaktadır. Göçmenlerin olan ya da olmayan hakları ile aslında haklara sahip olma hakkı, emek, iş ve eylem gibi kavramlarla ifade ettiği, insanlık içerisinde ve insanlık durumunda yaşama olanaklarını aydınlatmaktadır.

Göçmenlerin hak düzenleri oldukça karmaşıktır. Göçmen haklarının bir ucu evrensel insan haklarını hedef alırken bir diğer ucu vatandaşlık haklarına işaret etmektedir. Ancak gerçekte durum, evrensel insan hakları normlarının da vatandaşlık kurumunun da göçmen hakları konusunda çok cömert olmadığıdır. Uluslararası düzenlemeler insan haklarına veya göçmen haklarına dair temel bir çerçeve sağlasa da, en nihayetinde egemen ulus-devletlerin göçmenlerin hangi statülerde hangi hakları elde edeceği konusunda söz sahibi aktörler olduğunu kabul etmektedir. Ulus-devletler, göçü yönetirken göçmenleri ülkeye giriş sebepleri, kaynak ülkesi gibi çeşitli kıstaslarla kategorilere ayırma ve bu kategorilere göre hakları dağıtma eğilimindedirler.

Oluşturulan farklı göçmen kategorilerinin bir tabakalaşma durumu geliştirdiği göç yazınına yansımaktadır. Bu farklılaşmayı ve tabakalaşmayı anlamak üzere, David Lockwood'un vatandaşlık için kullandığı tabakalı yurttaşlık kavramı kullanılabilir. Lockwood, kavramı vatandaşlık kurumunun toplumda doğrudan ya da dolaylı olarak eşitsizlikler yarattığını ileri sürmek için kullanmıştır. Lockwood'a göre tabakalı yurttaşlıkta, hakların yasal sahipliği ile hakları elde etme ve kullanma kapasitesini oluşturan maddi ve manevi kaynaklara göre yurttaşlık dışlaması, yurttaşlık açığı, yurttaşlık kazanımı ve yurttaşlık genişlemesi şeklinde dört tip gelişmektedir. Lydia Morris ise bu yaklaşımın vatandaşlık kurumunu aşarak, devletin içindeki bütün grupları içerecek şekilde ele alınabileceğini göstermiştir. Göçmen grupları, sahip olduğu farklı haklarından ve haklardan yararlanma şartlarını oluşturan maddi ve manevi kaynaklarından dolayı statü ve hakları açısından bir tabakalı yurttaşlık görüntüsü sergilemektedir.

Bu çalışmada da göçmenlerin yasal statülerinin çeşitli hak boyutlarında tabakalaşmaya nasıl yol açtığını göstermek için kavramsal çerçeve olarak yurttaşlık tabakalaşması (civic stratification) kullanılmıştır. Tabakalı yurttaşlığın yasal haklar ve maddi-manevi kaynaklar şeklindeki iki eksenini esas alınarak veriler oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında göçmenler, İskân Kanunu'nun tanımladığı göçmenler ile Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda yer verilen uluslararası koruma (mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma), geçici koruma ve vatansız statüleri ile düzensiz göçmenler ve bunların dışında kalan diğer yabancılar olarak kategorize edilmiştir. Bu kategorizasyona dayanarak ilk ekseninde statülere hakları tanıyan ulusal mevzuat taranmıştır. Tabakalı yurttaşlığın ikinci eksenini oluşturan maddi-manevi kaynaklarla ilgili olarak statülerin sosyal statü, sosyal ağ, bilgi ve beceri, saygınlık ve iletişim gibi haklardan yararlanma yeterliliklerini açığa çıkaran unsurlara mevcut araştırmalar yoluyla bakılmıştır.

Göçmenler açısından kazanım, dışlama, açık ve genişleme tipleri, yasal haklar ve maddi-manevi kaynaklarla şekillenerek tabakalaşmaya yol açan alanlar olarak ele alınabilir. Türkiye'deki göçmenlerin durumuna bakıldığında dışlama alanında *de jure* veya *de facto* olarak dışlanma durumu, kazanım alanında yasal ve prestij unsurların etkisi, açık alanında yasal koşulların, maddi ve damgalanma açıklarının etkisi,

genişleme alanında ise olası hukuki ve siyasi gelişmelerin doğuracağı durumlar ön plana çıkmaktadır.

Tabakalı yurttaşlığın dışlama tipinin oluşturduğu alanda 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne konan coğrafi sınırlamanın Avrupa dışındakileri mülteci kabul etmemesi, haklarla ilgili düzenlenen ulusal mevzuat içeriğinin her statüyü kapsamaması, İskân Kanunu'nun göçmenliği Türk soyundan veya kültüründen olma kriterine bağlaması, yasaların dışında kalan düzensiz göçmenlerin bütün haklardan mahrum bırakılması, statü belirleme sürecinde dikkate alınan ırk, din, siyasi düşünce ölçütler konusunda ayrıntılı düzenlemeler bulunmaması bulunmaktadır. Açık alanlarını, hakların kullanımın koşullara bağlılığı, dil ve eğitim gibi maddi ve manevi kaynak eksikliğinin hakları kullanımı engellemesi, idarenin hakları kullandırma takdiri, etnik köken benzeri etkenlerin damgalanma oluşturması, göçmenin mali kaynak eksikliği, yerel halkın tutumu ile statü elde etmek için yasal ve idari olarak beklenen sürelerin uzunluğu oluşturmaktadır. Kazanım alanında 1951 Cenevre Sözleşmesi ve İskân Kanunu'nda olduğu gibi uluslararası veya ulusal mevzuatın hakları doğrudan vermesi, mülteci ve geçici koruma gibi statülere hakları sunan mevzuatın başka statüleri içerecek şekilde genişletilmesi ve göçmenlerin sosyal ve kültürel sermayelerinin artırılarak hakları kullanma potansiyelinin yükseltilmesi bulunmaktadır. Genişlemeler ise ulusal çıkarlar doğrultusunda hakların genişletilmesi, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne konan coğrafi sınırlamanın kaldırılması gibi statülerin yeniden düzenlenme ihtimali, uyum faaliyetlerinin yaratacağı etki, göçmenlerin kalıcılık etkisi, Türk toplumunun göçmenlere bakışı ve Avrupa Birliği sürecinin etkileri olarak sayılabilir. Genişlemeye imkân verebilecek bu gelişmeler aksine özellikle yasal boyutta haklarda daralmaya veya hakları ertelemeye de sebep olabilir.

Yurttaşlık tabakalaşması çerçevesinden statülerin durumuna bakıldığında, statülerin sadece hakları bakımından bir hiyerarşi oluşturabildiği gibi hem de hakları ve maddi-manevi kaynaklarıyla birlikte şekillenen tabakalaşma alanlarında hiyerarşik olabildiği görülmektedir. İskân Kanunu göçmenleri, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma, vatansız, diğer yabancı statüleri ve düzensiz göçmenlerin kendilerine ulusal mevzuatla sağlanan sivil, ekonomik, sosyal ve siyasal hakları bakımından karşılaştırılması halinde statüler arasında haklara dayalı bir hiyerarşi

düzeni ortaya çıkmaktadır. Çünkü göçmenlerin kategorik tanımlarının değişmesi, doğal olarak hakların farklılaşmasını getirmektedir. Hakların farklılaşması, statüler arasında hiyerarşik bir tabakalaşmanın oluşması demektir. Bu açıdan İskân Kanunu göçmenlerinin hakları bakımından en üstte, düzensiz göçmenlerin ise yasal bir statüyü ifade etmese bile toplumda bir grup olarak hiyerarşinin en altında olduğu görülmektedir. Sadece hakların karşılaştırması olarak bakıldığında uzun dönem ikamet izni başvurusu yapabilme ve vatandaşlığa geçebilme yollarının açık olmalarından dolayı vatansızlar İskân Kanunu göçmenlerinden sonra konumlanmaktadır. Uluslararası koruma kapsamına giren mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma arasında özellikle mültecinin uluslararası seviyede düzenlenen haklarının etkisiyle daha üstte yer aldığı görülmektedir. Ardından mevzuatta çoğu zaman mülteci ile aynı düzenlenen ikincil koruma gelirken, onları geçici koruma ve şartlı mültecilik statüsü takip etmektedir.

Hakların ve maddi-manevi kaynakların birlikte değerlendirildiği yurttaşlık kazanımı, yurttaşlık açığı, yurttaşlık genişlemesi ve yurttaşlık dışlaması alanlarında ise her bir statünün genel olarak konumunun belirli olduğu görülmektedir. Tabakalı yurttaşlığın kazanım alanına denk gelen alanda en avantajlı, dışlama tipine ait alanında ise en dezavantajlı statüler yer almaktadır. Bu yapıda İskân Kanunu kapsamındaki göçmenler kazanım alanında yer alarak tabakalaşmanın veya hiyerarşinin en üstünde, düzensiz göçmenler ise dışlamanın en ucunda yani hiyerarşinin en alt tabakalarında konumlanmaktadır. Bu iki uç tabaka arasında ise vatansız, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma ve diğer yabancılar bulunmaktadır. Mülteciler, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nden dolayı yasal olarak daha üstlere yakınken, maddi-manevi kaynaklar açısından olumsuzluk yaşayabilmektedir. Diğer uluslararası koruma statülerine göre daha hak durumları daha güvenceli olsa da, örneğin uzun dönem ikamete geçiş haklarının olmayışı onları yurttaşlık açığı alanında tutmaktadır. İkincil koruma statüsü mülteci ve şartlı mülteci arasında konumlandırılmıştır. Çünkü genellikle çalışma hakları mültecilerle, ikamet ve seyahat hakları şartlı mültecilerle birlikte düzenlenmektedir. Açık alanında sayılan hakların koşulluluğu, maddi ve manevi kaynakların eksikliği, idari takdir yetkisinin ve haktan faydalanmak için bekleme sürelerinin etkisi, damgalanma, halkın tutumuna hususları uluslararası koruma altında bulunan mülteci, şartlı mülteci veya ikincil koruma statüsü sahipleri için de geçerlidir. Geçici koruma statüsü ise hem statünün geçici niteliği hem de maddi

ve manevi kaynaklardan yoksunlukları sebebiyle bu alandadır. Ancak Suriyelilerin geçici koruma statüsüne rağmen, sayıca büyüklüklerinin de etkisiyle, maddi ve manevi kaynaklarının artırılmasına dönük ulusal ve uluslararası yoğun çabalar, bu statünün şartlı mülteci ve ikincil koruma ile değişen konumlara sahip olmasına yol açabilmektedir. Yurttaşlık genişlemesi alanında uluslararası koruma ve geçici koruma statüsü sahipleri bulunmaktadır. Genişlemenin içerdiği geleceğe ilişkin beklentiler, siyasal müzakere olanakları veya siyasal ve sosyal mücadeleler özellikle bu gruplar için geçerlidir. Hâlihazırda Suriyelilere yönelik mevzuat düzenlemeleri, ulusal kaynak kullanımı, proje ve yardımlarla uluslararası kaynak aktarımları bilhassa geçici koruma statüsünde bulunanlar için yasal ve maddi-manevi kaynaklar anlamında genişleme olanakları doğurabilecektir.

Yurttaşlık tabakalaşmasının eksenlerini oluşturan yasal haklar ve maddi-manevi kaynaklar emek, iş ve eylemle ve dolayısıyla haklara sahip olma hakkı ile ilgilidir. Yurttaşlık kazanımı, yurttaşlık açığı, yurttaşlık genişlemesi ve yurttaşlık dışlaması alanları emek, iş ve eylemin anlamını düşündürmektedir. Dışlama alanında hakların ve kaynakların eksikliği söz konusu olduğundan emeğin, işin ve eylemin yeri yoktur ya da sınırlıdır. Bu durumun en uç örneğini düzensiz göçmenler temsil eder. Onlar dünya üzerinde Arendt'in tasvir ettiği gibi bir yere sahip değildirler. Dışlamalar emek, iş ve eylemin yokluğunun en fazla hissedilerek insanlığın ortak dünyasına katılımın engellendiği bir alandır. Açık alanları, hakları kanunen çoğu zaman veriyor olsa da hakların kullanımını zorlaştırır. Çünkü dil yetersizliği, eğitim ve beceri eksikliği, sosyal sorunlar gibi maddi ve manevi kaynakların eksikliği fazladır. Bu eksikliklerin giderilebileceğinin, giderilse bile hakların kullanımı için yeni koşulların eklenmeyeceğinin garantisi yoktur. Belirsizlik ve geçicilik üzerine kurulan bir hayatta emek sağlansa bile iş ve eylem etkinlikleri her zaman sınırlı kalacaktır. Kazanım alanında haklara sahip olma hakkına en çok yaklaşılacak yerdir. İskân Kanunu göçmenleri, diğer statülere nispeten vatandaşlığa daha kısa sürede geçebilmektedir. Kazanım alanı, haklardan yararlanmayı yasallaştırırken bu alanın maddi ve manevi haklar bakımından avantajlı grupları içermesi emek, iş ve eylemi kolaylaştırmaktadır. Elbette burada yasal haklar anlamında bir eylem sadece vatandaşlar tarafından gerçekleştirilebilir. Genişleme alanında, haklara sahip olma hakkı için gerekli dünya üzerindeki bir yere ve insanlık durumunda yaşamaya dair müzakereler vardır. Bu alanda, hakların artırılması ve uyum faaliyetleri yoluyla maddi ve manevi kaynakların

geliştirilmesi söz konusu olabileceği gibi ülke şartları ve çıkarları veya toplumsal baskılar ile egemen ulus-devletin hakları iptal etmesi ya da daraltması ihtimali de bulunmaktadır.

Genel olarak bakıldığında sivil, ekonomik, sosyal ve siyasi hakları bakımından İskân Kanunu'na tabi “göçmenler” en iyi durumda diğer bir deyişle hiyerarşinin en üstünde, yasal olarak tanınmayan ve hakları bulunmayan düzensiz göçmenler ise en altında yer almaktadır. Sadece hakları bakımında değerlendirildiğinde, kesin hiyerarşik ayrımlar söz konusu olmasa bile vatansızlar, diğer yabancılar, mülteciler, ikincil koruma altındakiler, şartlı mülteciler ve geçici koruma altındakiler şeklinde bir hiyerarşiden bahsedilebilir. Her bir statünün yasal olarak tanınmış hakları farklılaşmaktadır. Her bir statü kendine özgü koşulları, maddi ve manevi kaynakları, kendi içinde özellikle etnik olmak üzere alt grupları içermektedir. Bütün bu farklılıklar insanlık durumu aktivitelerinin gerçekleşme durumunu da şekillendirmektedir. Düzensiz göçmenler, haklara sahip olma hakkından veya emek, iş ve eylem etkinliklerinden çok uzakta kalmaktadır. Uluslararası koruma statülerinin ve geçici korumanın belirsizliği ve maddi ve manevi kaynakların eksikliği ile birlikte emeği ve işi zorlaştırmakta, eylemi ise imkânsız kılmaktadır.

Yapılan bu çalışma, Türkiye'nin göçmen haklarına dair bir sınırı da olsa bir bakış sunabilmesi açısından yasalarda yer verilmiş göçmen gruplarını ve mevzuatta atıf yapılan haklarını genel bir bakış açısı ile ele almaktadır. Sivil, ekonomik, sosyal ve siyasi hak boyutlarında seçili haklar dikkate alınmıştır. Türkiye’de göçmenlere ilişkin bir hak rejimi ancak bütün hak boyutlarında ve her bir statü özelinde derinlemesine bir araştırma ile ortaya konabilir. Ayrıca tabakalı yurttaşlığın ortaya serdiği eşitsizliklerin gelecekteki olası göç akınları ile birleştiğinde eğitim, sağlık, siyasal katılım gibi alanlarda ne gibi sonuçlar doğuracağı incelenebilir. Tabakalı yurttaşlık ve haklara sahip olma hakkı arasında burada kurulan ilişki kadınlar, çocuklar gibi başka göçmen grupları ve başka haklar açısından aranabilir. Göçmen hakları ile politika geliştirme süreçleri, politikacı ve karar alıcıların tercihleri ile ulusal ve uluslararası mahkemelerin hak doğuran kararları arasındaki gerilimlerin haklara sahip olma hakkına ve tabakalı yurttaşlığa nasıl yansıdığı incelenebilir. Tabakalı yurttaşlık haklara sahip olma hakkı ile birlikte sosyal uyum, refah sistemleri veya vatandaşlık tartışmalarında yer verilebilir. Göç ve Uyum Raporu’na göre dünya göç yönetiminde

ilerlemesine rağmen, birçok farklı açısı bulunan mültecilerin yönetimi konusunda henüz yolun başındadır (TBMM, 2018: 90). Türkiye, geçici koruma altındaki Suriyelilerle birlikte dünyanın en çok mülteci barındıran ülkelerinden biri haline gelmiştir. Bu ölçekteki bir mülteci grubu, hızlı ve sistematik politikalar geliştirmeyi zorlaştırmaktadır. Gelecekte, Türkiye'nin komşu coğrafyalarda oluşacak siyasi istikrarsızlık, savaş, iklim değişikliği veya ekonomik sorunlardan kaçan göçmenlerin akınlarına maruz kalabileceği düşünüldüğünde statü ve hak tartışmaları önemli bir gündemi oluşturacaktır.

Bu çalışmanın sonuçlarından yola çıkılarak, politika önerisi olarak birkaç hususa yer verilebilir. Her göç dalgasında yeniden çerçevelenen statülerin ve hakların siyasal, ekonomik ve sosyolojik olarak inceleme nesnelerine dönüştüğünü kabul etmek gerekir. Ayrıca değişen dünya şartlarında Türkiye'ye yeni göç akınlarının yaşanması riski her zaman bulunmaktadır. Bu göç akınlarının ülkeye ulaşmadan önlenmesi için siyasi tedbirlerin alınmasının yanı sıra, ülkeye geldikleri veya kabul edildikleri durumda göçmenlerin kategorize edilmesine veya yasal konumlarının tanımlanmasına, statü belirleme kriterlerinin belirlenmesine, buna bağlı olarak sahip olabilecekleri hakların tesisine, sonuçlarına ve maliyetine odaklanan politikalar geliştirmek riskin olumsuz sonuçlarını hafifletecektir. Uzun bir göç ve göçmen geçmişine sahip olan Türkiye'de geleceğe dönük politika ve stratejiler göçmenlerin kalıcılığına binaen inşa edilmelidir. Ülkeye giriş koşulları dâhil olmak üzere hakların sağlanması ve sürdürülebilir olmasını temin edecek dengeli politikalar üretilmelidir.

Türkiye, kendisine yönelen göç hareketlerinde insani yardım ve misafirperverlik duygularıyla hareket ederken eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel insani ihtiyaçların karşılanması konusunda cömert davranmaktadır. Ancak göç yönetiminin diğer yüzünde, hakların ve hizmetlerin getireceği maddi ve manevi yükler bulunmaktadır. İlk sığınma zamanlarında temel ihtiyaçları karşılamak ve sonrasında hakları yasal ve idari zemine oturtmak başlı başına maliyet unsurudur. Benzer şekilde, seçici bir göçmen politikası yürütmediği veya yürütemediği için ülkeye gelen göçmenlerin genelde genç, eğitimsiz ve mesleksiz olmalarına bağlı olarak maddi ve manevi kaynaklarının yetersiz olduğu hesaba katıldığında bu yetersizliklerin telafi edilmesi için gerekli kaynak aktarım ihtiyacı büyümektedir. Bu konuda diğer ülkelerle yük paylaşımını artıracak mekanizmalar kurulmalıdır. Dini, dili ve kültürü farklı

binlerce hatta milyonlarca göçmeni, halkın tepkisini gözeterek ve sosyal uyumu sağlayarak yönetebilmek için gerekli etkin ve sürdürülebilir göç politikalarının önemi artmaktadır.

Göç yönetimi geçici koruma altındaki Suriyeliler gibi çok büyük gruplar söz konusu olduğunda, hem uyum gibi ileri yönlü hem geri dönüş gibi geri yönlü politikalar birlikte ele ele alınabilir. Çünkü özellikle belirsiz süresi ve geçicilik üzerine kurulu yasal statüsü ile geçici korumayı yönetmek gittikçe zorlaşacaktır. Bu sebeple geçici koruma uygulamasının sonlandırılarak geri dönüş mekanizmalarının hayata geçirilmesi seçeneği ele alınabilir. Bu çalışmada da yer verildiği üzere Suriyelilerin kalıcılık işaretlerine bakıldığında, geri dönüş mekanizmalarına rağmen bir kısmının Türkiye’de kalmaya devam edeceği çıkarımında bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu durumda yasal statülerinin kalıcı şekilde değerlendirilmesi ve uyum faaliyetlerine ağırlık verilmesi söz konusu olmalıdır.

Türkiye’de bulunan göçmen stokunun sayısı, uyruk, nitelik, beceri, cinsiyet, eğitim, kırılganlık gibi pek çok katmanda ve ayrıntıda istatistiki kayıtları tutulmalı, kamuya veya araştırmacılara açık hale getirilmelidir. Böylesi bir kayıtlama ve istatistiki veri açıklığı, akademik çalışmaları kolaylaştıracağı gibi politika üretme konusunda temel girdilere ve göstergelere dönüşebilecektir. Göçmenlerin statülerinin ve haklarının farklılaştırılması Türkiye’ye özgü değildir; yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere bütün ülkeler benzer hiyerarşik yapıları oluşturmaktadır. Tabakalı yurttaşlık çerçevesi ise diğer ülkelerle hak rejimlerini ve farklılaşma alanlarını karşılaştırma imkânı için kullanılabilir.

En nihayetinde politikaların amacı, göçmenlere sadece yabancı veya ucuz ve niteliksiz işgücü veya geçici özneler olarak bakılamayacağının farkında olarak, insanların emekle hayatlarını kurlmalarına, iş ile ülkeye ve dünyaya entegre olmalarına ve eylem ile kendi varoluşlarını ispatlamalarına izin vermek olmalıdır. Gelecekteki çalışmalarda her bir statü grubunun özel olarak ele alınması ve burada maddi-manevi kaynaklar olarak adlandırılan sosyal sermaye, dil ve eğitim yeterliliği, saygınlık gibi başlıkların incelenmesi statüler arasında karşılaştırma yapma imkânı sağlayabilir. Böylece hak temelli politikalar geliştirmek ve maddi ve manevi kaynaklardaki eksikliklere göre uyum ve geliştirici faaliyetler ve politikalar tasarlamak mümkün olacaktır. Ayrıyeten statülerin kendi içindeki farklı alt grupların yurttaşlık

tabakalaşmasındaki yerini ayrıntılı olarak incelemek, insan haklarına saygılı hak uygulamaları geliştirilmesinin önemli bir adımıdır.

Haklara sahip olma hakkının yasal ve siyasal olduğu kadar sosyal ve ekonomik hakları kapsadığı kabul edildiğinde, bu hakkın göçmenlerin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik ya da yasal yoksunlukları anlamada hala geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır. Haklara sahip olma hakkının ve tabakalı yurttaşlığın, hakları sadece yasal değil sosyo-ekonomik bağlamda da tartışmaya imkân vermesi göçmen hakları konusunda bu kavram ikilisini kullanmayı değerli kılmaktadır. Nitekim bu çalışma, tabakalı yurttaşlık kavramı vasıtasıyla, haklara sahip olma hakkının pratikteki görünüm eksikliğini giderme gayreti göstermiştir. Kemal Karpat'ın (2015: XI) dediği gibi “göçler çok geniş tarihsel, ekonomik ve siyasi bir çerçeve içinde incelenmelidir. Bu çalışma, bu beklentiye ve Arendt'in insanın yeni başlangıçlar yapabilme potansiyeline dair inancına dönüktür.

KAYNAKLAR

- 3RP. (2024). *Türkiye ülke bölümü 2023-2025*. https://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2023/03/3RP-2023-2025-Turkiye-Country-Chapter_TR.pdf
- Aasland, A. (2002). Citizenship status and social exclusion in Estonia and Latvia. *Journal of Baltic Studies*, 33(1), 57-77. doi: 10.1080/01629770100000211
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2017). *Türkiye'deki Suriyelilerin demografik görünümü, yaşam koşulları ve gelecek beklentilerine yönelik saha araştırması*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/25337/xfiles/17a-Turkiye_deki_Suriyelilerin_Demografik_Gorunumu_Yasam_Kosullari_ve_Gelecek_Beklentilerine_Yonelik_Saha_Arastirmasi_2017.pdf
- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*, (Çev. D. Heller-Roazen). Stanford University Press.
- Agamben, G. (2000). *Means without end: Notes on politics*. (Çev. V. Binetti ve C. Casarino). Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus-devlet ya da halkın egemenliği* (2. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2015). *Avrupa'da geçici koruma rejimi örnekleri* (Araştırma ve Politika Serisi 30). Ankara.
- Akalın, A. E. (2014, 13-14 Kasım). Türkiye'de göçmen ev işçilerinin çalışma koşulları. *Sosyal insan hakları ulusal sempozyumu VI bildiriler*, içinde (s. 323-340). İstanbul: Petrol-İş Yayını 119. <https://www.petrol-is.org.tr/yayin/suresiz/vi-sosyal-insan-haklari-ulusal-sempozyumu-bildiriler-8146>
- Apak, E. (2021). *Geçici Koruma Statüsünde Bulunan Yaşlı Suriyelilerin Sorunlarının ve Gereksinimlerinin Değerlendirilmesi Gaziantep İl Örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi (Tez no: 690183).
- Apan, A. (2022). Kitleli akın yönetiminde siyasal gerçekçilik aracı olarak geçici koruma: AB ve Türkiye örnekleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 55(1), 1-33.
- Arendt, H. (1951). *The burden of our time*, London: Secker ve Warburg.
- Arendt, H. (1987). Labor, work, action. J. W. Bernauer. (Ed.), *Amor mundi: Explorations in the faith and thought of Hannah Arendt* içinde (s. 29-42). Dordrecht, Netherlands: M. Nijhoff.
- Arendt, H. (2007). We refugees. J. Kohn ve R. H. Feldman (Ed.), *The Jewish writings* içinde (s. 264-274). Newyork, NY: Schonken Books.
- Arendt, H. (2011). *Essays in understanding, 1930-1954: Formation, exile, and totalitarianism*. New York, NY: Schocken Books.
- Arendt, H. (2012). *Devrim üzerine* (1. bs.). (Çev. O. E. Kara) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2013). *İnsanlık durumu* (7. bs.). (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Arendt, H. (2014a). *Geçmişle gelecek arasında* (5. bs.). (Çev. B. S. Şener ve O. E. Kara). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2014b). *Totalitarizmin kaynakları 1: Antisemitizm* (5. bs.). (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2018a). *Kötülüğün sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*. (5. bs.) (Çev. Ö. Çelik). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Arendt, H. (2018b). *Totalitarizmin kaynakları 2: Emperyalizm* (6. bs.) (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2018c). *Totalitarizmin kaynakları 3: Totalitarizm* (3. bs.). (Çev. İ. Serin) İletişim Yayınları.
- Arnhart, L. (2013). *Planton'dan Rawls'a siyasi düşünce tarihi*. (Çev. A. K. Bayram). Ankara: Adres Yayınları.
- Asar, A. (2022). *Vatansızlık: Uluslararası temel belgelerde vatansız kişiler ve hakları*. (1. bs.) Ankara: GAV Perspektif Yayınları.
- Atatürk Ansiklopedisi. (2024). *Atatürk Dönemi İskân Kanunları*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-iskan-kanunlari/> 7 Eylül 2024
- Ateşok, Z. Ö. (2018). *Karşılaştırmalı perspektiften uluslararası mülteci rejimi bağlamında mülteci eğitimi ve Türkiye örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi (Tez no: 513980).
- Avrupa Birliği Komisyonu. (2022). *2022 Türkiye Raporu*. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf
- Avrupa Birliği Komisyonu. (2023). *2023 Türkiye Raporu*. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2023_trkiye_raporu-_tr.pdf
- Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı. (2014). *Sığınma, sınırlar ve göç ile ilgili Avrupa hukuku el kitabı*. Yayın no: 1142. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_asylum_TUR
- Avrupa Birliği Konseyi Geçici Koruma Yönergesi. (2001/55). *Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/>
- Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler. (2018). *Expert group on refugee and internally displaced persons statistics: International recommendations on refugee statistics*. [https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Principles_and_Recommendations/International Migration/2018_1746_EN_08-E.pdf](https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Principles_and_Recommendations/International_Migration/2018_1746_EN_08-E.pdf)
- Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Yönergesi (2007/862). Regulation (EC) No 862/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on Community statistics on migration and international protection and repealing Council Regulation (EEC) No 311/76 on the compilation of statistics on foreign

workers (Text with EEA relevance). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2007/862/oj/eng>

Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Yönergesi (2011/95). *Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast)*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj/eng>

Aydar, Z. ve Plöger, J. (2023). Young refugees' integration trajectories—the critical role of local resources in Germany. *Social Sciences*, 12(5), 293. doi:10.3390/socsci12050293

Aygül, H. H. (2018). Mülteci emeğinin Türkiye işgücü piyasalarındaki görünümü ve etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20), 68-82.

Baban, F., Ilcan, S., ve Rygiel, K. (2016). Syrian refugees in Turkey: pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 41-57. doi: 10.1080/1369183X.2016.1192996

Bader, V. (1995). Citizenship and exclusion: Radical democracy, community, and justice. Or, what is wrong with communitarianism. *Political Theory*, 23(2), 211-246. doi:10.1177/0090591795023002001

Balibar, E. (2007). (De)Constructing the human as human institution: A reflection on the coherence of Hannah Arendt's practical philosophy. *Social Research: An International Quarterly*, 74(3), 727-738. <https://www.jstor.org/stable/40972122>

Balibar, E. (2016). *Yurttaşlık*. (Çev. M. Eşen). İstanbul: MonoKL Yayınları.

Balkır, C. ve Kaiser (2015). Türkiye'de Avrupa vatandaşları. M. M. Erdoğan, A. Kaya. (Derleyenler). *Türkiye'nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye göçler*. içinde (s. 221-242). 1. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Balun, B. (2020). *Yabancı göçmenlerin çalışma koşulları ve sendikal deneyimleri ekseninde sendikaların göçmenlere bakışı: Karabük Örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi (Tez No: 628226).

Barın, H. (2019). *Türkiye'deki Suriyelilerin entegrasyonunda sivil toplum kuruluşlarının rolü: Ankara örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 544634)

Basok, T. (2004). Post-national citizenship, social exclusion and migrants rights: Mexican seasonal workers in Canada. *Citizenship Studies*, 8(1), 47-64. doi:10.1080/1362102042000178409

Bauböck, R. (1991). Migration and citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 18(1), 27-48. doi: 10.1080/1369183X.1991.9976280

Bauman, Z. (2019). *Kapımızdaki yabancılar* (2. bs.). (Çev. E. Barca). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2021, 29 Ekim). Resmî Gazete, (Sayı: 31643).

- (Kararname Numarası: 85).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211029-35.pdf>
- Beiner, R. (2000). Arendt and nationalism. D. Villa (Ed.), *The Cambridge companion to Hannah Arendt* içinde (44-62). Cambridge, CA: Cambridge University Press.
- Güzel, B. (2019). *Türkiye-Gürcistan sınırında düzensiz göç hareketleri: Doğu Karadeniz örneğinde göçmen deneyimleri* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi (Tez no: 537153).
- Benhabib, S. (2018). *Ötekilerin hakları: Yabancılar, yerliler, vatandaşlar* (4. bs.). (Çev. B. Akkıyal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, F. (2023). *Dünyayı bugünde sevmek: Hannah Arendt'in politika anlayışı*. 3. Bs. İstanbul: Metis Yayınları.
- Besson, S. (2012). The right to have rights: From human rights to citizens' rights and back. M. Goldoni ve C. McCorkindale (Ed.), *Hannah Arendt and the law* içinde (s. 335-355).
- Bhuyan, R. ve Smith-Carrier, T. (2012). Constructions of migrant rights in Canada: Is subnational citizenship possible?. *Citizenship Studies*, 16(2), 203–221. doi: 10.1080/13621025.2012.667613
- Biletzki, M. (2011). *Ambiguous citizenship: The civic status of the Palestinian citizens of Israel* (Doktora tezi, Boston University). <https://hdl.handle.net/2144/34457>
- Biner, Ö. (2016). *Türkiye'de mültecilik: İltica, geçicilik ve yasallık 'Van uydu şehir örneği'*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. (2022). *Türkiye'de geçici koruma altında olan Suriyeli çocuklara yönelik eğitim müdahalesinin belgelendirilmesi – nihai raporu*. <https://www.unicef.org/turkiye/raporlar/t%C3%BCrkiyede-ge%C3%A7ici-koruma-alt%C4%B1nda-olan-suriyeli-%C3%A7ocuklara-y%C3%B6nelik-e%C4%9Fitim-m%C3%BCdahalesi-raporu>
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. (2023). *Status of ratification: Interactive dashboard*. <https://indicators.ohchr.org/>
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2020). *Global Trends: Forced Displacement in 2019*. <https://www.unhcr.org/5ee200e37.pdf>
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2022). *Global Trends: Forced Displacement in 2022*. <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022>
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2023a). *Durable Solutions dashboard - Egypt, Iraq, Jordan, Lebanon, and Türkiye* [Veri seti] <https://data.unhcr.org/en/documents/details/99058>
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2023b). *Global Trends: Forced Displacement in 2023*. <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023>
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2024). *Registered Syrian Refugees*. <https://data.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>.
- Birmingham, P. (2006). *Hannah Arendt and human rights: The predicament of common responsibility*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

- Bloom, T. ve Feldman, R. (2011). Migration and citizenship: Rights and exclusions. *Migration and Social Protection: Claiming Social Rights Beyond Borders* içinde (s. 36-60). Basingstoke, IN: Springer.
- Bodin, J. (1993). *Les six livres de la république*. G. Mairet (Ed.) [1583 Paris baskısının kısaltılmış hali]. https://classiques.uqam.ca/classiques/bodin_jean/six_livres_republique/six_livres_republique.html
- Bodur Ün, M. ve Paydak, A. (2017). Küreselleşen dünyada düzensiz göç ve Türkiye: Adana ili yabancılar misafirhanesi çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (3), 187 - 204. doi: 10.18037/ausbd.417295
- Botha, H. (2013). The rights of foreigners: Dignity, citizenship and the right to have rights. *South African Law Journal*, 130(4), 837-869. https://journals.co.za/content/ju_salj/132/3
- Bozbeyoğlu, E. (2015). Mülteciler ve insan hakları. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2(1), 60-80 doi: 10.17572/mj2015.1.6080.
- Brubaker, W. R. (1990). Immigration, citizenship and the nation-state in France and Germany: A comparative historical analysis. *International Sociology*, 5(4), 379-407. doi: 10.1177/026858090005004003
- Brunkhorst, H. (2000). Equality and elitism in Arendt. D. Villa (Ed.), *The cambridge companion to Hannah Arendt* içinde (s. 178-198). Cambridge, CA: Cambridge University Press.
- Bruzelius, C., Reinprecht, C. ve Seeleib-Kaiser, M. (2017). Stratified social rights limiting EU citizenship, *Journal of Common Market Studies*, 1–15. doi: 10.1111/jcms.12555
- Brysk, A. ve Shafir, G. (2004). Introduction: Globalization and the citizenship gap. A. Brysk ve G. Shafir (Ed.), *People out of place: Globalization, human rights, and the citizenship gap* içinde (s. 1-9). New York: Routledge.
- Buckler, S. (2011). *Hannah Arendt and political theory: Challenging the tradition*. Edinburgh, United Kingdom: Edinburgh University Press.
- Buran, H. (1993). *Baskı grupları, Türkiye’de dernekleşme ve Balkan göçmen ve mülteci dernekleri örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 25630)
- Burchell, D. (2002). Ancient citizenship and its inheritors. E. F. Isin ve T. B. Turner (Ed.), *Handbook of citizenship studies* içinde (s. 89-104). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bustamante, J. A. (2002). Immigrants’ vulnerability as subjects of human rights. *International Migration Review*, 3(2), 333-354. doi: 10.1111/j.1747-7379.2002.tb00084.x
- Buz, S. (2008). Türkiye sığınma sisteminin sosyal boyutu. *TBB Dergisi*, 76, 120-130.
- Buz, S., Canlı, M. ve Aygüler, E. (2021). *Trabzon’da yaşayan Afgan sığınmacıların profili ve gereksinimleri*. <https://data.unhcr.org/es/documents/details/87646>

- Can, S. (2024). Uluslararası koruma bulma amaçlı göçlerde politika ve yönetim. M. Köse ve A. Asar. (Ed.), *Göç yönetimi tartışmaları-1* içinde (s. 33-52). GAV Perspektif yayınları.
- Canovan, M. (1995). *Hannah Arendt: A reinterpretation of her political thought*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Carmel, E. ve Paul, R. (2013). Complex stratification understanding European Union governance of migrant rights. *Regions & Cohesion*, 3(3), 56–85. doi: 10.3167/reco.2013.030304
- Cenevre'de 1951 Tarihinde İmzalanmış Olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin Tasdiki Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/125) (1961, 5 Mayıs). (Sıra Sayısı: 53). https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c002/km_00002024ss0053.pdf
- Ciğerci Ulukan, N. (2008). *Göçmenler ve işgücü piyasası: Bursa'da Bulgaristan göçmenleri örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 221748)
- Cho, I. W. (2021). Analyzing the typology of Korean citizens' perspectives on the admission and settlement of asylum seekers and refugees. *Journal of Asian Sociology*, 50(2), 321-369. doi: 10.21588/dns.2021.50.2.003
- Cohen, J. L. (1996). Rights and citizenship, and the modern form of the social: Dilemmas of Arendtian republicanism. *Constellations*, 3(2), 164–189. doi: 10.1111/j.1467-8675.1996.tb00052.x
- Cohen, J. L. (1999). Changing paradigms of citizenship and the exclusiveness of the demos. *International Sociology* 14(3), 245–268. doi: 10.1177/0268580999014003002
- Corrigan, O. (2014). Migrant deprivation, conditionality of legal status and the welfare state. *Journal of European Social Policy*, 24(3), 223– 239. doi: 10.1177/0958928714525819
- Çalışkan Sarı, A., Ok, G., Aksanyar, Y., Kadioğlu, A. K. ve Uylaş, T. (2021). Türkiye'ye göç eden yabancılara uygulanan sosyal uyum ve yaşam eğitimi programının geliştirilmesi ve etkililiğinin değerlendirilmesi. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 188-209.
- Çallı Kaplan, M. (2018). *Avrupa refah devletlerinde göçmenlerin sosyal güvenlik hakkı* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 531631)
- Çavuşoğlu, H. (1999). *Bursa'da yerleşik Yugoslavya-Makedonya göçmenlerinin sosyo-kültürel yapısı ve sosyal bünye ile bütünleşme durumu* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 81818)
- Çelik, F. E. (2024). Göç hukukunda kavramsallaştırma: Uzlaş ve tutarlılık açmazı. Ed. M. Köse ve A. Asar. *Göç yönetimi tartışmaları-1* içinde (s. 11-32). GAV Perspektif yayınları.
- Çelik, M. Y., Şen, A. T., Usta, H. ve Usta, S. E. (2018). Avrupa birliğinin göç/mülteci politikası ve sığınmacıların ekonomik, sosyal ve kamusal iletişim sorunları: Kastamonu örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 296-315.

- Çiçek, A. 2021. *Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sosyal ve siyasal entegrasyonu: Adana ili örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 712194)
- Çiçekli, B. (2010). Mülteci, sığınmacı ve göçmenler: Sınıflandırma ve yasal statünün belirlenmesine ilişkin sorunlar. K. Hailbronner ve diğerleri (Ed.), *Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 15-16 Mayıs 2009, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir* içinde (s. 327-362). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Çörtoğlu Koca, S. (2022). Türkiye’de düzensiz göçmen olarak bulunan Afganların hukuki statülerine ilişkin değerlendirmeler. *Public and Private International Law Bulletin*, 42(2), 873–912.
- Dagger, R. (2002). Republican citizenship. E.F. Isin ve P. B. Turner (Ed.), *Handbook of citizenship Studies* içinde (s. 145-157). Thousand Oaks, CA: Sage.
- DeGooyer, S., Hunt, A., Maxwell, L. ve Moyn, S. (2018). *The right to have rights*. London ve Brooklyn NY: Verso.
- De Haas, H., Natter, K. ve Vezzoli, S. (2016). Growing restrictiveness or changing selection? The nature and evolution of migration policies. *International Migration Review*, 1-44. doi: 10.1111/imre.12288
- De Wenden, C. W. (1998). Ulus ve yurttaşlık: Hem rakip hem ortak. J. Leca (Der.), *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde (s. 39-48). (Çev. S. İdemen) İstanbul: Metis Yayınları.
- Deveci, C. (2002). Understanding human rights with Aristotelian universalism. I. Kuçuradi (Ed.), *Human rights: In Turkey and the world in the light of fifty-year experience* (s. 33-68) içinde. Ankara: Hacettepe University.
- Dışişleri Bakanlığı. (2024a). *Avrupa Konseyi*. https://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa
- Dışişleri Bakanlığı. (2024b). *Mavi kart (eski pembe kart) uygulaması* https://www.mfa.gov.tr/mavi-kart_-eski-pembe-kart_-uygulamasi-.tr.mfa
- Donald, J. (2012). Vatandaş ve kent aylağı. A. Kadioğlu (Haz.), *Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara* (2. bs.) içinde (s. 140-166). (Çev. C. Cemgil). İstanbul: Metis Yayınları.
- Donnelly, J. (2002). Human rights, globalizing flows, and state power. A. Brysk (Ed.) *Globalization and human rights* içinde (s. 226-241). Berkeley, CA: University of California Press.
- Duguit, L. (2013). Egemenlik ve özgürlük. C. B. Akal (Der.), *Devlet kuramı* (4. Bs.) içinde (s. 379-400). (Çev. G. B. Coşkun). Ankara: Dost Kitabevi.
- Duman, D. (2022). *Türkiye’de Bulgaristan göçmenlerinin entegrasyonunun kuşaklararası karşılaştırması: İzmir Örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 719179)
- Dumont, L. (2013). Bireycilik üzerine denemeler: Doğuş. XII. yüzyıldan başlayarak siyaset kategorisi ve devlet. C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* (4. Bs.) içinde (s. 141-174). (Çev. H. Tufan). Ankara: Dost Kitabevi.

- Dwyer, P. 2005. Governance, forced migration and welfare. *Social Policy & Administration* 39: 622-39. doi: 10.1111/j.1467-9515.2005.00460.x
- Ekhtiari, M. ve Aysan, M. F. (2023). Günümüz Türkiye'sinde İranlı göçmenlerin sosyoekonomik entegrasyonu. *İnsan & Toplum*, 13(1), 225-253. doi: 10.12658/M0682
- Ekşi, N. (2014). Geçici koruma yönetmeliği uyarınca geçici korumanın şartları, geçici koruma usulü, sağlanan haklar ve geçici korumanın sona ermesi. *İstanbul Barosu Dergisi*, 88(6), 65-89.
- Emek İnan, C. (2014). Türkiye'de iskân siyaseti: İskâna yönelik örgütsel yapı üzerinden bir inceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 22, 82-102. doi: 10.11611/JMER177
- Emek İnan, C. (2016). Türkiye'de göç politikaları: İskân kanunları üzerinden bir inceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10-33.
- Erdoğan, M. M. (2015). Türkiye'ye kitlesel göçlerde son ve dev dalga: Suriyeliler. M. M. Erdoğan ve A. Kaya. (Der.). *Türkiye'nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye göçler* (1. bs) içinde (s. 315-347). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M. M. (2022). Suriyeliler barometresi SB 2021: "Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi". <https://www.unhcr.org/tr/media/sb-2021-tr-mme-final-19-ocak-2023-pdf>
- Erkiral Tavas, O. (2015). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde uluslararası göç yönetimi stratejisi (bir model önerisi)* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no. 423720)
- Eroğlu, Y. (2022). *Geçici koruma kapsamındaki suriyelilerin sosyal sermaye düzeyleri: İstanbul ve Şanlıurfa Örnekleri* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 728268)
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Oxford, United Kingdom: Blackwell.
- European Union ve United Nations. (2018). *Expert group on refugee and internally displaced persons statistics: International recommendations on refugee statistics*. https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Principles_and_Recommendations/International-Migration/2018_1746_EN_08-E.pdf
- Favell, A. (2022). The state of migration theory: Challenges, interdisciplinarity, and critique. C. B. Brettell ve J. F. Hollifield (Ed.). *Migration Theory: Talking across disciplines* (4. Bs.) içinde (341-358). Routledge. New York ve London.
- Fisher, N. (2006). Citizens, foreigners and slaves in Greek society. K. H. Kinzl (Ed.). *A companion to the classical Greek world* içinde Oxford: Blackwell Publishing.
- French, C. (2015). To lose one's home in the world: The injustice of immigrant detention. *Journal of International Political Theory*, 11(3), 351-369. doi: 10.1177/1755088215585026
- Fudge, J. (2014). Making claims for migrant workers: Human rights and citizenship. *Citizenship Studies*, 18(1), 29-45. doi: 10.1080/13621025.2014.865894

- Gallas, E. (2017). The struggle for a universal human rights regime: Hannah Arendt and Hermann Broch on the paradoxes of a concept. *S.I.M.O.N. Shoah: Intervention Methods. Documentation.* 4(2), 123-131. Vienna Wiesenthal Institute for Holocaust Studies
- Geçici Koruma Altındayken Türkiye'ye Giriş-Çıkış Yapılabilir mi?*, <https://multeciler.org.tr>, 23 Kasım 2024
- Gerring, J. (2007). *Case study research: Principles and practices*. Cambridge University Press.
- Gibney, M. J. (2015). Refugees and justice between states, *European Journal of Political Theory*, 0(0), 1–17. doi: 10.1177/1474885115585325.
- Gines, K. T. (2007). Race thinking and racism in Hannah Arendt's the origins of totalitarianism. R. H. King ve D. Stone (Ed.). *Hannah Arendt and the Uses of History: Imperialism, Nation, Race, and Genocide* içinde (s. 38-53). New York, NY: Berghahn Books.
- Goldring, L., Berinstein, C. ve Bernhard, J. K. (2009). Institutionalizing precarious migratory status in Canada. *Citizenship Studies*, 13(3), 239-265. doi: 10.1080/13621020902850643
- Göç İdaresi Başkanlığı (2023a). *Avrupa Birliği'nde geçici koruma*. T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı. <https://www.goc.gov.tr/avrupa-birliginde-gecici-koruma>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023b). *Düzensiz göç hakkında*. T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı. <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-hakkinda>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023c). *Göç tarihi*. T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı. <https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023d). *Uyum faaliyetleri*. T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı. <https://www.goc.gov.tr/uyum-faaliyetleri>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024a). *Düzensiz göç*. <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>, 3kasım 2024
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024b). *Geçici koruma*. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024c). *Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler* <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler> (12 Ekim 2024).
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024ç). *Geçici Korumaya Ait Kayıt İşlemleri*. (<https://www.goc.gov.tr/gecici-korumaya-ait-kayit-islemleri>, 12 Ekim 2024).
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024d). *İkamet izinleri*. <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri> 12 Kasım 2024
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024e). *Uluslararası koruma*. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler>
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). *2016 Türkiye göç raporu*. <https://www.goc.gov.tr/raporlar3>

- Göç ve Entegrasyon Politikaları İndeksi (MIPEX) (2015). <https://www.mipex.eu/sites/default/files/downloads/files/mipex-2015-book-a5.pdf>
- Göç ve Entegrasyon Politikaları İndeksi (MIPEX) (2020). <https://www.mipex.eu/>
- Guiraudon, V. ve Lahav, G. (2000). A reappraisal of the state sovereignty debate: The case of migration control. *Comparative Political Studies*, 33(2), 163–195. doi:10.1177/0010414000033002001
- Güçlüten, Ç. (2023). *Türkiye’de geçici korunan Suriyelilerin aidiyet kimlik ve vatandaşlık sorunu: Hatay ili örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 787661)
- Güllüpinar, F. (2012). “Eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma açısından vatandaşlık üzerine sosyolojik bir analiz”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(1), 81-109.
- Güllüpinar, F. (2014). Almanya’da göçmen politikaları ve Türkiyeli göçmenlerin trajedisi: Yurttaşlık, haklar ve eşitsizlikler üzerine. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-16.
- Gündoğdu, A. (2012). Potentialities of human rights: Agamben and the narrative of fated necessity, *Contemporary Political Theory*, 11(1), 2-22.
- Gündoğdu, A. (2015). *Rightlessness in age of rights - Hannah Arendt and the contemporary struggles of migrants*. New York: Oxford University Press.
- Günel-Yılmaz ve Ertürk. (2017). Zorunlu göç bağlamında Iraklı Ezidiler ve uyum süreci (Mardin Örneği). *Mukaddime*, 8(2), 197-214. doi: 10.19059/mukaddime.341623
- Habermas, J. (2018). *"Öteki" olmak "öteki"yle yaşamak* (10. bs.). (Çev. İ. Ata). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi. (2019). *Türkiye nüfus ve sağlık araştırması Suriyeli göçmen örnekleme*. <https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/handle/11655/23355>
- Haker, H. (2017). No space. Nowhere: Refugees and the problem of human rights in Arendt and Ricœur, *Ricœur Studies*, 8(2), 22-45. doi: 10.5195/errs.2017.412
- Hajiagha, M. (2007). *Türkiye’deki İranlı göçmenlerin kimlik, aidiyet ve uyum sorunları (1979 İran Devrimi sonrası)* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 208205)
- Hammar, T. (1990). Democracy and the nation state: Aliens, denizens and citizens in world of *International Migration*. Farnham, United Kingdom: Ashgate.
- Hayden, P. (2008). From exclusion to containment: Arendt, sovereign power, and statelessness. *Societies Without Borders* 3, 248-269.
- Henry, M. M. (1995). *Prisoner of history: Aspasia of Miletus and her biographical tradition* New York, NY: Oxford University Press.
- Heywood, A. (2015). *Siyaset*. 16. bs. Ankara: Adres Yayınları.
- Hiruta K. (Ed.). (2019). Hannah Arendt, liberalism, and freedom from politics. *Arendt on Freedom, Liberation, and Revolution: Philosophers in Depth* içinde (17-45). Palgrave Macmillan, Cham. doi: 10.1007/978-3-030-11695-8_2

- Hobbes, T. (1965). *Leviathan, or the matter, forme, & Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill*. [1651 versiyonundan yeniden basım]. London: Oxford University Press. http://files.libertyfund.org/files/869/0161_Bk.pdf
- Hollifield J. F. ve Wong, T.K. (2015). The politics of international migration: How can we “bring the state back in”? C. B. Brettell ve J. F. Hollifield (Ed.). *Migration Theory: Talking across disciplines* (3. Bs.) içinde (s.227- 288).
- Hollifield, J. F. (2022). Migration and the liberal paradox in Europe. J. F. Hollifield ve N. Foley (Ed.). *Understanding Global Migration* içinde (s. 413-441). Stanford University Press.
- Ignatieff, M. (2001). Human rights as idolatry. A. Gutmann (Ed.) *Human rights as politics an idolatry* içinde (s. 53-98). Princeton University Press.
- Ingram, J. D. (2008). What is a “right to have rights”? Three images of the politics of human rights", *American Political Science Review*, 102(4), 401-416. doi: 10.1017/S0003055408080386.
- Isin, E. F. ve Turner, P. B. (2002). (Ed.). *Handbook of citizenship studies* Thousand Oaks, CA: Sage.
- İletişim Başkanlığı. (2024, Ağustos). *Türkiye’de bulunan yabancıların sayısı ve vatandaşlık durumları ile ilgili iddialara dair açıklama*. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiyede-bulunan-yabancilarin-sayisi-ve-vatandaslik-durumlari-ile-ilgili-iddialara-dair-aciklama>
- İçduygu, A. ve Sert, D. (2009). *Country Profile: Turkey*. http://focus-migration.hwwi.de/uploads/tx_wilpubdb/CP_05_Turkey_2009.pdf
- İçduygu, A., Erder, A. ve Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye’nin uluslararası göç politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet oluşumundan ulus-ötesi dönüşümlere*. [MiReKoc Araştırma Raporları 1/2014]. <https://mirekoc.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2024/10/Turkiyenin-Uluslararası-Göç-Politikaları-1923-2023.pdf>
- Janoski, T. ve Gran, B. (2002). Political citizenship: Foundations of rights. E. F. Isin ve, P. B. Turner (Ed.). *Handbook of citizenship studies* içinde (s. 13-62). Thousand Oaks, CA: SAGE
- Jonitz, E. ve Leerkes, A. (2022). Making asylum work? Civic stratification and labor-related regularization among rejected asylum seekers in Germany. *Law & Policy*, 44(1), 23–43. doi: 10.1111/lapo.12182
- Joppke, C. (2001). The legal-domestic sources of immigrant rights the United States, Germany, and the European Union. *Comparative Political Studies*, 34(4), 339-366. doi: 10.1177/0010414001034004001
- Joppke, C. (2005). Exclusion in the liberal state: The case of immigration and citizenship policy. *European Journal of Social Theory* 8(1): 43–61. doi: 10.1177/1368431005049327
- Joppke, C. (2007). Transformation of citizenship: Status, rights, identity. *Citizenship Studies*, 11(1), 37-48. doi: 10.1080/13621020601099831

- Kalfa-Topateş, A., Topateş H. ve Durmaz, N. (2018). Özgürlük arayışında “mecbur insan” olmak: Denizli işgücü piyasasında İranlı mülteciler. *Çalışma ve Toplum*, (4)59, 2015-2046.
- Kadıoğlu, A. (2012). Vatandaşlığın ulustan arındırılması: Türkiye Örneği. A. Kadıoğlu (Haz.), *Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara* (2. bs.) içinde (s. 31-54). (Çev. C. Cemgil). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kahya, Ö. (2014, Mayıs). Türkiye’de sığınmacılık ve uydu kent deneyimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi. 2. Uluslararası Davraz Kongresi: Küresel sorunlar ve çözüm arayışları bildiriler kitabı* içinde (s. 4081–4114). Isparta.
- Kahya Nizam, Ö. ve Sallan Gül, S. (2017). Türkiye’de mültecilere yönelik yerleşim politikaları ve uydu kentler: Güvenlik kısıcında yaşamlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, Göç Özel Sayısı, 1385-1410.
- Kamu Denetçiliği Kurumu. (2018). *Türkiye’deki Suriyeler: Özel Raporu*. https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/suriye_rapor/index.html
- Kamu Denetçiliği Kurumu. (2022). *Kamu Denetçiliği Kurumu Tarafından Ukraynalı Mültecilere İlişkin Olarak Macaristan’a Gerçekleştirilen Çalışma Ziyareti Raporu*. <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/macaristan-ukrayna%20raporu%20tr/mobile/index.html>
- Kantarcı, N. G. (2022). *Göçmen işçilerin sosyal güvenlik hakları* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi’nden erişildi. (Tez no: 721139)
- Karakaya, C. ve Karakaya, E. N. (2021). Türkiye’nin göz ardı edilen göçmenleri: Afganlar. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 7(1), 100-111. doi: 10.46442/intjcss.887777
- Karçal, F. (2023). *Göçmen işçilerin çalışma ve günlük yaşam koşullarının sosyal hizmet perspektifinden değerlendirilmesi: İstanbul ili örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi’nden erişildi. (Tez no: 807560)
- Karpat, K. (2015). Önsöz. M. M. Erdoğan, A. Kaya. (Der.). *Türkiye’nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye’ye göçler* (1. Bs.) içinde (s. XXI-1). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kartal, F. (2010). Dışlayıcı bir kurum olarak yurttaşlığın evrimi: Polis’ten küresel düzene. F. Kartal (Ed.). *Yurttaşlık tartışmaları: Yeni yaklaşımlar* içinde (s. 11-56). Ankara: Todaie Yayınları.
- Kaya, A. ve Erdoğan M. M. (2015). Giriş. M. M. Erdoğan, A. Kaya. (Der.). *Türkiye’nin göç tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye göçler* (1. Bs.) içinde (s. XXI-1).. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kayaoğlu, A. (2023). Geçicilikten kalıcı misafirliğe: Zorunlu göçün 10. yılında Türkiye’deki Suriyeli nüfusun sosyo-demografik tahlili. *İnsan hareketliliği uluslararası dergisi*, 3(2), 106-133.
- Kateb, G. (2000). Political action: Its nature and advantages. D. Villa (Ed.). *The Cambridge companion to Hannah Arendt* içinde (130-148). Cambridge, CA: Cambridge University Press.

- Keklik, K. ve Ertem, M. (2019). Göçe bağlı demografik ve sosyal farklılıklar ve sorunlar. Y. Pekşen, F. Kara, M. Topbaş, M. Ertem, Ö. Boztaş (Ed). *Göç ve Sağlık* içinde (s. 38-45). [SIHHAT Projesi Raporu].
- Kesby, A. (2012). *The Right to Have Rights: Citizenship, Humanity, and International Law*. Oxford University Press.
- Kim, G. (2018). The migration regime of South Korea: Three axes of civic stratification. *The Journal of Multicultural Society*, 8 (3), 68-96. doi: 10.14431/omnes.2018.07.8.3.68
- King, R. H. (2007). Arendt between past and future. R. H. King, ve D. Stone (Ed.) *Hannah Arendt and the uses of history: Imperialism, nation, race, and genocide* içinde (s. 250-261). Newyork, NY: Berghahn Books.
- Kirişçi, K. ve Karaca, S. (2015). Hoşgörü ve çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011’de Türkiye’ye yönelen kitlesel mülteci akınları. M. M. Erdoğan, A. Kaya. (Derleyenler). *Türkiye’nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye’ye göçler* (1. Bs.) içinde (s. 295-314). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kızılelmas, F. (2022). *Ötekileştirme, sömürü ve gündelik hayat taktikleri bağlamında göçmenler: Düzce örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 737102)
- Kocaoğlu, M. (2018). Günümüz mülteci krizi: Arendtçi bir eleştirisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 51(4), 21-50.
- Koçak, M. (2018). Self determinasyon hakkı ve self determinasyon hakkı teorileri, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(38), 85-148.
- Kofman, E. (2002). Contemporary European migrations, civic stratification and citizenship. *Political Geography*, 21, 1035–1054. doi: 10.1016/S0962-6298(02)00085-9
- Kofman, E. ve Kraler, A. (2006, May-June). Civic stratification, gender and family migration policies in Europe. *European Dynamics of Citizenship. Public Policies and Migrant Activities* konferansında sunulan bildiri, Budapeşt. http://research.icmpd.org/fileadmin/ResearchWebsite/Project_material/NODE/Kofman-Kraler-CivicStratification-Final.pdf
- Konsta, A.-M. ve Lazaridis, G. (2010). Civic stratification, “plastic” citizenship and “plastic subjectivities” in Greek immigration policy. *Journal of International Migration and Integration* 11(4), 365–382. doi: 10.1007/s12134-010-0150-8
- Koopmans, R., Michalowski, I. ve Waibel, S. (2012). Citizenship rights for immigrants: National political processes and cross-national convergence in Western Europe: 1980-2008. *American Journal of Sociology*, 117, 1202-1245. doi: 10.1086/662707
- Koçak Gıyak, E. (2023). *Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin konut, işgücü piyasası ve kentsel hizmetlere erişiminde sosyal sermaye ve sosyal ağlarının rolü: Ankara ili örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 842031)

- Köşer Akçapar, S., ve Şimşek, D. (2018). The Politics of Syrian refugees in Turkey: A Question of inclusion and exclusion through citizenship. *Social Inclusion*, 6(1), 176-187. doi:10.17645/si.v6i1.1323
- Krause, M. (2008). Undocumented migrants: An Arendtian perspective. *European Journal of Political Theory*, 7(3), 331-348. doi: 10.1177/1474885108089175
- Krippendorff, K. (2019). *Content analysis: An introduction to its methodology*. 4. Bs. Sage.
- Kryzhanivska, O. (2023). *Farklı etnik kökene sahip Ukraynalı göçmenlerin Türkiye'ye uyum süreçleri üzerine bir inceleme: Etnik Ukraynalılar, Kırım tatarları ve Ahıska Türkleri örnekleri* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 841236)
- Kuçuradi, I. (2018). *İnsan hakları: Kavramları ve sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kymlicka, W. ve Norman, W. (2012). Vatandaşın dönüşümü: Vatandaşlık kuramındaki yeni çalışmalar üzerine bir değerlendirme. A. Kadioğlu (Haz.), *Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara* (2. bs.) içinde (s. 185-217). (C. Cemgil, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lacroix, J. ve Pranchère, J-Y. (2018). *Human rights on trial: A genealogy of the critique of human rights*. (Çev. G. Maas). Cambridge University Press.
- Lai, A. P. Y. ve Kennedy, K. J. (2017). Refugees and civic stratification: The “Asian rejection” hypothesis and its implications for protection claimants in Hong Kong. *Asian and Pacific Migration Journal*, 26(2), 206–223. doi: 10.1177/0117196817706173
- Lane, M. (2018). Ancient Political Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, E. N. Zalta (Ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/ancient-political/>
- Lavan, M. (2022, 9 Şubat). Constitutio Antoniniana. *Oxford Klasik Sözlük* içinde. Erişim adresi: <https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-1794?rkey=HA7gjZ&result=1>
- Leerkes, A., Engbersen, G. Snel, E. ve de Boom, J. (2018). Civic stratification and crime. A comparison of asylum migrants with different legal statuses. *Crime Law Soc Change*, 69, 41–66. doi: 10.1007/s10611-017-9743-x
- Leca, J. (1998). Neden söz ediyoruz? J. Leca (Der.), *Uluslar ve milliyetçilikler* içinde (s. 11-19). (Çev. S. İdemen) İstanbul: Metis Yayınları.
- Lockwood, D. (1996). Civic integration and class formation. *The British Journal of Sociology*, 47(3), 531-550. doi: 10.2307/591369
- Lotfi, S. ve Porsuk, S. (2021). Türkiye'ye göç etmiş İranlı kadınların sosyoekonomik durumlarının değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78).
- Macar, E. (2015). Yunanistan'dan Anadolu'ya göç: Nüfus mübadelesi. M. M. Erdoğan, A. Kaya. (Derleyenler). *Türkiye'nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye göçler* (1. Bs.) içinde (s. 171-190). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Milli Eğitim Bakanlığı. (2023). *Milli eğitim istatistikleri: Örgün eğitim 2022-23*. <https://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-20222023/icerik/508>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2024). *Milli eğitim istatistikleri: Örgün eğitim 2023-24*. <https://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-20232024/icerik/629>
- Maher, K. H. (2002). Who has a right to rights?: Citizenship's exclusions in an age of migration. A. Brysk (Ed.). *Globalization and Human Rights* içinde (s. 19-43). Berkeley, CA: University of California Press.
- Maxwell, L. (2018). ...to Have.... S. DeGooyer, A. Hunt, L. Maxwell ve S. Moyn (Ed.). *The Right to Have Rights* içinde (s. 39-50). London ve Brooklyn NY: Verso.
- McAuliffe, M. ve Khadria, B. (Ed.). (2019). *World Migration Report 2020*. International Organization for Migration. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf
- McAuliffe, M. ve Triandafyllidou, A. (Ed.). (2021). *World Migration Report 2022*. International Organization for Migration (IOM), Geneva.
- McAuliffe, M. ve Adhiambo Ocho, L. (2024). (Ed.). *World Migration Report 2024*. International Organization for Migration (IOM), Geneva.
- McGowan, J. (1998). *Hannah Arendt an introduction*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Menke, C., Kaise, B. ve Thiele, K. (2007). The "aporias of human rights" and the "one human right": Regarding the coherence of Hannah Arendt's argument. *Social Research*, 74 (3), 739-762. <http://www.jstor.org/stable/40972123>
- Mısır, M. B. (2015). Egemenlik. *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler* (5. Bs.) içinde (55-67), Hazırlayanlar: Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin.
- Michelman, F. I. (1996). Parsing "a right to have rights". *Constellations*, 3(2), 200-208. doi: 10.1111/j.1467-8675.1996.tb00054.x
- Migration Policy Group ve İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi. (2017). *Sivil Toplum Diyaloğu Mültecilerin Uyum Projesi Türkiye ve AB Ülkeleri arasında Karşılaştırma: Bir Koruma Biçimi olarak Uyum*. https://www.migpolgroup.com/_old/wp-content/uploads/2017/11/Comparison-between-EU-and-TR-Harmonisation-is-the-way-to-protection_FINAL.pdf
- Milner, W. T. (2002). Economic globalization and rights: An empirical analysis. A. Brysk (Ed.) *Globalization and human rights* içinde (s. 77-97). Berkeley: University of California Press.
- Morissens, A. ve Sainsbury, D. (2005). Migrants' social rights, ethnicity and welfare regimes. *Journal of Social Policy*, 34(4), 637-660. doi: 10.1017/S0047279405009190

- Morris, L. (1997). A cluster of contradictions: The politics of migration in the European Union. *Sociology*, 31(2), 241–259. doi:10.1177/0038038597031002004
- Morris, L. (2001). Stratified rights and the management of migration: National distinctiveness in Europe. *European Societies*, 3(4), 387–411. doi: 10.1080/14616690120112190
- Morris, L. (2002). *Managing migration: Civic stratification and migrants' rights*. London, United Kingdom: Routledge.
- Morris, L. (2003). Managing contradiction: Civic stratification and migrants' rights. *International Migration Review*, 37(1), 74–100. doi: 10.1111/j.1747-7379.2003.tb00130.x
- Morris, L. (2009). Civic stratification and the cosmopolitan ideal. *European Societies*, 11(4), 603–624. doi: 10.1080/14616690902785695
- Morris, L. (2015). Squaring the circle: domestic welfare, migrants rights, and human rights. *Citizenship Studies*, 20(6-7), 693–709. doi: 10.1080/13621025.2015.1122741
- Morris, L. (2019). Reconfiguring rights in Austerity Britain: Boundaries, behaviours and contestable margins. *Journal of Social Policy*, 48(2), 271–291. doi:10.1017/s0047279418000375
- Mültecilerin Hukukî Durumuna Dair Sözleşmeye Şartlı Olarak Katılmamız Hakkında Karar. (1968, 5 Ağustos). *Resmî Gazete* (Sayı: 12968). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12968.pdf>
- Mültecilerin Hukukî Durumuna Dair Protokolun Memleketimiz Bakımından 31 Temmuz 1968 Tarihinden Geçerli Olmak Üzere Yürürlüğe Konulmasına Dair Karar. (1968, 14 Ekim). *Resmî Gazete* (Sayı: 13026). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13026.pdf>
- Mültecilerle Dayanışma Derneği (Mülteci-Der). (2014). *Türkiye'de mülteci olmak: Uydu kentler izleme ve raporlama projesi kapanış toplantısı notları*. <https://multeci.org.tr/wp-content/uploads/2021/07/Turkiye-de-Multeci-Olmak-Uydu-kentler-Izleme-ve-Raporlama-Projesi-Kapanis-Toplantisi-Notlari-Ankara.pdf>
- Nash, K. (2009). Between citizenship and human rights. *Sociology*, 43(6), 1067–1083. doi: 10.1177/0038038509345702
- Nash, K. (2014). Yurttaşlıktan insan haklarına ve tekrar geriye?. A. Durakpaşa, N. A. Ş. Öner ve F. K. Şenel (Der.), *Yurttaşlığı yeniden düşünmek: Sosyolojik, hukuki ve siyasal tartışmalar* içinde (s. 23–38). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Näsström, S. (2014). The right to have rights: Democratic, not political. *Political Theory*, 42(5), 543–568. doi:10.1177/0090591714538427
- Nederman, C. (2019). "Niccolò Machiavelli", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/machiavelli/>
- Özgöker, U. ve Doğan, D. (2019). *Uluslararası göç ve mülteci krizi*. İstanbul: Der yayınları

- Özgür Baklacioğlu, N. (2015). Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçlerde sayılar, koşullar ve tartışmalar. M. M. Erdoğan, A. Kaya. (Derleyenler). *Türkiye'nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye göçler* (1. Bs.) içinde (s. 191-220). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özipek, B. B. ve Tanrikulu, F. (2024). *Geçmişten günümüze Türkiye'de göç ve Suriyeli sığınmacılar*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Özkan, I. (2017). *Göç, iltica ve sığınma hukuku* (Gen. 2. Bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, N. Ö., (2017). Geçici korumanın uluslararası koruma rejimine uyumu üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66 (1), 201-216.
- Öztürk Yılmaz, N. (2007). 5543 sayılı İskân Kanunu hükümleri uyarınca Türk vatandaşlığının kazanılması. *TBB Dergisi*, 68, 241-264.
- Öztürk, E.M., Deniz, A., Hasta, D., Yüceşahin, M. M. ve Yavuz, S. (2021). The immigration of Russians and Azerbaijanis to Turkey: Who are they? Why are they here?. *Insight Turkey*, 16(4), 105-121.
- Perocco, F. ve Della Puppa F. (2023). The racialized welfare discourse on refugees and asylum seekers: The example of “Scroungers” in Italy. *Social Science*, 12(2), 59. doi: 10.3390/socsci12020059
- Parekh, S. (2004). A meaningful place in the world: Hannah Arendt on the nature of human rights. *Journal of Human Rights*, 3(1), 41-52. doi: 10.1080/1475483042000185215
- Parekh, S. (2008). *Hannah Arendt and the challenge of modernity: A phenomenology of human rights*. London, United Kingdom: Routledge.
- Perruchoud, R. (Ed.). (2009). Aile birleşimi. *Göç terimleri sözlüğü* içinde. (2. Bs.). Uluslararası Göç Örgütü. No. 18.
- Perruchoud R. ve Redpath-Cross, J. (Ed.). (2013). Göçmen statüsü. *Göç terimleri sözlüğü* içinde. (2. Bs.). Uluslararası Göç Örgütü. No. 31. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- Poggi, G. (2012). *Modern devletin gelişimi: Sosyolojik bir yaklaşım* (6. Bs.). (Çev. Ş. Kut ve B. Toprak). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rancière, J. (2004). Who is the subject of the rights of man?. *The South Atlantic Quarterly*, 103(2/3), 297-310. <https://muse.jhu.edu/article/169147>.
- Rancière J. (2007). *Siyasalın kıyısında*. (Çev. A. U. Kılıç). İstanbul: Metis Yayınları.
- Reçber, S. (2014, Kasım). Hayatın yok yerindekiler: Mülteciler ve sığınmacılar. *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu VI: Bildiriler* içinde (s. 247-268). İstanbul: Petrol-İş Yayını 119.
- Redfield, J. (2009). The Polis. G., Boys-Stones, B. Graziosi, ve P. V a s u n i a (Ed.). *The Oxford handbook of Hellenic studies* içinde (s. 187-196). Oxford: Oxford University Press.
- Reus-Smit, C. (2009). On rights and institutions. C. R. Beitz ve R. E. Godin (Ed.). *Global basic rights* içinde (s. 25-48). NY: Oxford University Press.

- Rittersberger-Tılıç, H. (2015). "Managing" irregular labor migrants in Turkey. F. Kartal (Ed.), *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 80-107. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.
- Ruhnke, S. A. (2021). *The EU-Turkey Deal as a successful Blueprint? New Data on the Wellbeing of Syrian Refugees in Turkey*. (MERGE data brief). Berliner Institute für empirische Integrations- und Migrationsforschung. <https://www.projekte.hu-berlin.de/en/merge/publications/turkeydatabrief-1121.pdf>
- Sabates-Wheeler, R. ve Feldman, R. (2011). *Migration and social protection: claiming social rights beyond borders*. Basingstoke, IN: Springer.
- Schuster, L. ve Solomos J. (2002). Rights and wrongs across European borders: Migrants, minorities and citizenship. *Citizenship Studies*, 6(1), 37-54. doi: 10.1080/13621020220118740
- Sevim, K. (2022). *Sosyal hizmet perspektifinden Suriyeli yaşlıların yaşam kalitesinin sosyal dışlanma ve sosyal sermaye bağlamında değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 739822)
- Shafir, G. (2004). Citizenship and human rights in an era of globalization. A. Brysk ve G. Shafir (Ed.) *People out of place: Globalization, human rights, and the citizenship gap* içinde (s. 11-28). New York: Routledge.
- Siegelberg, M. L. (2020). *Statelessness: A modern history*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts London, England.
- Silverman, M. (1991) Citizenship and the nation-state in France. *Ethnic and Racial Studies*, 14(3), 333-349. doi: 10.1080/01419870.1991.9993715
- Sironi, A., Bauloz, C. ve Emmanuel M. (Ed.) (2019). Migrant. *Glossary on migration* içinde. Uluslararası Göç Örgütü. No. 34 https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf
- Smith, R. M. (2002). Modern citizenship. E. F. Isin ve P. B. Turner (Ed.) *Handbook of citizenship studies* içinde (s. 105-116). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Snel, E., Faber, M. ve Engbersen, G. (2014). Civic stratification and social positioning: CEE labour migrants without a work permit. *Population, Space and Place*, 21(6), 518-534. doi: 10.1002/psp.1846
- Somers, M. R. (2008). *Genealogies of citizenship: Markets, statelessness, and the right to have Rights*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Spahl, W. ve Österle, A. (2019). Stratified membership: Health care access for urban refugees in Turkey. *Comparative Migration Studies*, 7, 42. doi: 10.1186/s40878-019-0148-0
- Spiro, P. J. (2004). Mandated membership, diluted identity: Citizenship, globalization, and international law. A. Brysk ve G. Shafir (Ed.) *People out of place: globalization, human rights, and the citizenship gap* içinde (s. 87-108). New York: Routledge.

- Spruyt, H. (2000). The end of empire and the extension of the westphalian system: The normative basis of the modern state order. *International Studies Review*, 2(2), 65-92. doi: 10.1111/1521-9488.00205
- Şahankaya Adar, A. ve Urhan Çelik, B. (2023). Türkiye’de uluslararası göç ve refah ilişkisi: Kitlel göçler üzerinden bir değerlendirme. *Göç Dergisi*. 10(1), 101–118.
- Şahin-Mengücek, Z., Gökalp-Aras, E., Kaya, A., ve Rottmann, S. (2023). *Syrian refugees in Turkey: Between reception and integration*. E-book: Springer.
- Şaul, M. (2015). Geçmişten bugüne siyah Afrika'dan Türkiye'ye göçler: Kölelikten küresel girişimciliğe. M. M. Erdoğan ve A. Kaya. (Derleyenler). *Türkiye'nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye göçler* (1. Bs.) içinde (s. 75-117) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şenses, N. (2012). *Rights and democratic accountability: A comparative study on irregular immigration in Greece, Spain and Turkey* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 298555)
- Tangör, B. ve Alpaydin, A. (2022): Human security governance: The case of Syrians in Turkey. *European Security*. doi: 10.1080/09662839.2022.2129967
- Tamir, Y. (1991). The right to national self-determination, *Social Research*, 58(3), 565-590. <https://www.jstor.org/stable/40970660>
- Tartarashvili, N. (2021). *Gürcü kadın iş gücü göçünün analizi: Türkiye-Ankara örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 695621)
- Tekten Aksürmeli, Z. S. (2019). *Suriye'den gerçekleşen göç sonrası Gaziantep'te yerli ve göçmen yoksulluğu* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 551165)
- Ten years in dire conditions perpetuates severe mental health problems for Rohingya*. (2022, 14 Temmuz). <https://www.msf.org/after-10-years-camps-myanmar-rohingya-mental-health-continues-suffer>
- Torres J. M. ve Waldinger, R. (2015). Civic stratification and the exclusion of undocumented immigrants from cross-border health care. *Journal of Health and Social Behavior*, 56(4) 438–459. doi: 10.1177/0022146515610617
- Tsuji, R. (2021). *Thinking through the ecological crisis with Hannah Arendt* (Doktora tezi, Kuzey Teksas Üniversitesi). <https://digital.library.unt.edu>
- Tutar, K. (2021). *Çalışma iznine sahip geçici koruma sağlanan Suriyeli işçilerin Türkiye işgücü piyasasındaki mevcut durum, sorun ve beklentileri: Ankara ili örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 663473)
- Turner, B. S. (2012). Bir vatandaşlık kuramının ana hatları. A. Kadioğlu. (Haz.), *Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara* (2. Bs.) içinde (s. 107-140), (Çev. C. Cemgil). İstanbul: Metis Yayınları.
- Türkarslan, N. (1997). *Bursa ilinde meskûn Bulgaristan göçmenlerinin etno-sosyolojik incelenmesi* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 63863)
- Türkiye Bursları. (2024, 3 Kasım). <https://www.turkiyeburslari.gov.tr/hakkimizda>.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2018). *Göç ve uyum raporu*. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu. https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2018/04/resources_goc_ve_uyum_raporu.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2024). *2024 yılı Cumhurbaşkanlığı yıllık programı*. <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>
- Türkiye'deki güncel yabancı öğrenci sayısı açıklandı: Yüzde 95'i kendi imkânları ile öğrenim görüyor. (2024). Göç Vakfı. <https://gocvakfi.org/turkiyedeki-guncel-yabanci-ogrenci-sayisi-aciklandi-yuzde-95i-kendi-imkanlari-ile-ogrenim-goruyor/>
- Uluslararası Af Örgütü. (2022). *AB: Ukrayna'dan kaçan herkese geçici koruma sağlanmalı*. <https://www.amnesty.org.tr/icerik/ab-ukraynadan-kaçan-herkese-gecici-koruma-saglanmalı>
- Uluslararası Göç Örgütü. (2003). *World Migration Report 2003: Managing Migration Challenges and Responses for People on the Move* https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2003_1.pdf
- Uluslararası Göç Örgütü. (2020). *Migration Data Portal*. https://www.migrationdataportal.org/international-data?i=stock_abs_&t=2020
- Uluslararası Göç Örgütü. (2024). *DTM Türkiye — Migrant Presence Monitoring — Situation Report (February 2024)*. IOM, Türkiye.
- Uslu Ak, B. (2021). *Türkiye'de farklı koruma statüsündeki göçmenlerin istihdam deneyimleri* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 655789)
- Utar, S. (2023). *Türkiye'nin yeni uluslararası göç yönetimi: Göç politikalarının geçicilik ve belirsizlik kısılacısındaki Suriyeli, Iraklı ve Afgan Göçmenlerin deneyimleri üzerinden incelenmesi, Ankara örneği* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 839469)
- Ünay, H. (2022). *Türkiye'ye yönelen Afganistan göçü'ne yerelden bakmak: Van Saha Araştırması Çalışma Raporu*. <https://gocvakfi.org/wp-content/uploads/2022/04/RAPOR-5-H.U%CC%88NAY.pdf>
- Ünver, O. C. (2015). Azerbaycan Türkleri örneğinde Avrasya coğrafyasından Türkiye'ye yönelik yüksek nitelikli insan göçü. M. M. Erdoğan, A. Kaya. (Derleyenler). *Türkiye'nin göç tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye göçler* (1. Bs.) içinde (s. 243-257). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Üstel, F. (2015). Vatandaşlık. G. Atılğan ve E. A. Aytekin (Haz.), *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler* (5. bs.) içinde (s. 123-136). İstanbul: Yordam Kitap.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Üstübcü Önay, A. E. (2015). *The governance of international migration in Turkey and Morocco: Irregular migrants' access to right to stay* (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi. (Tez no: 433566)
- Walzer, M. (1983). *Spheres of justice: A defense of pluralism and equality*. New York, NY: Basic Books.

- Watson, J. (2010). The origin of metic status at Athens. *The Cambridge Classical Journal*, 56, 259-278 doi:10.1017/S1750270500000348
- Wood, E. M. (2013). *Yurttaşlardan kölelere: Eskiçağdan Ortaçağa batı siyasi düşüncesinin toplumsal tarihi* (2. bs). (Çev. O. Köymen). İstanbul: Yordam Kitap.
- Volk, C. (2010). The Decline of order: Hannah Arendt and the paradoxes of the nation-state. S. Benhabib (Ed.). *Politics in dark times: Encounters with Hannah Arendt* içinde (s. 172-197). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511779060.010
- Xanthaki, A. (2016). Against integration, for human rights. *The International Journal of Human Rights*, 20(6), 815-838. doi: 10.1080/13642987.2016.1173402
- Xenos, N. (1993). Refugees: The modern political condition. *Alternatives: Global, Local, Political*, 18(4), 419-430. doi: 10.1177/030437549301800401
- Yellow Horse, A. J., Kuo, K., Seaton, E. K. ve Vargas, E. D. (2021). Asian Americans' indifference to black lives matter: The role of nativity, belonging and acknowledgment of anti-black racism. *Social Sciences* 10(5), 168. doi: 10.3390/socsci10050168
- Yener Keskin, C. (2019). Yerleşme ve seyahat özgürlüğü ile çalışma hakkı bağlamında şartlı mülteciler. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 388-433. doi: 10.33433/maruhad.583753
- Yıldız, A. (2017). Göç ve entegrasyon politikalarında vatandaşlık. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 36-67. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/658484>
- Yontar, İ. G. ve Savut, E. (2016). Seçilmiş Avrupa ülkeleri ve Türkiye'de göçmenlerin siyasal katılımı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 251-288.
- Young-Bruehl, E. (2006). *Why Arendt matters*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). *Uyruğa göre öğrenci sayıları raporu* [Öğrenci İstatistikleri excel dosyası] <https://istatistik.yok.gov.tr/> 03.11.2024
- Zembylas, M. (2017). Re-envisioning human rights in the light of Arendt and Rancière: Towards an agonistic account of human rights education. *Journal of Philosophy of Education*, 51(4), 709-724. doi: 10.1111/1467-9752.12269

EKLER

Ek-1. Göçmenlerin Hakları Konusunda Yararlanılan Mevzuat

1. 2527 Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun
2. 3072 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun
3. 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu
4. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
5. 5543 sayılı İskân Kanunu
6. 5682 sayılı Pasaport Kanunu
7. 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu
8. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu
9. 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu
10. 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu
11. Aktif İşgücü Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik
12. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik
13. Geçici Koruma Yönetmeliği
14. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası
15. Uluslararası İşgücü Kanunu Uygulama Yönetmeliği
16. Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik
17. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Çirli, Yıldız

Uyruğu : T. C

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	TODAİE-Ankara Hacı Bayram	2024
Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi	2007
Lisans	Anadolu Üniversitesi	2017
	Anadolu Üniversitesi	2002
Lise	Kayseri Lisesi	1995

